

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

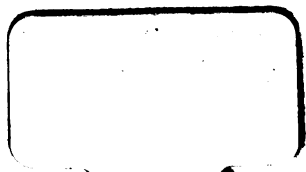
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Chas. J. ...

J. H. ...

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Hovnan, Gurgen
Patker ashkharhik, 1889
ՊԱՏԿԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՎԵՐՋ ԿՈՅՍ ԺԹ. ԴԱՐՈՒ

ԸՆԴ ԽՆԱԾՈՎ

Յ. ԳՈՒՐԳԵՆԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՖՊԱԳՐ. ԵՒ ՎԻՄԱԳՐ. Գ. ՊԱՂՏԱՍԼԵԱՆ

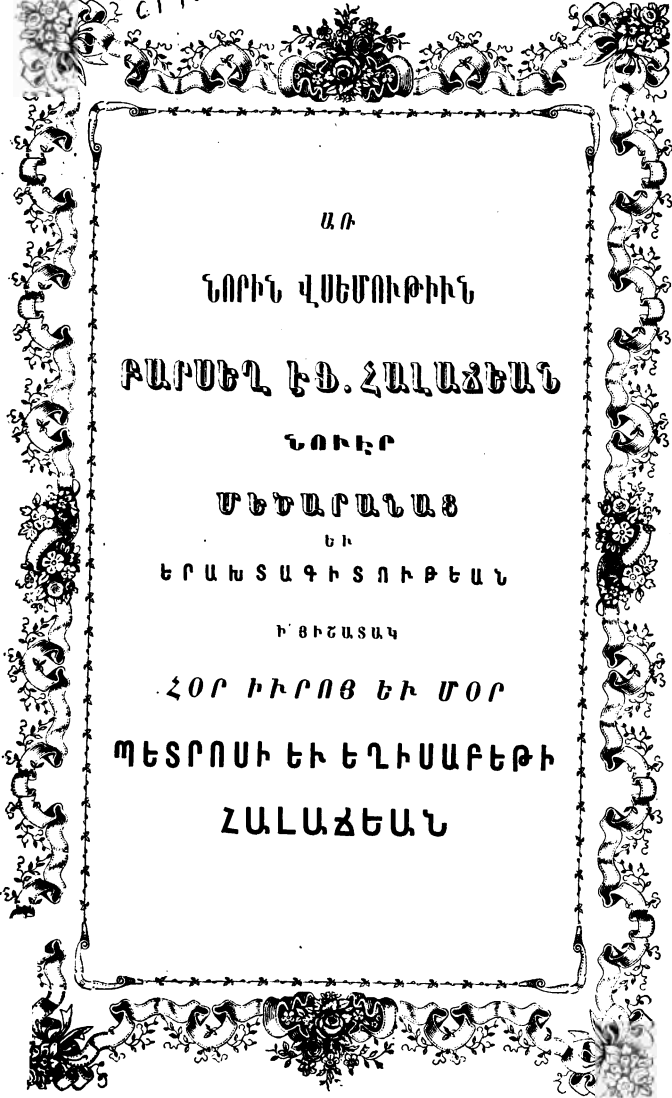
Սուլթան Համամ փողոց, թիւ 14

1892

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Grad
EREN
589
BUHR

GRAD
CREM
589
20110.99

ԱՌ

ՆՈՐԻՆ ՎՍԵՄՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐՍԵՂ Ի.Ց. ՀԱԼԱՃԵԱՆ

ՆՈՒԷՐ

ՄԵՄԱՐԱՆԱՑ

ԵՒ

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԻՑԻՇԱՏԱԿ

ՀՕՐ ԻԻՐՈՅ ԵՒ ՄՕՐ

ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ

ՀԱԼԱՃԵԱՆ

Աստ հաւաքածոյն , որ նպատակ ունի առաջի առնել Հայոց աշխարհիկ լեզուին արեւմտեան գաւառաբարբառն՝ ամփոփել եւ այն հանգամանաց մէջ զոր ստացած է ի վերջ կոյս դարուս , կը բովանդակէ գրական եւ գիտական եւ այլ պէս պէս նիւթոց վրայ յօրինեալ ընտիր հասուածներ , յասկապէս պատրաստուած ի ձեռն ժամանակակից ծանօթ գրչաց գէթ մեծ մասին , որ յօժարամիտ պատասխանելով մեր խնդրանաց՝ յանձնած են մեզ մի կամ երկու հասուած խնամեալ ոնով եւ բարեհիկ յօրինուածով : Իւրաքանչիւր գրիչ ըստ կամս ընտրած է նիւթ , եւ հետեւած է ոնոյն եւ լեզուական սկզբանց յորս յարած է ըստ իւր ընտրութեան եւ հաշակին : Գրչաց պէսպիսութեամբ եւ նիւթոց զանազանութեամբ այս հաւաքածոյն ուրեմն եղած է հանդիսական *Պատկեր* տոմարին գրականութեան կամ աշխարհիկ մասեմագրութեան արդեաց , եւ այժմու աշխարհաբար լեզուն , գրեթէ իւր ամէն գունով եւ երանգաւ , արձակ եւ ոտանաւոր , պատկերացած է աստ իբրեւ ի հայելոց :

Այլ մեր դիտարութիւնն չէր լոկ ի հանդէս ածել պարզ հաւաքածոյ մը զանազան գրուածոց, որպէս սովոր եղած է ցարդ առ մեզ. — թէ եւ լինէր նշանակելի առաւելութեամբք, այն է՝ գրուածոց նորութեամբ եւ ամբողջական հրատարակութեամբ, առանց ըստ կամս քաղ հանելու հեղինակաց ծանուցեալ գործերէն, եւ այլն. — մեր առջադրութիւնն եղած էր, հին հայերէն լեզուին մասնագրութեան համառօտ պատմութեամբն հանդերձ, հարեւանցի տեսութիւն մ'ընել նախ աշխարհիկ բարբառոյ ընթացից վրայ՝ համեմատելով իբր դար մը յառաջ գործածական գրաւոր աշխարհաբարն ընդ այժմու գրաւորին, եւ ապա պարզութեամբ առաջի դնել ուղղութիւնն զոր անհրաժեշտ կը համարիմք արեւելեան եւ արեւմտեան՝ երկու գլխաւոր գաւառաբարբառոց միութեան գէ'թ ի մասնագրական լեզուի, ի մի բան՝ ցոյց տալ թէ որով օրինակաւ հնար է մեզ հասնել այդ ի վաղուց բաղձացեալ վախճանին, շեզուի միութեան եւ կանոնաւորութեան, այլովն հանդերձ: Ըստ այսմ՝ մեր խորհրդածութիւնք, դիտարութիւնք, նաեւ ինչ ինչ առաջարկութիւնք, պարզուած են ազգային բանասիրաց եւ գրագիտաց առջեւ առանձինն Յաւելուածով որ ի վերջ հաւաքածոյիս:

Հասուածոց զետեղման համար կարգ սահմանած եմք իւրաքանչիւրին առ մեզ յանձնման թուականն,

առանց զայնս դասաւորելու ըստ նիւթոց կամ ըստ այլ նկատմանց, որ չէր ի դէպ մեր նպատակին : Դարձեալ, իբրեւ նորութիւն, մէն մի հասուածոյ ներքեւ դրած եմք յօրինչին ձեռագիր ստորագրութեան ճիշդ օրինակն, որ կարէ լինել ապաքէն հետաքրքրական ինչ յաչս ընթերցողաց :

Խորին շնորհակալութիւն կը յայցնեմք մեծարոյ գրչաց, որ հանեցան աշխատութիւն յանձն առնուլ եւ դիւրացնել մեր այս բազմաթախանձ հրատարակութիւնն, յորմէ մանաւանդ կարեն օգտիլ մեծապէս ազգային նոր սերունդք զարդիս եւ առ յապայս :

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՅԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵՆԳԵՐՈՐԿ ԴԱՐՈՒ

ԻՆՁՊԻՍ գրուածոյ ամէն ազգ, նոյնպէս թարգմանութիւնն, իբրեւ արուեստ, ունի զիւր առանձին օրէնս, յորմէ եթէ խոտորի, լինի ոչ միայն անօգուտ, այլ եւ զգուելի, ինչպէս կը գտնենք մեր մատենագրութեան միջին դարերուն թարգմանութիւններէն շատը: Թարգմանութեան էութենէն է լինել հաւատարիմ ոչ միայն լեզուին յորմէ կը թարգմանուի, այլ եւ այնմ յոր կը թարգմանուի: Այս հաւատարմութիւնն կամ ճշդութիւնն հարկաւ կը պահանջէ լի եւ կատարեալ հմտութիւն քերականութեան, բառից եւ դարձուածոց երկու լեզուաց եւս: Կմտութիւնն այնպէս կապեալ է հաւատարմութեան հետ, որ ուր կը տեսնենք այս վերջինը՝ կրնանք հետեւցունել առաջինը:

Յընթացս ութհարիւրամեայ ժամանակին մեր հին դպրութեան , այն է ի Ե. դարէ մինչեւ յԺԳ. դար , երեք ժամանակներ եղած են յորս Հայք մտադիր եղան թարգմանութեան մասնաւորապէս յունարէնէ ի հայ . այն է՝ թարգմանիչք մեր ի Ե. դարու , Սիւնեցիք յԷ. եւ յԸ. դարու , եւ Վկայասէրն ի ԺԱ. ին : Թողլով զՍիւնեցիս որ թէպէտ քաջ յունարէնագէտք , էին բիրտ յունաբան , եւ Վկայասիրի դարուն թարգմանութիւններն որ արդար եւ չեն խոտելիւստ հայերէնին եւս , սակայն հեռի են ի հանգամանաց թարգմանութեան Ա. կիսոյ Ե. դարուն , զանք այս վերջնոյն :

Ուր զհայերէն դպրութենէ են բանք , առանց երկբայութեան անհամեմատ առաւելութեամբ ի վեր են մեր թարգմանչաց մատենագրական երկոց մնացորդք քան յաջորդ դարերու որեւիցէ ծնունդ , թէ յօրինուած թէ՛ թարգմանութիւն : Յիրաւի արժանի են Սահակ եւ Մեսրոպ իւրեանց գործակից աշակերտօք ԹԱՊՊԱՆԻՉ անուան զոր վճռած է տալ նոցա ազգային աւանդութիւնն : Տեսնելու համար հաւաստեալ եւ գտակալ զարուեստ թարգմանչութեան նոցա ըստ կրկին գլխոց զոր վերագոյն յիշեցաք , հաւատարմութիւն առ բնագիր լեզուն եւ հաւատարմութիւն առ հայրենին , բաւական է համեմատել ընդ յոյն բնագրին զառաջին գլուխն Ղուկասու աւետարանին , եւ զսկիզբն մեկնութեանն Մատթէի յոսկերբերանէ : Կը թողունք զթարգմանութիւնս մեկնութեանց Պաւղոսի , Եսայեայ եւ Քրոնիկոնին որ են հրաշակերտք արուեստի թարգմանութեան . կը թողունք եւ զթարգմանութիւնս

Վեցօրէից Բարսղի եւ երեցունց Մակաբայեցւոց որ , իբրեւ ազատ թարգմանութիւնք , հեղինակութիւն են մանաւանդ քան թարգմանութիւն :

Ի համեմատել մեր այսպէս որեւիցէ թարգմանութիւն Ե. դարու ընդ բնագրին , անհնար է չզարմանալ ընդ հատութիւն թարգմանչին յունարէնի , եւ ընդ առաւելութիւն հայերէնին ճշգութեամբն հանդերձ անհնարին բեղմնաւոր , մինչեւ կարել հատուցանել բնագրին ընդ միոյ երկուս կամ երիս :

Որպէս զի չկարծուէր թէ առաւելութիւն թարգմանութեան նոցա յունարէնին է եւ ոչ թարգմանչաց հանճարոյն եւ քաջութեան , իբրեւ հսկայ ելանէ յասպարէզ Եզնիկ իւր ինքնագիր գրուածովն , հանգոյն եւ հաւասար ոչ յոյն հարց բանիբուններուն միայն , այլ բուն հելլէն եւ լատին մատենագրաց , իբրեւ արդարեւ հրաշակերտ մատենագրութեան եւ ոճոյ : Եզնիկ կը գրէ իբրեւ միւս եւս Բարսեղ եւ Ոսկեբերան , իբրեւ Դիմոսթենէս եւ Կիկերոն : Այսպէս կը պարծի մեր մատենագրութիւնն առնթեր իւր երկու արեւմտեան զրացի մատենագրութեանց : Բայց մեր նիւթն հոս Ե. դարու թարգմանութիւնն է :

Ե. դարէն առ մեզ . հասած թարգմանութիւնք , իբրեւ արդարեւ գործ թարգմանչաց , են 1. Հին եւ Նոր կտակարանք , լեզուին կողմանէ հարազատ եւ մաքուր հայերէն : Գիրք Հին կտակարանին կը բաժնուին ըստ Հրէից՝ երկու . Ա. Օրէնք , այսինքն՝ նպամատեանն որ են գիրք Մովսիսի , եւ կը բոսնդակեն գլխաւորապէս Հին կտակարանին օրէնքաւութիւնը , եւ Բ. Մարգարէք , մնացեալ մատեանք ն կտակարանին , այսպէս կոչուած , իբրեւ գործք

աստուածազդեցիկ (ներշնչեալ) մարդոց, թէպէտ առաջինքն եւս համարուած են նոյնչափ աստուածազդեցիկ: Այսպէս կ'իմանար Քրիստոս երբ կ'ըսէ. «Օրէնք եւ Մարգարէք մինչեւ զՅովհաննէս.» եւ այլուր. «Ոչ անցցէ (յովտ մի) յՕրինաց եւ ի Մարգարէից, մինչեւ ամենայն եղիցի»:

Հին Կտակարանն, իբրեւ գրագիտական գործ, կրնայ բաժնուիլ այլազգ եւս, այսինքն՝ 1. Պատմական, 2. Արուեստագիտական, 3. Օրէնսդրական, 4. Խրատական կամ վարդապետական, 5. Բանաստեղծական կամ վիպասանական:

Պատմական են գիրք Մննչոց, Ելից կէսը, Բեսու, Դատաւորք, Չորեքին գիրք Թագաւորաց, Երկու մնացորդք, Եսթեր, գիրք Նէեմեայ եւ Եզրայ:

Արուեստագիտական են, այսինքն արուեստագիտական յօրինուածութեանց վրայ կը խօսին, Ելից, Ղեւտացոց, Թուոց այն գլուխներն յորս կը նկարագրուին շինուած եւ զարդք վկայութեան խորանին, տապանակին, քահանայից զգեստներուն, եւ ուրիշ արուեստական գործուածոց: Արուեստագիտական են նաեւ Գ. Թագաւորութեան Զ.—Ժ. գլուխներն, եւ Բ. Մնացորդաց Բ.—Ե. գլուխներն, յորս կը նկարագրուին Սողոմոնի տաճարին եւ տան շինութիւնք եւ զարդք: Օրէնսդրական են Ելից, Ղեւտացոց, Թուոց, Երկրորդման օրինաց այն գլուխներն յորս կ'աւանդուին Մովսիսական օրինաց այլեւայլ պատուէրներն: Խրատական կամ վարդապետական են Հին Կտակարանին շատ մասերն, Առակաց եւ ժողովողի գիրքը մասնաւորապէս: Բանաստեղծական կամ վիպասանական են, 1. Յոբ որ

է ազգ ինչ դիւցազնական ողբերգութեան լի փիլիսոփայական մտածութիւններով . 2. Սաղմուք , որ են քնարական երգեր , ծնունդք հոյակապ կրօնական ազգմանց . 3. Մարգարէութիւնք որ գուշակաւոր պատմութիւններ են սքանչելի գոյներով նկարագրուած : Այս գրուածոց մէջ առաջին տեղին ունի Եզեկիելի գիրքը : Գեղեցիկ հովուերգութեան օրինակ են Երգ երգոցն եւ Հուութայ փոքր գիրքը :

Նոր Կտակարանը կրնայ բաժնուիլ , 1. Պատմական , 2. Խրատական կամ Վարդապետական եւ 3. Նամակներ : Պատմական մասերն են , Ա. Չորս Աւետարանք եւ Գործք առաքելոց որ վայելուչ պատմագրութեան գեղեցիկ օրինակ է :

Գրեթէ ամբողջ Նոր Կտակարանն ունի խրատ կամ վարդապետութիւն , մանաւանդ Աւետարանք եւ Թուղթք Պաւղոսի :

Ընտիր նամակներ են Կաթողիկէ Թուղթք Յակոբայ , Պետրոսի , Յովհաննու եւ Յուդայի . բայց քան զայլս առաւել են իբրեւ օրինակ նամակի՝ Թուղթք Պաւղոսի առաքելոյն :

Ոճով եւ նիւթով այսպէս զանազանեալ մեծ մատենագրութեան մէջ , որպիսի են Հին եւ Նոր կտակարանք , ապաքէն կը պահանջուէր ընտիր եւ հոյակապ հայէրէն : Բարեբախտութեամբ Հին եւ Նոր կտակարանաց թարգմանութիւնն եղաւ այնպիսի ժամանակ , երբ Հայերէն լեզուն կը գտնուէր յիւր լեռին պայծառութեան , եւ թարգմանիչք մեր Սահակ եւ Մեսրոպ իւրեանց աշակերտօք կը փայլեցունէին հայ լեզուին դպրութիւնը :

Սուրբ գրոց հայերէնին համար եւս կրնամք ըսել

դշխոյ հայերէնին , ինչպէս թարգմանութեան կողմանէ կոչած են Եւրոպացի գիտունք մեր թարգմանութիւնը դշխոյ թարգմանութեանց : Կրնայ ըսուիլ իրաւամբ թէ Սուրբ գիրք ի հայերէն թարգմանութեան գտած է իրեն վայելուչ լեզուն : Եւրոպացի գիտունք չլինելով հմուտ մեր լեզուին պատմութեան որ իւր բարձրութեան եւ անկման դարերն ունի , մեր թարգմանութեան առաւելութեան պատճառ կարծեցին թերեւս թարգմանութեան ճշգութիւնը . սակայն մեք գիտեմք թէ այն առաւելութեան բուն պատճառ լեզուին բարձրութիւնը եւ գեղեցկութիւնն է : Այսմ ապացոյց է Յայտնութեան գրոց թարգմանութիւնը , որ լեզուին անկածութեան պատճառաւ առ այլովք մասամբք Նոր կտակարանին է իրրեւ ապակեղէն ուլն (սրբչա) առ աղամանդիւք : Եթէ Սաղմոսք կամ Պաւղոսի թուղթերն էին թարգմանուած հարիւր ամօք յետոյ , կարծեմ հազիւ արժանի պիտի համարուէին ընթերցման , գէթ ոսկեղէն դարուն լեզուին հմուտներուն : Պետրոսի Բ. եւ Յուզայի թուղթերն հասուցած է հայերէն թարգմանութիւնն ի հոյակապ բարձրութիւն զոր չունի բնագիրն :

Ի թարգմանութեան Հին եւ Նոր կտակարանաց հայերէն լեզուն , առանց կորուսանելոյ զիւր հարազատութիւն եւ զհոյակապ բարձրութիւն , կը տեսնուի հասած կատարեալ փիլիսոփայական պարզութեան : Այս պարզութեամբ հայերէնը կը տարբերի ոչ միայն հին արեւմտեան լեզուաց , ինչպէս , յունին եւ լատինին , այլ եւ բնիկ հին հայերէնի ընտանի կարգէն :

Ինչպէս լեզուն ընդհանրապէս , նոյնպէս հայերէնն չէր կարող ի սկզբան միտ դնել քերականութեան եւ ոճոյ . բաւական կը համարէր յայտնել վարկպարագի խորհուրդ եւ ազդումն : Քերականութիւնն յետոյ է քան զլեզուն , եւ ոչ լեզուն քան զքերականութիւն . ինչպէս ամէն բնական ծնունդ՝ նոյնպէս լեզուն տակաւ կը հասնի յարբունս : Մեր լեզուին տխեղծութեան ժամանակէն չունինք եւ չէինք կըրնար ունենալ օրինակներ : Միջին զարգացման միայն օրինակներ , առնուլ իւր ժամանակին ժողովրդական լեզուէն , կուտայ մեզ Բուզանդայ մատեանն ուրեք ուրեք , երբ կուտայ խօսել ոմանց ժողովրդեան ընտանի լեզուին կիրթ ձեւով : Այսպէս գրեթէ առանց քերականութեան բնական ընտանի լեզուի ձեւունի Բուզանդայ մատեանն :

Այն պարզ ընտանի լեզուն , գրեթէ առանց քերականութեան եւ ոճոյ , կը գտնենք փոխուած , կամ մանաւանդ կանոնաւորուած , բերուած ի յարդ եւ ի զարդ յերգս վիպասանաց , եւ Ե. դարու մնացորդներէն առ Եզնկայ եւ ի թարգմանութիւնս Հարց , ժանաւանդ ի թարգմանութիւնս գործոց Ոսկերբանի , յանուանէ՝ ի մեկնութիւնս Մատթէի , Պաւլոսի թուղթերուն եւ Եսայեայ :

Բնիկ պարզ ընտանի հայերէնին վերջին կարեւոր փոփոխութիւնն եղած է ի թարգմանութեան Հին եւ Նոր կտակարանաց , փոփոխութիւն՝ որ կ'ընէ զհայերէնն ոչ միայն դիւրին եւ գիտնական , այլ եւ կը մերձեցունէ զնա արդի Եւրոպական լեզուաց ըստ պարզութեան եւ ըստ կարգաւորութեան . աւելի պարզ խօսելով՝ այս նոր փոփոխութեամբ հայերէնն

առած է քերականական կամ վերլուծական կարգ :

Ինչպէս կը տեսնենք՝ համեմատելով Հին եւ Նոր կտակարանաց հայերէնն հին ընտանի ընկի հայերէնին եւ վիպասանաց հայերէնին հետ, այս փոփոխութիւնը քայքայած չէ ամենեւին հայերէնը . քանզի չ'եղծաներ նորա ոչ քերականութիւնը եւ ոչ բառերն, ինչպէս ըրին յետոյ յունաբանութիւնն եւ լատինաբանութիւնը :

Քերականական կամ վերլուծական կարգն որ արդի Եւրոպական լեզուաց այնպէս յատուկ է՝ մուծուած կ'երեւի հայերէնի մէջ Ասորերէնի ազդեցութեամբ : Արդարեւ Սեմական լեզուաց մէջ որոց գլխաւորն է Եբրայերէնն, կը գտնենք մասնաւորապէս տիրող այս կարգը : Շատ հաւանական է թէ մեր նախնիք յատկապէս ի չնորհա Ս. գրոց տուած են կատարեալ վերլուծական կարգ հայերէնի որ ի ընէ ունէր յարմարութիւն այն կարգն ընդունելու : Կրօնական գրուածներու մէջ մասնաւոր, ինչպէս վարդապետութիւն, խրատ, աղօթք, կ'ընտրեն նախնիք մեր այս կարգը : Առ Բուզանդայ եւ Ագաթանգեղոսի, որոց առաջնոյն լեզուն է առ հասարակ հին ընտանի ժողովրդական, եւ երկրորդին՝ բարձրատեանական, կը գտնենք զրեթէ միշտ վերլուծական կարգ, ուր նիւթը խրատական է կամ աղօթք :

Յետ թարգմանութեան Հին եւ Նոր կտակարանաց պատուականագոյն թարգմանութիւնն է թարգմանութիւն մեկնութեանց Ոսկեբերանի ի Մատթէոս, ի Թուղթան Պաւղոսի եւ յԾայի, ինչպէս նաեւ Սեբերիանոս անուն Եմեսացւոց եպիսկոպոսի ուրումն ճառերուն թարգմանութիւնը : Ամենեքին սոքա են

ընտիր օրինակ ուսման հայերէն հարազատ լեզուի :

Մեր նախնիք իմաստութեամբ, թերեւս նաեւ խորհրդով, ընտրած են տալ ազգին հարազատ հայ լեզուաւ Ոսկեքերանի գրուածներուն ընտիրներէն : Թերեւս այնչափ օգուտ պիտի չմատուցանէին ազգին յոյն հեթանոս մատենագրաց, ինչպէս Հոմերոսի, Հերոդոտոսի, Քսենոփոնի, Դեմոսթենեսի թարգմանութիւնք, որչափ մատուցին յոյն հարց, Ոսկեքերանի, Բարսղի, Կիւրղի թարգմանութիւնք :

Այս գրուածք են ընդհանրապէս մեկնութիւնք այլ եւ այլ մասանց Ս. գրոց, արդարեւ ինքնին ցամաք կրօնական, բայց Ոսկեքերանի ճարտար գրիչն այնպիսի նուրբ եւ վայելուչ դարձուածներով կ'ընծայեցունէ զնոսա, որ կ'առնուն կատարեալ հռետորական գրուածոյ բնութիւն եւ ձեւ. մանաւանդ որ Ոսկեքերան կը յաւելու իւր մեկնութեանց իւրաքանչիւր ճառին վերջը բարոյական յորդորակներ զանազան նիւթոց վրայ, կատարեալ հռետորական արուեստիւ : Ոսկեքերան է քաջ ատենախօս, ինչպէս հմուտ մեկնիչ : Մատթէի մեկնութեան հայերէնն ունի 53 ճառ, եւ իւրաքանչիւր ճառ առանձին յորդորակ այլ եւ այլ բարոյական եւ գործնական կենաց վերաբերեալ խրատներով. զոր օրինակ՝ թէ չէ պարտ հպարտանալ ի նախնիս, խեղկատակութեան եւ անպարկեշտ թատերաց դէմ, ընդդէմ ընչասիրութեան, ազանութեան, պագչոտութեան, խրատ ի համբեւութիւն, յողորմածութիւն, եւ ուրիշ կարեւոր բաց վրայ, սքանչելի հայերէնիւ :

Պաւղոսի թուղթերուն հայերէնն ունի աւելի քան իրուն ճառ լի հանճարեղ խրատներով, անհամեմատ

ընտիր հայերէն: Եսայեայ մեկնութիւնն ունի Եսայեայ սքանչելի մարգարէութեան վրայ ընտիր ճառեր, վսեմ ոճով, հայերէն լեզուին ընտրութեան մասին գրեթէ աննման:

Սերերիանոսի գիրքն է հաւաքածոյ աստուածաբանական ճառերու, ընտիր ճարտարխօսութեամբ ունի գեղեցիկ նկարագիրներ Ոսկեբերանի մեկնութեանց հայերէնով: Հեղինակն է քաջ հոռատ:

Ոսկեբերանի եւ Սերերիանոսի թարգմանութիւնք կը թուին հասուն եւ հանդարտ հասակի գործ, հաւանականապէս աշխատութիւն Մեծին Սահակայ:

Ունինք յՈսկեբերանէ նաեւ Յովհաննու աւետարանին վրայ մեկնութիւն, որոյ առաջին երեքտասան ճառք միայն են անստգիւտ գործ թարգմանչաց, թէեւ Մատթէի Պաղոսի թուղթերուն եւ Եսայեայ մեկնութեան ոճէն տարբեր, ուստի յայտնապէս այլոյ գրչի գործ: Այս երեքտասան ճառք կարծեցան յոմանց թարգմանեալ ասորերէնէ. այլ չէ այնպէս:

Եւսերեայ քրոնիկոնն, այն է ժամանակագրութիւնն, ինչպէս յայտնի յանուանէն, է համառօտութիւն ընդհանուր ազգաց պատմութեան, ոչ Հրէից միայն, այլ եւ Եգիպտացւոց, Քաղդէացւոց, Յունաց եւ Հռոմայեցւոց: Հեղինակը կը բերէ խիտ առ խիտ հատակոտորներ հին հեթանոս հեղինակներէ. ուստի եւ միւս հարց գրուածներուն պէս չէ լոկ կրօնական կամ վարդապետական:

Թէպէտ մեկնութիւն, բայց գրեթէ մեծաւ մասամբ գիտնական եւ պատմական են Բարսղի Վեցօրեայ արարչութեան եւ Կիւրղի Երուսաղեմացոյ կոչումն ընծայութեան կոչուած ճառք: Բարսղի գը-

բուսան է լի բնական պատմութեան վերաբերեալ հարուստ նկարագիրներով . իսկ Կիւրղինն է վարդապետական , եւ ունի գեղեցիկ օրինակներ բնական աշխարհէ առնուած :

Ընտիր հայերէն թարգմանութիւններ են Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ մեկնութիւնք եւ ճառք Եւազրի , որոց վրայ մասնաւոր տեղեկութիւն չունինք , վասն զի սոքա դեռ ի լոյս ընծայուած չեն տպագրութեամբ : Չէ պարտ մոռնալ նաեւ Եւսեբեայ Կեսարացւոյ եկեղեցական պատմութիւնն , ընտիր հայերէն , թէպէտ տարբեր յոճոյ քրոնիկոնին :

Ե. դարու ընտիր թարգմանութեանց ցանկին մէջ են նաեւ Ասորի հարց ոմանց , ինչպէս Եփրեմայ եւ Զգօնի , մեկնութիւնք եւ ճառք , թէպէտ ոչ ամէն գործ որ Եփրեմայ անունը կը կրէ՝ արժանի ընթերցման նոցա որ կամին լինել մասնագէտք յուսման հարազատ հայերէնի :

... 1187

Ս. Պատմագրական

որա
ամ
ա.

Մ Ի Զ Ի Ն Դ Ա Ր Ո Ւ Ա Շ Խ Ա Ր Հ

Թագուհին քաղաքաց մերկացած էր իւր փառքերէն, ու Անտոնինեանք ջանացեր էին յուշիկ զայն սփոփելու . Լիւրիկեցի կայտերք Արեւմուտքն Արեւելքէն կը բաժնէին Հռոմէական ծովածաւալ պետութիւնը յանդորրու պահելու համար : Յորդանանէն մինչեւ Տիբերեայ դեղնորակ ջրերն նոր կրօնք մը կը քարոզուէր : Նոր կրօնքին Աստուածը տարբեր էր Կապիտոլիոնի Արամազդէն եւ Նորա անունն Համայնադից մեհնէին մէջ չէր տեսներ Հռոմէական ժողովուրդն, արմացած զարմացած : Պանդալատ հոգի մը կայսրութեան գլխաւոր կեդրոններուն մէջ Մարդկութեան (Humanitatem) Գեղեցիկ բառն կը հռչակէր ու մատնանիչ կրնէր նոր կրօնքին եղբայրական վարդապետութիւնը, զոր Աստուածորդին, Պաշի վերայ բեւեռած, իւր լոյս արեամբ նուիրագործեր էր : Արդէն, Հեթանոս աշխարհի մէջ, Տերինտիանոս, Կիկերոն ու Սենեկա բարձրագոյ հռչակած էին համաշխարհիկ գաղափարը, մարդկութիւն,

Քրիստոնէական եկեղեցին հիմնուած էր . ցիրուցան այլազան ժողովուրդք միեւնոյն դաւանանք ունէին : Հոգեւորական դասն ընկերութեան բարձրագոյն պաշտօնը ստանձնած էր, այսինքն դաստիարակութիւնը : Բարոյականի յաղթանակը նիւթակաշին վերայ հրատարակուած էր :

Այս էր նոր կրօնքին մեծ վարդապետութիւնն: Ու անարժաթն ու ընչեղ, մեծ ու փոքր, կոչուած էին մասնակցելու՝ անխտիր՝ Հաղորդութեան խորհրդին: Ապականեալ աշխարհի ու բարբարոսութեան բիրտ բայց կենսախայտ ընկերութեան միջեւ իմաստուն միջնորդ մը հանդիսացած էր Եկեղեցին ու ծնած խանդաղատանօք՝ արդի ընկերութիւնը: Հնութիւնն ու բարբարոսութիւն իրարու, հանդիպած էին ու բարբարիկք երկու դար անընդհատ Հռոմէական ամրակուռ պասնէչներուն հետ մարտնչելով՝ ուր ուրեմն կը խորտակեն այս ամրութիւնք ու կը հաստատուին կեսարաց երկիրներուն մէջ: Յաղթօղը պարտելոյն քաղաքակրթութեան գիրկը կը մտնէր: Հռոմէական աշխարհի կը յաջորդէր Միջին դարը, ԱԶԵԻԻ շրջանն, իւր գեղարուեստից ու գեղեցիկ զպրութեանց ինքնատիպ հիանալի արտայայտութեամբք:

Գերմանք եւ սոցա ազգեցութեամբ Սլաւք ըստ մեծի մասին կը փոխեն իրենց բարոյքն ու լեզուն: Գերմանաց բաժին կիյնան Հռոմէական արեւմտեան գեղազուարճ գաւառք, ուր զեռ կը կայծակէր հին հասարակուրդներու յիշատակը եւ թերեւս հնար լինէր Գերման դաշնակցային կայսրութեան մը կազմուիլը: Բայց Գերման ժողովուրդք հետզհետէ հեռացան: Բոյի դաշտագետնին Լոմբարտացիք Իտալացիք դարձան: Գիրենեան ցամաքակղզւոյն Վիսիգոթք ու Սուէվք՝ Սպանիացի, ու Փրանկք կրնդունին գաղիական լեզուն ու քաղաքակրթութիւնը: Եւ հուսկ սպար մանր տէրութեանց կը բաժնուին բարբարիկք: Անգլո-Սաքսոնք ի Բրիտանիա 3 Գաղիական ու 4 Գերման տէրութիւն կը կազմեն, եւ անդ գերման լեզուն,

սովորութիւնք ու կրօնք կը պատուաստին Հռոմէականին վրայ : Վանտալք ու Ոստրոգոթք Բելլիսաբեայ յաղթական սուրին կը հպատակին :

Հին աշխարհի հարաւակողմէն Արաբացիք՝ իրենց կրօնական ու քերթողական աւելնով՝ կը սփռին Հիմալայայ ստորոտէն մինչեւ յայնկոյս Պիրենեանց : Կը փայլին Արաբական գիտութիւնն, Արաբական արուեստք ու Իսլամական քաղաքակրթութիւն եւ Ապու-Նազր-Պին-Ճերմատ-էլ-Ֆարապ, Ապուլ-Գաւիմ-Մանսուր (Ֆէրտուգի, Դրախտային) Սա'տտի, Ֆէյրդի, Մուհամմէտ-Իպն-Չաքարիա, Ապու-Ալի-Հիւսէյին-Պին-Ապտ-Ալլահ-Իպն-Սինա (Ավիսինա), Իպն-Տօշտ (Ավէրոյէս), Ապու-Ֆէրաճ, Իպն-Պանճա, Իպն-Սոֆալ եւ այլք, որք մինչեւ ցարդ գիտական աշխարհի հիացումն կազդեն : Յոյն ու Հատին հանճարներու արտադրութիւնք յԱրաբերէն կը թարգմանուին :

Արեւելեան կայսրութիւնն իւր փառամոլ եւ ցոփ իշխաններով վատթարացեալ ընկերութեան պատկերն ի հանգէս կը բերէր : Թէեւ կը պահէր հին քաղաքակրթութիւնն իւր ծոցոյն մէջ մինչեւ այն ժամանակ յորում արեւմուտք արթնցաւ եւ զանոնք հիւրընկալեց :

Իրիտ ու բարկասիրտ ասպետաց հոգւոյն մէջ կը ծնանէր այնպիսի արժանապատուութեան զգացում զոր չունէին այնչափ բուռն Յոյնք եւ Հռոմայեցիք : Մկանտինաւեան երկիրք եւ Պոնտիա, Հունաբարիա, Բոլոնիա կը տարամերժին այս ընկերութենէն . իսկ Բուսաստան զեռ բարբարիկ էր եւ Սպանիա Արաբացոց էմիրներուն հպատակ :

Պապութիւնն կիշխէր համակրօն Եւրոպիոյ վերայ, կը վարէր ընկերութիւնն ու քաղաքական իշխանութիւնը կը զողացնէր : Յարեւելս քրիստոնէութեան թշնամեաց դէմ կը մարտնչի ութ խաչակրութեամբ : Եւ ի Բիւզանդիոն Լատինական կայսրութիւն մը ու ի Սիւրիա աւատական թագաւորներ ու բրինձներ (prince) կը կարգէ խաչակրութիւնը : Արեւմուտք մշակեալ, ընչաւէտ ու ճարտարարուեստ Արեւելքի հետ հաղորդակցութեան կը մտնէ : Եւ Վենետիկ ու Ճենովա Արեւելքի արտադրութիւնն Արեւմուտքին հետ կը փոխանակեն անդուլ գործունէութեամբ : Պապութիւնն ոգեսպառ կը լինէր ապա, ու Յաւիտենական քաղաքէն յԱւինոն կ'ապաւինի, 70 ամ (գերութիւն Բաբելոնի,) Տրանսայի արքունեաց ազդեցութեան ներքեւ :

Անգլիոյ ու Տրանսայի միջեւ կը բորբոքէր Հարիւրամեայ պատերազմն ու ժամն տ'Արք ողջակէզ կը լինի : Գերմանիոյ ծոցէն երկու Պաշտպանողական միութիւնք կ'ընծիւղին ու Հելուետական դաշնակրութիւնը կը հիմնուի Հելուետացի գեղջուկներէ, Գուլիէլմոս Թէլլի առաջնորդութեամբ : Եկեղեցւոյ մէջ հերձուածներ կը ծագին, Վիկլիֆ ու ժամն Հիւս արմատական փոփոխութիւններ կը պահանջեն : Ի Գոսթանցա ու ի Պալ եկեղեցական ժողովներ կը գումարուին հերետիկոսութիւնը բառնալու համար :

Միջնականութիւնը (bourgeoisie) կը զօրանայ, ու կ'ոգեւորի քաղաքային առաքինութիւնը : Ու քաղաքք՝ կենդանի նշանք քաղաքակրթութեան՝ կը լառնան կեդրոն բարոյական եւ իմացական զօրութեանց :

Օսմանցիք կը տիրեն Արեւելեան միջերկրականի
ու Սեւ ծովու աւազանաց :

Ու Միջին դարն նոր ժամանակաց կը կտակէ այն
վեցմ նկարագիրն որ Հին աշխարհը նոր աշխարհէն
կորուչէ :

Դրաւիտ Զ. Խաչատրյան

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ ԳԱՒԱՌԱՅԻ ԱՂԶԿԱՆՑ ՆԱՄԱԲ

Ինչո՞ւ կաշխատիք գաւառացի աղջիկներուն ուսմունք սորվեցնել, ինչո՞ւ կուզէք նրբացնել ու դժբաղդ ընել զանոնք. դուք շատ գոհ էք ձեր վիճակէն :

Այս հարցումը կամ մանաւանդ այս պատասխանը կատանայինք ձմեռը մէկ քանի հայերէ, որոնց կը դիմէինք Ազգանուէր Հայունեաց պարահանդէսին առթիւ նպաստ մը խնդրելու : Եւ սակայն մտքերնուս անգամ չէինք անցնել ետ կենալ մեր գործէն, գոր խղճի պարտքը կը թելադրէր մեզի :

Յետոյ ընկերներս խնդրեցին ինձմէ որ գրեմ այս խնդրոյն վրայ, եւ ես որ ութը տարուան կենակցութեամբս գաւառի կանանց հետ նոյն իսկ իրենց բնավայրին մէջ՝ քիչ մը բան գիտէի անոնց կեանքէն ու պիտոյքէն, խոստացայ գրել ինչ որ կը մտածէի այս մասին :

Նախ յիշեմ թէ գաւառացի աղջկանց աւանդուած սւտումը առ այժմ այնքան քիչ բան է, որ հազիւ կրնայ բաւել իրենց զատուելու ընտանի անասուններէն, որոնց ապրելու եւ վարուելու կերպերն ունին ընդհանրապէս, աւելի կատարեալ կազմաւորութեան մը եւ իմացական գերազանց կարողութեան մը պատճառաւ անշուշտ դժբաղդ ըլլալով նոնցմէ. եւ կարծեմ մարդուն ու անասունին նիւ-

Թական համահաւասար կացութիւնը ամենէն արգահատելի տեսարանն է, որուն կարենանք հանդիպիլ . հետեւաբար ձեռք տալ քիչ մը վեր բարձրացնելու համար զայն, աղքատին հաց տալէ աւելի մարդասիրական է ըստ իս :

Բարձր դաստիարակութիւն մը կամ տարաշխարհիկ կրթութիւն մը ինչպէս կուզէք, կրնայ մեծապէս վնասել այդ սկզբնական մարդոց անոնց կեանքի արդի պայմաններուն մէջ . իսկ պէտքին ու միջավայրին համեմատ տրուած ուսումը, ապրելու շատ մը կանոններու վարժութիւնը կազատէ զանոնք այն նուաստ վիճակէն, ուրկէ պիտի ամչնայինք անտարակոյս, եթէ մէկը մանրամասնօրէն նկարագրէր մեզի :

Գաւառաց մէջ մասնաւորապէս ինծի ցաւ ազդող բանը մաքրութեան պակասը եղած է . այդ ամենակարեւոր ոչինչը, որ բնական պէտք մը դարձած քլլարուն մեզի՝ ուսումներու կարգը դասելու հոգ չենք տանիր, բացարձակապէս կը պակսի գիւղացւոց : Կան որ նախապաշարոււմ մը ունին ինստիտուտ մաքրութեան դէմ, եւ իրենց նորածին մանուկները աղտոտ կը թողուն, փախալով որ Աստուած կը նեղանայ, Աստուծոյ արտիկ ծանր կուգայ այդ փոքրիկ մարմնոյն վրայ այդքան գուրգուրալը, զայն պաշտելը, եւ տուներնին տաճարի մը պէս մաքուր պահելը սրբապղծութիւն կը համարին :

Գաւառացի աղջկանց ուսում աւանդել՝ ահա՛ այս անտեղի գաղափարները ջնջել, անոնց խղճմտանքի պարտքն ու իրաւունքը ճշդել, եւ ուղիղ ու պարզ կեանքի ճամբուն մէջ դնել է զանոնք . եւ ասոնք չեն որ դժբաղդ կրնեն մարդը :

Անբնական չէ անշուշտ որ այս նախնական բար-
ւոքումները քիչ քիչ տանին զանոնք աւելի նուրբ
աւելի գերազանց գաղափարներու : երբ տղու մը
քալել կը սորվեցնենք , ապահով ենք որ մեր սնցած
ճամբայներէն պիտի քալէ օր մը . ի՞նչ փոյթ , բա-
ւական է որ իւր ծունգերը բաւական ոյժ առնեն
զինքը բռնելու համար :

Եւ իրաւօճնք չունինք մենք արգիլելու յառաջա-
դիմութիւնը որ բնութեան օրէնքն է : Մարդկու-
թիւնը աշխարհի մեծ տղան է , իւր ճակատագիրն է
քալել , միշտ քալել . այր եւ կնոջ մէջ խտիր չը
դնեք բնութիւնը , եւ կուզէ որ երկուքն ալ քալեն :

Կինը ամեն տեղ նոյնն է գրեթէ . միշտ իբր եր-
կրին այրերէն աւելի փափկասիրտ , աւելի ըղձատանջ ,
ուռննալով յղկուելու , ազնուանալու յատուկ կակուղ
խմոր մը , որ քաղաքակրթութեան նրբութեանց մէջ
թափուելու ընդունակ կընէ զինքը : Բարակ հոտա-
ուութիւն մը , որ ճաշակի տեղ կը ծառայէ իր ան-
մշակ մտքին գերազանց բաները գուշակելու , զա-
նոնք զգալու եւ անոնց զրկումէն տառապելու հա-
մար : Լեռնցի կինն ալ սաշօնի կնոջ մը չափ կը
սիրէ ծաղիկները , կը փնտռէ եւ կը գտնայ իր դաշ-
տերուն ամենէն գունագեղ , ամենէն անուշահոտ
տունկերը , որոնց վրայէն այր մը պիտի կոխէր
անցնէր : Գեղեցիկ երեւնալու իղձը , պզտիկ պըշ-
րանքները , երազներով տառապելու միտումը ան-
մագիստ կընեն ամեն երկրի եւ ամեն դասակարգի
ողջիկները Եւային : Բայց այդ կանացի զգացում-
երը , ըղձանքը , նոյն իսկ քմահաճոյքները մշա-
ւելով՝ մարդկային յառաջադիմութեան օգտակար

ծիրքեր կը դառնան օր մը , վասն՝ զի կարողութիւններ են անոնք , եւ կարողութիւն մը միշտ կրնայ ծառայել բանի մը :

Արդէն բնութիւնը իր բոլոր տարրերով կը նրբանայ , կազմուանայ հետզհետէ . կապիկը մարդ կը դառնայ , եւ մարդը այնքան կը բարձրանայ մտքով , որ իր նախնիքէն տարբեր դասակարգ մը կրնայ կազմել կենդանեաց սանդուխին վրայ : Այս օրէնքը անբան կենդանեաց մէջ ալ կը տեսնուի ամեն օր , եւ քաղաքակրթութիւնը բոյսերուն ու տունկերուն մէջ ալ ի գործ կը դնէ իր ազդեցութիւնը . լեռները , շէնքերը , ճամբայները կը յղկուին , կը շքեղնան , կը գեղազարդուին , եւ պէ՞տք է որ գաւառացի կիներ զուրկ մնայ այդ բարեշրջութեան օրէնքէն :

Ի՞նչ չահ , ի՞նչ օգուտ իրեն այդ գրկանքէն . միշտ իր տանը անկիւնը , իր արտերուն ակօսին վերեւ պիտի կրնայ ապրիլ ան , երբ հաղորդակցութեան եւ յարաբերութեան միջոցները կը դիւրանան հետզհետէ , երբ շոգեկառքը քաղաքակրթութեան ամբողջ կենդանի պատկերը կը տանի պտրտցնել այդ մոռցուած գիւղերուն խորը . անտարբեր աչքով պիտի նայի գաւառացի կինը իր կրթուած քրոջը , եւ անոր նմանելու անհանգստութիւնը նո՞ւազ պիտի տառապեցնէ , նուա՞զ դժբաղդ պիտի ընէ զինքը :

Ասկէ զատ , երբ յարաբերութեանց պատճառաւ մտքի մշակութենէն առաջ կակսին ընդօրինակել կանայք քաղաքակրթեալ ժողովրդոց արտաքին ձեւերը , անոնց զգեստները , անոնց արգուզարդը , անոնց մոլութիւնները , ի՞նչ կըլլայ իրենց տունը , իրենց ընտանիքը :

Սխալ չէ՞ արդեօք կարծել թէ՞ դժբաղդուլթիւնը ուսմունքէն կարտագրի . մարդկային անյագ սիրտը նոյն իսկ իր վայրենի վիճակին մէջ չունի՞ արդեօք իր փլած յոյսերը , տարտղնած երազները : Իրաւ է որ մտքի զարգացումը նոր տառապանքներ կստեղծէ . այդ նրբագգած հոգւոյն չարչարանքին մէջ սակայն անբացատրելի վայելք մը կայ , ուրկէ՞ զուրկ է հասարակ մարդը : Մենք կը սնանինք վիշտերով , կապրինք յուզմունքով , եւ մեր հոգւոյ այս լլկանքին մէջ պարտքի մը զոհուելու կամ անիրաւութիւն մը կործանելու գաղափարը գերազանց հաճոյք մը կուտայ մեզի . վասն զի մենք չենք հաւատար երջանկութեան , ու կը հալածենք զայն մեր ստուերին ետեւէն վազելու խօլ յամառութեամբ մը , զոր գիտենք թէ չը պիտի յաջողինք բռնել . զբաղում մը , հաճոյք մը , նոյն իսկ վայելք մըն է այդ մեզի համար . մինչդեռ կեանքի կապուած , կեանքի վրայ հաւատք ունեցող միամիտ մարդիկ՝ սպասող , ջլազող յուսահատութիւններ ունին պատրանքի մը առջեւ , եւ յոյս մը որ կը խորտակի , հաշիւ մը որ սխալ կելնէ , խուլ , անգութ ցաւերու կը մատնէ զիրենք : Մենք ամեն օր մեր սրտին ու մտքին պզտիկ վէրքերուն հետ խաղալով կը վարժուինք , կընտելանանք ցաւոց հետ , որոնց առջեւէն դատարկ միտքը զարհուրած՝ ետ ետ կը փախչի :

Քաղաքակրթութիւնը դժբաղդուլթիւն չը բերեր . եթէ չը մեղմացներ , կը սորվեցնէ զայն մեզի , կը վարժեցնէ անոր , համ մը կուտայ թոյնին զմեզ անով գինովցնելու համար , հեշտութիւն մը , զոր կը սիրենք , եւ որ կը կապէ զմեզ մեր ներքին ցաւերուն ,

ինչպէս մայր մը իբր հիւանդ զակկին . ու մեր ամենէն դժբաղդ օրերուն մէջ չենք մտածեր վայրկեան մը լրջօրէն փոխել վիճակնիս լեռան մարդուն հետ , եթէ ուզէ առնել մեր բոլոր տառապանքք մեր երազանքի ու տենչանքի հմայող կարողութեան հետ :

Գոհ ենք ուրեմն մեր վիճակէն . եւ պէտք է փափաքինք որ մեզի պէս ըլլան գաւառացի կիներն ալ , եւ մեզի հետ աւելի առաջ քալեն մինչեւ զէնիթը քաղաքակրթութեան , ուր կը դիմէ ամբողջ մարդկութիւնը :

Զուպէն Սեւակեան

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցայսօր մարդկային ազգի կենաց զէպքերն անջնջելի կերպիւ արձանագրուած են : Ամենուրեք կը գտնուին մարդկային գործունէութեան հետքերն . է՛ր երբեմն հողին վրայ կ'երեւէին , եւ հողին ներքեւ այսօր կը յայտնուին : Առ թղթագիր պատմութեան՝ կայ վիմագիր պատմութիւնն . կայ պատմութիւնն ստորերկրեայ , եւ կայ պատմութիւնն ստորերկնեայ , — եթէ կրնայ այսպէս բացատրուիլ : Այդու պատճառաւ՝ պատմութեան սահմանն յար կ'ընդարձակի , — որպէս իր նկարագիրն յաւէտ կը փոփոխի : Եւ ո՛չ ազգի մը կրնայ զլացուիլ իրաւունքներ պատմութեան . քանզի թուղթերն եթէ լռէին , քարերն յայնժամ պիտ' աղաղակէին . եւ յիշատակարանաց եթէ քարերն ալ՝ բացօթեայ բարձրաբարբառ պատմութիւն՝ ոչ եւս այլ ինչ նախահարց վրայ պատմէին , ձայն մը պիտի լսուէր երկրիս խորէն : — Գործաւորներ , շինութեան մ'առթիւ , կը փորէին հողն . եւ ահա վէ՛մ մը , վիմահատոր մը փորագրեալ կամ քանդակագործեալ , բրիչի հարուածներուն կ'ընդդիմանայ . յափշտակութեան կամ ահաբեկութեան աղանդակ մը կը բառնան ործաւորք միաբերան : Կուգայ հնագէտն , երկիւսածութեամբ կը մօտենայ , եւ ճառագայթում մ'իւր հմաց վրայ : Ի՞նչ էր այդ քարն . արեգական պատմութիւնն : Կնագիտին դիմաց ու մտաց ընդմէջէն իւր

ճառագայթք կը տարածուին ընդհանուր պատմութեան վրայ . դիպաց վրայ նոր լոյս կը սփռեն , ու դիմաց կ'ընծայեն նոր բացատրութիւն : Արեգական զէմ ո՛վ կրնայ հայհոյել . ո՛վ կը համարձակի պատմութեան վրայ իշխել :

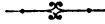
Պատմութիւն յանցելումն ալ ունեցանք , ներկային մէջ ալ ունինք , ապագային մէջ ալ պիտի զննենանք : Սակայն մեր ներկայ պատմութիւնն այն չէ ինչ որ էր անցեալն , եւ ապագայ պատմութիւնն այն չը պիտի լինի ինչ որ ներկայն է : Ընդհանուր քաղցաց պատմութեան մէջ արդէն աստիճանական խաւարում մը տեղի կ'ունենայ : Դիւցազանց համեմատութիւնք եւս քան զեւս կը վերածուին . արիւնն եւս քան զեւս պժգանք կ'ազդէ մարդուն , արիւնն՝ որ այնքան թանձր ու վառ գոյն մ'ունի , արիւնն՝ որ այնքան սքանչելապէս կը գունաւորէր հին պատմութիւնն . այլ եւս զմարդիկ չը վառեր ու չը սպառազիներ կոյր հաւատքն . ո՛չ եւս այսօր քաջութեան սահմանն է զէնքն , այլ հանրային կարծեաց յարգանքն : Ապա ուրեմն ո՛չ եւս այլ պատերազմ , արիւն , աւեր եւ աւար : Լո՛յս կը պահանջէ նոր մարդն , — եւ ոչ խաւար :

Սակայն ի՛նչ տարօրինակ հակասութիւն կը գործեմ , մէկ կողմանէ պատմութեան մէջ հաստատելով աստիճանական խաւարում եւ միւս կողմանէ մարդկութեան մէջ հաստատելով աստիճանական լուսաւորում : Լաւագոյն չէ՞ր միթէ լոյս բառն հաւասարապէս ընդունիլ հին պատմութեան ա՛լ , նոր պատմութեան համար ա՛լ , յայտնելով թէ լոյսն հին պատմութեան սուրէն կուգար մանաւանդ , արեան

վտակներէն, ոսկւոյ եւ արծաթի աւարներէ, մինչ նոր պատմութեան կուգայ լոյսն իմացականութենէն՝ ոյր գործիքներն են գրիչ, կարկին, մանրացոյց, հեռագէտ . լոյսն այսօր կուգայ պատմութեան քրրտանց առուակներէն՝ որովք հողագործք կ'ոռոգեն արտերն, ու մելանի վտակներէն՝ զորս կը հեղուն գրագէտ ու գիտուն . լոյսն այսօր կուգայ երկրիս ծոցէն՝ ուր հնոց մը գտաւ երկրաբանն, եւ երկնից բարձունքէն՝ ուր նորանոր լուսագունտեր կը գտնէ յար աստեղագէտն :

Այսպէս ահա պիտի լինի յետ այսորիկ պատմութիւնն : Այսուհետեւ պատմութեան զիւցազունք պիտի համարուին մանաւանդ անոնք, որ ամենէն աւելի լոյս ընդունին, որ ամենէն աւելի լոյս ծաւալեն : Գտնելու աշխարհներն հատան, այլ դեռ որքան աշխարհներ լուսաւորելու . մարդկային ազգի բոլոր ցեղերն ալ ճանչցուեցան, այլ դեռ որքան ցեղեր քաղաքակրթելու . ընկերութեան բոլոր խաւերն ալ ուսումնասիրուեցան, այլ յետին խաւերուն, ստուարագոյն խաւերուն մէջ դեռ որքան մթութիւն, որքան մերկութիւն, որքան թշուառութիւն նիւթական ու բարոյական : Դիւցազն անոնք պիտի կոչուին, ոյք ընթանան ջահ ի ձեռին, եւ ո՛չ անոնք ոյք արշաւեն սուր ի ձեռին : Անոնք զիւցազն, ոյք՝ բարձր իմացականութեամբ ու գրիւք՝ խոնար՝ դասերուն համակրին, որ գթութեամբ դարմանեն նիւթական աղքատութիւնն, ու գիտութեամբ մտաւոր աղքատութիւնն :

Տարիներն որոնք ետիս են՝
Իրենց զուարթութեան դառն յիշատակով
Ձիս կը չարչարեն .
Տարիներն որոնք առջիս են՝
Խելագարութեան ահռելի հեռապատկերով
Ձիս կը քարացնեն :

Հին տարիներն՝ որոնց լիալոյս պայծառութիւնն
Աստիճանաւ կը նուաղի .
Նոր տարիներն՝ որոնց դեռաբոյս մթութիւնն
Տենդերու սաստկութեան հետ կ'աճի :
Հին տարիներն , հնազոյններն , ի՞նչ քաղցր կը ժպտին .
Նոր տարիներն , նորազոյններն , ի՞նչ ծամածռու
թիւններ ունին :

Հին տարիներն իրենց հետ ամեն բան ,
Հին բարի՛ տարիներն անզուժ
Տարին ամեն բան իրենց հետ ,
Ամենքն ու ամեն բան անդարձ յաւիտեան .
Մայրս , հայրս , եղբայրս .
Սէրս , յոյսս , հաւատքս :

Նոր տարիներն ոչի՛նչ պիտի բերեն ինձի .
— Նոր տարակոյմներ պիտի բերեն մտքիս ,
Նոր յուսախաբութիւններ սրտիս ,
Ու նոր մշուշներ հոգիիս :
Արագ արագ կուգան՝ որպէս գուժկան .
Ու յամբ յամբ կ'երթան ,

Ձի ծանրաբեռնեալ միշտ կ'երթան
Նոր տարիներն՝ որոնք հի՛ն են այժմ :
Անկողիները մէկիկ մէկիկ ծրարեցան .

Պսակները մէկիկ մէկիկ վերցան .

Ու ձայները մէկիկ մէկիկ մարեցան :

Ու տունս հիմայ մէկ անկողնեակ .

Ու սեղանս հիմայ մէկ պնակ .

Ու բընա՛ւ կենդանի ձայնի մ'արձագանգ :

Ես կերակուրս կ'ուտեմ , ու կերակուրս զիս կ'ուտէ .

Ես սենեակներս կը պտտիմ , եւ ուրուականք գան-

կիս սենեակները կը պտտին .

Եւ պատերուն վրայ պատանքի պէս ճերմակ՝

Կը պտտին գիրկընդխառն իմ սիրելեացս ստուերները ,

Կը պտտին գիրկընդխառն հի՛ն տարիներուն

ստուերները :

Հին բարի տարիներն անգուժ

Երջանկութեան պայծառաշող պատկերներ

Աչքիս տակ միշտ կը պտտցնեն :

Ու տարիներն որ պիտի գան ,

Սեւ սեւ սարսուռներ

Հողիս մէջ կը պտտցնեն . . . :

ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹԵԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ. — ԵՐԱՋ ՄԸ. — ԱՆՅՔ ԸՆԴ
ԳԱՋԱՆ ԳԱՅԱ

Անցելոյն յիշատակներն կը հրահանգեն զմարդ իւր ներկայ կենաց մէջ, եւ կը պատրաստեն զնա առ յապայա լինելու եւս առաւել զգուշաւոր, չըջանայեաց եւ խելամուտ: Եւ կայ արդեօ՞ք ոք՝ որ օգուտ չը քողէ պահ մի իւր առանձին ժամերէն եւ ակնարկ մը չձգէ յետկոյս այն զառիվայրին վրայ ուստի մազլած էր ի վեր մերթ ի ժպիտ եւ մերթ յարտօսը, մերթ առոյգ եւ մերթ տկար, մերթ պաշտպանեալ եւ մերթ լլկեալ: Հովիւն, որ իւր թափառ կեանքէն պարտասեալ եւ խոնջեալ, ծառոյ մը հովանւոյն ներքեւ արեգական ճառագայթներէն կը պատուաբուի ցերեկին՝ իւր անմեղ հօտին հետ կ'որոճայ իւր անցեալ կենաց արարքներով, որոց յիշատակներն մերթ ժպիտ մը կը բերեն իւր դիմաց վրայ եւ մերթ հառաչք մը կը խլեն իւր սիրտէն: Վաճառեականն որ այնքան վարժ է առեւտրոյ ժխորին, իւր բազմազբաղ օրերէն կը զիջանի յաճախ մի քանի ժամեր զոհել՝ իւր անցեալ գործառնութեանց վրայ ակնարկ մը ձգելու, եւ ըստ այնմ գծելու իւր ապագայ ուղին: Վերջապէս ամէն դասակարգի մարդ իւր մենութեան ժամուց մէջ չվարանիր հարցնել իւրովի. «Ի՞նչ ըրի ցարդ», զի առանց այդ հարցման չպիտի գտնէր մի այլ հարցում թէ «Ի՞նչ պիտի ընեմ յայսմհետէ»: Անցելոյն յիշատակն կը յարու-

ցանէ ապագայի խնդիրն . այդ յիշատակ՝ նսեմ թէ փայլուն՝ դաս մ'է անզուգական զոր կ'արժէ սերտել : Ո՞չ ապաքէն զիւանագիտաց աւետարանն՝ այլ եւ այլ ազգաց պատմութիւնն է , պատմութիւն՝ զարաւոր զոր սերտելով՝ կ'առաջնորդեն միլիոնաւոր ժողովուրդներն . զի փորձն փնտռելու է անցելոյն մէջ :

Անցեալն միշտ քաղցր է որչափ եւս զախառնուած լինի տխուր արկածիւք , քանի որ յիմարութիւն է ակնկալել յաստիս անխառն ապագայի մը : Մարդկութիւնն որ իւր քաղաքակրթութեան գազաթնակէտն հասած կը համարուի այժմ՝ անձկանօք կը փնտռէ նահապետական օրերն , եւ կը նախանձի իւր նախահարց պարզ , անչուք եւ անպաճոյճ՝ այսու հանդերձ կէս վայրենի կենցաղոյն : Պատանի՞ է , կը փնտռէ իւր ամբողջ մանկութիւն : Երիտասարդ է , կը փնտռէ իւր ժիր պատանեկութիւն : Մե՞ր է , կը փնտռէ իւր չափահաս երիտասարդութիւն :

Երիտասարդութեան այժմեան հասակիս մէջ միշտ ժպտելով կը յիշեմ պատանեկութեանս օրերն , թէպէտ եւ զոքա եղած լինին նուազ անդորր եւ բարեկեցիկ . զի ո՛ւր են այն աւիւն եւ եռանդ որ առ ոչինչ գրել կու տային ամէն վտանգ , ո՛ւր է այն սիրտ փափուկ եւ զգայուն որ սոխակին դայլայլեալ եւ կուսին երգովն անմեղօրէն կը բարբախէր , ո՛ւր է այն միտք ողջ որ չէր գիտեր սեթեւեթիւ արտասայտել իւր գաղափարներ : Յայնմհետէ երկոտասան տարիներ սահած են , եւ չէ անցած օր մը յորում չիշեմ պատանեկութեանս անմեղ եւ անհոգ օրերն , այլ ոչ անդորր եւ անվրդով :

Յունուարի ցուրտ գիշեր մը յորում հիւսիսային

բքարեր քամին ուժգին կը փչէր, վառարանի մը ճարճատող խարուկին դիմաց թիկնաթոռի մը մէջ թաղեալ կ'երազէի: Գուրգուրացող քնքոյշ ձեռք մը նոյն հետայն ուսիս հպելով կը սթափեցնէր զիս իմ քաղցր անուրջէն. ամբարձի աչերս եւ տեսայ ընկերուհիս նազելի որ ժպիտով մը կը վարձատրէր քնոյս խանգարումն:

— Գունդ անոյշ, փութաց ըսել ինձ, ի՞նչ երազեցիր, պատմէ՛, տեսնեմք:

Համբոյր մը դրոշմելէ յետոյ իւր սպիտակ եւ փափուկ ձեռքին՝ նստուցի ընկերուհիս առ ընթեր ինձ եւ սկսայ պատմել հետեւեալն.

— 1882 տարւոյ յունիսի երեկոյ մը մեր կարաւան կը հասնէր Ճանիկու կումպէթ գիւղին բարձունքն, որում հանդէպ կը բարձրանայ Գազան Գայայի ամպածրար գագաթն. վերջապէս հասած էինք այդ լեռին մօտ, որոյ մասին ընկերացս շոայլած չափազանցութիւնք թէ հետաքրքրութիւն եւ թէ անձկանք պատճառած էին ինձ: Այո՛, կը տեսնէի ի հեռուստ նորա ձիւնապատ գագաթն որ ճաղատ գլխոյ մը նման՝ արեգական ճառագայթից ներքեւ կը ցոլայր. սակայն կարծեցեալ Ատամաթորն չունէր ինչ երեւոյթ սպառնական, եւ ես ընդ երկար դիտելէ յետոյ իւր երկար եւ բարեձեւ հասակ՝ մտայ հիւղակն ուր կը գտնուէին ընկերքս ծիծաղելով նոցա երկչտտութեան վրայ: Ժամ մը հազիւ անցած էր, երբ դուրսը լսեցի աղմուկ մը եւ ձայներ որք կը գոչէին «կուզայ, կուզայ», եւ նոյն հետայն աչերս յառելով այն կողմն զոր ինձ մատնացոյց կ'ընէին՝ արդարեւ տեսայ Գազան Գայայի կատարն՝ մշուշի

եւ ձեան խառնուրդի մէջ ի յիւզ : Այս անգամ անշուշտ հսկայն սթափած էր իւր քունէն բարկացոտ , եւ չէր ներեր , ի տես մեր կարաւանին , զի մարդկային պիղծ ոտքեր կոխոտէին իւր ալեւոր գլուխն : Սոսկացի ի տես այդպիսի յանկարծական կատակի մը , եւ մանաւանդ երբ մտածեցի թէ ի վաղիւ անգր , այդ լերին զագաթն պիտի լինէր գուցէ իմ գերեզման անշուք եւ անտապան , երբ չարաչար մահն բաժնէր զիս յաստեաց հեռի սիրելիներէ եւ բարեկամներէ , Տասն եւ եօթն գարուններ այն ինչ բոլորած էի . այս միջոցիս միտքս բերի ընտանեկան յարկն եւ սիրելի մայրս որ մեկնման պահուն իւր լայնալիճ բաղկօք աքժանելով մատաղ կուրծքս՝ չէր ուզած որ բաժնուիմ իւր գիրգ ծոցէն : Առաջին անգամ յիշեցի այն երեւայական կոյսն որ նախասահմանեալ էր օր մը սրբել ճակատուս քրտինքն եւ հոն դրոշմել մի սուրբ համբոյր : Խուլ պայքար մը տեղի կ'ունենայր յիս . լինե՞լ թէ չլինել : Սակայն արժանապատուութիւն եւ փառասիրութիւն կը վարէին զիս յառաջ . արդէն հասած էինք Գազան Գայայի ստորոտն ուր եւ ազանք գիչերն :

Գազան Գայա փոքր Ասիոյ Սէն Պէրնարն է իւր յանկարծական փոթորկաց նմանողութեամբ . սակայն զուրկ այն մարդասիրական հաստատութիւններէն , որք մոլորեալ եւ կիսամեռ ուղեւորն վաղահաս մահէն կ'ապրեցնեն : Չկան նաեւ այն մարդասէր չորոտանիք զորս նախախնամական ձեռք մը գողցես յժտած լինի ազատարարի յատկութեամբ : Գազան Իայայի լերկ եւ ամայի զագաթան վրայ՝ հաւատացեալն իւր պաշտած Աստուծոյն , եւ անհաւատն

իւր չպաշտած (այլ նոյն միջոցին պաշտել խոստացած) Աստուծոյն եւեթ կ'ապաստանի :

Առաւօտուն կանուխ , մինչ արեգակն գայր յերեւան լերանցն ի ծիր , սկսանք Գաղան Գայայի զառ ի վեր կողէն ելնել . միշտ ե՛լ , միշտ վեր , ցուրտն եւս քան զեւս սառուցիչ : բիւր ակունք եւ աղբերակունք զով եւ ականակիտ ջրեր կը բղխեցնեն . թրջելով գրաստից բիրտ սմբակներն եւ ջորեպանաց պինդ տրեխներն : Չորիք կը հեծն եւ ձիք կը սայթաքին . զառ ի վերն եւս քան զեւս կը դժուարանայ , եւ այս պահուս ջորեպանս աղու եւ մելամաղձոտ ձայնով եւ լեռնական եղանակաւ կ'երգէ Սիմնլայի երգն : Սիմնլայ իւր զեղով եւ շնորհով համբաւաւոր աղջիկ մ'է , որոյ կորուսան կ'ողբայ իւր սիրահար : Վաշխատուն Նիկոլայ կորզած է զնա իւր հօրմէն ի գին նորա պարտուց եւ ի հեճուկս իւր պաղատանաց . իւր սիրահար ի զուր կը կոչէ իւր ընկերներ յօգնութիւն , եւ ապա յուսահատ փոխանակ իւր սիրելւոյն ցուրտ հողն կը գրկէ : Դրամեայս կոյս լերանց մէջ իսկ ցոյց կուտայ իւր անգութ եւ ապօրէն զօրութիւն տիրելով անառիկ սիրտերուն իսկ : Այս երգէն գոգցես գրաստք նոր ուժով ոգեւորեալ ընդ հուպ հասուցին զմեզ լերին զագաթն : Ընդարձակ սարահարթ մը կը տարածուի աստ , տեղ տեղ ձիւնապատ : Զիաւորք կ'իջնեն նոյնհետայն եւ հետի քայլել կը սկսին ջեռնոյ՝ համար . եւ մինչ ջորեպանս միամտաբար ինձ ցոյց կուտայ Սեաւ ծովն որ երկու աւուր ճանապարհաւ հեռի է , ես , մոռնալով պահ մը իմ երկիւղներս , կը սկսիմ թողութատել պատմութեան էջերն : Կ'երեւակայեմ տեսա-

նել դեռ Բսենտփոնի Բիւրուց հետքերն եւ լսել նոցա աղաղակն ի տես Եւքսինեանին « Մո՛վ, ծո՛վ » : Կը յիշեմ աստանօր Պոնտացւոյն եւ Հոովմայեցւոյն պատերազմներն , եւ լսել կը կարծեմ նոցա զինուց շաչիւնն : Միհրդատ իւր ջոկատներով եւ Լուկուլլոս իւր լէգէոններով քանի՛ քանի՛ անգամներ արդեօք չափուած են այս բարձանց վրայ : Այս պահուս ջորեպանացս աղաղակներն կը սթափեցնեն զիս իմ քաղցր խոկմունքէս, եւ կը տեսնեմ ջորի մը որ ձեան մէջ թաղեալ հազիւ իմն կը ճողոպրի անդունդն գլորելէ : Ժամ մ'է յորմէ հետէ ձեան վրայէն կը քայլեմք եւ մեր ոտքերն արդէն ընդարմանալ կը սկսին : Հեշտ զառ ի վայրէ մը սակայն կը սկսիմք իջնել եւ արդէն բոլորած եմք Գազան Գայայի գազաթն . վտանգն անցած է այլ եւս : »

— Այս էր տեսած երազդ , ըսաւ ընկերուհիս տխրած . ի՛նչ անախորժ երազ :

— Արդարեւ , պատասխանեցի , պատկեր տխուր եւ մեղամաղձիկ , այլ յիշատակն՝ քաղցր : Անցելոյն դէպքերն եւ պատահարք , ո՛րքան եւ դժպիհ եւ խոռովեալ եղած լինին , լաւ դասեր են ապագային համար , զորս ձրի աւանդած է բախտն երկդիմի :

ՍՐԲՈՑ ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆՑ ՏՕՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻՍՄԻՆ

Չանգակները կը հնչեն քաղցր ներդաշնակութեամբ . երկարօրէն կը հնչեն ինն ձայն զանգակաց :

Արձագանգը կը բարձրանայ զանգակատան գրմբէթը , եւ կ'անդրադառնայ խորանին կամարները : Կամարներէն 'ի վեր կը ծաւալի արձագանգն ընդարձակ հորիզոնին մէջ . Վաղարշապատին , չրջապատին , անտառին , այգեաց , հրապարակին :

Կը սկսին շարժիլ թռչունք , որ թեւածալիկ երամ երամ կ'սպասէին , ծառոց թաւերէն , կտուրներէն , եկեղեցւոյ տանիքէն , գմբէթաց եզերքներէն : Վարժուած էին . կը խառնէին իրենց այլայլիկ ձայնիկը զանգակաց դօղանջին :

Ընդհանուր շարժումն կը սկսի : Ուխտաւորք կը հաւաքուին մեծ բակը , խառնիխուռն , գոյնզգոյն իրենց տարազներով . գունդագունդ , սեռով , սերունդով , հասակով , գեղով . ալեւորն ու մանկտին , տղամարդն ու մատղաշ աղջիկն , մայրն ու այրը , գիտունն ու ուսմիկը , դաշտի զաւակն ու քաղքի պարոնը , ամենքն Հայ , Չեքմազին եռանդով լի : Կը շարժին ալէժուփ , կը մրմնջեն , եւ իրենց ձայն իբրեւ ձայն ընթացից ջուրց : Զովագին կը շնչէ հովիկն առաւօտուն , շարիշար կ'երեւին դասք քահանայից , կը ծածանին վեղարք արեղայից , կը խշխշան ծաղկեայ վերարկուք սրբազանից : Թափօրը կը կազմուի :

Սարկաւագունք , դպիրք եւ հարիւրաւորք ձե-

մարանին երգարան 'ի ձեռին : Կը հնչեն զանգակներ միեւնոյն քաղցրաձայնութեամբ, եւ ճեմարանականք կ'երգեն մեղմազին « Անձինք նուիրեալք սիրոյն Քրիստոսի . . . » Կոմիտաս կաթողիկոսի հոգետաւիղ տաղն ու քնարը :

Կ'ընթանայ թափօրն շքեղ հանդիսաւորութեամբ, անցնելով Տրդատայ դռնէն, վեհարանի հովանեաց ներքեւէն, Վաղարշապատի հրապարակէն, ճեմարանի հոյակապ ճակատուն առջեւէն, պարտիզի քովէն, մենծ պողոտայէն մտնելով դաշտի ընդարձակութեան մէջ : Զանգակները կը հնչուին, շարականը կ'երգուի . « Բարբառք երկնաւորք լցին զերկիր . . . » թափօրը կը ստուարանայ հետզհետէ : Այգեգործն, հնձողն, ջրուորն, նախորդն, հովիւն, գառնարածն, իրենց լաճերն ու աղջիկները միասին կայնած, խորին երկիւղածութեամբ կը խաչակնքեն, գտակները բացած, զմայլած թափօրին կը նային, կրօնից, հաւատալեաց, երգելեաց տպաւորութեան տակ, եւ որովք եւ գառինք իրենց քաղցր աչերը յառած կը բառաչեն ու կը մայեն : Կ'ընթանայ թափօրն :

Հնձաններուն մօտ ենք : Ահա Շողակաթ . վանքն ու տաճարն : Իւր շուրջ կանանչաթուփ այգեստանք, դալարաւէտ մարգ, եւ հասկաթուռ արտորայք : Օրհնութիւն երկրին . գեղեցկութիւն հովտին, եւ մարդն քանի՛ գեղեցիկ 'ի մէջ այնքան պարարտութեանց եւ գեղոց : Աստ հաստատուած էր աղազեղն Հոփսիմէ երեսուն եւ եօթն չքնաղ սուրբ կոյս ընկերօք . ա՛ստ երկնային ողկոյզն 'ի ջ ողկուզաց որթոց . աստի « Հոտ անուշից բույցան 'ի Քրիստոս . . . » :

Կը յառաջէ թափօրն : Միշտ այգեստանք , միշտ արտորայք մեր շուրջն ու առաջ , եւ անդէոց ու խաչանց երեմակք , եւ 'ի ձայն , եւ 'ի փայլ , եւ 'ի կերպս զանազան հաւք թուցեալք : Արդարեւ « Եզեմ Աստուածատունկ զարդարեալ . . . » : Յափըշտակութի'ւն յանկարծ , հիացումն : « Զօրք հրեշտակաց ընդ մարդկան . . . եւ կանայք 'ի յերկինս զինաւորք . . . Էնն Աստուած ամենազօր զօրութեամբ խոնարհեալ տեսանել զհանդէս կուսանացն . . . » :

Հատած ենք հանդիսավայրն : Ահա ասպարէզ նահատակ կուսին . հսկայակերտ վկայարանն Սրբոյն Հոփսիսմեայ : Հոյակապ գմբէթն արձակեց իւր ցրնծութեան նշանն . հնչեցին զանգակներ տաճարին , սխրագլին ոգեւորութեամբ թափօրն մտաւ 'ի տաճարն . եւ բոլորեցաւ Կոմիտասայ շիրմին շուրջն : Անդ լոեցին երգողք . բայց մի սխրալի եղանակ լսելի կը լինէր դեռ ընդ երկար . արձագանգն էր տաճարին . արձագանգ քնարերգակ ոսկերաց սուրբ կաթողիկոսին :

Եւ սկսան պատարագը : Դուրս մատաղները կը զենուն , աղաղակ խաչանց : Ներսը բուրումն ինկոց , եղանակք դպրաց . « Քրիստոս պատարագեալ ի միջի մերում , Ալէլուիա » :

Բայց ո՛ւր է սուրբ կոյսն . . . :

Աւագ սեղանոյն տակ դուռ մը կայ բացուած . ներս կը մտնեմ 'ի խոր , խոնաւ , անձուկ անցքէ մը ներս , յաջակողմն 'ի ներքոյ սեղանոյն , անուշահոտութեամբ լի վայր . դամբարան մը կայ լուսաթաթախ , խնկաւէտիկ , եւ երեք սրբամեալ անձինք , Ս . Լուսաւորիչ , Ս . Սահակ Պարթեւ եւ Ս . Կոմի-

տաս կ'սպասաւորեն անդ, հսկելով իրենց կնքեալ
գանձուն: Անդ, այդ միջնաշողին մէջ կը փայլի լու-
սեղէն թագուհին, Ս. Հոփսիմէն: Կ'երկրպագեմ:
Ինկած եմ հողոյն վրայ, փարած եմ շիրմին . . .:

Թողէ՛ք զիս այստեղ:

Արամ,
Գարեթեւ Եւս:

ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԵՋՈՒԻ

Ամէն ազգ իւր նախնական, այսինքն բարբարոսիկ վիճակէն աստիճան աստիճան հեռանալով՝ հասած է այն վիճակին յորում կը գտնուի այսօր : Մարդկային ցեղին այս աստիճանաւոր եւ անընդհատ փոփոխութեանց պատճառ՝ իւր պիտոյից եւ կարօտութեանց օրըստօրեայ աճումն է . շատ նախնական պէտքերն գոհացում կը գտնէին առանց ճգի , առանց խոնջութեան , բնութեան թելադրած միջոցներով . սակայն հարկ կը լինէր երբեմն այդ նախնական պէտքերու սահմանէն դուրս ելնել . այն ժամանակ մարդիկ կ'ըստիպուէին հնարքներու դիմել : Այդ հնարքներու ծնունդ տուողն ուրիշ բան չէր , բայց բանաւորութիւնն , որոյ անբաժին ընկեր է խօսողութիւնն . մին մայր է եւ միւսն զաւակ . ինչ որ բանաւորութիւնն կը յղանայ , խօսողութիւնն անմիջապէս ի լոյս կը հանէ զայն : Աւասիկ այս երկու էական սքանչելի յատկութիւններով է որ մարդ խօսուն է եւ յանբաւս կը տարբերի անասուններէ : Ուրեմն պէտք չկայ ապացուցանելու թէ մարդուս կատարելութեան վիճակին , այսինքն քաղաքակրթութեան առաջին եւ գլխաւոր միջոց լեզուն է . առանց լեզուի կենաց առուտուրն շատ դժուար եւ գրեթէ անկարելի է եւ հաղորդակցութիւնք որ պիտոյ են գիտութեանց ծաւալման եւ արուեստից յառաջադիմութեան՝ բնաւ

տեղի չեն ունենար . եւ այն ժամանակ մարդ՝ մունջ եւ անխօս , անատուններէ չտարբերիր :

Հայերն , ինչպէս ուրիշ ազգեր , ունէին լեզու մի^(*) , որոյ նախնական վիճակն թէպէտ եւ մեզ անծանօթ , սակայն մեր նախնեաց թողած նշխարներէն դատելով՝ Գրիստոսէ գոնէ 8-10 դար յառաջ սկսելով մինչեւ հինգերորդ դարու կէսն՝ կատարեալ , ընտիր լեզու մ'էր . եւ այնչափ անզուգական եւ սքանչելի յատկութիւններով օժտուած , որ հին եւ նոր աշխարհի լեզուներուն գրեթէ ամէնէն կատարեալն համարել անտեղի չէ : Եւ ահա , այս լեզու որ յաւիտենական տեւողութեան արժանի լեզու է , դժբախտաբար շատ շուտ աղաւաղեցաւ . թերեւս իւր կատարելութիւններն եւ անգիւտ նրբութիւններն եղան պատճառ այնչափ դիւրաւ խանգարուելուն . ինչպէս նուրբ , ազնիւ անօթ մի որ ամենաթեթեւ արկածէ կը կոտորի , կ'ոչընչանայ :

Ս. Թարգմանչաց երկրորդ աշակերտներուն ձախող փորձերն^(**) , որ անշուշտ հեռաւորութեանց պատճառաւ , առանց խորհուրդ եւ խրատ խնդրելու իրենց վարդապետներէն , յունական փիլիսոփայու-

---

(*) Ըստ Ա. Ն. Գ հնչումն խլացուցիչ է . պատճառ . վասն զի գրաբար է : Յունարէնին և ուրիշ եւրոպական լեզուներու , մասնաւորօրէն սպաներէնին Գ հնչումներն ինչպէս զիրենք չեն խլացուցած . մանր :

(**) Այս խնդրոյ վրայ ունինք գրութիւններ գրաբար լեզուաւ , նք եթէ օր մի՝ մասամբ կամ ամբողջովին լոյս տեսնեն , կրնան ւական հետաքրքրական տեղեկութիւններ մատուցանել :

Թեան գրեանը թարգմանելու ձեռք զարկին , պատճառ եղան որ հեղինարանութիւնն կատարելապէս մուտ գտաւ հայ լեզուին մէջ : Այս ենթադրութիւն չէ , այլ կատարեալ ստուգութիւն է : Թէպէտ եւ այդ օտարամուտ խանգարումէն յառաջ կը տեսնենք ժամանակին հեղինակներէն մի քանին որ այն սահուն , պերճ ու ճոխ լեզուն չունին . խանդ , ոյժ , կորով , չքեղութիւն որ լիուրի կը զեղուն ընտիր հեղինակաց մէջ , կարելի չէ գտնել այդ դասի հեղինակներու քով . սակայն իրենց անզարդ , անպաճոյճ պարզութեան մէջ լեզուին իսկութիւնն չեն կորուսած . հայ լեզուի դրոշմն կը պահեն : Չունին զարդ , հրապոյր , փափկութիւն , չքեղութիւն . սակայն չունին նաեւ խորթութիւն եւ ոչ իսկ օտարոտի այլանդակ բացատրութիւններ :

Միանգամ սկսելէ յետոյ՝ խանգարումը կանգ չառաւ , չդադարեցաւ . միշտ յառաջ կ'երթար , միշտ դէպ ի խոր անդունդս կորստեան . մանաւանդ այն պատճառաւ որ ժամանակին յուզեալ եւ խառնակ վիճակն շատ նպաստաւոր էր՝ նոյն միջոցին , ինչպէս նաեւ շատ դարեր յետոյ : Տարուէ տարի , ամսէ ամիս եւ գրեթէ օրէ օր՝ լեզուին կերպարանքը կը փոխուէր , նորանոր անհամար՝ խորթութիւններ մուտ կը գտնէին , այնպէս որ բոլորովին անձանաչելի (Դաւիթ Անյաղթ) եղած էր լեզուն : Եթէ յաւելումք այդ վիճակին վրայ լատինարանութեան հրէջն , այն ժամանակ կարելի չէ ժամանակիս մարդոց երեւակայել թէ որպիսի՝ այլանդակութեանց բոյն դարձած էր հայ լեզուն : Վերջապէս այն ազետալի դարերու շրջանին մէջ հետզհետէ խանգարուելով եւ իւրա-

քանչիւր դարու ուսմական լեզուին խառնուելով՝ եղաւ հայ լեզուն կղկղանք լեզուներու^(*) :

ԺԸ. դարու վերջերը գրաբարն սկսաւ քիչ մի մշակուելու, երբ Մխիթարայ դպրոցը վերջին հարուածը տուաւ լատինաբանութեան : Պաշտօնական (կոնդակ, հրահանգ, հրամանագիր, եւայլն) գրութիւններու մէջ՝ ի հնուց հետէ աղճատեալ եւ տգեղ գրաբար մի կը տիրէր, ինչպէս այսօր իսկ արձանագրութիւններէ քաղել եւ տեղեկանալ կարելի է :

Ներկայ դարուս գրեթէ երեք քառորդն անցած էր, երբ գրաբարեանց եւ այլարհարարեանց վէճերն սկսան : Մի կողմանէ գրաբարին դժուարութիւնն որ ամէնէն համարձակներն անգամ չքեցուց, ինչպէս շատ յայտնի եղաւ վերջին ժամանակներս, եւ միւս կողմանէ ուսկորէնին կարծեցեալ դիւրութիւնն մէտ ապլ տուին գրեթէ առ հասարակ ուսմիկ լեզուին : Այս վէճերու մէջ ոչ հիմ կար, ոչ սկզբունք . որովհետեւ մին միւսին խօսքը չէր հասկանար . ոչ մին գիտէր իւր պաշտպանած դատն եւ ոչ միւսն :

Գրաբարեանք թէպէտ եւ չեն պնդեր գրաբարն իբրեւ ընդհանուր լեզու հաստատել, բայց եւ արդի լեզուն այնպէս, ինչպէս է, առանց բարեօքման հաստատել չեն ուզժր եւ մանաւանդ թէ սաստիկ հակառակ են : Մէջերնին կան նաեւ արմատականներ, կամ կարմիր կոչուածներ, որ բացարձակապէս

(*) Լեզուի մի՝ 14-15 դարու միջոցի մէջ կրած փոփոխութիւնները փոքրիկ և մի՝ լոկ պատկերով նկարագրել կամ ըմբռնել՝ զժուարին է . բայց մեր գրութեան չափն աւելի երկար պատմութիւններ տողել չեներ :

գրաբարին հաստատուիլը կը պահանջեն : Վ՛նչ նա-
«խապաշարում է, կ'ըսեն, կարծել թէ գրաբար
«խօսիլ անկարելի է . եթէ պակասաւոր լեզու լինէր՝
«լաւ, իրաւունք էր այնպէս կարծել : Ի՞նչ դժուա-
«րութիւն կայ որ մեր մատաղ տղայք փոխանակ
«իջնալ, իյնալ, ֆնանալ, վշալ, պոռալ, ինդալ,
«խմել, խաւրել, դրկել ըսելու՝ ուսանին ըսել
«իջանել, անկանիլ, ննջել, շուալ, աղաղակել,
«ծիծաղիլ, ընկել, առափել, յուղարկել . կամ փո-
«խանակ ըսելու՝ մօրդ գնա . եղբայրդ սիրե . քոջդ
«ծաղիկը տու . քիչ մը ջուր բեր . պարեկ գնա .
«դուռը բաց, ուսանին ըսել՝ երբ առ մայր քո .
«սիրեա գեղբայր քո . տու գծաղիկ քեռ քոյ . բեր
«սակաւ մի ջուր . երբ ի պարեկ . բաց գրուուն,
եւայլն եւ այլն (*) :

Աշխարհաբարեանք կ'ուզեն գրաբարն, եթէ կա-
րելի լինէր, աշխարհէ իսկ հանել, բնաջինջ, ան-
հետ ընել, եւ ուսմական արդի հայերէնն, ինչպէս
որ է, իբրեւ ազգային մատենագրական, ուսումնա-
կան եւ արուեստագիտական լեզու հաստատել : Այս

(*) Եթէ լաւ մտադիր լինինք, կը տեսնենք թէ գրաբարի շէնքն ու
կազմուածն ամենեւին չտարբերի գաղիբերէնէն, որ առաջին կանո-
նաւոր լեզուն է նոր աշխարհի . միայն սա տարբերութիւն կայ որ
գաղիբերէնի մէջ անուններու հոլովումն պարզ, այսինքն միօրինակէ,
քիչ բացառութեամբ Այո՛, բացառութիւններն քիչ են . բայց դարձեալ
ուղղագրութեամբ, ոչ հնչմամբ, շեղումներն ընդհանուր կանոնէ՝
բաւական թիւ կը կազմեն : Ինչ է ուրեմն մեր գրիչներուն յիմար և
կատաղի սէրն հայերէն անուններու հոլովներն միակերպ վերջա-
ւորութեան վերածելու : Թողունք որ Ռուսք, Գերմանք, Յոյնք բնաւ
մտքերնէն չեն անցուներ քերականութիւն փոխել :

Նպատակով այնպիսի հնարքներ ի գործ կը դնեն որ ճիշդ նմանութիւն ունի այն մարդոց եպերելի ընթացքին որ օտարի ազարակը մտած՝ ցիցեր կը տընկեն գետնին բաւական մեծ մասին վրայ եւ աչքերնին միշտ սեւեռած կը դիտեն որ չիմանայ տէրն ազարակին . յետոյ քիչ մ'ալ յառաջ երթալով ցիցերը կը քշեն առաջին տեղէն՝ որպէս զի նոր մաս մի եւս չահին . եւ այսպէս ահուդողի մէջ եւ միշտ դիտելով եւ մեծ զգուշութեամբ աւելի հող շահելու կ'աշխատին : Ահա , այս հնարքներն ի գործ դրին աշխարհաբարեանք . մերթ քարոզեցին թէ աշխարհաբարն այս ինչ դիւրութիւններն , այս ինչ առաւելութիւններն ունի . մերթ համոզեցին թէ օրէ օր մեծ յառաջդիմութիւններ կը տեսնուին աշխարհաբար գըրութեանց մէջ . մերթ հրապարակ ելած գործերն մինչեւ յամպս բարձրացուցին . մերթ-անմիտ , անիմաստ եւ քստմնելի հայրոյութիւն — գրաբարը ծաղրեցին . վերջապէս ականջներ վարժելով եւ միտքեր ընտելանալով՝ ամէն ոք լքեալ խոնջեալ անձնատուր եղաւ : Աւասիկ այդ փոքրիկ յաղթութիւններով հասան աշխարհաբարեանք այն փառաւոր օրուան յորում Մասիս լրագիրն կ'աւետէ առաջի աշխարհի՝ թէ

« Այն ժամանակներէ ի վեր որ լեզուի պէս բան « մը միայն ունեինք , մեր լրագրութեան յարատեւ « ջանքն եղած է այդ բանը՝ կատարեալ լեզուի մը « վերածել » : — անշուշտ ի շնորհս անփութութեան « նոնց որ բողոքելու , ձայն բարձրացրնելու մեծա- « էս իրաւունք ունէին :

Այն խնդիրն թէ երիտասարդութիւնն գրաւած է

այսօր մեր արդի գրականութիւնն, շատ կարեւոր ինդիք է, որոյ մասին յետոյ պիտի խօսինք: Այժմ գանք այն ինդիքին թէ լեզուի նման բան մը ի՞նչպէս կ'ստատարեալ լեզուի վերածուեր և:

Եթէ կատարելութիւն գոյացած է այդ լեզուի մէջ, այն ոչ Մասիսի եւ ոչ Արեւելքի ջանքովն եղած է, այլ ժամանակին յառաջարկութեան արդիւնքն է, որ ինչպէս քաղաքակրթութեան պէսպէս ճիւղերուն մէջ, նոյնպէս լեզուի նկատմամբ իւր բարերար ազդեցութիւնն գործած է:

Բայց կարեւոր կէտ մի կայ հարցման. — այդ լեզուն կատարեալ է: Եթէ կատարեալ է՝ լա՛ւ. օ՛ն, յառաջ երթանք, չկասինք. բայց եթէ անկատար է, ինչպէս պիտի տեսնենք, այն ժամանակ զուր է Մասիսին պարծանքն եւ անտեղի:

Այն լեզուն որ յահմանեալ է ընդհանուր ազգային լեզու լինելու, պէտք է որ ամէն կատարելութիւն բովանդակէ. ապա թէ ոչ ընդհանրութենէ չընդունուիր եւ կը լինի մասնաւոր գաւառական կամ մասնաւանդ կուսակցական (խմբակի) լեզու:

Այդ լեզուի թերութիւնները ցոյց տուած է մեր գրարար գրուածներուն մի մասն եւ տառջարկած է միանգամայն այն բարւոքումներն եւ ուղղութիւններն (*) որ անհրաժեշտ է մուծանել, եթէ կ'ուզենք

(*) Համառօտ բազում յիշեալ գրութիւններէն:

Ա. — Անուններու և անականներու հոլովմանց մէջ հաստատուն կանոնի մի հետեւիլ, որպէս զի էջէ էջ, տողէ տող պէս պէս ձեւեր յառաջ չգան:

Բ. — Զանալ որպէս զի աստիճանաբար մուտ գտնեն նախդիրնե-

որ մեր արեւմտեան բարբառն ընդունելի լինի աշխարհի ամէն կողմ ուր Հայ կայ . ապա թէ ոչ անիրաւ պահանջում կը լինի մեր կողմանէ՝ ընդունել տալ անտաշ ու բիրտ կոթող մի՝ իբրեւ փափուկ, անօսր եւ ազնիւ զարդ չքեղութեան :

Գիտեմ ինչ պիտի առարկեն մեր բարեկամներն : « Մեզ ի՞նչ փոյթ , պիտի ըսեն , ուրիշներու համար . « մեք մեր լեզուն կոկեցիւք , զարդարեցիւք եւ հըս-« կայաքայլ յառաջ պիտի երթանք գիտութեանց եւ « արուեստից մէջ . ուրիշներն եւս թող կոկեն լե-« զունին եւ յառաջ երթան : Ռուսիոյ , Պարսկաս-« տանի , փոքր Ասիոյ զանազան գաւառներու , Հուն-« զարիոյ , Ռումանիոյ , Հնդկաստանի եւ Ճապոնի « Հայք եթէ կ'ուզեն , թող զարգացընեն իրենց գա-«ւառաբարբառն եւ յառաջ երթան : Բայց հինգ վեց « տեսակ հայերէն մէջ տեղ պիտի ելնէ . ի՞նչ փոյթ : « Մի՛թէ լատիներենէ՝ իտալերէն , գաղիերէն , սպա-« ճներէն , ռումաներէն եւ փորթուկէզ լեզուներն « ելած չե՞ն » :

Միայլ է այդ ըմբռնումն եւ միանգամայն վնասա-

րըն լեզուին մէջ . որովհետեւ ճշդութիւնն նախդիրներով կը լինի Միայն մեր արդի հայերէնն է որ զուրկ է այդ առաւելութենէ զոր ունին ուրիշ ամէն լեզուներ :

Ք. — Բայերուն լծորդութիւնները կանոնաւորելի հաստատականա՞ծ եւ ի ժխտականա՞ծ :

Դ. — Յարաբերական դերանուններուն զորժածութիւնն ընդհանրացնել եւ չնմանցնել խօսքը, թրքերէնի պէս, մէջէ մէջ պատատած ընդունելութեանց հարիւրկանգնեայ շղթայի . այնպէս որ ճառին մասերն, մին միւսին խառնուած, իմաստին լրումը հուսկ վերջին բառէն կախում ունենայ :

կար : Ստոյգ է՝ այդ լեզուներն ելած են լատիներէնէ , բայց ոչ ազգերն . իւրաքանչիւր ազգ կամ ժողովուրդ իւր միջավայրին , կլիմային , ազգային բնաւորութեան եւ ուրիշ զանազան պարագայից համեմատ փոփոխութիւններ ընելով՝ իրեն սեփհականեր է լատիներէնն : Լեզուն նոյն աղբւրէ ելած է . բայց զատ են ազգերն ու անկախ : Նո՞ն բանն է մի՞թէ հայերէնին համար . ո՛չ : Լեզու այլազան , տարբեր , բայց ժողովուրդն մի եւ նոյնն է :

Ուրեմն ամէն փոյթ ու ջանք պարտինք ի գործ դնել , որպէս զի ամենափոքր թերութիւն անգամ չզտնուի այդ լեզուի մէջ , եթէ կ'ուզենք ընդհանրութեան լեզու տեսնել . պարտինք կանոնաւորել , այսինքն խիստ , անփոփոխ կանոններու տակ դնել , եւ թերեւս այն ժամանակ ճարտար եւ հմուտ գրագիտաց աշխատանօք եւ հոգածութեամբ օր ըստ օրէ զարգանայ եւ անցնի ի կարգ կատարեալ լեզուի :

Մօտ օրերս լեզոյնք ձայներ որ ախորժելի չեն հնչեր մեր ականջներուն : Համբաւաւոր մի բեմէ այնպիսի խօսքեր եւ կարծիքներ կը նետուին ի հրապարակ որ փոխանակ ուղղելու , կանոնաւորելու մեր արդի լեզուն , աւելի գեղծումներն եւ անկանոնութիւնները քաջալերելու կը նպաստեն : Գրաբարը մեռած , թաղուած եւ անպէտ անօգուտ կը քարոզեն այնպիսի անձեր որ շատ լաւ գիտեն թէ արդի լեզուին կեանքը գրաբարն է , եւ թէ կանոնաւորելու համար այդ անտաշ լեզուն՝ ո՞րչափ պէտք ունինք գրաբարին : Այս քարոզներն , այս հրատարակութիւններն ին՞չ արդիւնք յառաջ կը բերեն , ին՞չ օգուտ ունին : Գիտէ՞ք ինչ օգուտ ունին . աշխարհա-

բարեանք, որ արդէն թշնամի են գրաբարին, երբ այդ անձերու բերնէն լսեն թէ մեռած է այլ եւս գրաբարն, կ'ուրախանան, կը հրճուին, թմբուկ կը զարնեն, պար կը պարեն եւ — ինչ որ աւելի վրնասակար է — իրենց թիւր շաւղին մէջ կը յարատեւեն, եւ այն ժամանակ զեղծումներ, խորթութիւններ, քմածին ստեղծումներ ջրհեղեղի պէս կը յորդեն կը զեղուն ամէն կողմանէ եւ բոլորովին կը խեղդեն զմեզ: — Մենք գիտենք թէ գրաբարն մեռած է, քարոզելու պէտք չկայ. բայց ամենեւին կարծիք չունինք թէ անգործածելի է, աւելորդ է, կամ թէ, ինչպէս քանի մի թեթեւամիտ անձեր կարծեցին, փնասակար է: Գրաբարն, թէպէտ չըխօսուելուն պատճառաւ մեռած լեզուներու կարգն անցած է, սակայն ինք շատ կենդանի է, շատ առողջ է, շատ առոյգ է եւ կենդանութիւն անգամ կը շնորհէ կենդանի կարծուած դիակ լեզուներու:

Լեզու մի որչափ կատարեալ լինի, գիտութեանց եւ արուեստից նորանոր անթիւ գաղափարներուն առջեւ պակասաւոր եւ անկարող կը գըտնուի. իւր մթերաց մէջ չկրնար միշտ գտնել գոնացուցիչ բացատրութիւններ, ուստի եւ փոխառութեան կը դիմէ: Անգղիացիք, Գաղիացիք, Գերմանք եւ ուրիշ եւրոպական ազգեր այս պարագայից մէջ յունարէնի կը դիմեն: Նոցա՝ գիտութեանց եւ արուեստից բառարանն գրեթէ զուտ յունարէն է: Իսկ մեր Օսմանն հայրենակիցք, որ շնորհիւ Վեհափ. Սուլթանն, գիտութեանց եւ արուեստից մէջ բաւական յաջողէմ են այսօր, շատ բնականաբար կը դիմեն ռաբերէն եւ պարսկերէն լեզուներու որ արդէն ի-

րենց լեզուին աղբււրներն են : Ուրեմն մեր արդի հայերէնն , թէպէտ ըստ Մասիսի ի ծայր կատարելութեան հասած , եթէ երբեք նոր գաղափարներ բացատրելու հարկին մէջ գրտնուի , ինչ հնարք պիտի հնարէ , ո՛ւր պիտի դիմէ . յունարէնի՞ն , արաբերէնի՞ն . ո՛չ երբեք : Բնականաբար իւր արմատին , հին հայերէնին պիտի դիմէ : Մի՛թէ Յոյներն եւս իրենց գրաբարին , այսինքն եղեկիֆային չե՞ն դիմեր :

Գլխաւորենք ինչ որ բացատրեցինք մինչեւ հիմայ : Մեր արդի լեզուն որ այժմու գրագիտաց կատարեալ կ'երեւայ (վասն զի իրենց ստեղծածն է) , շատ անկատար , շատ պակասաւոր եւ շատ անկանոն լեզու է . եւ ազգային ընդհանուր լեզու լինելու համար՝ գրեթէ ամբողջովին նոր կաղապարէ անցնելու ձուլուելու է : Այդ նորածնութեան գործն գրաբարի միջոցաւ կրնայ արդիւնաւորիլ . թող չահաբեկին աշխարհաբարեանք . մեք չենք ըսեր՝ գրաբարն հաստատուի . այլ արդի ռամկականն կանոնաւորուի , անփոփոխ կանոններ ունենայ , քերականութիւն ունենայ , վերջապէս լեզուի կերպարանք ստանայ : Այն ժամանակ մէջ տեղ կ'եղնէ լեզու մի որ գրաբարն չէ , բայց դարձեալ այժմու անկանոն եւ ռամիկ լեզուն չէ , այլ ինքնուրոյն ազատ լեզու :

Գանք այժմ այն կարեւոր խնդրին՝ թէ երիտասարդութիւնն գրաւած է այսօր մեր արդի գրականութիւնն :

Նախ՝ երբ երիտասարդութիւնն այդպիսի կարեւոր եւ կենսական գործի մէջ ի գլուխ կ'անցնի , բնականաբար քիչ շատ կասկածելի կը դառնայ գործն . շատ լուրջ հնկապուիք :

Երկրորդ՝ եթէ այդ երիտասարդներն մօտէն ճանաչենք, պիտի տեսնենք թէ շատ մեծ պաշար չունին բարձր կրթութեան, շատ խնամեալ դաստիարակութիւն առած չեն. մանաւանդ հին հայերէնի մէջ՝ որ անհրաժեշտ գործի մի է այսօր, նոցա հրատուութիւնն շատ կը կաղայ. արդէն իրենց գրութիւններուն մէջ՝ աստիկական փափկութեան եւ շատ անգամ իսկ տրամաբանութեան բացակայութիւնն կը մատնէ զիրենք:

Օտար լեզուի մի ուսումն, թուարանութիւն, աշխարհագրութիւն եւ 3-4 ութիւններու ստացումն՝ աստիճան մի է միայն կրթութեան, բայց ոչ բարձր կրթութեան: Ընդհանրապէս այս երիտասարդներուն ուսած օտար լեզուն գաղիերէնն է. բացառութիւն քիչ է ուրիշ լեզուներու նկատմամբ: Եթէ փոյթ ունենային գոնէ գաղիերէն ընտիր մատենագրութեան միայն հետեւելու, անշուշտ մեր մատենագրութեան վրայ ցոլացած պիտի տեսնէինք նորա չքեղ փայլն: Բայց ինչ կը տեսնենք մեք այսօր. բնագիր կամ թարգմանուած վէպ, վիպակ, նորավէպ, գարձեալ վէպ, եւ գարձեալ կրկին վէպ: Մի՞թէ չկան ուսումնական գրեան, չկան պատմաւիճան գործեր, չըկան հնախուզական տեղեկութիւններ, ճանապարհորդութեանց օգտակար եւ զրօսեցուցիչ պատմութիւններ, բնական պատմութեան երեւոյթներու հետաքրքրական նկարագրութիւններ, եւն. եւն. յս ամէն օգտակար հրատարակութիւններն ի մի ողմ թողուած են, եւ բոլոր փոյթ, հոգ, եռանդ, սշխատութիւն եւ երկար տքնութիւններ վէպերու նուած են: Աներկբայելի է թէ գաղիական մա-

տենագրութիւնն հաւասար է եւրոպական ուրիշ մատենագրութիւններու, եթէ գերազանց չէ. բայց չենք գիտեր՝ այն ազգին անհանդարտ բնաւորութեան եւ բոցավառ երեւակայութեան արդիւնք է թէ ուրիշ պատճառ, կը գտնուին անհատներ որ ի ինդիր նորութեան, համբաւի կամ նիւթական շահու՝ խտորելով արահետէ, տարակարգ դրութիւններու, անյուր մէթոտներու ձեռք կը զարնեն: Ուստի խումբ մի այդ անձերէն հաստատած են ի գրականութեան դպրոց մի զոր կը կոչեն իրապաշտ, եւ ճիշդ այդ իրապաշտ դրութեան յառած պրկուած բեւեռած են մեր երիտասարդ գրիչներն: Թէ ինչ է այդ դրութիւն, երկարօրէն մեկնել աստ աւելորդ կը թուի մեզ, որովհետեւ մեր նպատակն ուրիշ է: Բաւական է ըսել կարճ ի կարճոյ թէ իրապաշտներու համար ինչ եւ իցէ իրի, ինչ եւ իցէ գործի ազնուութիւնն կամ նուաստութիւնն հաւասար է. նոյն եռանդով, նոյն սաստկութեամբ կը փարին միոյն, ինչպէս կ'ընդգրկեն միւսն: Մարդկութեան վսեմագոյն առաւելութիւններն կամ ամենազաղիր գարշութիւններն հաւասար մանրակրկիտ խնամով կը ծրարագրուին, վտանգաւոր նկարագրութիւններ, գրգռոյ պատկերներ եւ անբարոյական քստմնելի զազրութիւններ բնաւ իրապաշտներու գրիչը չեն կասեցուներ: Այն բնածին ամօթղածութիւնն, որ գրեթէ կը բռնադատէ սքողելու ինչ որ անվայել է տեսութեան կամ շողութեան, անձանօթ է այդ դպրոցին^(*):

(*) Այս դրութիւն ունի բնականորաբար շատ պաշտպաններ ի Գաղիա. մեր երիտասարդ գրիչներէն անգամ այնպէս չերմ ախոյ-

Բուն գազդիացի երեւելի հեղինակներէ զատ որ սաստիկ կը հարուածեն այդ դպրոցին սկզբունքներն, արդէն բոլոր Եւրոպա իւր խիստ վճիռը տուած է. այդ դպրոցին ի լոյս հանած գործերէն շատերն

եաններ ելած են մէջ տեղ որ անինայ քարկոծել կը մտաբերեն ով որ այդ դրուծիւնը խծածել յանդգնի : Այդ դպրոցին պետն իւր հընարած դրուծիւնը շատագովելու համար շատ փաստեր մէջ տեղ բերած է իւր գրուծեանց միոյն մէջ . բայց անհերքելի, անդիմադրելի՝ և ոչ մի փաստ գտանք այդ փաստերուն մէջ : Յիշենք աստ նորա փաստերէն մինս «կը ներուի, կ'ըսէ, մարդասպանի մի գործած ոճիրն ի լոյս հանել, մանրակրկիտ նկարագրել, ընթերցողաց աչաց առջեւ և պարզել, լայնաբար տարածել, վնաս չէ. իսկ այն համարձակ և շարժումներն, այն անսովոր ձեւերն, այն գիրկընդիստուն զալաւ և բուռներն որ երկու սիրականներու մէջ տեղի կուենան, ներեալ և չէ նկարագրել, այլ պէտք է սքողել ծածկել » . — Եւ այս եպերելի կը համարի, կեղծաւորութիւն կ'անուանէ : Մեր, առանց փիլիսոփայական խորին քննութեանց դիմելու, կը համարձակինք դիտել տալ Չոլաներու՝ թէ մարդասպանութեան տեսարանն ատելութիւն կը յարուցանէ մարդու սրտին մէջ, նողկանք, զգուանք եւ հետեւապէս խորշումն նման գործերէ . մինչդեռ սիրոյ նկարագրութիւնք կամ ամուսնական յարաբերութիւնք ձգողական ոյժ ունին, կը հրապուրեն, կը բաշեն եւ կը զբզոեն : Եթէ այս տարբերութիւններն աղէկ կըլած լինէր իրապաշտ դպրոցի պետն, կարելի չէր որ այդ փաստն ի ձեռն առնէր իբրեւ զէնք : — Բարոյականութեան խնդիրն ի մի կողմ, մեր յիշելով այդ դրուծեան մուտն մեր արդի աղքատ եւ ողորմելի գրականութեան մէջ՝ իմացնել կ'ուզենք թէ յիշեալ դպրոցին սկզբանց հետեւելով մեր գրիչներն շատ անգամներ ել, անլոյծ կ'ենթանալու կը բաղխին եւ նկարագրութեանց մէջ ենսափոր, ամենաչնչին մանրամասնութիւնները ծրարելու յախճանմար, իրենց լեզուին գեղն ու շքեղութիւնն կը խանգարեն, չեւ երբեմն ծաղրելի լինելու չափ, ինչպէս կը տեսնուի քանի օրինակներէ որ քաղած հաւաքած ենք զանազան գրութիւններէ :

հառաւորութեանց կողմանէ դատապարտուած են մէջ տեղէ ժողովուրդու կամ հրոյ ճարակ լինելու, ուր որ գտնուին . մինչեւ ի վաճառ հանողներն իսկ ծանր թուգանաց ենթարկուած են :

Ինչ որ բացատրեցինք այս վերջին տողերու մէջ դուրս է մեր նպատակէն . աւելի բարոյախօսի կը պատկանի քան բանասիրի : Մեր բուն նպատակն է լեզուին նիւթական կամ մեքենական կազմութեան վրայ խօսիլ . նորա ամբողջութիւնն , անբռնաբարելիութիւնը պաշտպանել , անխախտութիւնը քարոզել . այս է ըստ մեզ կենսական խնդիր տո՛մային լեզուի նկատմամբ :

Այժմ կ'ենթադրենք թէ մեր երիտասարդ գրագէտներէն գո՛նէ ոմանք ձաշակ հանդիսի մէջ հայ լեզուի աղաւաղութեանց մասին գրուածներէն ծանօթութիւն ունին : Մանր եւ դժուարին սկզբունքներ կամ կանոններ աւանդուած չեն անդ . ամենայն ինչ պարզ է :

Ա. — Հին հայերէն — աղէկ — չգիտցողներուն մատենագրական ասպարէզէն քաշուիլ կը յանձնարարէ^(*) : Վասն զի ամէն անճոռնի , անհեթեթ ածանց կամ բարդութիւն գրաբար չգիտնալէ յառաջ եկած է :

Բ. — Իւրաքանչիւր ոք իւր հաճոյից , քմաց եւ մտացածին գաղափարաց թելադրութեան տակ չգրէ , ինչ որ գրէ . այլ ամենայն մտադրութեամբ , ամե-

---

(*) Գրաբարն անհրաժեշտ է ոչ գրաբարի համար միայն, այլ մանաւանդ աշխարհաբարի համար: Հ. Ա. Այտնեան:

նայն փութով կանոնի հետեւի, քերականական օրէնքներն յարգէ^(*) :

Գ. — Ոչ ոք իւր կողմանէ ինչ եւ է բառ կամ բան օտեղծելու — մանաւանդ սխալ ստեղծելու — չհամարձակի. այլ քաջ հայերէնագիրտի խորհրդին գիտէ, եթէ անհրաժեշտ պէտք կայ նոր բառ կամ անուշ ստեղծելու :

Ահաւասիկ պարզ սկզբունքներ որոց գործադրութիւնն ամենեւին դժուարութիւն չընծայեր. յօժարութիւն եւ հաստատուն կամք բաւական են : Սակայն երբ ի հեճուկս ամէն ազդարարութեանց եւ ակնարկութեանց՝ կը տեսնենք թէ դարձեալ նոյն սխալ շաւղին մէջ կը յարատեւեն մեր բարեկամներն, ի՞նչ կրնանք մտածել. իրաւունք չունի՞նք յամառութիւն կոչելու, երբ 4-5 տարիներ անցնելէ յետոյ, նոյն ազաւաղութիւնները շոյուած, փայփայուած կը տեսնենք, եւ գրեթէ պաշտուած եւ յերկրպագութիւն բարձրացած : Մի՞թէ ուղղուած է արժաստովոր որ ամէն օր լրագիրներու մէջ հարիւր անգամ կը կրկնուի. նոյնպէս մտասիպար, ապօրինի, ներոյժ, սեղմիրան, մակաբոյժ, հնարովի, մեղաշուշին, ժամադրաւայր, շոգեճանճ : Իսկ հետզհետէ եւ

(*) Իւթիւնեան էֆէնտիի վառեակներն այս երկրորդ կանոնէն չեն արտօմիր. կարգ, չափ, սանձ չեն ճանչնար. Թշնամի են կանոնաւորութեան. իրենց դրօշն է անխորհուրդ եւ սանձարձակ յանդըգութիւն : Մեր սա կ'ուզենք իմացունել Թէ գաղիացի իրապաշտաներն լեզուն չազաւաղեցին, կարգ, կանոն ոտնակոխ չըրին, մեր գրիչներուն պէս. մանաւանդ Թէ նոցա շատ գրութիւններն օրինակ կ'ըծայեն մի սքանչելի և փայլուն գրականութեան :

Նորանոր հնարուած հրաշակերտներուն համար ի՞նչ ըսել . — տեսէք մի անգամ, բայց միայն թէ չզարհուրիք . շարենք աստիճանաբար . Նոր ի նոր, անդադրում, մանկունակ (ծիծաղ), ուղիսինահոս, հոգեփայտիայ, հրաքեւ (երգ), ֆևանուագ^(*), վերջուշում, պղնձերփնուած, ֆայլաներժ (սրունֆ), հեռակապոյտ (շեռ), աղուաշոյս, վայրենավսեմ, ներբազայում, հանրակիև, հնճոյսվանառ (կիև), պճրուհի, միջակորեսար (կիև), գանգաջախջախ (երկրպագութիւն), դարպասեղ կամ դարպաս ընեղ, եւ այլ անթիւ վիժածներ. ո՛չ — սխալեցանք — գունագեղ, թրթռուն բառեր որ գրաբարի սնամէջ, հնչուն բառերուն տեղ կը դարբնուին սևաւեջ գրագէտներու դարբնոցին մէջ : Ի վերջ գրութեանս կը նուիրենք բանասիրաց՝ գգրոցիկ մի նորութեանց :

Ի դէպ է աստ քանի մի անճահ բացատրութիւններու թերի կողմն պարզել, բանալ եւ աչաց առջեւ դնել . որովհետեւ ընդհանրապէս այս ինչ կամ այն ինչ թերութիւնն ունի ըսել ի վերացականն՝ օգուտ չունի, չազդեր . լաւագոյն կերպն է մատնանիչ ցուցանել : Կ'ըսենք քանի մի . վասն զի ամենուն վրայ խօսիլ անհնարին է . կարծենք 5-6 հազարը կ'անցնին : Բաւական է ի մէջ բերել անձնք միայն որ այս վերջին օրեր լոյս տեսան : Ուստի սկսինք . Նոր ի նոր . արդէն ունինք նորանոր, եւ նորանորէ զատ՝ բուն հարազատ հայ լեզուի յատուկ

(*) Նուագներ շատ են . արժասուանուագ, հողմանուագ, մինչեւ գործանուագ :

նոր նոր՝ կրկնակ ածականն . ուրեմն ի՞նչ կը նշանակէ այդ նորասիրութիւն : — Անդադրում, լաւագոյն եւ ուղիղ Անդադար : — Մանկունակ . պարզ, ուղիղ եւ գեղեցիկ է Մանկական : — Ուղիսինահոս . նարեկեան ոճ, մեղկ, կնատ . առ իմէ՞ չըսել Ուղիսահոս որ ուղիղ է : — Հոգեփայլիայ . ամենեւին չփայփայեր հոգիս : — Հրաքել երգ . երգն ունի՞ թեւ, եւ թեւ հրեղէ՞ն . գաղիերէն des prières ailées ըսել կարելի է, այսինքն սա՛ իմաստով թէ ազօթք դէպ ի վեր կ'ուղղուին, դէպ յերկինս կը կը թռչին : — Քմանուազ (հոյի) . նուագներուն աւելորդն . գաղիերէն՝ souffle capricieux des vents . — Վերյուշում . բարբարոս բառ, գաղիերէնի նիւթական թարգմանութիւն, այսինքն ի վերայ բերեղ, վերսին կոչել, se souvenir, se rappler . չեն գիտեր խեղճերն թէ գաղիերէն բառին re մասնիկն թէ վերնայ կոչել միայն կը նշանակէ, այլ եւս յիշել ճշանակեր . իսկ հայերէնէն եթէ վերցուի վեր մասնիկն, դարձեալ յուշում կը մնայ, այսինքն յուշ ածել, յիշում, յիշատակ : Կարծեմ հայերէնէ գատ՝ գաղիերէն եւս լաւ գիտնալ պէտք է՝ գրական ասպարէզ ելնելու համար : — Պղնձերփնուած . փափուկ հնչում . կարծենք հնարողն Ռոսսինիչի աչակերտներէն է : — Քայլաւեժ արուև, խեղճը կ'ուզէ ըսել . կրոս արուև, սկար արուև : — Հեռակաստի շեռ : կապոյտ լեռ ի հեռաւորութեան, կամ ի տւատ տեսնուած կապոյտ լեռ : Եթէ չորս հինգ տղափարներ մի բառի մէջ ամփոփելու սկսինք, ոմանական կիսականգնեայ բառերն շատ ետ պիտի հնք : — Աղուաշոյս . այսինքն սակաւալոյս կ'ուզէ

նշանակել . մեր նախնիք որ լեզուին գրեթէ ստեղծողներն են՝ միայն մազ աղուամազ գործածած են . եթէ չափ պահելն աւելորդ զգուշութիւն կը համարուի , այն ժամանակ ըսենք աղքատին՝ աղուաքսակ եւ պակասամտին՝ աղուամիտ . ո՞ր կը վերջանայ : — Վախրենալիսեմ . կ'աղաչենք , գաղիերէն կամ անգղիերէն եւ կամ գերմաներէն համապատասխանող բառն ծանուցանէ մեզ հեղինակն : — Նըրքագայում . ցուրտ եւ գոհնիկ նրբագայումն անբարոյականութեան , կ'ըսէ հեղինակն . — անբարոյականութիւնն շատ զայումներ ունի . այս ո՞ր տեսակն է : — Հանրակիւն . արդէն տգեղ բառ մ'է . բայց հանոյալիս առ կիւն չենք գիտեր ի՞նչ կարգի եւ ի՞նչ ճաշակի կը պատկանի . միայն կը յիշենք մեր մի բարեկամն որ կատակի համար , բայց զուտ կատակի համար — հրատարակելու անամօթութիւնը չունի — Փաշա-մահալլէսի տուներուն համար կ'ըսէր քրտնվայագուարն տուներ . ի՞նչ տարբերութիւն ունի հանոյալիս առ կիւն : — Պչրուհի . սոսկում եւ արհաւիրք . չենք գիտեր ի՞նչ ըսել . — Միշակ-որեսար կիւն . բառ առ բառ՝ Միշակ-կարգի-մարդիկ կիւն . աւասիկ սքանչելի պտուղ գրաբարն արհամարհելու : — Գանգաջախիջախ երկրպագութիւն . այսինքն խոնարհ , անկեղծ երկրպագութիւն . անո՞յչ բառ եւ սքանչելի գաղափար : — Գարպասեղ (դարպաս ընել) . կարելի է , ուրիշ ամէն բան ներուի . սակայն այս հներուի : Յանդգնութիւնն մինչեւ ո՞ր աստիճան պիտի հասնի :

Միայն բառեր չեն դատապարտելի եւ ընկեցիկ . կան նաեւ խօսքեր կամ պարբերութիւններ , որոնք

օտարոտի տգեղ դրոշմ կրելով հանդերձ՝ դժուարիմաց ,
կնճռոտ , բռնազբօսեալ եւ բոլորովին անբնական են ,
ինչպէս օրինակներէն պիտի տեսնենք . թէպէտ եւ
Մասիս իւր փառաւոր յաղթութեան օրն հռչակած
էր՝ թէ Խրթին , սեհասկեալի ըրաշու ջանքը որ
դեռ մօտ ժամանակներս մեր գրողներուն պար-
ժանքն էր , ծիծաղելի ըրաշով վերցաւ : — Հար-
ցընենք Մասիսի . եթէ առաջիններուն ոճն ծաղրելի
էր , այժմու երիտասարդ գրողներուն ոճն ի՞նչ է :
Ի ստորեւ ի տես դրուած պարբերութիւններէն ու-
մանք դժուարիմաց , խրթին եւ մթին լինելէ զատ ,
չատ անբնական են եւ հայերէնի հոգիէն բոլորովին
օտարացած . ոմանք վերջին աստիճան կնճռեալ ,
խառնակ , եւ ըստ օրինաց իրապաշտ գպրոցին ;
ամենաչնչին մանրամասնութիւններ նկարելու ան-
տեղի ջանքերով բռնազբօսեալ , խորթ կազմուած-
ներ կ'ընծայեն մեզ . իսկ ոմանք դիրգ ու գողտրիկ
եւ կամ նոր ձեւանալու դիտաւորութիւնն յայտնա-
պէս երեւան կը հանեն : Օրինակներ անհամար են .
թիւ ու չափ չունին . մի քանին , շատ վերջիններէն ,
չատ թարմերէն , բաւական են մեզ :

Ա. — Ժամացոյցը զարկաւ վեց հարուած դանդաղ
եւ ծաւալուն . կը ներէ հեղինակն , այս հայերէն չէ :

Բ. — Մտաւոր ընդարմացման ծանծաղորտիկ մէջ
հետզհետէ խորասուզուելով . . . ծանծաղորտ եւ
խորասուզուիչ ո՛րչափ մ'ըժ հակասութիւնք են .
մեկնութեան պէտք չկայ :

Գ. — Փէշերը ծուիկ ծուիկ կը կախուէին անհա-
մար ցեխացայտքերով աստեղագարդուած : — Յեխի
անհամար ցայտուքներով կիտուած . այնպէս չէ՞ :

Դ. — Թերթատած ճերմակ վարդի թերթք ծփունս .
— Ճերմակ վարդի թերթերն բրդած ցիրուցան եղած :

Ե. — Խարտեաչ մազերը գլխուն վերեւ համարա-
ծիկ . — Խարտեաչ մազերն գազաթին վրայ ամիո-
փած . — Բացխփիկի պէս համեղ չէ :

Զ. — Բարիզեան այժմէութեան վրայ լիուլի տե-
ղեակ է . — Բարիդի որական նորածեութեանց ամէն
ճիւղին տեղեակ է :

Է. — Ի՛նչ մղձկոտ նկարեղէն երաշխներ , ի՛նչ
գունագեղ անծիր արտայայտութիւններ : — Մեկնող
ո՞վ է :

Ը. — Զմեռուան հով մը իր բոլոր թոքերը կը
պատըռտէր , խաւարին մէջ պտտցընելով իր խօլա-
կան երգին վայրենի քմահաճոյքները : — Բռնազ-
բօսեա՛լ :

Թ. — Լանթերնան իր հեշտաթաւալ ճռուողումը
կը ճըլ-ճըլայ իր մեղմահոս անուշ ձայնալեակներուն
հետ մետաղեայ հնչուն խաղերու զուարթ ոստոս-
տումը տանելով : — Երաժշտութենէ չենք հասկանար :

Ժ. — Վերէն , լուսինը , միշտ պայծառ ու զուարթ ,
գիրուկ դեղին այտերը լուսաշող , աչքերը խոշոր
խոշոր բացուած , ահագին լայն բերանով կը յօրանջէ ,
կարծես կը ինդայ , անհոգ ու չարածճի ծիծաղով մը :
— Բռնի ծիծաղի դէմ՝ բռնի ծիծաղ :

ԺԱ. — Լուսին կար այդ գիշեր , խոշոր լուսին մը
ուռճալիր կատարելութեամբ՝ որ իր արծաթ գանկը
զենիթին աստեղացան մակերեսին վրայ կը գլորէր :
Ուռճալիր կատարելութիւն ! սքանչելի է . ի՛նչ պաղ
ու տափակ է շիւտուսին :

ԺԲ. — Փտութիւնը որ կըսկսի , դազադին մթու-

Թեան մէջ միս մինակ , կը ձանձրանայ . — Ո՛ւր էք , ի՛րապաշտներ :

ԺԳ. — Այն հոգեկան վայրկեաններուն յորս սիրազեղ զգացումներ մերկապարանոց կը փոխանակուէին , եւ երկուքնին միմեանց նայելէ արբշիռ ու համբուրաբաղձ հրայրքով առլցեալ , զգլխիչ յափրանաց կը մատնուէին լուսնկայի դիւթահմայ պաղպաղման ներքեւ : — Գանձ որ պահել պէտք է հողին տակ :

ԺԴ. — Որչափ ժամանակ մնացի այսպէս թմրած , կէս քուն վիճակի մէջ , չեմ գիտեր , բայց յանկարծ սթափեցայ հառաչանքէ մը որ իր մէջ պոռալու անսանձ տենչ մը ունէր , սրտի անդունդներէն դուրս պոռթկացած ու իր մէջ բերելով աւերակ , ջարդուփշուր սրտի մը սփոփանքը : — Անխմաստ փքանք :

ԺԵ. — Մոլեգնօրէն տապըլտկելով տփզոյն զայրոյթի մը մէջ որ կը ծնէր այդ անդիմադրելի անկարողութենէն , ջիղերու ծայրայեղ գերազդուութեամբ մը ամբողջ մարմինս թրթռազին , երեւակայութիւնս խօլ ու հիւանդագին ձգտման մը մէջ պրկուած , եզական , ահեղ , անքնական բաներ զգալու , տեսնելու , ընելու իղձով մը տոչորելով , ամուլ մնացած բոլոր այդ ճիգերուն կուտակումին տակ ընկճուած , ինչ ընելիքս չգիտէի , յիմարութեան եւ հիւանդութեան ընդմիջակաց վիճակի մը մէջ , անկարող ստեղծելու եւ հասկնալու , անկարող նոյն խսկ քնանալու , հրավառ կոպերս այնչափ չոր զգալով որչափ տքս թանձրացած : — Արժանի մրցանակի :

Աւասիկ ձեզ հայերէն խօսքեր , կամ Մասիսի տւատած գրականութեան ընտիր կտորներ , այս-

ինքն Չ.—Չ.—Կ.—Փ . . . եան ընկերութեան ար-
եսայրոյքներ :

Գիտենք բաւական երկարեցան մեր խօսքերն .
սակայն այլազգ գործել կարելի չէր . մեզ համար
անգին եւ յանհունս թանկագին նիւթոյ վրայ էր
խնդիրն . ոչ միայն երկար խօսակցութիւններ , այլ
նաեւ շատ խիստ աշխատութիւններ , տքնութիւն ,
հոգ , տառապանք եւ ամէն տեսակ նեղութիւն յանձն
առնուլ՝ մեզ պարտք էր նուիրական , երբ ծանր
վտանգի մէջ կը տեսնէինք մեր լեզուն : Այո՛ , լե-
զուն վտանգի մէջ էր , եւ դեռ այսօր վտանգ կայ .
վասնզի մեր երիտասարդ գրիչներն կատաղաբար
յարձակած են մեր արդի լեզուին վրայ եւ կացին ի
ձեռին կը ջանան կտրել , կոտրել եւ անխնայ ջախ-
ջախել զայն , իբրեւ թէ իրենց ստացուածքն , ի-
րենց սեփական ինչքն լինէր : Կը կարծեն թէ լե-
զու մի՛ հինգ վեց հոգւոյ քմածին , ցնորական գա-
ղափարներուն խաղալիկ է , եւ թէ ներեալ է փոփո-
խել զայն , օտար ձեւ , օտար գոյն տալ , վեր ի վայր
չրջել , առանց ըմբռնելու թէ ի՞նչ է լեզուի ծուծն
ու հոգին՝ եւ այդ գաղափարներէ զրդեալ մեծ մեծ
եւ այլանդակ նորութիւններու յախուռն ձեռք կը
զարնեն : Մեք ուրիշ տեղ^(*) յայտնած ենք թէ քա-

(*) Գիտեմ թէ հակառակորդքն մեր զայրասցին յոյժ եւ ազգ
դակ բարձեալ ասացեն . Ձի այդչափ տաղնապիք , էր այդչափ վըր-
դովեալ էք , առ իմէ գոռայք , գոչէք եւ ընդվայր բարբանջէք . զի
փոյթ է ձեզ զոնոյ մերմէ եւ զմտտենագրուծենէ : Մեր բաշ զիտմք
մատենադրել . . . եւ զարմացողք անթիւ են մերս — Այսպիսեաց
տամք պատասխանի . Բնրեկամք , մի այնչափ սուրայք , մի յախուռն
արշաւէք : Մեզ փոյթ է եւ կարի մեծ փոյթ զգարգացմանէ արդի

նի որ ազդարարութիւն, բողոք, դիմադրութիւն
չտեսնեն իրենց դէմ՝ այդ գրականութեան մրողներն,
անտարակոյս է թէ իրենց ապականիչ քանդիչ գոր-
ծին մէջ յառաջ պիտի երթան :

Այն առաջարկութիւնն որ եղաւ մեզ բարեկամի
մի կողմանէ արդի հայերէն լեզուաւ գրութիւն մի
հրատարակելու՝ շատ պատեհ առիթ էր եւ փութա-
ցինք յօժարակամ ընդունելու . վասն զի սոյն գրու-
թիւն պատրուակ մի, առիթ մի էր բողոք բառնա-
լու եւ ամբոխին հասկանալի լեզուաւ մէջ տեղ դնե-
լու պարզելու քանի մի թեթեւամիտ ու ճամարտակ
գրագէտներու շահատակութիւններն, որ տիրել կը
ձգնին լեզուին եւ մղել տանիլ թիւր եւ անել չա-
ւիղներու մէջ :

Արդարեւ ծանր էր մեզ՝ գործ, զբաղում ի մի
կողմ թողուլ եւ դէզ մի գրուածներ խուզել, որո-

հայերէն լեզուի. քանզի յետ խափանելոյ հետն, չիք մեր այլ լեզու.
եւ եթէ բողոքեմք զոճոյ ձերմէ և զմատենագրութենէ զոր արկանէք
ի հրապարակ, այն իրաւունք են մեր. զի հայ մատենագրութիւնն
չէ ձեր միայն, այլ մեր եւս է: Ինչ մի յորում է եւ մեր մասն հու-
սարակ՝ ոչ կամիմք եւ ոչ կարեմք թողուլ ձեզ աւերել ապականել
ըստ կամի եւ ըստ քմաց իբրեւ թէ ձեր միայն ստացուած իցէ:
Նրկորո՞ղ անգամ՝ մի ինչ պարծիք թէ զարմացողք եւ զովիչք բազում
են ձեր . . . Միթէ արժիցեն ինչ զարմանք եւ դրուատիք խուժա-
նին: Մինչդեռ տգէտքն զարմացեալ ապշեալ հային ի ձեզ, թաքու-
յեալ ի կողմն ուրեք Արգոս՝ կայ եւ դիտէ զձեզ. աչք նորա ի ձեզ
առեսալ են . . . բան զվարձան զոր կորզել հնարիք ի խուժանէն, ոչ
լշուիցեն արդեօք առաւել արհամարհանքն Արգոսի՝ եւ ծաղրն նորա
. . . ո՞հ, ծաղրն որ սպանանէ :

Ճաշակ Ոսկեդէմ Դպրութեան :

նել, մերթ յաջ արշաւել, մերթ ի ձախ յարձակիլ, մերթ մին յանդիմանել, մերթ միւսն վիրաւորել. սակայն առաւել եւս ծանր, մանաւանդ թէ անհաս-ղութեւի ցաւ էր՝ լեզուն այնչափ թշնամանուած, անարգուած եւ ցեխերու մէջ թաւալած տեսնել եւ չբողոքել: Գիտենք, մեր ազգարարութիւններն ու բողոքներն ազդեցութիւն չպիտի ունենան մեր երիտասարդ գրիչներուն որոշման վրայ՝ կասեցունելու համար զիրենք այդ աղետալի ընթացքէն: Միայն կ'ուզենք բարեկամական խրատ տալ, յորդորել որ իրենք իրենց կողմանէ, լուրջ կերպով, անկողմնակալ եւ ձեռն ի սրտի՝ ուսումնասիրեն լեզուներու բնութիւնն եւ յատկութիւններն, մանաւանդ իրենց մայրենի լեզուին բնութիւնն, հոգին. քննեն տեսնեն թէ ի՞նչ կայ լեզուի մի մէջ որ անփոփոխ, անշարժ, անդրդուելի է, եւ ի՞նչ՝ զոր հնարաւոր է փոխել եւ ի լաւն չրջել. մաղեն զտեն օտարութիւններն որ կը սպրդին, եւ ընտիր նուրբ ճաշակի թելադրութեանց միայն մտադիր՝ լեզուն անեղծ, անվթար պահելու հոգ տանին. զգուշանան ողջամիտ դասին քննադատութիւններէն, նաեւ ծաղրէն, եւ մանաւանդ ապագայ սերնդոց դատաստանէն:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

◆:i:i:◆

Կը նուիրենք բանասիրաց բառարան մի փոքրիկ որ շատ զուարթութիւն ու ծաղր պիտի հայթայթէ. այո՛, զուարթութիւն ու ծաղր որ ամենէ ծանր եւ

ամենէ խոհեմ մարդու անգամ անհրաժեշտ են . վասն զի կենաց դառն վայրկեաններն՝ թեթեւ եւ անմեղ զբօսանքներէ ընդհատուելով պարտին երբեմն երբեմն մեղմանալ :

Այս բառարանս որ կրնայ շարունակուիլ յաւիտեանս , քաղուած է աստի անտի . կարգադրութեան նկատմամբ՝ հարկ էր այբուքենի կարգաւ ներկայացընել . բայց մեք խառն դրութիւն մի ընտրեցինք , որով իւրաքանչիւր բառ իւր տեսակին մօտ կը զետեղուի , սխալ՝ սխալի քով , խորթ՝ խորթի քով եւ ծաղրելի՝ ծաղրելոյ քով :

Իւրաքանչիւր բառ՝ ինչպէս յայտնի է , կամ ածական է , կամ գոյական եւ կամ բայ . — գոյական եւ ածական միատեղ՝ առանց փակագծի՝ անտեղութիւն , անպատեհութիւն , գաղափարաց անյարմարութիւն կը նշանակէ :

Ա Ն Կ Ա Ն Ո Ն

Ա Ն Տ Ե Ղ Ի

Մշտնջենի .	Հեշտագրեցիկ .
Մարբենի (զգայականութիւն) .	Գովանի (փափաք) .
Ծաւալունութիւն .	Նուրբանուրբ .
Սիրունօրէն .	Հրուտ (աչք) .
Ծաղրելիօրէն .	Զգայնոտ .
Զլաձգօրէն .	Խոհանք .
Մտածնօրէն .	Խոնջէնք .
Իգեվին .	Զարթօնք .
տովին .	Յնծատեղի .
լնմտօրէն .	Շիրմաստան .
ինովային (տատանում) :	

Ա Ն Ի Մ Ա Ս Տ

Հրագայր (կայծակ).	Գրգանոյշ.
Բոցաշուրթն (համբոյր).	Ժպտանոյշ.
Դեղեւուն ոյժ.	Գերարծուի (հոգի).
Կծուտկիծ.	

ԱՆԳՈՐԾԱԾԵԼԻ , բայց ի հեճուկս ընտիր ճաշակի՞
բիւր անգամ գործածուած .

Խնծիղ .	Աղկաղկ .
Կայտիռ .	Շուռայլք :

Խ Ո Ր Յ

Մոլեատատան (ալիք).	Գեղերփել.
Մարտագոռ .	Մելանոյշ (տխրուծիւն) .
Ժպտունակ (ղէմք).	Յորդացայտում.
Տխրունակ.	Խնկաւէտում.
Երփնագարգամանակ.	Տարրաբաղկացում.
Համբուրամաշ (աշ).	Ճգնածամային (պրկում ձեւաց) .
Գեղարուրիկ.	Ինքնախորհիլ.
Երկնաբուրիկ.	Գալերթել.
Սիրատարփիկ .	Միղրագօծել.
Սիրատարփուն .	Մեղմուծել.
Արտայայտագուրկ .	Ճոխապանծ (ապարանք) .
Բուրումնաւէտ .	Երփնագեղուծիւն.
Կայծատօն. (կայծել՝ կաքաւելու տեղ).	Երփնածոխուծիւն.
Պարզունակ (քարոզ).	Երփներանգում.
Խոսումնալից (պուրակ) .	Կանգնագեղ (հասակ) .
Ներհայեցուծիւն .	Թարմագեղ (փունջ) .
Մտասեւեռուծիւն.	Տարփատենչ .
Սեւեռամտածում .	Տարփատենդ էակ.
Գեղապատեն (զուգադիպուծիւն).	Շնորհաղու (կերպարանք) .
Փծծինագարղուծիւն (նարեկ- եսան անհամուծիւն).	Սոսկասեւ (խորհուրդ) երբեմն նաեւ՝ հոգ չէ, սեպի սեւ .
Արտադրոյթ .	Սաղապածեւ (ծուխ) .
	Աշնասաղարթ տերեւներ . մի-

Ժանեկազարդել .
 Մարգարտազարդել, եւն, եւն.
 Արտասոււածոսել .
 Ախտավարակիլ .
 Կապտորակել .
 Արեւերփնել .
 Մնչերգել .
 Մափողունել .
 Յօդահալիլ .
 Քելակաբուիլ .
 Մկնածափիլ .
 Գունագեղել .

անգամայն սխալ .
 Հեղեղասաստ արտասուք .
 Որբաճրճիո (քնար) .
 Կամնալանջ (կոհակ) .
 Վիրապեքախ .
 Արբեցամեռ . ' . ' .
 Հեզատրոփ (սիրտ) .
 Յոփուհի .
 Թամաւուչ . (հրչափ կը ծիծաղի՝
 վայելուչ) .
 Դածանանսիհ :

Խ Ո Ր Թ Ե Ի Կ Ո Շ Տ

Բազմաբաղձիկ .
 Տիրահունչ .
 Վայրենաշառաչ .

Սրտայոջօշ .
 Սոսկավիթխար .
 Փխրուն զոհունակուծիւն :

Ս Խ Ա Լ

Տերեւներուն կանաչ Մաղարթ-
 ներք .
 Լիուլի ծաղկունք (այսինքն՝ բա-
 գում) .
 Հինաւուրց ծառ .
 Կնային .
 Սողունային .

Սեծեւեծ շարժում .
 Ազօտ սարսափ .
 Ճապուկ միտք .
 Կպչուն փայլ (շաքարեղէններու) .
 Դակուն (ճակատ) .
 Խօլ (բոյո) . Խօլ . . . առեւն բան,
 ետրեւն եւս խել խօլ :

Մ Ա Ղ Ր Ե Լ Ի

Օղակարկառ սրունք (այսինքն՝
 կախեալ սրունք) .
 Բեծաժխոր խօսակցութիւն .
 Փռչտուն բարեւ (այսինքն՝ հա-
 յեւանցի ողջոյն) .
 Դոնդալից ժխոր (Մագիստրոս-
 եան ճաշակ) .

Գիշերազուարճ (հելվածի, շէքէր-
 ճի, մահալլէպիճի, եւն) .
 Քմածին տաղաւար (այսինքն,
 վրան՝ որոյ զարդարանքն
 տարօրինակ են) .
 Նշայափայլ (շապիկ) .
 Միամիտ գմբէթ .

Տարածուն (անձնաւորութիւն) . Ծալլապատիկ բազմիւ :
(այսինքն հանրածանօթ, համբա-
ւաւոր, հռչակաւոր) .

Յ Ի Մ Ա Ր Ա Կ Ա Ն

Փշուր խոհեր .	Շառաւազայն բաղինի (անձրևի) .
Յանկերգային շուրջպար .	Ամէնափոր ցնծուհի (շատ գէր պոռնիկ) :
Տխրաւազ երգել .	

Օ Տ Ա Ր

Դրողում (կէս հայ՝ կէս գաղիական) :

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Մ

Յանկերգ .	Ձայնանուագ .
Քայլերգ .	Մելանուագ .
Համերգ .	Սիրանուագ .
Սիրերգ .	Քմանուագ .
Չօներգ .	Արտասուանուագ .
Սուլերգ .	Գորտանուագ :
Խօլերգ .	
Մեներգ .	

Այսչափ երգերով եւ այսչափ նուագներով Հայոց
արդի լեզուն ճոխ լինելէ զատ, անհամեմատ կեր-
պով ներդաշնակ եւս է :

Վ Ե Ր Զ Ա Յ Ա Ն

Ի տես այդ հաւաքածոյի՝ կը դողայ մարդ, կը
սարսափի, կը քստմնի, սարսուռ կ'անցնի անդամ-
ներէն եւ գրեթէ զգացած դառնութեան հետ խառն՝
սուրբ բարկութիւն մի կը համակէ հողին : Ո՞ր է,
կը խորհի ինքնիրեն, այն ազնիւ շքեղ ու փառաւոր

լեզուն , եւ ո՞ւր այժմու մրոտ , ազտոտ ու գար-
չահոտ լեզուն . ո՞ւր այն հին հարազատ , բնական
եւ գեղեցիկ պարզութիւնն , եւ ո՞ւր այսօրուան
անհամ , անիմաստ , կոշտ ու խառնակ խորթութիւն-
ներն : Այս իրար մերժող դրութիւններն , այս իրա-
րու հակառակ ուղղութիւններն յիրաւի տեղի կու-
տան տխուր եւ վնասեցուցիչ խորհրդածութեանց ,
եւ մարդ կը գոչէ ի խոր սրտէ . Երանի՛ թէ Երեմիա
մարգարէ Հայ լեզուի վրայ ողբար իւր ողբերն , քան
թէ Երուսաղեմի վրայ :

Մ. Կ. Սեւակ

ՀԱՄԲԵՐԷ ԶԱՐԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ

Անճնասիրութիւնը կը փնտռէ գովութիւն , կը սրտմտի , կը զայրանայ պարսաւանաց դէմ . իսկ արդար եւ ճշմարիտ առաքիւնին կը գործէ , ոչ որպէս զի մարդիկ տեսնեն , լսեն եւ ծափահարեն , այլ՝ որպէս զի պարտքը կատարած ըլլալու ներքին խոր խաղաղութիւնը վայելէ : Արդարեւ փափաքելի էր՝ որ մարդոց չար լեզուէն անվնաս մնայինք . անցանք իրենց գովութիւններէն , գոնէ խիղճ ունենային ու չ'բանբասէին . բայց , ի՞նչ օգուտ , այս այսպէս է . մարդոց չարախօսութենէն եւ անիրաւ քննադատութենէն զերծանել անկարելի բան է :

Ստուգիւ , առաքիւնութիւնն ամենուս առ հասարակ յարգելի է , զգացմանց ազնուութիւնն ամենէս անխտիր պաշտելի եւ ինկելի է . միշտ իրարու կ'ըսեմք եւ կը գրեմք . — Ի՞նչ ազնիւ բան է կրից յաղթանակել , թշնամուտն չարախօսութեանց համբերել , հեշտութիւն եւ հանգիստ արհամարհել , պարտուց մէջ հաւատարիմ լինել , բաղդի այլեւայլ յեղափոխմանց մէջ սիրտը միօրինակ անվրդով բռնել : — Բայց երբ մէկն համարձակի մատով ցոյց տալ եւ ըսել . Ահաւասիկ մարդ՝ որոյ զգացմունքներն չատ ազնիւ են , զիտէ քաջարար տեղի տալ անարժան կրից , համբերատար եւ ժուժկալ հոգի ունի , գովութիւն եւ պարսաւ հաւատարուպէս անկարեւոր կը դատի , արի եւ տոկուն մարդ է , ոչ երբեմն ի յաջո-

դուժեան իւրում յախորտ եւ ինքնահաւան էր , եւ ոչ այժմ ի ձախողութեան վատ է եւ թոյլ , — չ'եմք հաւատար : Եթէ ցոյց տրուած անձին գովելի յատկութիւններն շատ պայծառ են , կամ շատ կենդանի նկարագրեց՝ ով որ գովեց , յայնժամ ճշմարիտ խօսելուն վերայ կը կասկածիմք , կրկին եւ կրկին ձանձրացնելու աստիճան կը հարցունեմք . Իրա՞ն կ'ըսես , իրա՞ն ճեսար . մինչդեռ ըստ օրինաց եղբայրսիրութեան՝ որ դիւրաւ չ'հաւատար չարին եւ չարախօսին , եւ մանաւանդ բարւոյն երեւոյթն անգամ հաճելի կը համարի , պարտական էինք փութապէս հաւատաւրտ : Ո՛չ այսչափ , ձեռքի տակէ կ'աշխատիմք՝ որ հակառակ վկայութիւններ երեւան բերեմք եւ պատճառ ունենամք գովուած անձը պարտաւելու : Երբ վերջապէս չ'յաջողիմք , այլ ակն յայտնի ապացոյցներ ճնշեն , արդեամբ հաստատեն եւ զգալապէս շօշափել տան գործն եւ գործողին արժէքին վրայ գողալով խօսին մեր խղճին , յայնժամ կը փոխեմք տեսարանը , գործը կ'ընդունիմք՝ գործողը կը մերժեմք , նպատակին վրայ մուր կը քսեմք , մինչդեռ խոհեմութեան պարզ կանոնը կը պահանջէ մեզմէ՝ որ ինչպէս տեսանք՝ այնպէս դատեմք . իսկ նպատակի համար դրդեալ խորհրդոց վրայ դատաստան ընել ծածկագիտին Աստուծոյ յանձնեմք . զի նպատակ եւ խորհուրդ քննել եւ ստոյգ գիտնալ թէ ի՞նչ կ'անցնի չ'անցնիր մարդուն սրտին եւ երկկամանց մէջ՝ Աստուծոյ միայն պահեալ է , որ սրտագիտութեամբ կը ճանչէ ամենուն իսկական արժէքը . իսկ մարդիկ յայսմ միշտ մթին եւ անել չաւիղ կը քալեն , իւրաքանչիւր որպէս եւ կամի՞ մէկը միւսէն

հեռի եւ հակառակ գիծեր կը բռնեն , զիրար չեն հասկանար , չեն համաձայնիր , վէճը վէճ կը մնայ :

Ինչ եւ ո՛րքան կրնաս բարի եւ բարեգործ լինել , եղի՛ր . չարախօսին բերան բռնել անկարելի է . ընդէ՞ր . զի մարդիկ ի մտի կամ ի գաղափարականին կը յարգեն առաքինութիւնը , բայց գործողը կ'ատեն , կ'արհամարհեն : Դու քո անձնական փորձովդ եւ ստուգութեամբ որքան պնդես եւ աղաղակես՝ թէ սա մարդն առաքինի է , միշտ հակառակորդ մը պիտի գտնես ըսող՝ թէ Ո՛չ , ան գէշ մարդ է , ո՛չ . « Մեք գիտեմք զի այրն այն մեղաւոր է » . Յովհ. Թ. 24 . Եթէ մօրէ կոյր ծնած մէկուն աչք եւ լոյս պարգեւես , տակաւին հաւատալի չես , դարձեալ բարի մարդ չես . այլ կամ միջոցներդ քննադատելի են , բեկեղ-գեքուղներ ունիս օժանդակ՝ որ զայն քեզ գործել տուին . կամ նպատակդ բարի չէ , զի շարաքը չըպահեշու գայթակղութիւնը գործեցիր :

Արդ , որովհետեւ չարախօսութենէ զերծ մնալ անկարելի է , ինչպէս ամէն մանրամասնութեամբ Ս . Յովհաննու իններորդ գլուխը կը պատմէ , կը պատուիրեմ քեզ՝ որ գործես ինչ որ պարտքդ է գործել . մի՛ փնտռեր գովութիւն , այլ մանաւանդ սպասէ որ այլք չարախօսեն եւ դու համբերես :

Ո՞ՅՔ Կ'ԸԼԼԱՆ ԱՆԿՐՕՆ

Ստոյգ է որ աշխարհի վրայ այժմ եւ ասկէց յառաջ մեր հարց օրերն ալ գտնուած են անկրօններ . բայց որպէս շատ չեն կրնար լինել այնպիսի արտաքոյ կարգի շնորհալիներ՝ որոց հաւատքը եւ բարոյական քաջութիւնը ամենուս հիացումը եւ սէրը գրաւէ , նոյնպէս ալ իսկապէս անկրօններն կարծուածին չափ բազմաթիւ եղած չեն :

Քրիստոսի եկեղեցին այն անդատանն է՝ որոյ մէջ որոմն մինչեւ ի ժամանակ հնձոց պիտի գտնուի . սա որպէս գերազանց քրիստոսեաններուն վրայ կը ցնծայ՝ իսկապէս անկրօններուն վրայ եւս պիտի տրտմի : Կարծեցեալ անկրօններն են՝ որ բազմաթիւ են . շատերն իրենք կ'ըսեն իրենց համար թէ կրօնք չունին : Այսպիսեաց հետ վիճաբանութեան բռնուիլն անտեղի է , ասոնց վրայ ապացուցիւ երթալ աւելորդ է . այլ ինչ որ են իրապէս՝ երեւան հանելն բաւական է , առակեալ ագռաւին նման փոխառեալ փետուրները փետտուելուն պէս՝ ներքեւը պիտի տեսնուի մարդ մը կամ անբարոյական կամ տգէտ կամ մնապարծ :

Մինչեւ հիմայ աշխարհի վրայ չէ տեսնուած մէկը՝ որ առաջ կրօնքին վրայ տարակոյսներ անկանին հտքը եւ յետոյ մեղանչէ կրօնքին դէմ . ցորչափ արկեշտ է մարդ , հաւատքի վերաբերեալ բաներէ ը պատկառի , բանականութեան ազդած խրատնուն կ'անսայ , կրօնքին պատուէրները կատարելու

դժուարութեանց համեստութեամբ կը տանի եւ կը կատարէ . իսկ բարձն աւրուելուն պէս կ'սկսանի կրօնքին մէջ երկրայեցի մասեր գտնել , ի նմա մարդկային մտքի եւ բնական կարգի ներհակութիւններ նշմարել . կ'ամաչէ անբարոյական եմ , անկարգ եմ , մեղաց մէջ մինչեւ պարանոց թաղուած եմ ըսելու՝ անկրօն եմ կ'ըսէ : Այսպիսեաց սիրտը միշտ գրգռման մէջ լինելով՝ քաջութիւն չի մնար վրանին , կրօնքին սպառնացած յաւիտենական երկիւղները մտքերնէն չեն կրնար նետել , ի ծածուկ սարսափահար կը մնան . իսկ արտաքուստ իրենք զիրենք համարձակ ցոյց տալ կ'ուզեն , կ'երգեն եւ կը կանչեն կրօնք չ'կայ , բոլոր կրօնքներն շինժու բաներ են , ռամիկն ահա՝ բեկիւր համար հնարուած են եւ այլն : Այսպէս կ'ընեն մութէն վախցողները , զիրենք սրտոտելու համար խաղ կը կանչեն , երգոր պատահի մութի մէջ քաշել : Եւ ի՞նչպէս կիրքերն իրենց օգնութեան չ'կոչեն զերկմտութիւնն . ներսէն բանականութիւն եւ խղճմտանք՝ դուրսէն կրօնք եւ տիեզերական դաւանութիւն շարունակ ուժակոծելու պէս կը զարնեն սիրտը . հարկ է այս յարձակումը վանել . կրօնքին ճշմարտութիւններն անմարելի բոցի պէս կը խանձեն եւ կը մաշեն . պաշտած եւ երկրպագած կիրքերը . պէտք է , հիմնաւոր թէ անհիմն , որ եւ է համոզում մը ստեղծել՝ թէ այս ճշմարտութիւնները թէպէտ ահռելի՝ սակայն շինժու են , իրականութիւն չ'ունին : Այո՛ , անկրօնութիւն կամ կրօնի ճշմարտութեանց վրայ երկրայիլ միայն եւ միայն բարուց անկարգութեան բերք է : Մարդուս մտքէն անհուն կարողութեան եւ սարսափելի արդարութեան գա-

ազգիարները ջնջել անկարելի է . զի առանց այս գա-
ղափարաց բանականութիւն չի մնար տիեզերքի մէջ :
Եթէ կրօնքը մի միայն վերացական մի խմատա-
տիրութիւն չիներ , բոլոր բովանդակ խորհուրդներ
միայն պարունակէր , գործնական մը պահանջազ
ճշմարտութիւններ չ'ունենար , հաւատացեալ լինելու
համար բաւական տեսլուէր տեսական համոզումը ,
մէկ հատ անհաւատ չէր կարելի տեսնել : Յանցանքը
կրօնքին է որ գործնականներ կը պահանջէ , չ'գոր-
ծադրողին ալ պատուհասի սպառնալիք կ'ընէ . ասոր
համար մեր կարծեցեալ անկրօնն ալ՝ ըստ որում
կրօնի թելադրութիւններն անսանձ վայելելու սովո-
րած է , ինքզինք քաջաւերելու համար կը պարտա-
ւորի դաւանիլ թէ այս կեանքէն անդին բան չ'կայ ,
յարութիւն մեռելոցը սուտ է , հոգւոյ անմահութիւն
ըտուածն առասպել է : Իրաւունք ունին . զի պարտոց
չուծը թօթափելու համար հաւատոյ չուծը թօթվելու
է . թող կրօնքը չ'հալածէ զանբարոյականը , որպէս
զի սա ալ զինքը չ'հալածէ :

Կրօնից ճշմարտութիւններն որ դարաւոր են և տիե-
զերական եւ մեծ իմաստուններէ ընդունելի եղած եւ
քարոզուած՝ սրիկայ մարդոց բանը չէ հերքել . ար-
տաքոյ կարգի տաղանդ պէտք է՝ որ դարաւոր եղելու-
թեանց բոլոր պարագայները քննած , բոլոր ազգաց
վարդապետութիւնները բաղդատած , մարդկային հոգ-
ւոյ բոլոր խորութիւնը տեսած եւ ուղիղ եզրակցու-
թիւն մը կազմած ըլլայ , ինչ որ անկարելի է : Անկրօն
եմք ըսողներուն մտքին մօտեցիր , եւ ահա պիտի տես-
նես՝ որ բոլոր գիտցածնին տարակուսէ անդին չ'անց-
իր , ստորական եւ ռամիկ կարծիքներ՝ որոց ոչ

հիմը կայ, ոչ սկզբունք եւ ոչ հետեւանք. թեթեւաբարոյ եւ ծանծաղամիտ արարածներ՝ որոց բերանն ուրիշ փաստեր չկան, այլ միայն ասկէց անկէց լսուած խօսքեր, լզուած առարկութիւններ, սերտուած ծեքարանութիւններ. գոնէ տարակուսելու չափ խելք կենար գլուխնին. բնաւ երբեք. զի տարակուսելն տարակուսանաց մէջ մնալու համար չէ՛, այլ դէպ ի ճշմարտութիւն ամենէն ապահով միջոցն է, զոր իմաստունք կը գործածեն սուտէն զգուշանալու՝ ճշմարտին պատահելու համար. Մեր անկրօններն տգէտ եւ մտամոլար մարդիկ են, որոց խնայելի է մինչեւ իսկ անկրօն լինելու բարակամտութեան համբաւը: Ասոնք երբ օրհասի մերձենան, առանց ապացուցի ամէն կարծիք եւ տարակոյս մէկ կողմ թողլով՝ այլ եւս համոզում չեն մուրար, այլ մխիթարութիւն, եւ աստուածային անյիշաչարութիւնը կ'ուզեն ողորքել:

Այսօր այս ժամանակիս մէջ, յորում մեծաւ մասամբ բարքերն ապականեալ եւ սրտերն ուռած են, անկրօն եմք ըսողներ անշուշտ պիտի գտնուին. երեկի դպրոցական տղայն կ'ուզէ հասարակ մահկանացուներէն վեր բան մը կարծուիլ. զիրենք գիտնական համարել ուզողներ կ'ուզեն ցոյց տալ թէ հասարակաց դաւանութեան եւ հասարակ ընթռնմանց մէջ չեն կրնար թռչիլ, կրօնքն իբրեւ հասարակ գիտելիք իրենց տաղանդին չ'յարմարիր, հասարակ ամբոխին հետ քով քովի կալով չեն կրնար ծնրադրել առաջի անհուն էութեանն Աստուծոյ, եւ իրենց ձեռքերը բանալով պաղատիլ. «Աստուած իմ, ի քեզ յուսացայ, մի՛ ամաչեցից . . . զճանապարհս քո, Տէ՛ր, ցոյց ինձ եւ զչաւիղս քո ուսո՛ ինձ:»

Սակայն , ընթերցող , մի՛ հաւատար այս մնապարծ
քնչին արարածոց . սուտ են , բարոյական չունին ,
անկարգութիւն եւ արտառոց վարքերնին սրտերնին
խանգարած է՝ պատճառն այն է : Այս չքոտիներն
լսեր կամ կարդացեր են՝ թէ այս ոք կամ այն ոք ե-
րեւելի գիտնականն , որ աշխարհի մէջ մեծ գիտնա-
կանի համբաւ ունէր , անհաւատ է եղեր , իրենք ալ
անհաւատութիւն ձեւացունել կ'ուզեն՝ որ գիտուն
համարուին եւ անհաւատ համբաւեալ գիտնականին
համբաւոյն բաժնեկից լինին : Ողորմելի՛ արարածներ ,
չ'գիտեն թէ կերպ մը գինովներ են՝ որ ձեռք անցածը
կը նետեն կը կոտրեն :

Ո՛չ անկրօն կը մնայ եւ ոչ անկրօնութիւն , եթէ
վերցունես մարդոց սրտէն բարուց աղտեղութիւն-
ներն , եթէ փարատես տգիտութիւնն , եթէ բժշկես
նապարծութիւնն :

Պրոֆ. Կ. Կոչարյան
Եւրոպ. Եւրոպ. Եւրոպ.

ԳՈՒԹԸ ԿԱՆԱՆՑ ՄԷՋ

Գուժը, որ ամենէն զօրաւոր կապն է մարդս իւր Արարչին մօտեցնող, մեծ առնչութիւն ունի կարծէք կանաչի բնաւորութեան հետ, որով յազուրջ կուտայ նա իւր բազմազեղուն սրտին. դժար անտէրին, ներել անկեպին, մշակել խոպան մաքելը, կրթել սերունդներ, ի՞նչ աւելի հմայիչ պարսպամունք, որոնք կինն կը վերացնեն իւր բարոյական ամենէն բարձր աստիճանին :

Անշուշտ գուժը պէտք է սրտի ինքզինքէն. անձք նուիրել ընտանեաց երջանկութեան, ամէն զահողութեամբ լաւ կրթութիւն տալ զաւակներուն, ինք առաջին պանծալի օրինակն քլլալ անոնց, սովորական կանանց գործը չէ : Բայց երբ կին մը ունի իւր պէտքէն աւելին, կը զատուի ամբոխէն դիրքով եւ կարողութեամբ, պարտք մ'ունի կարծեմ առ ընկերութիւնն՝ մօտենալով խոնարհներուն, երբ անոնք չեն կրնար մօտենալ իրեն :

Այդպէս կ'ընեն եղեր մեր հայ տիկնայք տարիներ առաջ, երբ ի միտ բերնք մէկ քանի նշանաւոր կիներ, որոնց յիշատակն այնչափ վառ մնացած է մեր մտքին մէջ :

Թողունք Սրբուհի Մայրապետը, որ ամենախոնարհ աստիճանի մէջ ծնելով՝ էջ մը զբաւած է մեր արդի պատմութեան մէջ. յիշեմք անցողակի

յաւերժաբնական Տիկին Նազը Վահան, որ միացընելով ողորմածութիւնն ուսումնասիրութեան՝ Օրթոգրօդի մէջ կը հիմնէ Հայ Տիկնանց առաջին ընկերութիւնն «Աղքատաբնամ» միանգամայն . ուսման գաղափարը տարտամ կերպիւ ըմբռնող ժողովորդեան մէջ զայն արծարծելով՝ կը հիմնէ օրիորդաց առաջին կարեւոր վարժարանն Ս. Հովիտիմեանց նուիրեալ : Աջակից ունի իրեն մի քանի ազնուամիտ ընկերուհիներ, եւ այդ Տիկնացք անձամբ կը հակին կարօտեալներուն պէտքին, վարժարանին յառաջդիմութեան, նախաինստութիւնն կ'ըլլան ամբողջ գիւղին : Եւ երբ Տիկին Վահան կ'օտարուի Բերա հասաստուիչ, միշտ կ'այցելէ իւր սիրելի վարժարանն :

Կը յիշեմ ձմեռ օր մը հակառակ ձիւնին եկած էր Բերայէն . հարցուցին թէ ի՞նչպէս յաջողած էր քաղել . « Չսահելու համար, ըսաւ խնդաբով, չախայ մուճակներ հագայ կօշիկներուս վրայէն . » եւ մենք մեր տղայական միամտութեամբ բնական կը գտնէինք իւր անձնուիրութիւն : Տարիներ վերջ ալ ցնծութեամբ ծափահարեց Դըպրոցասէր Տիկնանց ընկերութեան հիմնադրութիւնն, որ իւր մէկ քանի սանուհեաց գործն է . օգտակար դատեց զայն եւ ընդունեց Ատենապետի պաշտօնը, զոր վարեց մինչեւ մահը :

Այժմ կ'առաքէին շատեր թէ անձնական այնչափ ծախքեր ունին՝ որ ոչինչ բան մը միայն կրնան ընել կարօտեալներուն . իրաւ ալ հեշտ չէ միշտ գորողութիւն ընել կարենալ բան մ'ընելու համար . մէկ զգեստը չչինել զոր օրինակ, ինչպէս

ծանօթ տիկին մը , որք աղջկան մը օփտին մասնակցելու համար , եւայն , եւայն . նոյն տիկինն ուրիշ առթիւ մ'ալ մերժած է իւր ունեցած մէկ թանկագին մագաղաթ Աստուածաշունչը ձեռքէ հանել խոշոր գումարի մը փոխարէն , եւ վերջը ձրիաբար նուիրած է զայն կարեւոր կրթարանի մը , իւր մեռած մէկ բարեկամին զաւկին կրթութեան համար :

Երջանիկ կնոջ համար հաճոյք մ'է գոգցես աւելորդ ժամանակը վատնել բարի գործերու . բայց երբ դժբաղդութիւնը ծանրանայ կնոջ վրայ , մին ամուսինը ողբայ , միւսը զաւակը , ի՞նչ կ'ուզէ որ ընեն , եթէ իրենց սուգը չբարձրացնեն առ Աստուած , նուիրելով անձերնին հանրութեան օգտին :

Կը յիշեմ ջնաշխարհիկ կին մը , Վսեմաշուք Տիկին Երրոս Գարաքէհեայ Երամեան , բարերարն իւր ամբողջ գերզաստանին , որ իւր ծախիւք ուսանողներ ղրկած է յԵւրոպա , նշանաւոր անհատներ հասուցած է , բժիշկներ որք հոչակ հանած են ժամանակին . իւր մէկ մանչ զաւակը կը մեռնի . կը թունաւորուի իւր չքնաղ կեանքը . բայց չի կքիր . կ'օրհնէ Աստուծոյ կամքը , եւ աւելի եռանդեամբ իւր սիրելի բարեգործութեանց կը կառչի . մեծափարթամ է . բայց մինչեւ այն ժամանակ առատ առատ տուածը բաւ չի համարիր . ինքզինքը կուտայ աշխատութեան . ձեռագործներ կը շինէ , կը ծախէ սուղ գիներով . կ'առնեն իւր թանկագին ձեռքէն . բայց չի գոհանար . կ'ուզէ աւելին ընել . կը ճանչնայ Հիւանդանոցի հոգաբարձութիւնը . Տիկնանց խնամակա-

լուծիւն մը կը կազմէ . ինքն է հոգին . ժամերով կ'այցելէ Ազգին տունն . գիշեր կ'անցունէ հոն իբր ուխտատեղի մը : Ի՞նչ չի կրնար գործել խելացի կին մը որ գերազանցապէս բարի է եւ բարձր շրջանակի մէջ ծնած : Անձամբ կը հսկէ անոնց պէտքերուն . իւր ասպարանքին մէկ մասն արուեստանոցի կը վերածէ . հոն կը ձեւուին , կը կարգադրուին զգեստները , կոկիկ մաքուր գործեր , որոնք հազնողը օրհնութիւն միայն ունի շրթանցը վրայ : Կաղանդ է . պտուղ , անուշեղէն կը տեղան . ընտանեաց մէկ անդամին տօնախմբութիւնն է , տօն մ'ալ հոն կ'ըլլայ , տօն ցնծութեան եւ գոհունակութեան այդ անտէրներուն համար , որք մայր գտած են : Յուզմամբ կը յիշեմ մանկութեանս այս յիշատակը . օր մը միասին էի . Եւրոպա կը մեկնէր . մնաք բարով ըսելու կ'երթար իւր որդիգիրներուն . միտքս ուրիշ բան չէ մնացած այդ այցելութենէն , բայց եթէ ինքը , սեւազգեստ այլ ժպտուն , գեղեցիկ հրեշտակի մը հանգոյն , մէն մի հիւանդի մնարին մօտենալով՝ մէյմէկ նուէր կը սահեցնէր անոնց ձեռքը , յուսալիր գողտրիկ խօսքեր ուղղելով մէն միոյն :

Տարիներ վերջ , կրկին այցելութեան գացած էինք Հիւանդանոցը , այժմու նորակառոյց շէնքը , հսկայ գործ մը միւսին քով , անվերջանալի լոյս սրահներ , ձերմակ անկողիններ , փառաւոր սանդուղներ . բան մը սակայն կարծէք կը պակսէր հոն ինձ համար , կնոջ մը գուրգուրանքը : Երբեմն հիւանդ այլ ուրախ դէմքեր զիմաւորեցին զմեզ , որք յուսալից կ'պսակէին այդ այցելութեան . այժմ տխուր արձաններու նման մարդեր , նստած կամ պառկած , կարծէք նե-

դանապոսի մեղ կը նայէին, իրք թէ ըսել ուզէին. Ի՞նչ
կայ հետաքրքրական մեր թշուառութեան մէջ. եւ
խիղճ մը ունեցանք անպէտ տեղ զիրենք նեղել-
նուս համար:

Արդեօք տակաւ առ տակաւ կը ջնջուի՞ն մեր մէջէն
այդ բարի աւանդութիւնք. հիմայ նոյնչափ հազուա-
գիւտ են այդ կարգի սքանչելի տիկնայք որչափ ա-
ռաջ, երբ ճշմարիտ դատարակութիւնք պէտք էր
բազմացնել նոցա թիւը:

Գուրբից Արեւմտեան

ՀԻՆ ՅՈՒՆԱՍՏԵՆԻ ԴԵՐԸ

Եթէ կ'ուզէք փայլուն օրինակ մը բարոյական և
ժող գերազանցութեան ի վերայ նրաթական գորու-
թեան, առէ՛ք հին Ելլադան, այն երկիրն որ փոքր
էր այնքան եւ, եւս առաւել, ի փոքր մատունս կո-
տորակեալ, եւ քան զոր սակայն չեղաւ աշխարհ մը
մեծագոյն: Շատ աւելի կանուխ փայլեցան Եգիպ-
տոս, Ասորեստան, եւ Վեսայք երգուեցան ի Հնդկիս-
այլ ստիպն ո՛չ մին հասաւ այն քաղաքակրթութեան
բարձրութեան ուր բացառիկ շողիւնով ճառագայթեց
Յունաստան, իւր ճաճանչները սիռելով յընդհանուրս
եւ արձակելով դայնս ժամանակաց խորութեան
մէջէն մինչ առ մեզ: Յունաստան իւր կրօնքն ու-
նէր, օրպէս այլ ազգք օւնէին իւրեանցն. մանաւանդ
թէ յաչս Յունին ամէն ինչ կրօնական, աստուա-
ծային էր, երկինքն ու երկիրն, ծովն ու ցամաքն,
հունձքերն անդատանաց ու աստղերն՝ այդ հունձք
եզինային գաշտաց. բայց իւր քուրմեր ո՛չ երբեք
կազմեցին կղերական կազմակերպեալ մի մարմին
հողիներոս տիրապետութեան սանձն ի բոլին ու-
նենալու իրաւունքը պահանջող, եւ կրօնային դա-
ւանութիւնք ո՛չ երբեք ձեւն առին նուիրական ա-
նապայելի հանգանակի: Այս պարագայ մեծ նշա-
նակութիւն ունի իրրեւ յունական հանճարոյն զար-
բացման պատճառներէն մին: Այնու ի սկզբանէ
ազատօրէն իմաստասիրեցին իւր իմաստունք եւ

փիլիսոփայք . այնու Թաղէս , Եմպետոկղէս , Պիւ-
թագոր , Դեմոկրիտ , Անաքսագոր , Սոկրատ , Պղա-
տոն , Արիստոտէլ , Զենոն , Եպիկուր եւ այլք , հե-
տեւելով մի միայն իրենց մտաց ներշնչումներուն ,
ջանացին բացատրել իրաց սկիզբն , զԱստուած ,
մարդկային բնութիւնն , պարտականութիւնն , բարին
եւ երջանկութիւնը : Ու գիտենք թէ Յունական
իմաստութիւնն ի՛նչ մեծ դեր կատարած է մարդ-
կային ազգի քաղաքակրթութեան գործոյն մէջ : Նա
ծնունդ տուաւ գիտութեանց՝ բանալով անձանօթին
գնալու ճանապարհն , նա ցրուեց տակաւ կրօնական
անհեթեթ գաղափարներ , նա դաստիարակեց մարդ-
կային սիրտն ուսանելով եւ ուսուցանելով կամաց օ-
րէնքներն որք կը կոչուին Բարոյական . նա վերջա-
պէս պատրաստեց գետինն քրիստոնէութեան գահա-
կալութեանն համար : Բացէ՛ք դեռ այսօր իսկ Հոմերը ,
Եսքիդէսը , Սոփոկղէսը , Պղատոնը , Բսենոփոնը , Ա-
րիստոտէլը , Դեմոսթէնը , եւ պիտի գտնէք բարոյա-
կան այնպիսի վճիռներ որք իրենց բարձրութեամբ
արժանի են դրուելու Աւետարանի վսեմագոյն պա-
տուէրներուն առընթեր : Սոփոկղէս ըսել կուտար
Անտիգոնի՝ թէ « Գրեալ օրէնքներէ վեր կան անդիր
օրէնքներ — խղճի աստուածադիր օրէնքներն — որոց
մանաւանդ հնազանդել պարտի մարդ » . եւ դարձեալ՝
« Սիրելու համար եղած եմ ես , եւ ո՛չ ստելու » :

Այսպէս Հելլէն իմաստասիրութեան վսեմ գաղա-
փարներ հիանալի բացատրութիւն մը կ'առնուին
Ելլադայի մատենագրաց գործերուն մէջ , որք ժո-
ղովրդեան խաւերուն մէջ կ'երթային սփռել զայնա :
Յունական մատենագրութիւնն . ո՛հ , ի՛նչ դիւթու-

Թիւն , ի՞նչ գանձ , ի՞նչ հրաշալիք : — Որպէս ժայռի մը կողէն ցայտելով աղբիւր մ'ինքնաբուզի՝ կարկաջածայն կը հոսի , վայր , կը պտտի դաշտաց վրայ , առնլով ձեւեր զանազան , աստ յօրինելով լճակ ականակիտ , անդ օձապտոյտ սողոսկելով , հեռուն կազմելով ջրվէժ մը լուսափրփուր , շառաչուն , նոյնպէս բանաստեղծութիւնն ինքնաբեր բղխեցաւ այս օժտեալ ժողովրդի հոգիէն եւ ձեւն զգեցաւ այլ եւ այլ քերթողական սեռերու : Դիւցազներգութիւնը , (épopée) իբրեւ ընդարձակ մոգական հայելի , ցոլացուց դիւցազնական ժամանակաց բարձն իւրեանց պարզութեան , միամտութեան եւ ոչ անմասն յազնուութենէ բրտութեանը մէջ : Քնարերգութիւնն երգեց նուիրական բազնաց շուրջն , ընտանեկան վառարանին ու սեղանին առջեւ , նստաւ գովասան ազգային հանդիսից մէջ , մրմնջեց հեշտութենէ կամ վշտէ հառաչող սրտին մրմունջներն : Ողբերգութիւնն բակքոսեան տօներն դարձուց իմացական աշխարհախուժը խրախճանութեանց , եւ կատակերգութիւնն կանգնեց բարոյականի եւ աշխարհավարութեան միեզական դասաբեմ , ուր ծաղրն , իմաստութիւնն ու բանաստեղծութիւնն յիրեար խառնուեցան մարդոց հոգիները զուարճացնելու եւ միանդամայն հրահանգելու համար : Իւր փառաւոր կեանքն անմահացնել կ'ուզէր այս ժողովուրդն , ու ահա՛ Պատմութիւնը կը ծնանէր : Ժողովուրդները կառավարող ճշմարիտ զօրութիւնը կը փնտռէր , ու ահա՛ Պերճախօսութիւնը կը գտնէր : Կը խորհէր տիեզերքին վրայ , մեծ առեղծուած , եւ կը խորհէր մարդոյն վրայ , առեղծուած ո՛չ նուազ մեծ , եւ ահա՛ Իմաստասիրու-

Թիւնը կ'ստեղծէր : Եւ բանաստեղծութեան եւ ար-
ձակի այս սեռք շուտով իւրեանց կատարելութեան
զէնքի՞նը կը համէին , եւ Պառնասոսի դազաթան
վրայ կը կազմուէր այլապէս վեհ աստուածներու —
իմացականութեան աստուածոց — կանառ մ'ուր մե-
ծափառ կը բազմէին Հոմեր , Հեսիոդ , Պինդար , Հե-
րոդոտ , Եւքլիդ , Սոփոկղէս , Եւրիպիդէս , Պերիկղէս ,
Սոկրատ , Արիստոփան , Թուկիդիտէս , Պլատոն ,
Գոննտիոն , Արիստոտ , Դեմոսթէն , Եւքլինէս , Թէ-
ոկրիտ , Ղուկիանոս . — արդարեւ ակոււմբ աստուա-
ծախումբ , որ կը շարունակէ ընդունիլ մարդկային
ազգի պաշտամունքն , երբ արդէն դարերէ հետէ
լուռ ու թափուր է մղիմպոս : Գեղեցիկն սիրովն
տողորեալ ու արբեցեալ այս ժողովուրդն , մանաւանդ
Աթենացին ինձա , որ յոյն սեռի եզական ճիւղ
բարձրագոյն ներկայացուցիչն եղաւ , բացատրեց գե-
ղեցիկը նաեւ աչքի խօսող ձեւերու տակ . Յոյն Գե-
ղեցիկ-Դպրութեանց արժանաւոր քոյր հանդիսացան
Յոյն Գեղարուեստք : Փիղիաններ եւ Պրաքսիտէլներ
յուսահատեցուցին յետագայ դարուց արձանագործ-
ներն . Ապեղէս եւ Զեւքսիս լեզու տուին գոյնին , եւ
Տիմոթէոս՝ աղեաց . — Իսկ Պարթենոն , իւր աւերա-
կաց մէջ իսկ վեհաշուք , կը կանգնի ցայսօր Ակրո-
պոլի բարձանց վրայ իբրեւ վիմատառումն մարդկա-
յին հանճարոյ վսեմ մի խորհրդոյն , իբրեւ վիմեղէն
քերթութիւն մի , հեշտացուցիչ աչաց եւ հոգւոյ :

Այս պանծալի քաղաքակրթութիւն սահմանափակ
չմնաց յԵլլադա . նորա գաղթականութիւնք , նորա
արշաւանք , նորա գրագէտք ու արուեստագէտք
սփռեցին զայն ընդ աշխարհ . բոլոր Արեւելք յոյնա-

ցաւ. իւր աստուածներն նոյնացուց յոյն աստուածոց , եւ Հելլէն ճարտարաց անդրիներն վանդնեց իւր մեհենից մէջ . իբրեւ գերազանց լեզու բանականութեան եւ երեւակայութեան , սովրեցաւ ու խօսեցաւ հելլենարէնն : Իսկ յոյն գրականութեան եւ արուեստից վարպետք բացին օգտախնդիր ու դրանկան Հռովմայեցւոյն սուջեւ իմացական կեանքի հորիզոնն , ու գրին գրին ու գրոցն ու քնարը նորա բիրտ ձեռներուն մէջ , որք զէն միայն կրել սովոր էին : Ինչ որ հռովմէական քաղաքակրթութիւն կ'անուանեմք՝ արդիւնք է յունին նմանողութեան , յոյն դաստիարակութեան . եւ այն մեծ ազդեցութիւն զոր այդ քաղաքակրթութիւն ունեցաւ զԱրեւմուտս դաստիարակելու մասին՝ կը բղխի գարձեալ յոյն հանճարոց անսպառ աղբիւրէն : Այդ աղբիւր , յետ վերածնութեամբ (Renaissance) յառաջ բերած նորածաղիկ փթիթմանն , կը շարունակէ կազմել ազնուացընել ամէն ուսանող նոր սերնդեան գրական ճաշակն ու բարոյական զգայութիւնն , եւ , ցորչածի գեղեցիկն հրապուրէ մարդկային հոգիներն , պիտի հրաւիրէ միշտ մտքերն գալ ըմպել իւր զմայլարար կէնսաւէտ այլիքէն :

ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

Երբ տաճարէն դուրս կ'ելնէի, գլխուս մէջ դեռ
կը հնչէր վսեմագոյն երգը Քրիստոնեայ Եկեղեցւոյ,
«Փա՛ռք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր խաղա-
ղութի՛ւն, ի մարդիկ հաճութի՛ւն . . . »: Ու չէր այն
արձագանգ մը պարզապէս երգեցիկ մանկանց պարի
մը կամ մի քանի քահանայից ձայնին, այլ մեծ, լայն,
խոր, բազմերանգ երգի մը որ ամբողջ ժողովրդեանն
է, ուր ամէն հասակ ու դասակ եւ սեռ կը խառնեն
իրենց ձայները, ուր կը լսուին մատաղ հոգիներու
զուարթալինջ աւաչքն, առոյգ կուրծքերու կենսա-
յորդ շեշտերն, կենսամաշ ոգւոց քողաղօտ բարբառ-
քն, վշտաբեկ սրտերու հառաչոտ խաղերն, ամէնքն
կազմելով ամբողջութիւն մը մի քիչ խառնաձայն,
այլ եւ չես գիտեր ինչպիսի ներդաշնակութիւն, որոյ
ո՛չ մի երգահան գտած է գաղտնիքն, ներդաշնակու-
թիւն մը գերազանցապէս մարդկային, յինքեան բե-
րող համաձոյլ զամէն աստիճաններն մարդկային արդի
ձայնաչարին, երբ զանազան տարիքի ու տրամա-
զրութեան մէջ կը թրթռայ տեսլականի շնչոյն տակ :

Ամենուրեք ժողովուրդը միաբերան կ'երգէ այս
երգը մեր եկեղեցւոյ մէջ, ու Աղօթագիրքն ալ այդ-
պէս կը պատուիրէ . եւ այս բան կ'ընէ զայն ովկի-
անոս-աղօթք մը, աղօթք մը մթամած անդունդ-
ներէ ելնող ու լուսացայտ կատարներէ սլացող, ան-
ծիր տարածութեան մը մէջ գոռացող ու ծաւալող,

որ երբ կ'աւարտի՝ անհունութեան մէջ կարծես կը մտայի, ո՛հ, ո՛չ, անհունութեան մէջ կարծես կը շարունակուի արձագանգէ յարձագանգ, աշխարհէ յաշխարհ : Ու չսկստի ուղէի երբեք, ո՛րքան յառաջդիմութիւն ալ ընէր սրբազան երաժշտութեան արուեստը մեր մէջ, որ փոխուէր այդ եզանակն, վե՛հ, ծանր, տարածուն, որ կը սնգէ ամէն վանկերուն վրայ, կը խոկայ ամէն բառերուն վրայ, որ ողելից կ'ուռի, կը հարթանայ խաղաղագին ու մերթ եւս կը խորանայ ներքնասոյզ, — ո՛չ միայն վասն զի հնութեան նուիրական գրոշմը կը կրէ այն, ալ զի եւ կատարեալ է, ըստ իս, բացատրելու համար համախուճ ժողովրդեան մը հոգւոյն հիացումն ու դիմումն առ գերագոյն էակն, իզձքն առ տեսականն, ծարաւն Արդարութեան եւ Սրբութեան, — այսինքն ամէն ինչ որ այդ գերագանց երգին բառերը կ'արտայայտեն իրենց մէջ :

Հրեշտակներն են, ըստ խորհրդաւոր աւանդութեան Աւետարանին, որ երգեցին անոր առաջին բառերն — ո՛հ, այն բառերն — երբ իւր փրկչին ծնունդն աւետեցին աշխարհի : Ու այդ առաջին բառերն համաշխարհական խաղաղութեան, համահաճ մարդկութեան մ'ի՛նչ երանաւէտ հորիզոն կը պարզեն մտաց առջեւ : Ի՛նչ տևողական, ինչպիսի՛ գիրկընդխառնում երկնից ու երկրի, ի՛նչ դար սակեղինիկ որ սլտի ծնէր՝ ըստ հրեշտակային աւետաց՝ այդ մեծ ծննդեան հետ . . . :

Այլ ահա՛ իննեւտասան դարեր անցան այդ աւետայի լէն յետոյ, ու գե՛ռ ո՛չ ուրեք է կատարեալ խաղաղութիւնը : Տաճարներ կանգնեցան Յիսուսի ան-

ուան , խաչը տիեզերական գործի մը դարձաւ պաշտաման , մարդոցմէ հարիւրաւոր միլիոններ աշակերտեցան Աւետարանին , եւ դեռ չկատարուեցաւ այդ խոստումն երկնային : Վէճն ու կռիւն ընտանեաց մէջ է , ժողովրդոց մէջ է , ի՞նչ կ'ըսեմ , քրիստոնեայ եկեղեցեաց ընդմէջ է : Ատելութիւն , նախանձ , չարակամութիւն դեռ կը տիրեն մարդոց մեծ մասի սրտին . հոս այր ու կին մահու չափ թշնամի են իրարու . անդին եղբայր եղբօր դէմ , որդին հօր դէմ կը յառնէ : Դեռ մին կերակրովք ու ըմպելիօք կը յղփանայ աստ , մինչ անդին ուրիշ մը , աղիքները քաղցէն գալարուն , ցաւազին կամ մոլեգին ակնարկներ կը նետէ լիառատ սեղանին : Հոս կաղնեայ թաւապատ արծաթազարդ դագաղի մը մէջ կը թաղուի մէկու մը դիակը . հոն ցուրտին տակ անտուն անհանդերձ կը դողդղայ աղքատի մը խեղճուկ մարմինը կենդանի :

Ու պատերա՞զմը , բանակներու ընդհարո՞ւմն , ի ձայն փողոյ եւ թմբկի այդ արշա՞ւն ի սպանդ . ի՞նչ է այդ : Տիեզերական խաղաղութեան աւետումէն այսքան դար յետոյ , դեռ ցայսօր , արիւնային մեջազգային պայքարաց ոգին ատելութիւնն ու հե՞ռ կը փչէ ժողովրդոց մէջ , դեռ՝ միմեանց մահուն ծարաւի՞ կը ճակատեցնէ զանոնք յաճախ դէմ առ դէմ , դեռ արննաբոյր դափնիք ցանկութեան առարկայ են ու հպարտութեան առիթ , եւ այս նոյն իսկ քաղաքակրթութեան յառաջապահ եւրոպեան աղգաց մէջ : Խաղաղութիւնն իրենց մէջ առաւել կամ նուա տեւական զինադուլ մը կը համարուի դեռ — խաղաղութիւն սպառազէն : Գիտութեան յառաջդիմու-

Թիւնք կը ծառայեն իրենց կատարելագործելու սպանման, աւերման անօթներ: Աւ երբ շատ սպաննած, շատ այրած, շատ արցունք հոսեցուցած, շատ մայրեր անզաւակած, շատ կիներ այրիացուցած, շատ մանուկներ որբացուցած ու շատ դաշտեր կոխոտած չորցուցած են, յաղթական փառագոչ դէ տօմներ ունին առ « բանակաց Աստուածն » վերասլացիկ, որպէս 1631 ին Դիլլի՝ Մակտէպուրկի արիւնով ու կրակով կարմիր աւերակաց վրայ — տարօրինակ ծիրանի փառաց — յետ քառասուն հազար կեանքեր մահու եւ չորս հազար տուներ բոցերու մառնելու: Նորագոյն օրինակներ չեն պակսիր դժբախտաբար, եթէ ուզեմք:

* *
*

Այս ամէնն ի՞նչ կ'ապացուցանէ. — Թէ մարդն անընդունակ է ընկերային համակրութեանց, էակ մը եսամոլ, յիսերիմ իւր նմանին, ատելու համար ստեղծուած մանաւանդ քան սիրելու: Կան արդարեւ մարդիկ որք այսպէս կը խորհին, ու իմաստասէրներ ալ: Անգղիացին Հոպպս « մարդը մարդուն գայլ¹ » կը կոչէ. Լա Ռոշֆուքօ մարդոց ամէն գործերուն միակ շարժառիթ անձնասիրութիւնը կը դնէ. իսկ սոսկալին Ժոզէֆ տը Մէսդո կը հաստատէ կոտորածի տիեզերական անողոք օրէնք մ'որոյ համեմատ բոլոր ապրող էակները կարգաւ զիրար կը քնջեն, եւ որուն հպատակ կը դնէ նոյն իսկ

---

(1) Homo homini lupus.

մարդը : « Ամենուն վերեւ մարդը կայ , կ'ըսէ , որոյ աւերիչ ձեռքը ոչինչ կը խնայէ յամենայնէ որ կ'ապրի : » Նա կ'սպաննէ մնանելու , հազուելու , դարգապուելու , յարձակելու , իւր անձը պաշտպանելու , ուսնելու , գրօնելու , ու նոյն իսկ սպաննելու համար : « Իսկ ի՞նչը — կը հարցնէ — որ զամէնքը կը ջնջէ , ինքն ուսկի՞ց պիտի ջնջուի . » — կը պատասխանէ . « Իրմէ՛ . մարդո՛ւն յանձնուած է փողոտել զմարդը : » Ոխերիմ հակառակասիրութիւնն ա՛յնքան հիմն է , ըստ այսպիսեաց , մարդկային բնութեան , որ մարդուն գրօսանքներն իսկ պայքարներ են . թէ չպատերազմի՞ կը զուարճանայ կեղծ պատերազմներ հնարելով , որպիսիք են մրցական հանդէսք , կառարչաւք , ձիարչաւք , նաւարչաւք , թղթախաղք , եւ այլք . եւ , ըստ Ռուսոյի որ կ'ուրանայ մարդուն ընկերական բնազդներն եւ ընկերութիւնն սքուեստական բան մը կը համարի , մարդկային ակուսմաներու մեծագոյն հաճոյքն է բամբասանքը , չարախօսութիւնը : Այսպէս ուրեմն պատերազմի վիճակն է ու պիտի մնայ բնական վիճա՞կն մարդկային ազգին , ու խաղաղութիւնն եւ հաճութիւնն ի մարդիկ հակասութիւննե՞ր մեր բնութեան , անիրանալի իդէալնե՞ր :

* *
*

Ո՛չ , ո՛չ , ո՛չ : Մարդն ի բնէ ընկերական էակ է . ո՛չ ուրեք տեսնուած կամ աւանդաբար յիշատակուած է Ռուսոյի նախնական մենակեցիկ մարդը . ճգնաւորներն , անապատականներն , մոնազներն ալ — բացառութիւնք ըստ ինքեան — ընկերութենէ՛ զուրա կ'եննեն , դարձեալ մի՛շտ անոր վրայ խորհե-

լով կամ անոր բարւոյն համար խորհելու նպատակաւ, անոր կարծիքին ու համարման ակնդէտ: Բացարձակ մարդատեցութիւն մը հրէշային բան մը պիտի ըլլար: Հողեբանական օրէնք մ'է համակրութիւնը, եւ գութն առ նմանն ընդածին յոյզ մը մարդկային սրտին: Անձնասիրութիւնը կայ անշուշտ ու չի կրնար չըլլալ. բայց անոր քով, առաւել կ'աժ նուազ զարգացեալ, կայ նաեւ այլաօրութիւնը, ընտանեաց, տոհմին, նմանին սիրոյ զգացումն: Նմանին սիրոյն մէջ, կ'ըսեն, անձին սէրը կայ, այլոյ բարւոյն հետամտութեան մէջ ալ եսին բարւոյն անուղղակի հոգածութիւնն: Այգպէս իսկ ըլլայ, մարդկային բնութեան ազնուութեան մէկ նշանը չէ՞ ուրեմն կարե՞նալ իւր անձը սիրել ընկերին սիրոյն մէջէն: Բայց ընկերային կենաց այն տիւտը, այն քատմեցուցիչ երեւոյթք որոց վրայ քիչ մը յառաջ խօսեցանք, բայց գծտութի՞ւնք, անիրաւութի՞ւնք, եղեռո՞ւնք, պատերազմո՞ւնք. . . :

Ո՛հ, այո՛, աղոնք կ'ան. ա՛հ ինչ որ արտասուելի է ու մերթ վհատեցուցիչ. բայց դժբա կ'ապացուցանեն ժխտին մարդկային բարոյականութեան անկատար վրձակն, այլ ո՛չ նորա կասարելագործման անընդունակութիւնն: Բարեչըժութեան օրինաց ենթակայ է բարոյական աշխարհն ալ. վայրագ ետութենէ մը սկսած է մարդն ու տակաւ կ'երթայ, կը արձրանայ ի սէր, յանձնուիրութիւն: Եթէ տաւալին աւելի հեռ կայ քան սէր, աւելի կոռոյ ռնչ քան հաշտութեան, այս ցոյց կուտայ թէ դեռ նարդոց մեծ մասին սրտին մէջ մութ ու մանչող սութիւնն է առաւելակշիռ: Բայց տակաւ պիտի

յաղթուի այն, սիրով դաստիարակուի, բարեխառնուի, քաղցրանայ։ Ազնուագունին անձո՛ւկն ունի մարդկութիւնն. բարոյական տեսլական մը կը ձգէ զինքն անդու՛ չարագունից վրայ իսկ ի գործ դնելով իւր հրապոյր։ Հետ զհետէ բարձրագոյն բարոյականութիւն մը քարոզեցին կրօնքներն ու փիլիսոփայութիւնք։ Մովսեսի օրէնքը սէրն արենակցին կը սահմանէր. Յիսուս վերցուց ցանկը, եւ ո՛չ միայն պատուիրեց նմանեաց սէրն առհասարակ՝ երբ վնասակար չեն մեզ, այլ եւ երբ մեր ատեցողքն են, մեր թշնամիքն։ Ի Հնդկաստան Բրահմանութիւնը ժողովրդեան զանազան դասուց անհաւասարութիւնը կը քարոզէր նոյն իսկ Բրահմայէ՛ հաստատեալ. Բրահմանք նորա բերնէն ելած էին, պատերազմիկք՝ նորա բազկէն, արուեստաւորք՝ նորա երանէն, գերիք՝ նորա ոտքէն. Բուդդա անխտրութիւն ու սէր ուսոյց։ Արիստոտէլ կ'արդարացնէ գերութիւնը. Ստոյիկեանք կ'ըսեն. «Մարդը նուիրական բան է մարդուն համար՝»։ «Գերինե՛ր, կ'աղաղակէ Սենեկա. ըսէ՛ մանաւանդ մարդեր, ըսէ՛ ընկերներ, ըսէ՛ գերեկիցներ։» Չենոնով ֆաղաֆն (cité) կ'ընդլայնուէր մարդկութեան։ Կրօնային ու իմաստասիրական այս տակաւ զարգացուն տեսլականք մարդկային բարուց աստիճանական բարւոքման արդիւնքն ու պատճառքն եղած են միանգամայն։ Չարիքներու տեսարանին առջեւ, ո՛չ, կարելի չէ սակայն անտես ընել իրացեալ բարիքն, որոյ գումարը պիտի երթայ անշուշտ անե-

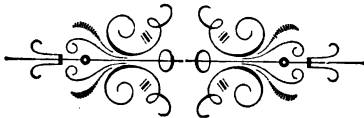
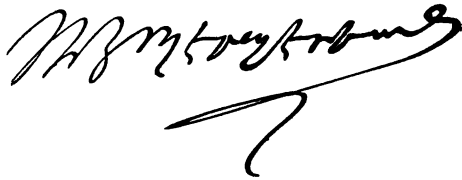
---

(1) Homo res sacra homini.

լով:—Պատերազմունք, թէ եւ առաւել մարդասպան,
նուազած են համեմատաբար. Խաղաղութեան Համա-
ժողովք կը գումարին. գործաւորին հացի խնդիրն
ընդհանուր ուշադրութիւն կը գրաւէ. աղքատախնամ,
հիւանդախնամ, որբախնամ հաստատութեանց թիւը
կ'առաւելու, ու պարելով ալ կը խորհինք սնանկին
ու սոգիտին վրայ:

Այո՛, մարդկութիւնն իղձն ունի խաղաղութեան
ու եղբայրութեան դարուն, որոյ ծագումն ի դուր
չերգուեցաւ երկնից մէջ՝ երբ փրկիչը կը ծնէր: Քանի
որ ծնեալը մեծնայ առաւել, այսինքն Յիսուսի վար-
դապետութեան ոգին, որ գութ ու ներողութիւն է
համակ, առ այն պիտի բարձրանայ գամ քան զգամ
սիրակարօտ մարդկութիւնը:

Ահա է՛ր ժողովուրդը, միահամուռ, մելամաղձոտ
այլ յուսավառ, կ'երգէ վսեմագոյն երգը. «Փա՛ռք ի
բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի
մարդիկ հաճութիւն . . . »

Կ Ի Ն Ը Ա Ն Կ Ա Ն

Գաղափարաց նորանոր արտայայտութեանց կարգին մէջ, կարժէ նաեւ յառաջ նետել կնոջ, քնկերութեան մէջ, յարաբերական կացութեան խնդիրը թէպէտ տա յաճախ ծեծուած, սակայն միշտ անլուծելի մնալու դատապարտուած է, գէթ ներկային մէջ. սակայն եւ այնպէս, որքան այդ խնդիրը դրուի սեղանի վրայ, որքան աւելի լինի նիւթ վիճարանութեանց, այնքան օգտակար, այնքան արգատուոր կը լինի, հասարակաց առջեւ պարզելով թեր ու դէմ կարծիքներ, կամաց կամաց պատռելով նախապաշարման թանձր քողը եւ ճշմարտութիւնը բացայայտ վեր հանելով: Որքան մարդիկ ապրին, որքան աշխարհ տեւէ, պահպանողական տարրը չը պիտի դադրի գոյութիւն ունենալէ. ամենէն տրամաբանական ճշմարտութեան հակառակ իսկ չը պիտի դադրի այդ տարրը իր սովորական պայքարը մղելու. այդ իրողութիւնը կը տեսնուի ամեն կարգի, ամեն տարազի խնդրոց մէջ: Հակառակութեան այդ ոգին տարակոյս չըկայ թէ շատ օգտակար է՝ անուղղակի եղանակաւ օգնելով գաղափարաց ճշգրիտ եւ վերջնական սահմանը հաստատելու. բանակոխներու, բանավէճերու առիթներ կրնծայէ հետապնդմամբ նախահայրական անդրդուելի աւանդութեանց. միտքերը կը սրէ, խորհուրդներ կը յղացնէ եւ այսու պատճառ կը լինի տալու նոր ճշմարտութեան մը՝ իր վերջնական ձեւը, գծելու նոր

Ճրագիրը եւ հաստատելու զօրաւոր հիման մը վրայ կենտական կարեւորութիւն ունեցող ընկերական խնդիրներ։ Ասոնց մէջն է, գլխաւորաբար, կնոջ կացութեան հարցը մարդկութեան առջեւ . վիճաբանութիւնները կը շարունակեն , պայքարը կը սաստեքանայ , այլ հաճութեամբ կը տեսնուի թէ , ամեն անգամուն , կինը կը յաջողի բան մը խել ի նպատտ իր ազատագրութեան։ Եթէ աչքի առջեւ ունենանք ողջ բանավէճերու նախնական եւ այժմու վիճակը , եթէ նկատի առնունք այն մեծ քայլը զոր կինն ըրած է այդ միջոցին մէջ , այն օգուտները զորս քաղած է նա , իր անկասութեան դատին ի նպատտ կորդած յաղթանակները , տարակուսի երբէք անդի չը մնար թէ կինը սահմանուած է ի մօտոյ իր վերջին յաղթութիւնը տանիլ եւ մարդուն քով բազմիլ հաւասար օրինական ուժով եւ վայելել մի եւ նոյն առանձնաչնորհումները :

Մայրսայի հրատարակման ժամանակ այս խնդիրը յուզուեցաւ մեր մէջ նաեւ։ Հեղինակուհին կը պաշտպանէր իր դատը լոյս տալով նաեւ ուրիշ երկու գործեր։

Էրագրութիւնը զբաղեցաւ այն ատեն այդ խընդրով . այլ , ինչպէս ամեն բան , այս կարեւոր հարցն ալ շուտ գոցուեցաւ , չունենալով զօրաւոր գրիչներու օգնութիւնը . կենթադրուէր թէ Սիրանոյշի հեղինակուհին , ինք իր գրչովը , հրապարակ ելնէր եւ ճակատ ճակատի իր փետրին ծայրովը , իր դատին պաշտպանման համար թափէր ամբողջ ուժը , չահէր զայն եւ յաջողութեան ու փառաց մէջ միայն հանգրտար որոնէր . այլ հակառակը պիտի գործէր

նա . կարծես իր երրեակ գործերը սպառեցին , շլատեցին զայն . քաշուած իր ամբափակ դղեակին մէջ , գոգ զզջացած երկերուն վրայ , հեռուէն հեռու ալանջը կուտար հասարակութեան մէջ շրջագայած ձայներու , որք երբեմն իրեն ալ չէին հասներ . կատարեալ ընդարմացման մէջ ինկած՝ կարելի է մոռցած էր իսկ իր աշխատութիւնները :

Ինչո՞ւ առաջին շարժումը եւ վերջին դադարումը :

Ահա՛ կրկին այս խնդիրը ատեան կը բերուի : Աղջկանց մտաւորական զարգացման խնդիրը , ամուսնական կեանքին մէջ , կապուած է սերտօրէն կնոջ՝ ընկերութեան մէջ գրաւելիք տեղւոյն հետ : Ջարմանալի կերեւի թէ դաստիարակութիւնը , որով օժտել կը փափաքուի մեր աղջիկները , — ապագային համար անտարակոյս , — ունի իւր հակառակորդները . իւր ջատագոյններուն մէջ կը գտնուին աեւ դատափետողները : Այդ խնդիրը այնքան բացորոշ , մեկին է որ ատոր հակառակողներն իսկ չը պիտի ուզէին կամ չը պիտի կրնային յարատեւել իրենց հետապնդման մէջ : Պղտորութեան առաջին վայրկենին արտայայտուած գաղափար մը պէտք չէ ունենայ իր նշանակութիւնը . երեւակայոտ կամ բուռն տրամադրութեան մը ներքեւ՝ թղթին վրայ նետուած բառերը պէտք չեն արծարծել բանակուիւ մը . ատոր օրինակները հազարներով կը տեսնենք այսօր Եւրոպական արդի գրականութեան մէջ :

Ընդունելով աղջկանց մտաւորական կրթութեան անհրաժեշտ ստիպողականութիւնը , որու առաւելութիւնը , տպա , ամուսնական կեանքի մէջ զգալի կը լինի , ըմբռնելով այն օգուտները զորս պէտք էր

վայելել երիտասարդութեան մէջ համբարած պտուղներէն , — հեղնութիւն մը չէ՞ միթէ այն անձուկ ու սեղմ շրջափակը՝ որու մէջ նա կը դառնայ , սահմանափակ եւ անկարող :

Քաղաքակրթութիւնը , իր քայլափոխական յառաջադիմութեան մէջ , բարւոքած է կնոջ վիճակը , որ աստիճանաբար բարձրացած է եւ կը գրաւէ ընտանեկան յարկին մէջ գլխաւոր տեղ մը : Արդի կաշակարի չը մոռնար , ամեն առթի մէջ , մեծարանքներ , պատիւներ , շնորհներ ընծայել կնոջ : Շողոմաբար եւ դրուատիչ բառեր մոռցնել կուտան նմա իր ստորակարգ վիճակը : Անգամ մը , սակայն , լրջօրէն դիտենք թէ քաղաքակրթութեան անոր շնորհած բարիքները ո՛րքան անբանական են : Անոր ընկերութեանց մէջ բռնած տեղը ո՛րքան երկրորդական եւ անորոշ , իր առանձնաշնորհումները ո՛րքան չափուած եւ աննշան , իր օրինական ձայնը ո՛րքան կարճ եւ նուաղուն , իրեն եղած պատիւները ո՛րքան հեգնական , ենթադրել տալով միայն տկարութեան գաղափարը :

Ահա՛ այդ թիւր գաղափարն է որ կինը ձգած է իր երկրորդական վիճակին մէջ : Ա՛յնքան կրկնած են իրեն թէ նա տկար է՝ որ վերջապէս հաւատացած ու անտրտունջ կը կրէ իր լուծը : Հակառակ ամեն ազատութեան , զոր առ երեւոյթս կը վայելէ կինը , հակառակ իր շարժմանց ու ընթացքին անկասութեան , կինը տակաւին մարդուն գերիշխան զօրութեան հպատակ է , թէպէտ այդ գերութիւնը իրեն ծանր չըգար . այդ ստորակարգ վիճակին այնքան վարժուած է որ թերեւս պիտի կորսնցնէր իր ուղ-

դուժիւնը, եթէ երասանաճիներն իրեն ձեռքը ձգուէր. ստկայն եւ այնպէս մարդկութեան ապագայ պատմութեան առջեւ, նկատի առնելով դարուս յառաջադէմ վիճակը, ծիծաղելի բան մը պիտի երեւի կնոջ արդի ստորակարգութիւնը : Շատ բառերու չը կարօտի բացատրելու համար կնոջ իրական դրութիւնը բնական է թէ նոքա ամենէն աւելի պարտին զգալ, հակառակ ամեն նախապաշարմանց, իրենց խուսափուկ եւ անհաստատ կացութիւնը : Խնդիրը չը կայանար աւելի զայդ հաստատելուն՝ քան զանոնք այդ վիճակէն դուրս հանելուն մէջ :

Կինը իրօք տկար է : Ահա՛ ամենակարեւոր հարցը : Մտաւորաբար եւ ուղեղային կազմուածով հաստատուած է թէ երբէք չեն տարբերիլ այրերէ . եթէ զանազանութիւն մը կայ, այն ալ միայն իրենց հաւասար զարգացման չինթարկուիլն է, որով ստուար մեծամասնութիւն մը անմշակ մտօք, կամ թեթեւ մը կրթեալ, դատապարտուած են գրաւելու երկրորդական տեղը : Արդէն ամեն ուրեք քաղաքակիրթ աշխարհէ ընդունուած են, եւ այդ ալ կենդանի փորձերով, կնոջ մտային ամեն ազգի ընդունակութիւնը եւ ուղեղային զարգացման յարմարութիւնները . կը մնայ գլխաւոր առարկութիւնը, որ է կնոջ Ֆիզիքական տկարութեան խնդիրը : Այս տկարութեան գաղափարը արդիւնքն է գլխաւորաբար դարերէ ի վեր մեզ աւանդուած նախապաշարմանց, որք ծնունդ առած են այն հին ժամանակները, երբ կինը՝ դղեակներու մէջ փակուած՝ Ֆիզիքական ամեն մարզանքներէ հեռի, թուլութեան մէջ մեծցած, բնականաբար տկար լլլալէ զատ ուրիշ բան մը չէր կրնար լինել :

Իւր կազմուածքին արտաքին երեւոյթը կը նպաստէր այդ եզանակ կրթութեան, որուն հետեւութիւնն եղաւ հետզհետէ տարածել կինն անաշխատ վիճակին մէջ պահելու լռելեայն օրէնքն, — օրէնք՝ որ զայն իրօք տկարացնելու պատճառ եղաւ: Արդ, ամեն տեսակ նախապաշարմունք մէկ կողմ նետելով, եթէ նկատի առնունք կինն՝ առանձին՝ հանդէպ իւր Ֆիզիքական կազմուածին, ի՞նչ պիտի տեսնենք: Այս խնդրոյն մէջ ամենէն աւելի լոյս տուողը պիտի լինի կենդանի օրինակը: Ուստի ուզողակի եթէ դիմենք փորձառութեան օգնութեան, սա զլիսաւոր իւրողութիւնը երեւան պիտի գայ թէ, Ֆիզիքապէս տկար չըլլալէ զատ, համահաւասար զօրութիւն ունի եւ ոչ մէկ կերպիւ մարդէն ետ կը մնայ իր մարմնական ուժին չնորհիւ: Հեռանանք քաղաքակիրթ երկիրներու կեդրոնէն. երթանք հոն ուր մայրն, իբր ազնիւ էակ, դատապարտուած է անգործութեան, եւ կինն, իբր անազնիւ էակ, կը կրէ ամբողջ աշխատութիւնը իր չարքաչ ուսերուն վրայ. մինչեւ այս օրերս դեռ անդի կունենան այսպիսի՝ աշխարհի ծանօթ իրողութիւններ: Ասոնք չե՞ն խօսուին ապացոյցներ կնոջ զօրութեան մասին. իսկ եթէ անատուններն ալ դիտելու չափ ներողամտութիւնն ունենանք, ալ աւելի փայլուն կերպիւ չը՞ հաստատուիր այս յայտնի իրողութիւնը: Անասնոց մէջ էգը երբէք չունի կախում արուէն. էգը այնքան զօրաւոր եւ թերեւս աւելի գործօն է քան արուն. բնական պատմութիւնը զայս հազար օրինակներով կապացուցանէ: Ասոնք չե՞ն համագիշ փաստեր թէ, երբ քաջութիւն ունենանք կնոջ առջեւ պարզելու իրենց զօրութեան

զանազան ձեւերը , երբ արթնցնենք զանոնք իրենց դարաւոր քունէն , երբ թօթափենք անոնցմէ նախապաշարման քողը , պիտի կարող ըլլան ընտանեաց յարկերու մէջ լինել աւելի բան մը քան տան խոհարարուհին , կամ զաւակաց դայեակն ու ստնտուն . աւելի բարձր մարդուն համահաւասար դիրք մը գրաւեն հոն , միացնելով իրենց աշխատութեան արդիւնքը ամուսնոյն ճգանց ու քրտանց պտղին . հաւասար ուժերով կենաց պայքարը մղեն , փոխանակ էրիկ մարդուն միայն թողլու այդ պայքարին տքնութիւններն ու դժուարութիւնները : Ամուսնոյն աշխատութեանց մասնակցին , ջանան տալ նմա մեծագոյն օգնութիւնն որ է թեթեւցնել տքնութեանց բեռը , փոխանակ լինելու արգելիչ տարր մը , յառաջդիմութեան խափանարար մը : Շարժմանց ազատութիւնն եւ զբաղմանց նուազութիւնը պիտի մղեն այն ատեն ամուսինը մեծագոյն ձեռնարկներու . կրո՞ջ ազատութեան բաժինը պիտի նպաստէ բարոյապէս եւ նիւթապէս ընտանեկան յարկին բարձրացման , փոխանակ սպառիչ տարր մը լինելու , կի՞նը պիտի ըլլայ արտադրիչ մարմին մը :

Ասոնք այնքան յայտնի ճշմարիտ իրողութիւններ են՝ որ երբէք չեն կարօտիր մեկնութեանց . այս առաւելութիւններն այնքան օգտակար եւ երկու կողմանց այնքան աչքի կը զարնեն , որ զարմանալի կ'երեւի աւանդական սովորութեանց հետեւութիւնը : Այդ փոփոխութիւնը չը կրնար անտարակոյս լինել անմիջական եղանակաւ . այդ վարժութիւնը , նոյն իսկ կանանց համար , տարիներու օգնութեան կը կարօտի : Էական կէտն այն է թէ ընդունուի սա

սկզբունքն՝ թէ կրնն եւս սահմանեալ է սատարել ամուսնոյն ամեն եղանակաւ, թէ անոր դերը պէտք չէ միայն լինել տան մատակարարութիւնն, որ ամենանձուկ զբաղմունքն է կանանց, թէ նոքա արժանի են բուն իսկ իրենց մտային աշխատութեան, գրաւել մարդուն հետ ընկերութեան մէջ հաւասար վայրը, մի եւ նոյն աստիճանաւ եւ մի եւ նոյն չափով :

Այդ սկզբան վրայ պէտք է ապա հիմնուիլ կանանց այդ վիճակը պատրաստող դաստիարակութիւնը : Աղջիկները կրթուելու չեն հարեւանցի եղանակաւ մի միայն ամուսնանալու համար, զոր եւրոպացի հեղինակ մը կոչած է միակ կանանց պաշտօնն : Փոխանակ կրթութեան եւ ուսման սահմանը փակելու, աւելի զայն ընդարձակելու է : Ազատ մտային կրթութեան միացնելու է մարմնական կրթութիւնը : Նախապաշարման արդիւնքն եղող կարգ մը անպետ ու ժամանակ գրաւող աշխատութիւններ վերցնելու է, ինչպէս է դաշնակի նման սովորական դարձած երաժշտութիւն մը սովրեցնել անոնց որք՝ ի բնէ անընդունակ՝ կսպառեն իրենց թանկագին ժամերը մեքենական վարժութիւններով, առանց արդիւնք մը արտադրելու մինչեւ այն օրը, յորում ամուսին մը գայ եւ ծիծաղ մը նետէ իրենց բազմափաստակ ապարդիւն կեանքին վրայ : Որքան մտցուի անկախութիւն եւ ճշմարիտ ազատագրութիւն իգական սեռի դաստիարակութեան մէջ, այնքան աւելի բարձրացուցած կըլլայ մարդ կնոջ վարկը, կանուխէն վարժեցնելով զայն ինքնաճանաչութեան եւ ինքնաբաւականութեան կարեւոր տնտեսական ու իմաստասիրական սկզբունքին : Աղջիկը չը պիտի սպասէ

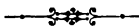
այն ատեն ընդունայն դժուարահաճ ամուսնոյ մը գալատեան . ինք պիտի բաւէ ինքզինքին . ամօթխածութեան նախապաշարեալ քողը պիտի պատռէ եւ թոյլամիտ ներողամտութիւնը պիտի տարածէ իր անսպառ օգուտները մարդկութեան ամենակարելոր մի մասին վրայ : Ամուսնութիւնն յայնժամ յաճախազէպ իրողութիւն մը պիտի լինի : Հացի խնդիրը չք պիտի կասեցնէ էրիկ մարդն ընտրելու իրեն ընկերակից մը , որ պիտի բերէ միասին նոր ուժեր ընտանիքի մը հաստատման համար : Կնոջ իր վրայ ունեցած վստահութիւնը պիտի աւելցնէ իր կարողութիւնը . նոր սերնդեան մը առջեւ կենդանի օրինակը պիտի լինի աշխատութեան : Քաղաքակրթիչ այն ազգեցութիւնը զոր կը վերագրեն , այնքան իրաւամբ , կանանց՝ պիտի աճի , պիտի կրկնապատկի , եւ հաւանական է թէ կնոջ նոր գործառնութեանց չնորհիւ՝ մարդկութեան վիճակն եւս բարւոքի թէ՛ բարոյապէս թէ՛ նիւթապէս :

Այլ թիւ 1. Բաժնայալ

ԿՈՒՍՈՒԹԻՒՆ

Հին հեթանոսութեան իմաստուններէն շատերը ամուրի ապրեցան, եւ յայտնի է թէ ասոնք կուսութիւնը պատուական կը համարէին : ամէն ժամանակի եւ ամէն քաղաքի ժողովուրդը՝ կուսութեան ազնուութեան վերայ զգացումն ունեցան : Հին ատեններն վերին դասակարգի քուրմերն եւ քրմուհիներն, որ անմիջապէս երկնից հետ կարծեցեալ յարաբերութեանց զոգցես պաշտօնն ունենալ կը պնդէին, մեծաւ մասամբ առանձին ըլլալու էին, եւ այս ուխտը դրժելը ամենամեծ ամօթ էր : Աստուծոյ նուիրեալ զոհերն անգամ դեռ հորթ չունեցող երինջ ըլլալ որոշուած էր, եւ որ աւելին է՝ վիպասանութեանց մէջ բանաստեղծութեան ոգին զարթուցանող ամենաքաղցր ձեւն կուսութեան անուան վերապահեալ էր, զոր Աստղկան եւ Աթենաս հանճարոյ եւ իմաստութեան աստուածուհւոյն կուտային :

Ուրիշ հանգամանաց նկատմամբ մտածուելով ալ՝ կուսութիւնն ոչ նուազ սիրելի եւ պատուական է . բնութեան եռապետութեան, այն է չնորհաց, կատարելութեան եւ գեղեցկութեան, սիրահար բանաստեղծութիւնն՝ երիտասարդութեան կրքերը ամօքելու համար հնարած ձեւերովն կուսութիւնը՝ սուրբական եւ սիրելի կ'ընծայէ մեզ : Ո՞վ կը տաակուսի՝ թէ գրեթէ դար մը յառաջ միաստաննու մէջ միաբանեալ միայնակեցաց խումբը, իբրեւ փեթակի ժրաջան մեղուաց, առաքինութեան սուրբ

ժողովներով երկնաւոր մեղր չէին շիներ : Կուսու-
թեան վերայ Եկեղեցւոյ վարդապետք ճառեր յօրի-
նած են . բայց առաւելապէս նորա ազնուութիւնն
մարդուս վրայ կը փայլի : Ա յո՛, Եկեղեցւոյ մի ճշմարիտ
վարդապետ կուսութիւնը կ'անուանէ « Զերծ յամե-
նայն . արատոյ », եւ ցոյց կուտայ թէ : նորա անհոգ
հանդարտութիւնն՝ եւ անարէկած : խաղաղութիւնը
ողջամի . պատուական է քան զամուսնական վիճակի
վայրկենական հեշտութիւնը . կ'ըսէ նա կուսանաց .
« Համեստ ամօթխածութիւնը ձեր այտերը ներկելով
գեղեցիկս յոյժ գձեզ կը փայլեցնէ . մարդկային տե-
սութիւնէ իբրեւ առանձին վարդեր հրաժարուած՝
յասարարէզ կ'իջնաք կրքեմն գեղեցկութեան ստոյգ
արժէքը ցուցնելու , ո՛չ զմարմնոյ , այլ առաքինութեան
գեղեցկութիւնը , այն՝ որ ո՛չ հիւանդութեամբ կ'եղ-
ծանի , ո՛չ զառամելով կը թարշամի . եւ ոչ ալ մահ-
ուամբ կ'ապականի : »

Կուսութիւնն ի մարդ բարձր հանգամանք մը
կ'առնու . սրտին կըքոտ ալէկոծութեանց ետթակայ
ըլլալով՝ եթէ տոկայ , այն ստեն է որ երկնաւոր է
այն : Ինչ որ հրեշտակը ընութեամբ ունի՝ առաքինի
կոյս ոգի մը առաքինութեամբ կ'ունենայ : Կրօնա-
կանաց մէջ կուսութիւնը մարդասիրական՝ ձեւ մը
կ'առնու , որոնք կ'երբնին մահացնելով եւ անձնա-
կան հոգ եւ շահ մէկ կողմ թողլով՝ անզրադ ընկե-
րական օգտի նպաստաւոր ըլլալու կը պարտադին :
Ո՞վ կրնայ ժխտել այս ճշմարտութիւնը , քանի որ
կուսութեամբ կը գանէ հոգին իւր . բնական հան-
գերձեալ , վիճակը , յորում ի յաւիտեանս պիտի
բերիլի :

Քուստուրեան որդու թեան՝ առաւել աստուածային պաշտամանաց մէջ ունեցած հարկաւորութեան համար կ'ընէ Պղատն . իրաց ճշմարիտ զանգափարն Աստուած է, եւ մինք պէտք է աշխատիմք եւ ջանանք յամենայն զօրութենէ անոր նմանիլ : » Աստուծոյ սեղանոյն պաշտօնեաներն ուրիշներէն աւելի պարտական են Անոր նմանելու : Այո՛, Աստուծոյ սեղանոյն անձնամատոյցներէն, կրօնաւորէն կ'ըսեմ, հրէշտակատիպ առաքինութիւն կը պահանջուի : Կրօնաւորին հոգին պէտք է ըլլայ անտրատ արեւուն ճառագայթից նման . ի մէջ Աստուծոյ եւ մարդկան միջնորդ մը լինելով, մեծ իմաստութեամբ եւ առաքինութեամբ խոհեմացեալ՝ խաղաղութեան եւ հոգեւոր բերկրանաց պաշտօնն անթերի կատարէ եւ թշուառաց կարեկցի : Իսկ եթէ միայն ի դրունս մեծամեծաց յաճախէ, եւ ընտանեկան շնորհազուրկ յարաբերութեանց ենթարկուի, ընկերական կենաց մէջ իւր կրօնական զգացումն ուրանայ, այն ատեն է որ հոգևով եւ մարմնով կորստեան կը դատապարտուի իբր դրուժան եւ դաւաճան իւր պատուոյն եւ հաւատոյն : Այլ սակայն ինչպէս որ գիւրին է արդար ըլլալը, եւ գրեթէ անհնարին սուրբ ըլլալը, այսպէս կուսական սուրբ վիճակ անխտիր առ հասարակ ամէն մարդու վերազահուած չէ՛ :

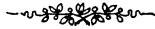
Կուսութիւնն առաքինութիւն մ'է, եւ առաքինի ըլլալէ աւելի մեծ բան չկայ աշխարհիս մէջ . առաքինութիւնը մարդկային կատարելութեան ազնուագոյն վիճակն է, եւ այս վիճակին հասնելու համար է որ շատեր կուսութիւնն ընտրած են «Վասն արքայութեան երկնից» : Վերջապէս հնացեալ կուսու-

Թիւնն որքան եւ գրուածեցաւ աստուածային բեր-
նով, այլ սակայն, ցոյց տալու համար թէ կուսու-
թիւնը դիւրատար վիճակ մը չէ, մի եւնոյն աստուա-
ծային բերանն է՝ որ միանգամայն կը յաւելու. « Որ
կարողն է տանել՝ տարցի : »

Երջիկ զ. Գալիաթիւս

ԼԵԶՈՒ ԵՒ ԿՐՕՆ

Ահա՛ւասիկ երկու զօրաւոր տարրեր, որք ազգի մի գոյութիւնն դարուց ի դարս հաստատուն կը կը պահեն :

Թողլով ուրիշ ազգաց վերայ խորհրդածելն, մեր Հայ ազգի համար՝ այս երկու տարրերն ստուգապէս եղած են դարուց ի դարս տոնմային շարունակութիւնն պահպանողք :

Լեզուն կրնայ աղաւաղիլ ի բերանս հասարակաց, կամ գործածութենէ դադարիլ . բայց կրօնն յայնժամ կը հասանէ նմա յօգնութիւն, պահած ունելով զայն իւր պաշտամանց մէջ անփոփոխ՝ որպէս ընդունած էր իւր սկզբնաւորութենէն :

Այսպէս, Հայ ազգի լեզուն մինչգեռ ի վտանգի ենթարկուել է ժողովրդեան յաշխարհէ յաշխարհ գաղթականութեան պատճառաւ, Հայ կրօնը զայն անկորուստ պահել է իւր մէջ՝ նովաւ միայն կատարելով աստուածային պաշտամանց օրհներգութիւնքն. այնպէս որ՝ ժողովուրդն օտար լեզուներով խօսած ժամանակ՝ կարող եղած է այդ պաշտամանց շնորհիւ հասկանալ զայն, եւ իբրեւ սրբազնացեալ լեզու սիրել եւ պաշտել, եւ նովաւ աղօթել եւ յարաբերիլ առ իւր Ստեղծողն :

Ուրեմն մի միայն լեզուն պակսեցունելով եւ կամ արգելիլ ջանալով չէ՛ կարելի ժողովուրդն հանել վտարել իւր ազգային չրջանակէն . քանզի իւր կրօ-

նից մէջ ունի զայն եւ կը վայելէ : Իսկ երբ կը փոխուի կրօնն եւ կ'ալլայի, եւ կամ կը պատուաստի օտար կրօնի հետ, այն ատեն լեզուն ի սպառ կ'անհետի այն ժողովրդէն, եւ լեզուի կորստեան հետ կը դադրի եւ կ'անհետանայ տոհմային անուան շարունակութիւնն :

Օրինակներ շատ կան այս բոլոր ասացուածոց . բայց մեք կ'եզրակացունենք թէ Հայ ազգի համար Հայ լեզուն անկորուստ պիտի մնայ ա'յնչափ, որչափ իւր Հայ կրօնն կամ Հայ-եկեղեցին կը մնայ անխափար եւ անալլիւթաք, իւր նախնեաց քովանդակ աւանդութեամբք . քանզի Հայոց եկեղեցին է Աւանդաւորուն ճշմարիտ Քրիստոնէութեան եւ ազգայնութեան :

Այդ կրօնն է՝ որ Հայ լեզուի ամենահին ժամանակաց նշաններն պահպանելով, քրիստոնէութեամբ վերանորոգած եւ սրբագործած է զայն Հայ գրի գիւտովն, եւ Աստուածաշունչ մատենին՝ Հին եւ Նոր կտակարանաց սքանչելի թարգմանութեամբն, այլովքն հանդերձ :

Այդ կրօնն է՝ որ այդ հնագարեան հոյակապ լեզուն կ'ուսուցանէ ժողովրդեան, քաղցր եւ հեշտալուր հնչեցունելով նոցա սրտին եւ մաքին աստուածային խորհրդակառայութեանց եւ փառարանութեանց ներգաշնակ Շարականներն եւ սրտառուչ Մազթանքներն :

Այսպիսի աստուածախօս լեզուի դէմ կամեցանք օմանք ի մերայնոց ամբարտակ կանգնել եւ խափանել, եւ մինչեւ իսկ գանուեցան որք մեռեալ լեզու համարելով թաղել զայն մոռացութեան պնդունդի

մէջ . բայց ապա իւրեանց սխալմունքն ճանաչելով՝ վերադարձան յուղղութիւն , համոզուած լինելով՝ թէ կենդանի՝ է եւ պիտի մնայ Հայ կրօնն , եւ նովաւ կենդանի մնացած է եւ պիտի մնայ ի սպառ Հայ լեզուն :

Այժ իսկ կը գտնուին ոմանք ի նորահաս երիտասարդաց՝ որք զանձինս Աշխարհաբարեան կը կոչեն , եւ մերթ ընդ մերթ կը կրկնեն գրաբարի մեռելութիւնն . բայց սոքա եւս ի զուր ընդդէմ խթանի կ'աքացեն . անշուշտ պիտի դառնան ի զգաստութիւն՝ համոզուելով իրենց առջեւէ գնացողների նման՝ թէ անհնարին եւ անկարելի է Հայոց սրբազան լեզուն բառնալ ի միջոյ , առանց արհամարհելու զկրօնն սուրբ . եւ նա որ կ'արհամարհէ զմին կամ զմիւսն՝ նա չէ ճշմարիտ հայ :

Ապաքէն ճշմարիտ Հայոց կը մնայ կրթել իւրեանց զաւակունքն Հայ կրօնիւ եւ Հայ լեզուաւ , գրաբար լեզուաւ :

Յ. Վ. Ք. Մարտի

ԲԱՂԶԱՆՔ

Առ Ահ

***

Նորեկ գարնան թարմ ու դալար
Պուրակներէն, թուփերէն,
Այգուն ցօզով ողողեալ յար
Վարդի թերթեր թող բերեն .
Թող փետուրներ բերեն ինձ տան
Ձինջ աղաւնոյ, տատրակի,
Թիթռանց թեւեր օդատատան,
Ձիւն փրփուրներ առուակի .
Փետուր, փրփուր, վարդ, թիթռան թեւ՝
Թո՛ղ խառնուին, ձեւ առնուն,
Եւ կազմեն գողտր է՛ջ մը թեթեւ
Թուղթ՝ ուր գրբեմ Գու անուն . . . :

* * *

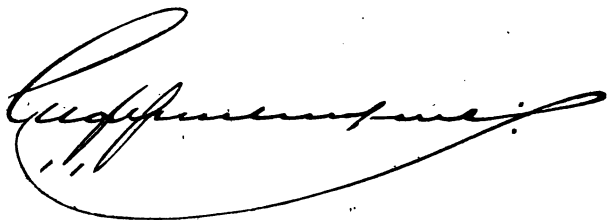
Թո՛ղ Դրրախտի ծաղիկներէն
Քաղեն մի փունջ մանուշակ
Հրրեշտակներն, եւ ինձ բերեն
Քիչ մ'ալ նեկտար անուշակ .
Եւ Նախամօր ըստեանց կաթէն
Կաթիլ մ'ինձ տան եւ մի քիչ
Իր արտասուաց անձա՛ն շիթէն,
— Երկրի ցաւոց ամոքիչ . —

Արցունք կուսին , կաթ ու նեկտար
Մանուշակի գոյն առնուն ,
Կազմեն մելա՞ն մը , սրբատա՞րր ,
Որով գրրեմ Քու անուն . . . :

* * *

Եւ թող երթան լեռնէն , դաշտէն ,
Անտառներէն թանձր ու թաւ ,
Ուր երգելով զիրար պաշտեն
Թռչունք անկեղծ եւ անդաւ ,
Երթան բերեն ինձ բոյն ու թառ
Սարեակներու , սոխակի ,
Եւ անոնցմով կազմեն կիթառ
Նուրբ , հեշտաձայն կրկնակի ,
Որուն վլրայ ես , հէք պըւէտ ,
Խանդով մ'անվերջ եւ անհուն ,
Ցըմա՞հ երգեմ յերգ սիրաւէտ ,
Ո՛վ Սէր իմ Սէր , Քու անուն . . . :

Հ Ա Յ Ա Ղ Ջ Ի Կ Ը

Շատ հին բան մ'ըսած պիտի ըլլայի, եթէ ըսէիք թէ աղջկանց դաստիարակութիւնն ընկերական կազմակերպութեան էական տարրն է, եւ էմէ Մարթէն գուցէ ետ ասնէր իւր յայտնած ճշմարտութիւնը, եթէ գիտնար թէ օրքան հազար անգամներ ըսած են իրեն պէս՝ թէ կին մը պատրաստելը ազգ մը կրթել է :

Հետեւաբար պարապ ջանքեր չպիտի ընեմ հաստատելու համար կնոջ գերին մեծութիւնը, ոչ միայն քաղաքակրթեալ աշխարհին մէջ, այլ նոյն խակ վայրենիներուն :

Ո՞վ է որ մանկան առաջին քայլերուն կ'առաջնորդէ, ցոյց կուտայ անոր գուրգուրանքով թէ ո՞ր բաները պէտք է ընել ու ո՞ր բաներէն պէտք է զգուշանալ.— կինը, կամ աւելի ճիշդ խօսելով՝ մարդկային երրորդ սեռը, մայրը՝ սիրոյ վսեմ զաւակը, կնոջ նուիրագործումը :

Քանի որ կոչուած է կինն այսքան մեծ, այսքան սուքք պաշտօն մը կատարելու, ի՞նչպէս պարտին զինքն օժտել, ի՞նչ բան կրնայ անոր օգտակար ըլլալ եւ հայ կնոջ մէջ ի՞նչ է որ կը պակսի մանաւանդ : Ահա՛ նախ այս կէտերը քննենք :

Եւ հարկ չկայ որ տրամաբանօրէն լուծելու հետամտինք այսքան պարզ, այսքան ակներեւ խնդիր մը :

Կնոջ համար ուսումը պէ՞տք է . նախընտրելի չէ՞ անմշակ անուս մայրեր պատրաստել :

Երբ ուսումնս անհրաժեշտ կը նկատուի արանց, կարելի՞ բան է թէ կրնն որ անոնց ընկերք պիտի ըլլայ, անմշակ ու տգէտ, ազախնայ կամ, ակելի գէշ, քարնի որ փայլուն սենեակներու մէջ իսկ պիտի փայլի, սիրուն դարձի մը դերը չսու. ո՛չ, այդ ստու-թիւնը ծաղր մ'է բանականութեան գէմ. զի ոչ մէկ բան կրնայ ապացուցանել թէ կրնը պարտի ապուշ հիացող մ'ըլլալ իւր գիտուն ամուսնոյն, ինքն որ այրերէն տարբեր գոյով հանգերձ՝ հաւասար բոլորումէն յատկութիւններն ունի, երբ իրողութիւնք պլլ եւս առեղծուած չին նկատեր կնոջ այդ ձկտումը:

Մանաւանդ որ ուսումը մտքի զարգացումն է իւր վազաժամ փորձառութեան դաղանիքներն ունի. արդ, ինչո՞ւ կրնն որ, եթէ ոչ զրամ շանկու, գէթ իւր զուլակը զատարակելու մասին գերազանց կարեւորութիւն ունի, ռամկի գաղափարներու, նախապաշարմանց, տգիտութեան միջնորդին մէջ մեծցնէ խեղճ փոքր, որ զաշխարհ պիտի լեցնէ, որ ձնող ապագայն է:

Ընդհակառակն, ուսումը պէտք է կնոջ համար. զի այն է որ բարգաւաճ միտք մը պատրաստելով՝ կը ներշնչէ սրտին միանգամ ընդ միշտ լաւագոյն զգացումներ:

Աւ այդ հշդութեան անբաճնողութենէն յառաջ եկած է սակալի դժպատեհութիւն մը. պաշարը կը ծնի. կնոջ ի՞նչ պէտք, կը գոչեն, ուսումը:

Աւ կարծեմ ուսումը տուողն ալ ծնողքը չէր, եւ ինչ որ նա տպու էր, կրթութիւնն էր, սկսեալ առաջին ճիչերուն հետ, որ պարտ էր անել եւ սիրուն ներգաշնակութիւն մը կազմել ուսման հետ զոր դպրոցէն քաղած էր:

Եւ ահա կոխուն ուսման եւ կրթութեան մէջ: Զի երբ մտքին հետ սիրտն ալ չի կրթուիր, չեն վանուիր անկէ ստացական կամ բնածին թերութիւններն, միտքն ու սիրտն իրենց հաւասարակշռութիւնը կորսնցընելով յառաջ կուգան շատ մը հետեւութիւններ, եւ վախճանն կ'ըլլայ աղետարեր:

Ուստի կին մը որ միայն բեղուն միտք մ'ունի, սուր երեւակայութիւն, սահուն ու հմտայից խօսակցութիւն, կրնայ փայլել սրահի մը կամ ընկերութեան մը մէջ, նոյն իսկ սքանչացողներ գտնել իւր շուրջը, հիացողներ իւր տաղանդին վրայ. այլ իւր տան մէջ, իւր ընտանեաց քով, կրնայ նսեմանալ իւր թերութիւններով: Զի այլ է ուսում, այլ է կրթութիւն. մին տան մը զարդն է, իսկ միւսն՝ հիմրերը հիմը հաստատ չէ, չէնքը խարխուլ է եւ վրտանգաւոր:

Ո՛րքան կարեւոր եւ օգտակար պիտի ըլլայ վարժարանաց մէջ բարոյախօսութեան եւ տնտեսագիտութեան դասախօսութիւնը, որոցմով աղջիկն ոչ միայն դպրոցին՝ այլ եւ ապագային տան մէջ պարտաճանաչութիւնը կ'ըմբռնէ, քանի որ իւրաքանչիւր ազգ ունի իւր որոշեալ ընթացքն զաստիարակութեան. մին իւր լրջութեամբ, միւսն իւր տնտեսագիտութեամբ, ուրիշ մը իւր ընկերականութեամբ զիրար կը գերազանցեն, մինչ հայուն յատկանիչն է հետեւութիւն, նմանութիւն որ կեղծ է. կեղեւն, ոսկեզօծ չըջանակն միայն օրինակուած է, եւ հիմնական գոյութիւն չունի:

Եւ որովհետեւ մեր ընտանեկան կազմակերպութիւնն ունի շատ մը թերութիւններ, աղջիկն իւր

փոքր տարիքէն այդ թունաւոր շրջանակի ազդեցու-
թեան տակ կը սնանի, կ'աճի, եւ երբ ծառն կ'ար-
մատանայ, անկարելի է գրեթէ ուղղել զայն :

Տղուն վախը ազդեր են ամէն բանի . հուրիներով,
սաղայէլներով շրջապատեր են զինքը . իղձիրը կա-
տարեր են միշտ՝ երբ պզտիկ էր, ու հիմայ . . . ըսեր
են իրեն թէ շատ խելացի է, ու ծներ է իւր մէջ
յաւակնութիւնը . գովեր են զինքն որ դրացի աղքա-
տին հետ չի տեսնուիր, երես կը դարձնէ . իրեն քով
բամբասանքը չուայլեր են, այդ շաղախը չարութեան,
մարդու չհաւնելու ու գձուձ հաշիւներու . իրեն ար-
գիւր են որ երեկոյին հայրիկին բուն եղելութիւնը
պատմէ՝ այլ փոխելով զայն, եւ ստութեան վարժե-
ցուցեր են զինքը : Աղտոտ խօսակցութիւններ, զա-
գիր հայհոյանք, այր եւ կնոջ լկտի վէճեր չեն
խնայեր իւր մատղաչ հասակին . եւ հիմայ ձեռքը
վկայական մը տուեր են, անցագիր նոր աշխարհի
մէջ, իշխանավայել յաղթանակ :

Ու այդ վկայագրին շուրջ գուրգուրանք մը, յար-
գանք մը կը յածի . շրջանակի մէջ պիտի պահուի,
ոսկեզօծ շրջանակ . որոշուած է :

Այցելու չի մնար որ շտեմնէ այդ վկայագիրը, զոր
աղջիկն, ամօթխած, մօրը հրաւիրին վրայ կ'երթայ
բերել իւր սենեկէն : Գովեստ ամէն կողմէ, ծիծա-
ղելի տարափ մը դիւթիչ խօսքերու, որոց մէջ խեղճ
աղջիկը կ'ուռի :

Հայրը ամէն տեղ, ուր որ մտնէ, կը խօսի իւր
հանճարեղ եւ գիտնական աղջկան վրայ, զոր վերջին
հանդիսին օրը մարդ չէ մնացեր որ եռանդագին
չծափահարէ :

Յաւապի իրողութիւնն այս է :

Եփացուծ ամէն կողմանէ . նախ չըջազգեստս մը կամ թանկագին նուէր մը կուտայ հայրը . իսկ մայրը , ռամիկ կին մ'ընդհանրապէս , չ'ուզեր որ իւր ուսումնական աղջիկը ստան գործերուն խնամուի . խեղճն արդէն յոգնած է եւ այնքան գրքեր ունի դորս պիտի կարդայ :

Աւ յաւակնութիւնն կը շոյուի այդ միամիտ էակին մէջ . քանի մ'օրէն պիտի նողկայ մօրմէն որ այնքան սղէտ է ու չ'ըմբռներ իւր վնճ ու բարձր գաղափարները :

Այ , ասիրած միջավայրը շատ գձուձ է . ուսումը քանի մը տարուան մէջ շահուած՝ զինքն արժանի կ'ընէ ամենէն նշանակելի բաներուն . ստան մութին մէջ պիտի նսեմանայ եւ պիտի խամրի հանճարը . . . ասիմար համարումէն ծնած այդ հանճարը :

Որո՞ն է յանցանքը . ուսման :

Եւ վարժարանէն նոր ելած՝ խոշոր խոշոր դղեակներու մէջ հմայուած կ'ապրի աղջիկը :

Տեսնելու էք զինքը : Եթէ գիտէք գրուածն է իւր յատկութիւններն կամ օտեղծել զանոնք , եւ իւր մուրացկան սիրտը փայփայելու արուեստն ունիք , հաւանապէք , զձեզ շատ համակրելի պիտի գտնէ , ըլլաք այր կամ կին , եւ ամէն տեղ երկնից մէջ պիտի պարտցնէ զձեզ :

Այս փոյթեանդ ոգեւորութիւնը չի դանդաղիր բարեկամուհի մը գտնելու , ատրեկից , համախոն , եւ երկուքն ալ զիրար պիտի պաշտեն , մէկտեղ պիտի թգթակցին , ցմրուր ըմպելով մտերմութեան բաժակը . Եւ սակայն օր մ'ալ յանկարծ խզումն բարեկամու-

թեան, զի փորձով տեսնուած է թէ բարեկամութիւնն երկու կամանց մէջ չի կրնար մշտատեւ ըլլալ :

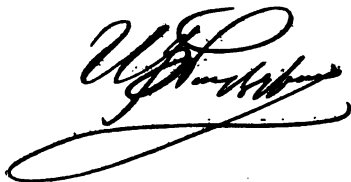
Այլ եւս շփացած ազգիկն իւր կամքերն ունի, իւր քմահաճոյքները պէտք է անպատճառ կատարուին. եւ երբ մայրը փոքր ընդդիմութիւն մ'ընէ եւ իւր փորձառութեամբն արգիլէ այս կամ այն բաղձանքն ազգիան, կը յանդիմանուի կը նախատուի իբր՝ ռամիկ կէն, զի այլ եւս այն ազգիկը չէ համետ ու երկչոտ :

Դժբաղդաբար բարեկեցիկ դասուն մէջ՝ աւելի կը նշմարուին այս օրինակներն : Միայն արտաքին հրապուրիչ ցոյքով մը կը փառքին . իսկ տան մէջ . . .

Ազգիկը տան մէջ պէտք է, անկէ դուրս զարդ մ'է :

Ի՛նչ տղեղ բան մը պիտի ըլլար, եթէ նոյն իսկ ամենէն սիրուն ծաղիկները բուսնէին հողի մը վրայ, առանց կարգի, խառն ի խուռն, մացառներուն քով, առանց անուի եւ ցանկի :

Ճշմարտապէս ուսեալ եւ դաստիարակեալ կին մը չպիտի արհամարհէ անշուշտ սնտեսագիտութիւնն, եւ զայն իւր ամէն մանրամասնութեամբ գիտնալն իրեն պարտադրանութիւն պիտի համարի՝ գտնելով անոր մէջ հաճոյք եւ զոհութիւն, ինչ որ ուրիշները կը փնտռեն պճնասիրութեան եւ լնասակար ժամանցներու մէջ :

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆՔՈՆԱՅԷ Ի ԲԻՒՋԱՆԴԻՈՆ

Ազրիական ծովուն վրայ գեղեցկանիստ դրիւք կառուցեալ է Անքոնա . քաղաքիս հարաւակողմն՝ ի բարձրաւանդակի՝ դէպ ի յերկինս կը սլանայ Սըրբուհայ Կուսին նուիրեալ մայր եկեղեցին , ուր կը յաճախեն բազմութիւնք բարեպաշտ հաւատացելոց ուխտի համար . հոն է խնդրակատար Աստուածածնի հրաշագործ հին պատկերն , որուն կենդանի հայեցուածքն եւ սքանչելի գծագրութիւնը յիրաւի մեծ զարմանք եւ ապշութիւն կ'ազդեն այցելուաց :

Հոսկից է որ ներկայ տարւոյս յուլիսի վերջերն իտալական Ընդհանուր նաւարկութեան ընկերութեան Սոյուզնթոյ շոգենաւով ճամբայ ելանք դէպ ի Կոստանդնուպոլիս : Երեկոյեան դէմ մեկնեցանք հիւսիսային մեղմաշունչ հողմով . քանի մը ժամ յետոյ գիշերուան մութը ցամաքին հետ գիրկընդխառն փարելով՝ կամաց կամաց անտես ըրաւ մեր աչքէն Իտալիոյ չքնաղ երկիրը : Ամբողջ գիշերն հանդարտ օդով ու ծովով նաւարկելով Հանդրին յանդունդս , երկրորդ առաւօտը կանուխ հանդիպեցանք Թրեմիթի կղզեաց խմբին , ուր կը գտնուին յանցաւորաց եւ պատժապարտից բանտերը : Ժամ մը հազիւ հոս կեցանք , եւ շարունակեցինք ճամբորդութիւննիս դէպ ի Պարի . ուր հասանք ընդ երեկս , Անքոնայէն մեկնելէս գրեթէ օր մը ետքը : Սոյն վաճառաշահ քաղաքը հետզհետէ մեծ կարեւորու-

Թիւն կ'ստանայ , եւ տարուէ տարի շէննալու վրայ է . ծովէն դիտելով զայն՝ կարծես թէ դեռ վերջերս աւարտած է քաղաքին շինութիւնը , ա՛յնքան տները կոկիկ ու նորակառոյց կ'երեւին . քարուկիր շինուածոց գեղեցիկ շարք մը կարգաւ կը շրջապատէ ծովեզերքը . իսկ գիշերը լուսերու մէջ կը շողշողայ Պարի :

Ուաւար էր ծովուն ու երկնքին երեսն , եւ նոր լուսինն ամչկոտ դէմքով հագիւ իւր մահիկեղջիւրները ցուցընելու կը համարձակէր հորիզոնին վրայ , երբ Պարիէն ճամբայ ելանք Պրինտիզի երթալու համար : Եօթը ժամ նաւարկելով՝ առտուն կանուխ յառաջ քան զծագել արեգական մտանք քաղքիս ընդարձակ նաւահանգիստն , որ Ադրիականին ափանց վրայ առաջին եւ գլխաւոր կեդրոնն է , ուրկից կը մեկնին կանոնաւորապէս դէպ ի հարաւ եւ յարեւելս Իտալիոյ թղթատարական շոգենաւք . նոյնպէս Հնդկաստան գնացող անգլիական սուրհանդակութեան արագընթաց շոգենաւներն իրենց մեկնման կէտն ըրած են զՊրինտիզի : Ամբողջ օրն հոս անցուցինք , եւ յաջորդ առաւօտն ճամբայ ինկնալով՝ տասուերկու ժամէն հասանք ի Գորֆու . տեղացիք առհասարակ այս կղզին ծաղիկ առափինուրթեան կը յորջորջեն . բայց չեմ գիտեր թէ ինչ աստիճան կը ճշգրտի բնակչացս վրայ այս առածը : Քիչ ժամանակ հոն մնալով՝ սկսանք դէպ ի հարաւ յառաջ ընթանալ . Յոնիական ծովուն մարգարտագեղ կղզեաց ներսիդիէն կ'անցնինք . ծովը խիստ հանդարտ է , իբր թէ լճակի մը մէջ կը նաւարկենք . եւ ա՛յնչափ մօտէն կը քերենք սոյն կղզեաց կանաչադարդ եզերքէն՝ որ

կարծես թէ սակաւաբնակ տեղեացս մարդոց հետ մնաք բարովի փոփոխակի ողջոյն մը տալ կը փափաքինք : Ահա հեռուն յաջակողմն արեւելյաւադիկն Չանթէ , իւր անուշահոտ կիտրոններուն եւ լիմոններուն անտառակներովը զարդարուած . ահաւասիկ մեր մօտն իթակէ եւ կեփալոնիա կղզիք , որոց իւրաքանչիւրին հրաժեշտ տալով կը հեռանանք :

Գիշեր է , եւ լուսնկային աղօտածաճանչ լուսովն հանդարտաքայլ եւ արշաւասոյր կը դիմենք յառաջ ի հարաւ կոյս . հեռուանց կը նշմարենք մեր ձախակողմն իւլասուքեան գոյնագոյն փարոսը . աւելի յառաջանալով կը մօտենանք Մարաքանի ահազնատեսիլ հրուանդանին , ծանօթ իւր վաղեմի ճգնաւորին խղիկովը . անոր արեւելեան կողմը կը կանգնի Ս . Հրեշտակի ոչ նուազ երկիւղալից սարաւանդը : Յիրաւի քստմնելի ահուդող մը կը պատէ կը պաշարէ հոսկից անցուզարձ ընող ճանապարհորդը . եւ երբ ողջամբ զերծած կը զգայ ինքզինքն այս փորձանքաւոր ջրերէն՝ այն ատեն հանդիստ շունչ առնուլ կը սկսի , գոզցես իմն վերակենցաղեալ : Կէս գիշերուան մօտ էր՝ երբոր Մաթաբանի դիմացէն կը կտրէինք կ'անցնէինք ծովը . յանկարծ այն քաղցրաշունչ եւ յաջողակ հողմը մրրկայոյզ բռնութեամբ մեզի հակառակ փչել սկսաւ . քունէս ցատկեցի , արթնցայ . ա՛լ անհնար եղաւ մինչեւ առաւօտ աչքս գոցել . մերթ եւրակիկլոնն՝ արեւելեան-հիւսիսային քամին՝ ամենայն սաստկութեամբ կը շնչէր , այնպէս որ կը մոնչէին եւ կը ճարճատէին ճոպանք կայմից , եւ մերթ կը դադրէր կարծես ուժարեկ . բայց վայրկեան մը յետոյ աւելի բուռն ուժգնութեամբ կը շաչէր կը

չառաչէր՝ ամէն ճիգ թափելով զմեզ յետս մղելու համար . դիւրին է երեւակայել՝ թէ սոյնպիսի փքոցուռոյց ծովը ինչպէս իւր լեռնակուտակ ալեօքը կը բախէր եւ կը հարուածէր մեր նաւն , որ կոհակաւէտ մկանանց մէջ խաղալիկ դարձած էր : Երբեմն կը վերանայինք կը բարձրանայինք ի վերայ վէտ վէտ կոհակաց եւ երբեմն խորասոյզ կ'ըլլայինք յանդունդս , եւ ջուրք բազումք անցանէին մեր գլխուն վրայէն . այսպէս մինչեւ առտու երերածուփ ալեաց մէջ ծածանելէն տատանելէն յետոյ , երթալով դէպ ի ցամաք մօտեցանք , եւ ծովն ալ իւր յառաջուան վայրագութիւնը մեզմացնելով առ սակաւ սակաւ գիջաւ : Արեւն իւր մարը մտնելու վրայ էր՝ երբ կոխեցինք Պիրէոնի անքոյթ նաւահանգիստը :

Նորէն գիշերանց մեկնեցանք աստի , եւ Անդրոս կղզւոյն քովէն քերելով՝ մտանք Արքիպելագոս ծովն , զոր սաստկաշունչ հիւսիսին ծփալից ալեօք սպիտակացուցած եւ վեր ի վայր յուզած խռոված էր . քսան ժամու չափ սաստիկ ծովածփանք կրեցինք , այնպէս որ մեր շոգնաւը զոգցես ուժասպառ եւ պարտասեալ՝ հազիւ թէ փրփրադէզ կոհակները դանդաղաքայլ ընթացքով կրնար ճեղքել : Մէկէն խոր գիշերուան մէջ խաղաղաւէտ հանդարտութիւն մը տիրեց . որովհետեւ արդէն իսկ հասած էինք Դարդանելի նեղուցը , ուր անվրդով կը նաւարկէինք :

Յաջորդ առտուն մտանք Մարմարայի ծովն , որ կարծես լայնածաւալ լճի մը կերպարանքն ունէր . առջեւնիս կանգուն կեցած էր Մարմարա կղզին , որուն քովէն անցանք՝ մեր աջակողմը թողլով զայն :

Երբ գրեթէ աներեւոյթ եղաւ այն յաչաց մերոց , ահա
գեղապանձ եւ աննմանն Բիւզանդիոն՝ մարգարիտն
արեւելից՝ երեւցաւ մեր դիմացը , ուր հասանք ող-
ջամբ յետ եօթնօրեայ ճանապարհորդութեան :

Յովհաննէս Է. Վրպէթյան

ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ճշմարտութեան վրայ շատ անգամ խօսուած է եւ կարեւոր իսկ է որ խօսուի : Ճշմարտութեան ուսմամբ մարդն կարող է ազատի ստութեան ստրկութենէն, տգիտութեան նախապաշարումէն, մոլութեան գերութենէն, անապաշտութեան վտանգէն . եւ սորա համար է որ ճշմարտութեան վարդապետն ասած է . « Եւ ծանիջիք զճշմարտութիւնն, եւ ճշմարտութիւնն ազատեսցէ զձեզ : » (Յով. Ը. 32)

Ճշմարտութեան վրայ անհամար ճառեր, քարոզներ եւ մեկնութիւններ յօրինուած են, գրքեր հրատարակուած են, եւ կարող ենք ասել թէ ճշմարտութիւնն է մարդկային ազգի իղձն, փափաքն, ուխտն, յոյսն, ազգազկն դարուց ի դարս :

Ճշմարտութիւնն է որ մի եւ նոյն բանալեաւ կը բանայ մտաց առջեւ գիտութեան դռներն եւ սրտի առջեւ բարութեան գանձերն : Տգիտութիւնն ու ստութիւնն կը թշուառացնեն զմեզ . միայն ճշմարտութիւնն է որ կարող է հարստացնել . քանզի ճշմարտութեան մի այլ անունն է երջանկութիւն :

Եթէ մենք փակենք մեր աչքերն եւ չկամենանք տեսնել ճշմարտութիւնն, ճշմարտութիւնն կը տունէ զմեզ, կը դատէ եւ հարձականանքն ու արդարութեան մէջ կը փայլի բովանդակ, կը հռչակուի եւ կը փառաւորուի եւ յանկարծ յերեւան կը գայ իբրեւ շանթ փայլատակեալ : Մարդն կարող է միայն ուրանալ ճշմարտութիւնն . իսկ եղծանել ջնջել ոչ

երբեք . եւ արդէն պիտի չկարենայ միշտ ուրանալ :

Մարդկութիւնն , ընկերականութիւնն կը մնանին եւ կ'ապրին ճշմարտութեան յիշատակաւ : Ըճմարտութիւնն մի աջ է , որ կը պահէ ընկերականութիւնն ամբողջական ապականութենէ եւ քայքայմանէ : Ըճմարտութեան պաշտպանքն եւ հակառակորդքն իրարու կ'ընդհարին , եւ սակայն ճշմարտութիւնն հզօրագոյն է իւր հակառակորդներէն , զի կը նուաճէ զնոսա . հզօրագոյն է իւր պաշտպաններէն , զի կ'անցանէ քան զնոսա :

Բանաստեղծներն եւ չափաբաններն , ի ձայն թմբկի եւ տաւղի , կը հռչակեն թէ ճշմարտութիւնն թեւաւոր է եւ արագընթաց . սակայն ճշմարտութիւնն չունի բնաւ այդ խրոխտ ձեւն : Նորա ընթացքն հաստատ է , բայց ո՛չ առանց խոչընդոտներու : Նորա յաղթանակներն ապահով են , բայց յամբ եւ հանդարտ : Ստութիւնն թէեւ թեւաւոր է , բայց միշտ իւր վախճանն անստոյգ : Հոմերոսի վեմամխոհ այլաբանութեան մէջ՝ Աղօթին կաղ նկարագրուած է , իսկ թշնամանին՝ արագաքայլ . բայց երկոքեան միասին կը հասնին յոտս գահոյից Արամազդայ : Այսպէս կարող ենք ասել ճշմարտութեան համար , աշխարհիս մէջ ուր կը բնակինք . զի ճշմարտութիւնն է որ կը կաղայ , եւ ստութիւնն է որ թեւեր ունի . սակայն կաղ ճշմարտութիւնն կը յառաջէ քան թեւաւոր ստութիւնն , ճշմարտութեան հակառակորդք ինքեանք իսկ զարմացած են շատ անգամ՝ թէ ինչպէս ճշմարտութիւնն , ընդ երկար հալածուելէն զկնի , դարձեալ սեղ կը գրաւէ ըմբոսաներու մտաց եւ վարուց մէջ : Միշտ խիստ եղած է նոցա՝ ընդդէմ խթանի աքացել :

Պէտք է հռչակել ճշմարտութիւնն . պէտք է հրաւեր իսկ կարգալ հակառակորդաց , որ խօսին . պէտք է ասել — Լոնցիֆ . այլ պէտք է ասել — Խօսնցիֆ : Ծշմարտութեան ամենամեծ թշնամիքն նոքա են որք կ'արգելուն մարդուն՝ յայտնել իւր համոզումն , իւր դաւանութիւն : Այսպիսեաց համար է որ կ'ասէ Պօղոս Առաքեալն . « Ծշմարտութիւնն գերի կը պահեն անիրաւութեան մէջ : » Ով որ կը կարծէ թէ լռութիւնն խաղաղութիւն է եւ մահն՝ կարգաւորութիւն , շատ կը սխալի : Ստութիւնն միակ մոլութիւնն է՝ որուն սեղան չկանգնեցին ի հնումն . քանզի սեղանն սրտին մէջ էր : Արդարեւ կան ժամանակներ որ պէտք է խնայել ճշմարտութիւնն . դի՛նա մի մարգարիտ է . բայց հարկ անհրաժեշտ է զանազանել սոյն յարգական լռութիւնն՝ կեղծելէն , թագուցանելէն : Այսպիսի լռութիւնն մի բարբառ է , եւ մենք այսու ոչ թէ կ'ուրանանք ճշմարտութիւնն , քաւ լիցի , այլ կը զգուշանանք ենթարկել զայն անարգանաց : Պաշտպանութիւնն մեր անձին համար չէ՛ , այլ ճշմարտութեան :

Մարդն ստեղծուած է զԱստուած փառաբանելու համար , եւ ամենէն մեծ փառաբանութիւնն է վկայ լինել ճշմարտութեան : Աստուած փառաւորեալ է ինքնին . բայց մարդն Յաւիտենական Արեգական հայելին է , որոյ մէջ պիտի ցոլանայ , պիտի ճառագայայթի եւ չողչողայ բովանդակ : Ծշմարտութիւնն հռչակելն պէտք է լինի մարդուս ամէն գործոց հոգին եւ շարժառիթն , ամէն խօսից շնորհքն եւ վայելչութիւնն :

Ինչ որ է օղն՝ բոցոյն համար , նոյն է հռչակելն ,

խոստովանելն՝ ճշմարտութեան համար: Բազմապատկեցէք, որչափ կամիք, այրելի նիւթն. հուրն չի բոցավառիր բնաւ. կը շիջանի, եթէ զլանաք օդն: Պարարեցէք ձեր փաստերով, որչափ կամիք, կոյր համոզումն. օդոյ բացակայութիւնն կամ այսպէս ասել՝ լուութիւնն կը շիջուցանէ զայն առ տակաւ:

Ուրեմն պէտք է սիրել ճշմարտութիւնն:

Ծ Ո Վ Ո Ւ Վ Ե Ր Ա Յ .

Երկինքն պարզ է, ծովն խաղաղ. շոգեհաւն կը սրանայ, եւ ես կը խորհիմ: Կը խորհիմ, եւ Աստուծոյ երեք մեծ սքանչելիքներն կը ներկայանան անչացս եւ մտացս տեսարանին. — վերեւէն Երկինք, ներքեւէն՝ Ծով եւ երկուսին միջավայրին մէջ՝ Ես, Մարդս: Երկինքն անհուճ եւ անեզր. ծովն՝ լայնատարր. իսկ ես՝ մարմնով սահմանաւոր եւ հոգւով անսահման, ծովէն ընդարձակ եւ երկինքէն բարձր: Ընդարձակ եւ բարձր եմ ես, այո՛, հոգւով. վասն զի սոյն վայրկենիս կը թափանցեմ ծովուն խորքն եւ կը քննեմ ու կը դատեմ. սրտովս կը բարձրանամ երկինք, միջոյրտն կը ձեղքեմ, ամպերու եւ սառնամանեաց գաւառներէն կ'անցնիմ, եւ երկնակամարի ամենավերին բարձրութենէն կ'ամփոփեմ մըտացս մէջ բոլոր տիեզերքն, երկինք եւ երկիր, ծով եւ ցամաք եւ համայն արարչութիւնն: Այս ամենէն յետոյ կը խօսիմ ՚.աեւ բնութեան արարչին

հետ . կ'աղօթեմ , նորա կատարելութեանց եւ մեծութեան վերայ կը խորհիմ , կը մտածեմ եւ կը սքանչանամ :

Ի՞նչ անհունութիւն եւ ի՞նչ սքանչելիք :

Կ'ամպոտի երկինք , կը մրրկի օդն , կ'ալէկոծի ծովն , մարմինս կը սարսի եւ կը տատանի . սակայն հոգիս անսասան է : Բայց միթէ հոգիս սասանմունք չունի՞ . միթէ հոգիս չ'ալէկոծիր . Ա՛յո՛ , կը սասանի եւ կ'ալէկոծի . բայց իւր ալէկոծութիւնն անկախ է ծովու ալէկոծութենէն եւ տիեզերաց սասանութենէն :

Հոգիս կ'ալէկոծի նաեւ ցամաքի վերայ , նաեւ այն ժամանակ՝ երբ երկինքն խաղաղ է , երկիրն՝ ծիծաղաժպիտ եւ բովանդակ բնութիւնն՝ անդորր : Ինչէ՞ն է հոգւոյս ալէկոծութիւնն . — խղճիս վրդովմունքէն եւ սրտիս անհանգստութենէն : Ա՛յո՛ , իմ հոգիս եւս մի անհուն ծով է , որ երբեմն կը խաղաղի եւ երբեմն կ'ալէկոծի . իմ սիրտս մի անեզր երկնակամար է , որ երբեմն կը մթազնի եւ կը փոթորկի , եւ երբեմն արեգակնազարդ եւ աստեղազարդ կը շողշողայ : Միտքս մի արագահաս նաւ է , որ մի ակնթարթի մէջ իւր խորհրդածութեան բոլոր բեռներով կը սրանայ եւ կը չափէ Ովկիանոսներու անհուն տարածութիւնն : Այսպիսի մտախոհութեանց մէջ կը զգամ ե՞թէ ո՞րչափ մեծ ստեղծած է զիս իմ Արարիչն , բայց կը զգամ նոյնպէս՝ թէ ո՞րչափ կարող եմ նուաստանալ , եթէ մոռնամ արարչապարգեւ կոչումնս եւ արժանաւորութիւնս :

Թո՛ղ փոթորկի ծովն , թո՛ղ որոտայ երկինքն . չեմ սասանիր ես , եթէ կամիմ : Բայց թո՛ղ ժպտի համայն բնութիւնն . ես կը սասանիմ , եթէ կամքս

կորուսած եմ : Ահագին ծովն կարող չէ զիս ընկղմել
եւ անուշա անհետացնել . բայց ես կարող եմ մոռա-
ցութեան մէջ թաղել իմ կեանքս եւ յիշատակս :

Այս տեղէն կը գուշակեմ ահա՝ թէ ո՞րչափ մեծ
եմ եւ հզօր , այնչափ անզօր եմ եւ տկար . մեծ եմ
հոգւովս եւ տկար՝ մարմնովս : Կը գուշակեմ թէ
Արարիչն է որ մեծ եւ հզօր ստեղծած է զիս , եւ
ես եմ՝ որ կը տկարացնեմ զիս : Հետեւապէս կ'ի-
մաստասիրեմ՝ որ ես Աստուծով միայն կարող եմ
մեծ եւ հզօր մնալ . Աստուծով միայն կարող եմ
տիեզերաց իշխել , ծովն քննել , երկինքն զննել ,
ցամաքն չափել եւ սահմանաւոր մարմնովս՝ անսահ-
ման կեանք ունենալ : Ի՞նչ է անդնդախոր ծովն
Աստուծոյ առջեւ , եթէ ո՛չ կաթիլ մի ի գուլէ : Ի՞նչ
է անեզր երկինքն , եթէ ո՛չ մի մագաղաթ , զոր
աստուած երբ կամի՝ կը գալարէ : Բայց ո՛չ ապաքէն
եւ ես Աստուծոյ պատկերն ու նմանութիւնն ունիմ :

Արդ , ո՛վ Արարիչ , մեծութեան եւ զօրութեան
մէջ պահէ՛ զիս . մի՛ թողուր ծովու պէս արէկոծիլ ,
երկնից պէս փոթորկիլ , երկրի պէս ցամաքիլ եւ
գիշերուան պէս խաւարիլ :

Քիտեմ ես եւ կը խոստովանիմ՝ որ Քեզմով միայն
մեծ եմ ես եւ հզօր . Քեզմով միայն ի՛նչ եմ ես .
Իսկ առանց Քո՞ ՈՉԻՆՉ :

Մ. Բ. Լուսինապետի անուան
Ստեփաննոս

ԳԻՐՔ ՄՆԵՂԵԱՆ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ՈՐԴԻՈՅ ԴԱԹԹ,
ՈՐԴԻՈՅ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ,

Մարդ փափաք ունի շիակասար երջանկութեան ,
այսինքն միշտ ապրելու եւ ամեն բան գիտնալու
եւ վայելելու : Այլ սակայն որքան եւ գործադրէ իւր
ոյժն ու խելք , որքան եւ ձգտի երջանկութեան ,
կտրելի չէ զայն գտնել աշխարհիս մէջ : Մարդկային
սրտի մէջ եղած այս փափաքէն կտրելի է համոզուիլ
թէ մարդ միանգամ հաւնն առած է երջանկութեան ,
ուստի արդ իսկ բուռն անձուկ կը զգայ առ այն , եւ
թէ Աստուծոյ եւ իւր մէջ բան մը պատահած է , ու
րով մարդկային գեղեցիկ չէնքն ու աշխարհս աւեր
մը կրած են :

Մարդուս անհուն փափաքաւ երջանկութեան
ձկտելէն կը հետեւի՝ թէ նա նախանձած է երբեմն
աստուածային փառաց , որոյ հետքը կամ նշաններն
են որ կան իւր մէջ տակաւին , եւ թէ այդ երջան-
կութենէն զրկուած է նախանձու այդ մեղիք գոր-
ծելուն համար :

Այլ է՞ր նախանձիլ . — Աստուած չուզելով որ իր
այս արարածն միւսներուն պէս լինի մեքենական
արարած , ուստի իրմէն բան մը չնորհեց . «Եւ
փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի , » այսինքն
խորհելու գործելու անհուն փափաքը , զոր մարդ չա-
րաչար գործածեց . չըրաւ զայն որ Աստուծոյ կամքին

հաւանանայն էր . ըրաւ՝ որ հակառակն էր :

Մինչ այս շնորհօք գիտեր թէ ինքն է արարած , արարիչ լինելու ձկտեցաւ . չխորհեցաւ թէ Աստուծոյ կարելի էր մարդանալ՝ յայտնուելով մարդուն , այլ ոչ երբեք մարդուն աստուածանալ . այսինքն մարդկային մտքի լոյսն աստուածային շնորհք էր , եւ ոչ ուրիշ բան , աստուածային մէկ ճառագայթն էր . այս էր որով մարդն «Յղեւ հոգի կենդանի» :

Արդարեւ մարդ ի սկզբան թէ եւ ստեղծուած ու օժտուած էր գերագոյն շնորհօք , այլ սակայն ունեանալու էր բան մըն ալ , որ զինքն Արարչէն տարբերէր . աստուածային հրաման մը կամ պայման մը ա՛տի յիշեցնէր մարդուն՝ թէ ինքն արարած է , հպատակ է իրմէ վեր մէկու մը , Աստուծո՛յ : Եթէ՛ այսպիսի պատուէր մը չըլլար , եւ մարդն անսահման ապրէր , ամէն բան գիտնար ու վայելէր , յայնժամ ի՞նչ բանով պիտի տարբերէին Աստուած եւ մարդ իրարմէ : Ուրեմն մարդն արգիլուելու էր , կամ որ աւելի ճիշդն է՝ զրկուելու էր բանէ մը , որպէս զի կապուէր Աստուծոյ հետ երկիրդախառն սիրով :

Եթէ մարդն այս կապը խզէր , այսինքն դադրէր երկիւղէ եւ սէրէ , պիտի կրէր իւր այս մեղքին պատիժը , մահը , քանի որ աստուածայլ բնութեան մէկ հանգամանքն էր արդարութիւնը : Այլ որովհետեւ աստուածային բնութեան միւս հանգամանքն ալ կար , գթութիւնը , ուստի սա յոյսը պիտի աւանդուէր մարդուն՝ թէ երջանկութիւնն , որոյ հաւն առած էր միանգամ , պիտի գտնէր վերստին . ահա այս էր մեծ խորհուրդը :

Մարդ մեղանչելուն համար պատժուած էր . միայն թէ որովհետեւ պատիժը մեղքին համեմատութեամբ էր , ուստի տակաւին պիտի ապրէր : Սակայն որքան անիծուած մարդն անիծուած երկրիս մէջ ինքզինքը տնտեսէր իմաստութեան շնորհօք եւ ինքզինքը կառավարէր արդարութեան օրինօք , այլ միշտ ապրելու եւ ամեն բան գիտնալու եւ վայելելու՝ այս երեք փափաքներ , այսինքն յիսկոսար երջանկութեան մը յոյսը պիտի ունենար անխախտ եւ միշտ : Արդ , եթէ այս յոյսն ի դերեւ պիտի ելնէր , ուրեմն մարդ խաբուած էր Աստուծոմէ , եւ թէ Աստուած իւր այս գեղեցիկ , հոգևով եւ մարմնով միանգամայն գեղեցիկ արարածը քառապէշու նախասահմանած է միայն :

Եւ զի կարելի չէ ենթադրել թէ զմարդ Աստուած կը խաբէ , եւ կարելի չէ կարծել թէ նա , որ բարի է , իւր արարածին չարակրութենէն հաճոյք զգայ , ուրեմն առ մարդն յայննորքեան մը պէտք կար , որպէս զի նա անյուսահաս սպասե՛ր , հաւատալով թէ ստեղծուած էր , ոչ թէ մեռնելու , այլ ապրելու համար . զի եթէ պիտի մեռնէր , Աստուծոմէ՛ մարդուս սրտին մէջ անմահութեան՝ միշտ ապրելու յոյսը դրուելուն պէտք չկար : Նոյնպէս եթէ պիտի տառապէր , եթէ տկարութենէ եւ տգիտութենէ պիտի ջախջախուէր , ուրեմն ի զուր իւր սրտին մէջ կը կրէր երջանկութեան մը յոյս :

Բայց մարդ միշտ պիտի չապրէր աշխարհիս մէջ եւ ոչ պիտի գիտնար ու վայելէր ամէն բան , քանի որ մեղի գործած էր եւ պատժուած : Նախ այդ մեղքէն սրբուելու էր , զի այդ մեղաց քաւութեան

պէտքը կար, եւ յետոյ մարդ պէտք էր որ կրէր փոփոխութիւն մը, ոչ այս աշխարհիս մէջ, քանզի աշխարհս ալ մարդուն հետ անիծուած էր. պէտք էր որ հին աշխարհս ալ վերջանար հին մարդուն հետ : Մեռնելովը մարդ իւր մեղքին պատիժը կը կրէր, այս էր արդարութիւնը. ապաշաւելովն իւր մեղաց քառութիւնը պիտի գտնէր, այս էր գթութիւնը : Արդարութիւն եւ գթութիւն անա՛յսպէս զմարդն ու աշխարհ պիտի ենթարկէին փոփոխութեան մը, այսինքն աստուածային գթութիւնն չապաշաւող մարդուն նոր աշխարհ մը պիտի շնորհէր, եւ արդարութիւնը փրկուած մարդուն նոր կեանք մը պիտի պարգեւէր, կեանք լիուրի երջանկութեան :

Այլ այդ փոփոխութիւնը կրելու համար նախ մարդ Աստուծոյ հետ հաշտուելու էր. բայց ի՛նչպէս կարելի էր այդ, քանի որ մարդկային բնութիւնն էր մեղապարս : Նա իւր կամքէն, կարիքէն ու կիրքէն մղուելով մեղք դործելու վիճակին ենթարկուած էր : Կամքէն մղուած մարդն ամէն բան ունենալու, կարիքէն մղուած մարդն ամէն բան վայելելու եւ կիրքէն մղուած մարդն ամէն բան խորտակելու, եւ երբեմն ինքզինքն անգամ, մոլեղին ունի հակամիտութիւն : Արդ քանի որ մարդն է այսպէս մեղօք վարակուած, ուրեմն մեկը պէտք էր որ նախ զմարդը՝ իւր մեղքէն սրբէր եւ յետոյ հաշտեցնէր Աստուծոյ հետ :

Այլ սա, որ այս պաշտօնն ու գործ պիտի ստանձնէր, մեղք ունենալու չէր ամենեւին, որպէս զի օրինակաւ անձին սրբութեան՝ մեղաց մարմինը մահուամբ թաղելով վերածէր փառաց մարմնոյ :

Մարդկային այս արդար արիւնը միայն պիտի սրբէր մարդկային մեղսապարտ բնութիւնը, եւ հին մարդն այսպէս թէ պիտի վերանորոգուէր եւ թէ պիտի տեղափոխուէր, այսինքն նոր մարդ պիտի լինէր նոր աշխարհի մը մէջ :

Այլ սա, որպէս զի այս բանն ընէր, հարկ էր որ կրէր մարդկային բնութիւնն ամբողջովին, առանց որոյ անհնար էր յարաբերութեան մտնել մարդուն հետ: Նաեւ կրելու էր միանգամայն աստուածային բնութիւնն ամբողջ, առանց որոյ անհնար էր մարդկային փրկութեան գործը կատարել: Ուրեմն սա լինելու էր այնքան բարձր, որդի Աստուծոյ, որ կարող լինէր պարգեւել մարդուն աստուածայինը, փրկութեան շնորհքը, եւ այնքան խոնարհ, որդի մարդոյ, որ կարող լինէր տալ Աստուծոյ, մարդկայինը, փրկութեան զօրը, որով կը ջնջուէր մեղքը յանուն զթութեան եւ կը խորտակուէր մահը յանուն արդարութեան: Եւ անա այսպէս կը ճշմարտէր «Եւ բանն մարմին եղեւ» հրաշափառ վարդապետութիւնը եւ կը լուծուէր Մեծ-խորհուրդը, որոյ աւետիսն առաջին մարդն Աստուծոմէ եւ նահապետք առաջին մարդէն առնելով պահպանեցին ընդ երկար, սոյն յուսով ապրելով եւ սոյն հաւատով ննջելով:

Այլ որովհետեւ մարդկային ազգն ի ծագս աշխարհի պիտի ծաւալէր, ուստի թանկագին սոյն աւանդն օր մը հարկ էր յանձնել այնպիսւոյ մը, որոյ հաւատքն արժանի ընէր զինքն այս շնորհին, եւ որոյ ցեղն այս աւանդին պահպանութեան պաշտօնն ստանձնէր: Ահա այս էր կոչումն Աբրահամու եւ ընտրութիւնն Իսրայելի:

Այս ցեղէն կը ծագէր անա Աստղն Յակոբայ, որ լուսով պիտի ողողէր այխարհս, եւ պիտի հաստատէր թէ մարդիկ միշտ պիտի ապրին եւ գիտնան ու վայելեն ամէն բան, եթէ հաւատան շնորհաց եւ ճշմարտութեան, որ պարզեւեցաւ այխարհի ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի, որ էր որդի Դաւթի, որդի Աբրահամու :

Հանտ Վ. ՄԻԻՆՅԱՆ

ՓՈՔՐԸ ՄԵՄԻՆ ՔՈՎ

Լերան մը գըլուխ կանգնած կը դիտեմ .
Ճակատըս կուտամ բարձանց հովին դէմ .
Եւ նայուածս աղու չորս կողմըս թափառ
Ծովին՝ ամպոց մէջ լողայ հեշտաբար :

Աշխարհ հիմայ մեծ , հիմայ լայն անծիր
Կ'երեւի աչքիս . եւ , անշարժ , ցան ցիր ,
Իրերն աշխարհիս՝ որ դամուած մընան ,
Կ'ապշեցընեն զիս , ահն՛ղ են այնքան :

Թոյլ ամպերը հոծ կառչած երկընքին՝
Կարծես ծովուն մէջ պիտի թափթըփին ,
Եւ լեռն ու հողեր , դէպ ի ծով հակած ,
Հա՛ , պիտի սուզին ծալքին մէջ ալեաց :

Ու ես , մարդը , խե՛նդ , որ խըրոխտաբար
Կը նայիմ չորս զիս , բնութեան մեծափառ ,
Որ չի տեսներ զիս , այլ , ապուշ — վրսեմ ,
Մեծ — մարդուն համար երազոց է սեմ :

Բայց առանձին եմ . ա՛հ , կը սոսկամ ես .
Այս լուռ մեծութեան մէջ իմ հոգին վէս
Ինչո՞ւ կը զգայ փոքր , ու սեւ . գաղափարք
Կը մարեն մարդուն՝ որ ես եմ՝ վեհ փառք :

Ինչո՞ւ մընչող հովն , ալիք դողացող ,
Ժայռերն որ կարծես կը շարժեն այս հող ,
Զիս ահով լընուն , եւ պաղ մէկ սարսուռ
Կը ծակծրկէ զիս խայթերով սուր սուր :

Մուկը կը կոխէ . գիչերուան ըստուերք
Իմ գոռոզ եսիս կուտան խոր խոր վէրք .
Եւ սեւ ուրուականք ալ գիս կը պասեն . . .
Սակայն ի՞նչ գործով հոս եմ այս ատեն :

Կարծես թանձր ըստուեր մ'աշխարհի չափ մեծ ,
Ջոր մուկին մէջ ծովն ումպով մը փողձկեց ,
Կրճնակըս կեցած՝ գիս ժայռերէն վար
Պիտի գըլորէ , վրհից մէջ խաւար :

Ո՛րքան պըզտիկ եմ , եւ ո՛րքան գըձուձ . . .
Սոսկմանըս մէջ վատ որով գիս լըցուց
Բընուկիւնը մեծ , կը մըտածեմ ցարգ՝
Ո՛րքան պըզտիկ եմ , այլ ո՛րքան հըպարտ :

Տիեզերքին մէջ հիւլէ մ'անպիտան ,
Մարդն որ ձըգտի միշտ անծայր մեծութեան ,
Անպին պէս շըրջուն , հովին պէս մուլար ,
Ո՛րքան պըզտիկ է , եւ ո՛րքան յիմար . . . :

ԱՅՍ Է

Այս է կեանքն , աւա՛ղ . քըմահանոյքին
Թեւերէն կախուած , ինչպէս որ ուժգին
Նաւազը կախուի կայմէն ծովամոյն ,
Յոյսին կը յառենք մեր աչքը տըմոյն :

Հագիւ կը հիւսես տենչանք մը թեթեւ ,
Ու կուտաս անոր գոյներ , բոց կամ թեւ ,
Եւ դեռ սըրտիդ մէջ , մայր ծոցը տենչիդ ,
Սաղմն այդ կը մեռնի , վիժո՛ւմ ցաւառիթ :

Լոյս մը , կայծիկ մը կը տեսնես հեռուն .
Դէպ ի հոն կ'երթաս յոյսերով զեղուն .
Ու հով մը յանկարծ կը մարէ այդ լոյս .
Մութին մէջ մընաս . հրմայքն , ա՛հ , չէ կոյս :

Կին մը կը սիրես . գեղեցիկ է նայ .

Աչերուն նըման աչք մը դեռ չըկայ .

Բայց սիրոյ կաթը զոր սիրտն է ցայտեր՝

Բերնիդ մէջ ժահր է զոր կը ծրծես դեռ :

Ա՛յս է . մութին մէջ խարխափում անվերջ ,

Իղձերու փըշրում ժայռի մը զէմ պերճ .

Կեանքն՝ ուռած արցունք . բայց չէ՞ որ ժըպտին

Նտեւը յաճախ արցունք պահուըտին . . . :

Ա Ն Ճ Է Լ Ի Ի Ս Ը

Ոստախիտ ծառի մը շուքին տակը նստած էի ,
երեկոյ մը :

Քոյի մարդ չի կար , մօտերս ոչ ոչ ոք . առանձին
էի , եթէ երբեք առանձնութիւն է մնալ խոհերու եւ
զգացմանց հետ մինակ , որք անձանօթին անիւնե-
րուն վրայէն կը թաւային՝ անհունին ծայրը գտնելու
խելառ նկրտումով :

Ինձ համար բարեկամներ են անոնք , որոց հետ կը
խօսակցիմ ու կը յուզուիմ միասեղ . բարեկամներ
են՝ զորս ուզածիդ նման կը ստեղծես , քննէ մաս մը՝
ինչպէս զաւակներդ , եւ կը ծրարես էութիւնդ ա-
նոնց թեւերուն ու թռիչներուն մէջ :

Նոյն պահուն , արեւմուտն , ամէն ժամանակէ աւելի գեղեցիկ , հետզհետէ աչքիս առջեւ կը նկարուէր տիտանի վրձիններու տակ՝ ոյք չէին երեւեր :

Այդ կենդանի մահուան մէջ , որուն պատանքը խաւարն է եւ գերեզմանն ալ՝ աներեւոյթը , կայ թարմութիւն մը հեշտանքի , որ կը թուչնայ ու կը տարածուի , եւ ճառագայթի մը պէս կը սահի աչերու կպչող մութին մէջ :

Մինչեւ հորիզոնը , ծովին զուարթ երեսը կը փռուէր վէտվէտուն ժպիտներով , որ օղակ օղակի մէջ կը մղուէին ու կը կորսուէին , հեռուն , հորիզոնին անշարժութեանը մէջ :

Բամբակ ու ճերմակ ամպիկներ , կապուտին մէջ մեղկաբար ցրուած , որք , կ'ըսես , հիմայ ծովին վրայ պիտի թափթըփին խուրձ խուրձ . եւ կարմրիկ , որպէս թէ ցանկութեան ծոցին մէջ շիկնած թանձր ու խոշոր ցուքեր , գիշերուան հրդեհին բոցին պէս ալիք ալիք , կը կախուէին երկնից կողերէն ու կը հակէին՝ իրենց թեթեւ ծփուն շղարչներն իրարու քսելով գէպի հորիզոնն , ուր արեւը վերջին նայուածքի մը մէջ կը հպէր կը հատնէր :

Վերջին . . . : Այս բառն ինձ ստակում կուտայ . սպառնալիք մ'որ ուժգին թեւերէս կը բռնէ ու կը տանի զիս անդունդին եզերքը՝ զոր վերջին կ'անուանէ , եւ ուստի կը տեսնեմ որ վարն ոչնչութիւն ճիւղալը՝ բացած իւր անեզր բերանները՝ լափելու վրայ է ինչ որ վերջացաւ արդէն : Եւ երբ կը մտածեմ թէ օր մ'ալ իմ նայուածիս , իմ հառաչանքիս , իմ ծիծաղիս համար վերջին պիտի ըսեն , կ'ուխտեմ , տկարութեանս բոլոր ուժովը կ'ուխտեմ փախչիլ

անկէց , վերջինէն , որ անքան մօտ է ոչնչին . . . .

Եւ սպառումի , անհետացման գաղափարը կը ծնի ուղեղիս մէջ , ուր տարակոյսը , նողկանքը , սարսափըն եւ ուրիշ կեանքի խայթող ու հիւժող անասուններ կը վխտան , ինչպէս փտած ու նեխած պտուղին մէջ խառն ի խուռն որդեր :

Ճիշդ նոյն վայրկենին , թռչուն մը գլխուս վրայէն կ'անցնի , եւ կը սլանայ բարձրերն երկնքի . ի՛նչ սիրուն բան ճեղքել օդը , պատռել զայն , օդն , որ կ'ընկճէ զքեզ , ուսերուդ վրայ կը նստի : Ակնարկս երբ անոր թռիչին կը հետեւէր , ցնորքի մը տաք ճաճանչին պէս որ յանկարծ պատրանքի սառնակոյտին վրայ կը թափի՝ ինքնիրեն , յակամայս իմ , գետին ինկաւ , ու նշմարեց հոն երկու ոտներս , օձի պէս գալարուած մարմնոյս , զոր հողին վրայէն քիչ մը վերջ նորէն պիտի քաշկրուտէին , իմ երկու ոտնե՛րս . մինչդեռ թռչունն , ոյր թեւերն երկնի ճանապն ընտրած էին , խօշ երազանք մ'ունէր վերէն դիտելու աշխարհն եւ մարդուն վրայ նետելու ծիրտերու մէջ ծայլուած արհամարհանք մը :

Յետոյ , կը դառնամ , թմբուլթենէ արթնցածի պէս խոնջ , ու կը դիտեմ նոր հիացումով արեւն որ քիչ քիչ կը ցածնայ եւ կը մարի հորիզոնին մէջ , ինչպէս ճրագին լոյսը կը նուազի սաստկաշունչ հովի մը թեւերուն մէջ :

Ու արեւմուտքի այս ամէն պատկերները՝ բնութեան , այն մեծ ու մի եկեղեցւոյն , միօրինակ յուշարարն են առ մարդն , որ , երեկոյէ երեկոյ , կը կարդայ այդ վսեմ խոնարհումին ու շիջումին մէջ պատմութիւնը կեանքին , որ հեզութեան նախատինքը

կը սրտէէ մարդկութեան ցնորատանջ գլխուն վրայ :

Արեւն որ ալ չերեւիր՝ վայելքն է կարճատեւ որ կը լմննայ, յոյսն է, վաղուան յոյսն, որ կը նորոգուի, եւ կեանքն է, չէին կեանքին քով ակնթարթի մը հիւլէն, ում յոյսին ու հաճոյքին շղթայները կապած են մարդն, այն մեծ յիմարը . . . :

* *
*

Մտներուն մէջէն, ուր ալ հովիկը դադրեցուցած է իւր դանդաղ եւ մրմնջատող հեծեծանքը, կը լսուի եղանակ մը զոր՝ մարդուն ձեռաց տակ՝ տարբեր գործիներ կը նուագեն հեշտալուր ներդաշնակութեամբ մը :

Մտիկ կ'ընեմ. յափշտակում մը կը լափէ հոգիս . եւ բան մը, վշտի պէս սեւցնող մուխ մը, կամ տարօրինակ յոյսի մը սպառումին պէս տարտամ բան մը կը լըլկէ զիս օձ - տանջանքին պիտի գալարումներուն մէջ :

Վաչը տխրագին զուարթութեամբ կը հնչէ, որորումի եւ տափանքի անուրջներու մէջ մարմեւլով . եւ ձայնի անոր ոստոսաները, թրթռումները թախծայից, եւ մեղմօտահան անոր թռիչներն օդատոյր կուգան կը դպչին ելեկտրաբար սրտիս ծալքերուն, ուրկէց յառաջ կուգայ երաժշտութիւն մը լացի որ կ'ողողէ ներսս, հեծկտանքի՝ որ կը խեղդուի կուրծքիս տակը, սրտիս բաբախումներուն մէջտեղ, եւ զգայնութեան տառապանքի մը՝ սիրոյ, մահուան ու փառաց տառապանքին :

Վերջալոյսն ո՛րքան հմայիչ է հիմայ : Վճիտ ջինջ կապոյտն երկնքին կը չիկնի ամօթխած . հէ՛ք սի-

բուհի, որ տարփածուին լքանքին վրայ կը խորհի, առանձին կը տեսնէ զինքը հսկայ ընութեան մէջ, եւ տխրութիւնը, վիշտը, մինակ տիրելու երկիւղը կը կարմրցնեն իւր համեստունակ ճակատն՝ որ աւրեւուն հետքերն ի վար կը ծոփ. պահ մը յետոյ, պիտի հազնի օգաւորի քողը, զոր քստսին խաւարները կը պատրաստեն իրեն համար, մինչեւ որ թերեւս իւր տարփածուն վիթխարի գայ նորէն համբուրէ՝ արշալոյսին մէջէն՝ իւր պաղած գէմքը :

* *
*

Դժբախտ սիրոյ այս խղճալի տեսարանին առջեւ յուզուած՝ աչերս կը դարձնեմ գէպ այն կողմն ուր տակաւին տխուր տխուր, յարափոփոխ շեշտերով, կը թրթռայ այն վալսը :

Նոյն հետայն, աղջիկ մը, ճերմակ մետաքաներու մէջ փաթթուած, ժանեակներով ու ժապաւէններով զարդարուած, գեղեցիկ, յանկարծ աղջամուղջը ծակող լոյսի մը ցոլացմունքին պէս կախարդիչ, իմ նայուածքիս բոցերուն մէջ կը լողայ :

Հոն նստած էր, ինքն ալ ծառի մը տակ, եւ կ'ունկընդդէր վալսին :

Երագողի մը մեղամաղձութիւնը կը ստուերէր աւնոր տժգոյն գէմքը. եւ աչե՛րը, որք միայն ծովուն ու երկնից կը նային, չփոթ, կարծես նոյն իսկ իրենց փայլէն ու գեղէն շլացած, վարանո՛տ . . . :

Եւ սրտիկս տրոփուն, կը մոռնամ ծովն ու վերջալոյսն, ու կը մխրճիմ այն աչերուն մէջ, ուր կը խորհէի թէ մեռնիւն ո՛րքան անոյ է արդեօք. նայէին թո՛ղ անոնք մէյ մ'իսնձ, ու թո՛ղ կայծ մ'իյնար

անոնցմէ հոգւոյս մէջ, եւ բռնկէի, այդ կայծին ան-
հունութեան մէջ, որ բեկորն էր այդ հրեշտակի ա-
չերուն, մոխի՛ր դառնայի . . . :

* *
*

Ըղձանքիս գինովութիւնը կը խառնակէ զգայնու-
թիւնս, ու կը մոլիմ վերացմանս մէջ :

Եւ մինչդեռ բոլորտիքս հանդարտութիւն մը կայ
որ կը նայի, կ'երագէ, ու կ'ապրի մանաւանդ, իմ
մէջս փոթորիկը կ'ուռի, ոգեվարքի պէս նշուլիկ մը
կը պլպլայ, եւ այնպէս կը զգամ որ էութիւնս, սեղ-
մուած, լայնցած հիւանդ մարմնոյս կեղեւին մէջ,
դուրս պիտի ժայթքի :

Վերջալոյսն արդէն մութին ստուերներուն հետ
կը շփոթուի կամաց կամաց . եւ աղջիկը, հոն է դեռ,
անշա՛րժ, անժպիտ :

Յարդանքի պէս բան մը կը դողդղայ այդ հրեշ-
տակին շուրջն, ոյր երկնային գեղեցկութեան մէջ
յաւէտ կը թաղուի սիրտս :

Վալսը, ձայնի հիւծման մը մէջ, կը նուաղի,
հուրիներ կը պարեն երեւակայութեանս մէջ, զոր այդ
սիրուն երաժշտութիւնը գգուած ու գրգռած է :

* *
*

Հեռուէ՛ն, խորունկէն թաւալող հզոր արձագանգ
մը կը սթափէ զիս . հնչակի ողբերգ մը, որ, լու-
թիւնը ճեղքելով՝ խոնաւ սարսուռներու մէջ կը
ծալլէ խաղաղ օդը :

Անճէլի՛ւսը, զոր պասկառանքով կը լսեն վերջա-
լուսին ամենէն վերջին շողերը :

Մառաստանին դիցունին, հաւատքի շողշողումի մը մէջ, գետին կը խոնարհեցնէ իւր նայուածներն՝ որ արցունքի նման կը փայլին, ու կը փսփսայ :

Տաճարին մէջն ալ, սիւներուն քով ծնրադրած, հաւատացեալներն երեկոյեան աղօթքը կ'ընեն :

Ու ե՛ս մինակ, ապուշի ականարկներ կ'ուղղեմ բոլորաիբս . . . :

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

Չկայ կեանք մը այնքան քաղցր, այնքան բաղձալի, ինչպէս դպրոցական կեանքը...: Ամեն մարդ իր չափահասութեան տարիքին մէջ, մինչ աշխարհային գործոց տաժանելի հոգերովը զբաղած, եւ իրական կեանքի մշտական պայքարներէն է յոգնած, տխրագին, աչքն արցունքով լի, յաճախ կը յիշէ այն անդորր, գողտրիկ ու սիրելի ժամերը՝ զորս անցուցել է դպրոցական գրասեղաններու վրայ, իր սիրական ընկերներուն քովիկը...:

Մինչ մենք ալ դեռ դպրոցական էինք, հանգուցեալ Սրբուհի մայրապետն օր մը մեր վարժարանը այցելեց. ճաշի ժամանակ էր. սեղանատունը փռաւ, եւ իր մայրական գորովալի ակնարկներէն մին նետելով տղայոց վրայ՝ հառաչեց եւ քաւաւ. «Երանի՛ ձեզ, զաւակներս, ա՛խ... Ժ՛ւր են այն ժամանակները՝ յորս ես ալ դպրոցական էի...»:

Ուրեմն ի՛նչ հեռայիչ քաղցրութիւններ ունենալու է դպրոցի կեանքը, քանի որ այն արի եւ սուրբ կլինը, որքոց մայրը, վշտացելոց մխիթարիչը, որ այլոց համար զաշխարհ եւ իր անձին գոյութիւնն իսկ մոռցել էր, չէր կրցած մոռնալ սակայն զայս խաղաղ կեանք, եւ ցաւելով կը յիշէր թէ կորսընցուցե՛լ էր զայն...:

Կոյս ամեն տեսակ աշխարհային զբաղումներէ եւ հոգերէ, դպրոցական կեանքը կը սահի մեղմիկ մը-

այն գիրքերու, գրիչի եւ թուղթի վրայ . . . : Ի՞նչ գողտրիկ յուզումներ ունի յինքեան, ի՞նչ անմեղ փառասիրութիւններ, երբ դասատուն գովեստ մը կը շնորհէ լաւ պատրաստուած դասի համար. երբ պարգեւաբաշխութեան հանդիսին, կէցցէներու եւ ծափերու միջեւ յաղթապանծ, կը մերձենայ առնու իր ջանից եւ վաստակոց մրցանակները . . . : Ասոնք դպրոցական կեանքի ուրախութիւններն են, սո՛ւրբ ուրախութիւններ, զորս մարդ երբէք չէ կարող զգալ դպրոցէն դուրս, աշխարհի մէջ տարած մեծամեծ յաղթանակներովն իսկ. զի ասոնք այնպիսի ուրախութիւններ են՝ որ երկինքէ՛ն կուգան . . . :

Դպրոցը տեսակ մը պատնէշ է աշխարհային ապականութեանց դէմ. անմեղութեան ապաստանն է. հոն է որ ուսանողը, հեռի աշխարհի ժխորէն եւ աղմուկէն, ինքզինքը համակ կը նուիրէ ուսման. հոն վիտքը միշտ կը գործէ, եւ ուսանելու տենչը միայն կ'իջիտ տղուն հոգւոյն ու սրտին վրայ. դպրոցը մի սրբարանն է, այս պատճառաւ իր շնորհած ուրախութիւններն ալ սո՛ւրբ են . . . :

Աշխարհի մէջ հասարեալ երջանկութիւն չկայ կ'ըսեն. Մովսէս խնդրել է քայն Աստուծմէ իր մէկ սիրելի Իսրայելացւոյն համար. սակայն Աստուած մերժել է անոր խնդիրն ըսելով. Այնպիսի բան մը կ'ուզես որ, Մովսէս, ես չե՛մ ստեղծած . . . :

Կ'երեւայ թէ այն ատենը դպրոցներ չկան եղեր. վասն զի Մովսէս դպրոցական կեանքը ճանչցած պիտի ըլլար, եւ կատարեալ երջանկութիւնը փոխանակ աշխարհի մէջ փնտռելու, դպրոցին մէջ պիտի փնտռուէր. դպրոցէն դուրս կեանքի ամեն ուրախու-

թիւններն միշտ վիշտ մը կը ծածկեն իրենց տակ :

Ուսանողն՝ որ կը թողու վարժարանն ուսումնաւարտ ըլլալէ ետքը , ուրախ եւ տխուր է միանգամայն . ուրախ , վասնզի բան սովբել է . տխուր , վասնզի յաւէ՛տ պիտի թողու այն նուիրական ու սիրելի յարկը՝ որ զինքն այնքան ժամանակ ընդունել էր , ուր իր մանկութեան զուարթ եւ անմեղ տարիները սահել էին . . . յաւէտ պիտի բաժնուի իր ուսուցիչներէն , իր երկրորդ ծնողքէն՝ որ իր միտքը մշակեր , եւ սիրտն ու հոգին ազնուացուցել էին : Տխրութիւնն շատ աւելի մեծ է քան ուրախութիւնն :

Եւ այս առաջին մեծ վիշտը ուսանողի մը կեանքին մէջ՝ հոքէն գալիք վիշտերուն կարապետն է . եւ տղան կարծես բնագումամը կը զգայ զայս , կը զգայ թէ դպրոցին մէջ անցուցած օրերն իր կենաց միակ կրջանկազոյն օրերն են . . . ահա թէ ինչո՞ւ այնքան արցունք կը թափէ՝ չուզելով դուրս ելլել դպրոցէն . կ'ուզէ հոն անցունել իր բոլոր կեանքը , չբաժնուի՛լ իրեն բարոյապէս կեանք տուողներէն , չբաժնուի՛լ իր ընկերներէն՝ զորս կը սիրէ անհուն սիրով , որք միտքարել էին զինքն իր դպրոցական անյաջողութեանց մէջ , որք քաջալերել էին զինքն իր յաջողութեանց մէջ . թողո՛ւլ այդ սիրելի բարեկամները՝ որոց հետ միայն համակրութեան եւ գաղափարաց մերձեցման կապով կապուած էր , եւ ոչ թէ շահահանդրութեան , երկրւղի կամ որ եւ իցէ նպատակի կապով , որոյ խզիլը այնքան դիւրին է :

Այո՛ . . . կան մարդիկ՝ որ բարեկամութեան դիմակն անցուցած իրենց երեսը՝ շահու միջոց ,

նպատակի կէտ կ'ընեն զայն, եւ կը պղծեն այդ սուրբ անուէն՝ իրենց գծուծ զգացմանց խաղալիքն ընելով:

Անհուն վիճ մը կայ ճշմարիտ բարեկամութեան եւ առերեւոյթ բարեկամութեան միջեւ . . . : Ծըշմարիտ բարեկամը գանձ մըն է, երկնից մէկ գերագոյն պարգեւն է մարդոց տրուած, որ կեանքի վըշտաց թիւը թեթեւցնելու եւ զայն տանելի ընելու կ'օգնէ:

Արդարեւ ո՞վ երբէք չի սփոփուիր, երբ ճշմարիտ բարեկամի մը հոգւոյն մէջ կը թափէ մասամբ իր հոգւոյն լեղին, եւ նորա կուրծքին վրայ իր աչաց արցունքներ . . . անոր մխիթարական սիրալիր խօսքերն իսկոյն կը չորցնեն զայնս, եւ արցունքին վաղ կը յաջորդէ ժպիտը . . . :

Ճշմարիտ բարեկամն, Աստուծոյ այդ մեծ պարգեւն ալ, ո՞չ ապաքէն դպրոցին մէջ կրնանք գտնել դիւրաւ . . . ո՞չ ապաքէն ի մանկութենէ, երբ սիրտը դեռ կոյս է աշխարհային գծուծ հաշիւներէ եւ ապականութիւններէ. դպրոցական գրասեղաններու վրայ ծնունդ առած բարեկամութիւնը միշտ տեւական, հաստատուն եւ անկեղծ կ'ըլլայ. ասկից զատ ցմահ կ'ամրապնդեն նորա կապերը զըպրոցական կեանքի քաղցր, անմեղ եւ անմոռանալի յիշատակները . . . այո՛ . . . անմոռանալի՛ . . . Ժամանակը թերեւս կարենայ ջնջել օր մը կեանքի ամեն յիշատակները. սակայն դպրոցի յիշատակները, որ երանութեան, անմեղութեան եւ սիրոյ յիշատակներ են, երբէ՛ք . . . երբէ՛ք չի կրնար խլել մեր մտքէն ու սրտէն . . . :

Ուսանողներ, դուք որ դպրոցի կենսատու մըթ-
նոլորտին մէջ կ'ապրիք դեռ, լաւ գիտցէք ձեր ան-
գին օրերուն յարգը. միշտ յիշեցէք թէ կեանքի գե-
ղեցկագոյն եւ ի տրտմութենէ անխառն օրերը ձեր
ուսանողի օրերն են. վայելեցէք զանոնք, եւ գիտ-
ցէք թէ դպրոցէն դուրս կատարեալ երջանկութիւն
չկա՛յ բնաւ . . . :

Մարտի . Գր. Գեղեցեալ

Բ Ա Մ Բ Ա Ս Ա Ն Ք

Բամբասանքը սովորական մոլութիւն մ'է ամէն խաւերու մէջ . ընտանեկան շրջանակին , ինչպէս նաեւ աշխարհի մէջ . արբուն հասակի , ինչպէս ծերութեան մէջ . սկիզբն անիրաւ եւ հետեւանքը՝ կարի վնասակար . կանխաւ զինենք նոր սերունդը , մանաւանդ իգական սեռը , չարախօսութեան ստուարաթիւ հրապուրանաց դէմ :

Բամբասանքը , որ այլոց նկատմամբ գիտցուած եւ կամ ենթադրուած չարախօսութիւն մ'է , յոռի եւ զզուելի բնաւորութեան մը դրոշմն է : Արդարեւ բամբասողին նպատակը միշտ ուրիշին վնաս հասցնել չէ . բայց որովհետեւ իրական վնաս մը կը ծագի ասկից , ապա ուրեմն յաչս ամենեցուն անխորժ երեւոյթ մը կ'ունենայ բամբասանքը , ա'յնքան անախորժ , որքան չենք կրնար հաւատալ թէ բամբասողն անխորհրդաբար կը խօսի : Ա. — գաղտնապահութիւնը բամբասանաց տենչ կը ներշնչէ մարդուս . սակայն այս մոլութեան կիրառութիւնն անխորհուրդ եւ ապամայ չ'ըլլար : Արդ , այն որ պարկեշտ կեանքի մը վրայ գէշ մտածումներ կամ անզգուշութեամբ անխորհեմ խօսքեր կը մտաբերէ՝ ոչ միայն թեթեւակի պախարակելի է , այլ նաեւ յանցաւոր : Մայրենի լաւ դաստիարակութիւն ընդունած աղջիկը մը՝ դուն ուրեք կ'իյնայ այս մոլութեան մէջ . ա'յն ատեն երբ , օրինակի համար , անակնկալ պատճառաւ մը , կամ

մօրը բացակայութեամբ եւ հիւանդութեամբ, եւ կամ ինքն անփոյթ ազգականի մը տունը գտնուելով՝ առ ժամանակ մի մայրական հսկողութեան ուղիղ եւ լաւ գծուած ճամբէն շեղի, յայնժամ այլոց նմանելու փափաքէն կը յափշտակուի, եւ զայլս օրինակելու վտանգին կ'ենթարկուի :

Եթէ լաւ խորհինք, բաց ի բամբասանքէն ո՛չ մէկ թերութիւն այնքան ներհակ չէ կրօնական պատուէրներուն . ի՞նչ կ'ըսէ Աւետարանի բարոյականը . — Պարտինք ամէնքը եղբայր նկատել . առաջին քարը մենք կը նետենք մեր ընկերոջ . վասն զի մենք ալ պարսաւէ զերծ մնալու ապահովութիւնը չունինք, եւ թէ ի վնաս մեր նմանեաց արտասանեալ ամէն բառ կ'ենթարկէ զմեզ աստուածային բարկութեան : Բամբասող աղջիկ մը, մինչեւ իսկ ճշմարտութիւնն ալ խօսի, թող որ շատ անգամ իւր բամբասանաց ճշդութիւնն ալ ստուգած չէ, աստուածային օրէնքը զրժամ կ'ըլլայ, եւ խիստ դատաստանի ներքեւ կ'իյնայ :

Երբեմն կ'ըսեն . « Ի՞նչ վնաս ունին ընտանեկան ազատ խօսակցութիւններն որոց նիւթը խօսուած մեջոցին կը ցնդի, եւ կամ աշխարհ արդէն առ ոչինչ կը գրէ իւր սովորական փուճ խօսակցութիւնները, եւ կամ բաւական է որ սուտ բան մը չհնարեմ, յանցաւոր կ'ըլլամ ճշմարտութիւնը վկայելով, դիցուք թէ այս ճշմարտութիւնն ալ մէկուն վնասէ : » Ասոնք չնչին եւ խեղճ փաստեր են . բամբասանքը կը վնասէ ուրիշին, եւ ոչ ոք իրաւունք ունի ուրիշին վնասելու : Շատ սխալ է սա մտածումը՝ թէ բամբասանքը կ'անհետանայ առանց հետք մ'իսկ

Թողու . ո՛չ , գէշ լեզուի մը հարուածներն աւելի խոր վէրքեր կը բանան քան պողովատեայ սուրի մը հարուածները : Մայր մը պէտք է կանուխէն զգուշացնէ իւր աղջիկն այս թերութենէն , եւ հաւատարմօրէն ցոյց տայ անոր չարախօսութիւնն իւր զգուելի գոյներովը , ըստ որում կանանց սեպհական վիճակն առաւել կը մօտեցնէ զանոնք այս թերութիւնն ըստանալու վտանգին . զի կանայք , արանց նման , չունին չարժուն կեանք եւ արտաքին գործոց զբաղում , այլ ընդհակառակն՝ տանը մէջ պահուած , նստողական աշխատութեամբք զբաղեալ են , որք կը կատարուին բազմոցի մը անկիւնը կամ կրակարանի մը շուրջը : Ի կանայս խօսակցութեան նիւթերն անսպառ չեն . ընտանեկան գործերէ ու սովորական խօսքերէ վերջը խօսակցութիւնը տակաւ կը դառնայ գէպ ի այլոց գործերը , այլոց յայտնի կամ կարծեցեալ թերութիւնները , այլոց անկարգութիւնները . կը սկսին այս հոսանքին տալ ինքզինքնին մտերմական շրջանակին մէջ , եւ ահա կը տեսնես որ անուշադրութեամբ շրջանակը կ'ընդլայնեն . մտերմական խօսակցութիւնը կ'ըլլայ հրապարակային , եւ հուսկ ուրեմն՝ անզգալապէս կը սովորին ուրիշին համբաւն աղարտելու մտածման : (Բացառութիւնները միշտ յարգանաց արժանի են . այս անուրանալի է :)

Բամբասանք յառաջ բերող այս զօրաւոր պատճառին աւելցուր նաեւ կանանց ուրիշ թերութեանց տպաւորութիւնը . զոր օրինակ , աշխատութիւն չըսիրող աղջիկ մը կ'ուղէ չարախօսութեանց մէջ զբտնել զբաղում մը՝ զոր չ'ուզեր գտնել ուսման եւ կամ առտնին գործոց մէջ : Անգործութիւնը ձան-

ճրոյթ կը բերէ իրեն , բամբասանքն որ կ'ծու ու սաստիկ համ մ'ունի՝ կը խթէ կ'արթնցնէ զինքը : Կլին մը՝ որ իւր չարախօսութեանց համար ուրիշներէն շողօքորթուելու դժբաղդութիւնն ունի , կլին մը՝ որուն անձնասիրութիւնը կը սնանի գովեստներով , անխափր մատուցուած իւր խօսած բարոյն եւ չարին համար , այն կինն ապահովապէս այլոց գովեստը խելու եւ ի փնաս այլոց զբօսնլու փորձութեան մէջ կ'իյնայ : Յիշենք հոս Աղկեստեսի¹ բարկութիւնը Մարդասեացի գեղեցիկ կատակերգութեան մէջ . երբ դերակատարներէն մին կ'ըսէ իրեն՝ թէ բամբասանքի համար զգացած զայրոյթը Սէլիմէնին² ուղղէ եւ ոչ թէ անոր ծաղրաբանութիւններէն զուարճացողներուն , Աղկեստէս կը պատասխանէ ազդու կերպով .

« Ո՛չ , դո՛ւք ձեր ներողամիտ ծիծաղներով ծնունդ տուիք անոր կ'ծու չարախօսութեանց . Սէլիմէնին երգիծական բնաւորութիւնը ձեր շողօքորթութեան մեղապարտ խունկովը կը սնանի , եւ անոր ծաղրելու տենչը գոհացում չպիտի գտնէր , եթէ տեսնէր որ իւր ծաղրաբանութիւնը չէք քաջալերեր , չէք ծափահարեր : »

Բաց աստի , նմանելու փափաքն ալ բամբասանք կը թելադրէ : Ամենէն կանոնաւոր տան մէջ անգաղտնապահ այցելուներ կը պատահին . դեռահաս աղջիկ մ'այս կամ այն բացակայ անձին նկատմամբ եղած բամբասանաց ներկայ գտնուելով կը սո-

(1) Մոլիէրի մարդասեաց կատակերգութեան զխաւոր մէկ անձն :

(2) Տիպար գեղեցիկ , պչրող եւ բամբասող կնոջ :

վորի այդ արհամարհելի ունակութեան եւ չի զգար այցելուաց յոռի վարմունքն ու անիրաւ խօսքերը :

Անզգայաբար ինքն ալ կը համոզուի՝ թէ այս կերպ խօսակցութիւնն աշխարհի մէջ ընդունուած ձեւ մ'է , եւ թէ մարդս զայդ չմշակելով՝ անտարբեր կամ տոգէտ կ'ըլլայ : Այս համոզումը կը զօրանայ աղջկան մտաց մէջ . ինչ որ մենք կը նախընտրէինք արգելել , մեր զաւակն անմիջական ազդեցութենէ եւ սիրելի անձէ մը կ'ընդունի . իրաւ է որ աշխարհի սովորութիւնն եւ բարուց մեղկութիւնը կը քաջալերեն չարախօսութիւնը , սակայն բամբասող ճանչցուած անձն աղէտ մը կը նկատուի : Ընդհանուր առմամբ քաղաքավարական ընդունելութիւն կ'ըլլայ բամբասողին . կը փայփայեն , վասն զի կը վախնան անկէ , միով բանիւ կը շողոքորթեն զայն : Իսկ գալով աղջրկան մը՝ սա շատ չի կրնար վստահիլ այս խեղճ եւ չնչին առաւելութեան : Աւելին այլոց հակակրութիւնը կը շարժէ իւր դէմ քան երկիւղը : Իբր միաստակար անձ կը վախնան անկէ . բայց որովհետեւ հասակաւ մեծ չէ , ակնածանօք չեն վարուիր անոր հետ : Թողունք որ մեր զաւակն այս տխուր ճակատադրին մատնուի :

Տակաւին ուրիշ հետեւանքներ ալ ունի չարախօսութիւնը : Բամբասողին խօսքերէն վիրաւորեալ եւ միասեալ անձինք , առաջին տպաւորութենէն վերջն ալ , չեն կորսնցնիր առ յաւէտ իրենց ընդունած չարեաց յիշատակը : Ասկից ծագում կ'առնուն մշտատեւ եւ անհաշտ ոխեր եւ վաղ կամ անագան ողբալ կօւտան իրեն՝ իւր անխոհեմութեանց վրայ : Իւր յարուցած կասկածներն եւ իւր պատճառած գժտութիւններն իւր

դէմ կ'ելլեն : Ինքն որ պախարակելի մոլութեամբն առաջ ուրիշները կը հալածէր , այժմ ինքը կ'ըլլայ զո՞ս այն ռիսակալութեանց՝ զոր իւր վրայ հրաւիրեց լեզուին հարուածներովն ու յարձակումներովր . այն ատեն , բաց ի մօրմէն եւ իրեններէն , ամէնքն անտարբեր կը լինին չարախօս աղջկան կրած նուաստութեանց վրայ , եւ ոչ ոք կ'արգահատի անոր վրայ :

Չարախօսութեան բուռն հակումն ամենափնօ վրտանգ կը սպառնայ . կը վարէ չարախօսը թերութենէ ի մոլութիւն , եւ մոլութենէ յոճիր : Թէ ի՞նչպէս . — Նախ կը սկսի ականջէ ըսել ինչ որ գիտէ ուրիշին վրայ գէշ . քիչ վերջը՝ աւելի համարձակօրէն ընդարձակ չըջանակի մը մէջ , ժողովոյ մէջ : Ժամանակ մը վերջը , եթէ ճշմարտութիւնը՝ այսինքն իրողութիւնը խիստ թեթեւ է եւ խայթիչ հանգամանք չունի , առանց չըջահայեցութեան կը յաւելու անմեղ յաւելուածներ , որք սակայն տարբեր կերպարանք մը կուտան իրողութեան : Այսպէս տակաւ կը սկսի դիւրութեամբ գտնել , հնարել պարագայներ , նոր գոյներ՝ իւր պատմածն աւելի շողշողուն ընծայելու համար յաչս ամենեցուն , փոյթ չէ թէ վնասակար ըլլայ : Ահա այսպէս ստախօսութիւնը կ'ըլլայ օժանդակ չարախօսութեան . եւ որքան այս աղտոտ օժանդակը զօրանայ , սոսկալի մոլութիւն մը՝ որոյ գործերն ոճիրներ են , սեւ զրպարտութիւնն ըսել կ'ուզեմ , այնքան կը բարձրացնէ եւ ցոյց կուտայ իւր թունալից գլուխը : Այլ այնուհետեւ աղջիկը կորսուած է . այլ եւս չպիտի ունենայ իւր հասակի առաքինութիւնները , այլ զգուելի կանխահասութիւն մը պիտի ստանայ :

Ուրեմն չարախօսութեան տխուր հետեւանքները թո՛ղ չվրիպին մարց հեռատեսութենէն : Մայր մը թո՛ղ կշռէ իւր բերնէն ելած խօսքերը , չարտասանէ բնաւ բառ մը՝ որ նմանի բամբասանքի եւ կամ ակնարկէ մէկուն նկատմամբ չարախօսութիւն մը : Չեմ ըսեր թէ իւր աղջկան ներկայութեան՝ պախարակելի իրողութիւն մը չյիշէ բնաւին որո՛ւն նկատմամբ որ ըլլայ : Ո՛չ , ասիկա թէ խօսակցութիւնը կը դժուարացնէ եւ թէ արգելք կ'ըլլայ մօր մը , ի հաստատութիւն բարոյական դասի մը , օգտակար օրինակ մը տալու : Բայց սա կարելի եւ կարեւոր է որ երբեք մէկուն գործած թերութիւնը չպատմէ գոհութեան ժպիտով մը , յաղթական զրուցուածքով եւ կամ կարեկցական այնպիսի շեշտով մը՝ որ միայն չրթանց վրայ կը տեսնուի . ասոնք ամէնքը նշան են չարախօսութեան եւ չարութեան : Այլ չափաւորութիւն՝ լեզուի մէջ , սէր՝ բացատրութեանց մէջ : Այսու աղջիկը կը սովորի մօր պէս խօսիլ , անոր նման դատել , կ'ուսանի քողարկել եւ ինչ որ աւելի լաւ է՝ ստուերին մէջ թողուլ . կ'ուսանի անկեղծօրէն արգահատիլ մոլորեալներուն վրայ , խորշիլ այն ամէն մտերմական խօսակցութիւններէ՝ որք ինասուց պատճառ կ'ըլլան :

Մի միայն բարի օրինակն բաւ չէ . բարի խրատներ ալ պէտք է տալ : Իրաւ է որ գործնական դասն ամենէն զօրաւորն է , բայց առիթները կը յապաղին . մայր մը առիթներ ստեղծելու է չարախօսութեան ոտի վիճակը զաւկին ցոյց տալու համար . դիտել ալու է զաւկին հետեւեալ երկու պարագայներն . տաջին՝ ըսելով . «Երբ դու, զաւակս, մէկը կը բամ-

բասես, այն անձը կը պատրաստուի քեզ բարիք ընել. երկրորդ՝ դու տասն հոգւոյ գազառուկ անախտօժ պատմութիւն մը կ'ընես մէկու մը վրայօք. եթէ այդ անձերէն մէկը կամ երկուքն անզազանապահութեամբ ելլեն խօսին բոլոր աշխարհի, եւ լտուի թէ դո՛ւ ես այս պատմութեան հեղինակը. մանաւանդ եթէ իրողութեան վերայ յաւելուածներ աչ բարդած ես, չե՛ս շառագունիք, կը հանդուրժե՛ս այս նուաստութեան՝ որ է լրումն ամօթոյ :

Եթէ դժուարին թուի քեզ, ո՛վ մայր, այս թերութիւնը բնաջինջ ընել զակիրդ վրայէն, քանզի այս կամ այն փնասակար ընկերութեանց մէջ կը գտնուի, մի՛ դեղեւիք, լուծէ՛ խկոյն, խզէ՛ առանց ցաւ քզգալու ամէն յարաբերութիւն շարախօս մարդոցմէ, քաղաքավարութեամբ հեռացուր այսպիսիները քու ընտանեկան յարկէդ, կամ պարզապէս անոնց ըստ՛ ինչ որ քու մայրական շահդ եւ աղջկանդ ապագային շահը կը հրամայէ քեզ յայտարարել : Հեռացուր զաւակդ ամէն մոլորեցուցիչ ազդեցութիւններէ, եւ ապահով եղիր որ բարի մարդոց համակրութիւնն իւ հաւանութիւնը պիտի ստանաս : Աղջիկդ զրկուելով բամբաստանաց սնունդէն, եւ ի բաց թողլով այս մտլութեամբ այլոց հաճոյ երեւելու խորհուրդը, լսին խորհրդածութեամբ պիտի բանայ աչքերն, եւ տեսնելով այս զգուելի մոլութեան անդունդը՝ պատուաւոր կերպով յետս պիտի ընկրկի :

ԱՆՇՈՒՆԱՊԷՍ ՓԱՔՐԵՐԸ

Ո՛րքան անարեկիչ են տարափոխիկ հիւանդութիւնք եւ որքան առաւել՝ համաճարակք: Ասոնց գործած նախճիւրներուն ի տես երբեմնի մարդկութիւնն շատ տկար զգալով ինքզինքը՝ պատուհաս կը համարէր զսնունք զորս մերթ կ'առաքէր Երկինք զայրանալով ընդդէմ մարդկային ամբարշտութեան: Առողջապահութիւնն անգամ. — եւ առողջապահութիւնը գոյութիւն ունեցած է շատ հին ժամանակներէ ի վեր գէթ ժողովրդոց ոմանց մէջ, ինչպէս առ Քաղզէացիս, յԵգիպտոս, ի Պարսկաստան, յետոյ առ Յոնս եւ առ Հռովմայեցիս. — անգոր մնացած էր համաճարակներու հանդէպ, իր կանոններն ու յորդորներն յօդս կը ցնդէին սպառող շունչերու, չիջանուտ նայուածքներու առջեւ. զոհերը կը համրուէին հարիւրներով, հազարներով: Որովհետեւ այդ հիւանդութեանց բնութիւնն երկար ատեն զաղտնի մնաց, եւ մարդկային միտքը չկրցաւ թափանցել անոնց փոխանցման ու ծաւալման պատճառներուն:

Բայց անա Փասթէօր, Տրանսաքի տիեզերահռչակ բխողներ, հիմնեց իր դրութիւնը. միջրոպեան դարոջը հաստատեց, եւ հորիզոնը յանհունս ընդլայնեցաւ. այլ եւս զաղտնիք չմնաց. տարափոխիկներու եւ համաճարակներու առանձին առանձին բնութիւնները

եւ անոնց փոխանցման ու յառաջխաղացման պատճառները գտնուեցան . առողջապահութիւնն ալ իր վերջին կերպարանքն ստացաւ , եւ իր կանոններն վճռական եղան : Այլ ամէն ոք կը կարծէ տեսնել ու շօշափել իր թշնամին որ մինչեւ ցարդ անտեսանելի ոգի մ'էր , բայց այսօր , իբր նիւթեղէն ինչ , մանրադէտի տակ կ'ամփոփուի . ամէն ուշադրութիւն անհունապէս փոքրերու դարձած է . զանոնք չտեսնողն անգամ կը կասկածի թէ կրնայ պաշարուած ըլլալ անոնցմէ եւ ըստ այնմ կը զինուի , կը ջանայ ինքզինքը պաշտպանել . եւ եթէ յաղթուի իսկ , իր սըխալը ճանչած է :

Այս անհունապէս փոքրերը շատ տեսակ կ'ըլլան , ձեւով , մեծութեամբ ու բնութեամբ իրարմէ տարբեր գործարանաւորութիւններ , որ ընդհանուր առմամբ միմեքայ կ'ըսուին եւ որք պարագային համեմատ պարսիչ , պաֆթերի , վիպրիոն եւայլ անուններով կը զանազանին : Այս մանրադիտային էակներն , որոց ամէնէն մեծերը $\frac{1}{300}$ հազարորդամէթրէն աւելի չեն , այնքան պարզ գործարանաւորութիւն մ'ունին՝ որ անոնց բոյս թէ կենդանի լինելը տակաւին անորոշ կը մնայ :

Միքրոպներէն կան որ բարեխառնութեան 0⁰ի եւ 100⁰ի միջեւ կրնան դիմանալ . բայց ամէնքն ալ 0⁰ի մէջ կը դադրին բազմանալէ . այս է պատճառն որ ցուրտը միքրոպային հիւանդութեանց վրայ բարերար ազդեցութիւն կ'ընէ : Միքրոպի ո՛չ մէկ տեսակն 150⁰ է վեր բարեխառնութեան չի կրնար դիմաւնալ ու կը տարբաղադրուի , կը ջնջուի . ուրեմն պէտք է որ միքրոպ պարունակող ջուրը , կաթն եւ

այլ հեղուկներ 1000 է վեր տաքցուին գործածու-
թեան զրուելէ առաջ : 200 ի եւ 370 ի միջեւ շատ
արագ կ'ըլլայ միջրոպներու աճումն ու բազմա-
ցումը :

Ինքնաբուխ ծնամաբ չէ որ կը բազմանան այս
էակները , ո՛չ . Փասթէօր ջրեց ինքնաբուխ ծնաման
վարդապետութիւնը . աշօտներով կը բազմանան եւ
այս կերպով կը մօտին մամուռներու , սունկերու :
Բայց միջրոպներու իւրաքանչիւր տեսակը իրեն
յարմար միջավայրն ունի բազմանալու համար : Եթէ
միջրոպները միշտ յարմար միջավայրի մէջ գտնուէին ,
ինչ որ կարելի չէ , բազմացումն ահագին համեմա-
տութիւններ պիտի առնէր : Քոհ գերմանացի գի-
տունը հաշուած է որ , եթէ միջրոպ մը միջին հա-
շուով մէկ ժամէն կարենար երկուքի վերածուիլ , ե-
րեք օրուան մէջ 47 եռիլիոնի պիտի հասնէր թիւն ,
իսկ ծանրութիւնը՝ 7 $\frac{1}{2}$ միլիոն հազարակրամի .
հինգ օր պիտի բաւէր որ պաքթէրի մը ովկիա-
նոսին պարունակութիւնը լեցունելու չափ բազ-
մանար :

Ախտաբանական տեսակէտով միջրոպներն երկու
կարգի կը բաժնուին , ախտածին միջրոպներ ու
անտարբեր միջրոպներ : Վերջինք անվնաս են ա-
ռողջութեան , միայն խմորումներ ու փտութիւններ
կը պատճառեն . իսկ առաջինք զանազան ախտերու
ծնունդ կուտան : Այս երկու տեսակներն ալ մի եւ
նոյն տեղերը կը գտնուին , երեք ահագին ընդունա-
րաններու մէջ որք են ջուրը , օդը եւ հողը : Քա-
ղաքներու մէջ ամէն աղտեղութիւն կը թափուի
գետի , ծովու մէջ , հողուն վրայ , կամ կը ցնդի օդին

մէջ . Այս երեք ընդունարաններուն մէջ է որ կը գոյանան , կ'ապրին ու կ'աճին միջրոպները . մենք ալ այդ երեք տեղերուն մէջ պիտի քննենք զանոնք :

Չուրը կրնայ պարունակել միջրոպներ որք հոն գործելու ազատ առպարէզ կը գտնեն , եւ եթէ այդ միջպայրն իրենց յարմարի , մասահման կերպով կը շատնան : Համաճարակներու ծաւալումն ամէնէն աւելի ըմպելի ջուրին միջոցաւ կ'ըլլայ . ասոր ապացոյց սա ունինք թէ գետափնեայ քաղաքներու մէջ համաճարակը կարգաւ կը յառաջանայ :

Չուրը ջրային ըմպելիներու տիպարն է . կը ծառայէ ծառան անցունելու , մորթին ու թռքերուն ջրային զատուցումները փոխարինելու , արիւնը չափաւոր հեղուկութեան մէջ պահելու : Այսպիսի բազմակողմանի դեր մը կատարելու համար՝ ջուրը պէտք է որ քիմիական եւ բնախօսական կարգ մը պայմաններ գոհացնէ : Բիմիապէս՝ ըմպելի ջուրը պէտք է բաղադրուած ըլլայ թթուածնէ ու ջրածնէ . նաեւ պէտք է լուծեալ ունենայ օդ ու կարգ մ'ալ հանքային նիւթեր , որք մեր ուրիշ տեսակ աննդոց բաղադրութեան մէջ ալ կան , ինչպէս են սիլիս , փոսփորատներ , ածխատներ , ազոտատներ , ծծմբատներ , քլորումներ , պրօումներ , կօտումներ , որք աղանիւթ ունին կիրը , սոսիումը , փոթածիումը , երկաթը , մանէզիումը , եւայլն : Բնախօսապէս՝ ըմպելի ջուրը պէտք է որ մաքրութեան այն աստիճանին մէջ գտնուի որ ձկանց , թուլամորթներու ու այլ կարգի կենդանեաց ինչ ինչ տեսակներուն բնակութեան , ինչպէս նաեւ բուսոց ինչ ինչ տեսակներուն իր մէջ աճելուն յարմարի :

Գտնուած ջուրերուն մէջ ամէնէն առողջարարն աղբիւրին բերնէն առնուածն է . այսպիսի ջուր մը բմպելի ըլլալու ամէն պայմաններն ունենալով հանդերձ ընաւ միջբրոպ չի պարունակեր . բայց ջուր մ'իբ աղբիւրէն հեռու ո՛րքան մնայ օդին դիմացը կամ հոսի հողուն երեսէն , այնքան կը շատնան իր մէջ միջբրոպք եւ ջուրը կը կորսնցնէ իր ազնուութենէն : Գետերուն ջուրին գալով , որովհետեւ քաղաքներու աղտեղութիւնք հոն կը թափուին , աւելի ապականեալ պէտք է ըլլայ այն :

Ամէն տարի ճախնային տեղեր եւ խոնաւ հողերու , մէջ կը ծնին , կը մեռնին ու կը խճողուին անհամար բոյսեր ու կենդանիներ , եղէգ , մամուռ , որդ , հեֆիւզուար , եւայլն : Ձմեռը ցուրտը կ'արգելու ասոնց խմորումը . բայց երբ ամառը գայ , փտութիւնը կը սկսի ու կը տեւէ մինչեւ տաքերուն վերջը . այս փտութեան պատճառ են անտարբեր միջբրոպներն , որք անհամեմատ կը բազմանան հոն եւ կը բազմացնեն նաեւ ուրիշ տեսակ միջբրոպներ , ախտածինները : Այս խմորումներէն վնասակար կազեր ալ կ'ելնեն որք զարշահոտութիւն կը բուրեն . բայց ասոնք չեն ճահճի մը վտանգները , այլ այն միջբրոպները զորս հովը կը վերցնէ այն տեղերէն ու կը ցրուէ ամէն կողմ . ասոնք կ'ըսուին ճախնային Վիւզմներ : Այսպիսի տեղեր ճահճատենդ կը պատահի . բայց ըստ տեղւոյ եւ պարագայի կը պատճառին նաեւ ժանտատանդ , քոլերա , ժանտամահ եւ այլ համաճարակներ : Ուրեմն ամենէն վտանգաւոր ջուրը ճահճինն է , որ արգէն չի խմուի իր պղտորութեան ու գարշահոտութեան պատճառաւ :

Ջուր մը որոյ մէջն մի խորանարդ հարիւրամէթրին մէջ մի քանի պաքթէրի հաղիւ կը գտնուի՝ անշուշտ նուազ կասկածելի է քան այն ջուրն որ այդ պաքթէրիներէն հազարներով ունի : Ուրեմն ջուրէն կասկածուած վտանգը կ'աճի պարունակած միքրոպներուն թուոյն համեմատութեամբ :

Երբ ջուր մը կը ցամքի, հովը կը վերցնէ հոն չորցած միքրոպներն, որ օդոյ մէջ կ'առկախին կամ կ'իյնան հողու վրայ, զգեստի եւ այլ առարկաներու վրայ, ջուրերու մէջ : Միքրոպք օդոյ մէջ չեն կրնար բազմանալ ու անգործ են . բայց երբ ջրոյ մէջ կամ խոնաւ տեղ մ'իյնան, հոն կը վերսկսին ապրիլ ու բազմանալ :

Օդը միջնորդ մ'է . հեռաւոր տեղերն ու մարդերը իրարու հետ յարաբերութեան մէջ կը դնէ, գրեթէ իրարու հետ շօշափման մէջ կը պահէ զանոնք մի եւ նոյն միջավայր մը կազմելով ամէնուէն համար . ուստի օդոյ հոսանքներ շատ դիւրաւ կը փոխադրեն հիւանդութիւնները տեղէ տեղ :

Եթէ ջուրը մարտողութեան խողովակի ճամբով մեր ներսը կը մտցնէ միքրոպներն, օդը նոյնը կ'ընէ թոքերու ճամբով : Ծնչելի օդը 20 առ հարիւր թրթուածնէ եւ 80 առ հարիւր ազօղէ բաղկացեալ ըլլալով կրնայ պարունակել նաեւ ջրոյ շոգի, ածխային թթու եւ այլ կազեր աննշան քանակութեամբ, նաեւ փոշիներ : Փոշիներն հանքային ու գործարանաւոր մարմնոց բեկորներ են . բայց հոն կան նաեւ միքրոպներ որ օդին ապականութեան զլխաւոր տարրը կը կազմեն : Այս միքրոպներ ճահիճներու, սպանդանոցի, գերեզմանոցի, կոյանոցի եւ այլ աղտեղութեանց մէջ

գոյացեալ ըլլալով օգին մէջ բարձրացած են հովերու միջոցաւ եւ երկու կարգերուն ալ կը վերաբերին , այսինքն խնտածիններէ ու անտարբերներէ կը բաղկանան : Օդն ցորքան պարունակէ զանոնք՝ անչընչելի , վնասակար կը համարուի . որովհետեւ այսպիսի օդ մը արիւնը կը թունաւորէ , մինչդեռ մաքուր օդն արիւնը պիտի մաքրէր :

Գետնի հողն , մանաւանդ քաղաքներու մէջ , ահագին քանակութեամբ միքրոպ կը պարունակէ , մինչդեռ դաշտերու , գիւղերու հողը շատ աւելի մաքուր է : Հող մը ուր առաջին անգամ երկրագործին արօրը կը մխուի կամ որ մարդկային քայլերու հարուածները կ'ընդունի , այն օրէն կը սկսի ապականիլ , միքրոպներու բնակարան դառնալ . ալ անկից վերջը հետզհետէ կ'իջնէ մաքրութեան աստիճաններէն : Հողուն միքրոպներէն մեծ մասն առողջութեան անվնաս են , այսինքն թէ անտարբեր միքրոպներ ըլլալով խմորում եւ փտութիւն միայն կը պատճառեն . ասոր ապացոյց , եթէ վէրքի մը վրայ քիչ մը հող դրուի , կպցուի , վէրքը ծանր վիճակ կ'առնու , մինչեւ իսկ փտախտի կը դառնայ :

Կը մնայ քննել թէ միքրոպներու արչաւանքէն ու ազդեցութենէն պաշտպանուելու համար , ի՞նչ միջոցներ հնարուած են յորմէ հետէ իրաց բնութիւնն երեւան ելած է : Հիւանդութեանց փոխանցումն երկու կերպով կ'ըլլայ , անմիջական տարափոխում եւ միջնորդաւոր տարափոխում : Անմիջական տարափոխումն առողջին ու հիւանդին իրարու շօշափուելովն , միոյն վիրուսին միւսէն ծծուելովն , արեան մէջ անցնելովն կը լինի . իսկ միջնորդաւոր տարա-

փոխումը կը լինի օգի , ջուրի , զգեստի , կարասեաց եւ այլ առարկայներու միջոցաւ , որք հիւանդին թափած միջբրոպներն կը կրեն :

Ջուրը մաքրելու համար երեք միջոց կայ , մզել , եռացնել ու թորել : Մզելով ջուրը՝ անոր մէջէն պղտորութեան պատճառները կրնանք բառնալ . այն ատեն ջուրը պիտի ըլլայ վճիտ ու մաքուր : Բայց համաճարակներու ատեն մզելը բաւական չէ . պէտք է եռացնել կամ թորել ջուրը , որպէս զի անկէ խոյս տան վնասակար կազերն եւ ջնջուին միջբրոպները . բայց խմելէ առաջ այսպիսի ջուր մը պէտք է չքթեցնել մի քանի վայրկեան , որպէս զի օդ լուծուի հոն :

Շրջափակեալ օդը մաքրելու համար հնարած են հովահարութիւնը , որոյ միջոցաւ օդը կը նորոգուի . բայց համաճարակներու ատեն պէտք է զայն հակա նելել :

Հականելի կը նշանակէ օգէն , տան մէջէն , սենեակին պատերէն , զգեստներէն , կարասիներէն , ի մի բան հիւանդին կամ անոր շուշին հետ շօշափման դրուած ո եւ է նիւթերէ ջնջել վնասակար կազերն եւ միջբրոպներն որովք նելխաւորեալ են : Հականելիական եւ հակափտական կոչուող դեղեր բաղադրած են այս նպատակին համար . առաջինք կը ջնջեն կամ կը ծածկեն փտութենէ կամ ուրիշ պատճառաւ արտադրուած գէշ հոտերը . իսկ վերջինք աւելին կ'ընեն , գործարանաւոր մարմնոց տարբաղադրուիլը կ'արգելուն : Հնարած են եթիւլ անուն կազմած մը , որոյ միջոցաւ կը հականելին վարակեալ զգեստ , կարասի եւ այլ առարկայներ : Համաճարակներու ատեն

լաւ միջոց մ'է դարձեալ վարակեալներն առանձնացրնել . այս բանիս համար քառանթէն , առողջապահական շղթայ , եւ այլն կը հաստատեն :

Բայց մեծագոյն գիւտ մ'է պատուաստը , որոյ վրայ մեծ յոյս դրուած է ապագային համար . ասոր միջոցաւ տարափոխիկներու դէմ մարդն եւ կենդանիք պիտի պաշտպանուին : Պատուաստը ձէննըր անգլիացին գործածեց առաջին անգամ ծախկախտին դէմ պաշտպանելու համար մարդը . բայց յետոյ Փասթէօր նոր մէթոտ մ'երեւակայեց որ շատ բանաւոր է : Միջրոպները մասնաւոր պայմանի մէջ մշակելով , այսինքն զանոնք տարբեր միջավայրի մէջ փոխադրելով , կը բարեչրջէ զանոնք . այն ատեն անոնց ազդուութիւնը կը մեղմանայ առանց ձեւական փոփոխման . այսպէս պատրաստուած միջրոպները պատուաստի միջոցաւ ներմուծելով մարդուս կամ կենդանեաց մարմնոյն մէջ՝ զանոնք տոկուն եւ անյաղթելի կ'ընէ այլ եւս մահացու միջրոպներուն դէմ , Այս մէթոտը Փասթէօր գործադրեց ամխախտի ու շնախտի համար եւ յաջողեցաւ :

Արդ , գտնուելէ ետքը հիւանդութեանց տարափոխման պատճառը , անշուշտ պիտի գտնուին հետզհետէ անոնց դէմ պաշտպանելու եւ վարակեալն հիմնովին բժշկելու միջոցներն ալ : Այսօր ունինք պատուաստը , հականեխականներն ու հակափտականները , որք թէեւ տակաւին թերի , սակայն յոյս կուտան կատարելագործուելու : Միւս կողմէն առողջապահութիւնն աւելի ազդուապէս պիտի կատարէ իր նախաինամական դերը , իր բարերար կանոններով ու յորդորներով ի զգուշութիւն հրաւիրե-

լով միշտ զմեզ : Անգամ մը որ գիտութիւնը յաջողի
սանձել միջրոպը , ալ ո՞վ կը մտածէ ժանտախտը ,
քոլերան , հիւծախտը , կեղծմաշկը , կարմրախտը .
մեր ամրակուռ մարմինն այդ անհունապէս փոքրե-
րուն մառախուղին մէջ պիտի չըջի աներկիւղ ու
անտարբեր :

Տ Ն Տ Ե Ս Ս Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Խորհրդածութիւնք պաշտպանողական օրինաց օգտիցն ու վր-
նասուց վրայ. — Իսխաձեռնութեանց կարեւորութիւնն յա-
ռաշրիմութեանց նկատմամբ:

Վերջին դարուս քաղաքական տնտեսագէտք ա-
զատ փոխանակութեան առաւելութիւնքն այնչափ
ճարտարօրէն ջատագոված են, որ անոր վրայ պահ
մը տարակուսիլն իսկ ներելի չէ:

Հարկաւ երկրի մը մէջ ուր առատ ցորեան չի
բուսնիր, կամ այգիի անյարմար կլիմայի մը տակ,
պէտք չկայ օտար արտադրութեանց դէմ մաքսային
պատուար մը յարուցանել, որպէս զի տեղացի երկրա-
գործն կամ այգեպանը կարենայ մրցիլ օտարին հետ:

Անշուշտ լաւագոյն է որ ազատ փոխանակութեամբ
դրացի երկիրներու ցորեանն ու գինին գնէ նոյն
ժողովուրդն աժան գնով, եւ փոխարէն վաճառէ
անոնց ինչ որ ինքը կրնայ արտադրել առատօրէն,
հունձ կամ բոյս եւ կամ ձեռագործ:

Այս վարդապետութիւնն այնչափ արմատացեալ
էր տնտեսագիտաց սրտին մէջ, որ ասկէց քսան եւ
հինգ տարի առաջ հակառակը մտածելն ծայրայեղ
տգիտութիւն կը համարուէր:

Սակայն Ֆրանքօ-Գերման պատերազմէն վերջ,
Գաղիա՝ Թիէռի նախաձեռնութեամբ՝ առաջին փոր-

ձըն ըրաւ պաշտպանողական օրինաց դիմելու, եւ անով յաջողեցաւ իւր խանգարեալ ելմտացոյցը ճշգրել:

Գաղիա վերջերն սկսաւ տուժել իւր այդ օրէնքէն քաղած օգուտը. վասն զի դրացի ազգերն, օրինակէն օգտուելով, սկսան իրենք եւս պաշտպանել իւրենց արտադրիչներն, որով զանազան արուեստք ծնան Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ մէջ:

Ռուսիա զանազան արտաքին արտադրութեանց դէմ մաքսը կրկնապատկեց ու քառապատկեց հետըզհետէ. եւ այսպիսեալ յաջողեցաւ, իւր լայնածաւալ երկրին մէջ, արուեստից ծաղկելուն օժանդակել իւրապէս. որոյ օգուտն լիուլի կը վայելէ այսօր Ռուս ժողովուրդն, թէ եւ անշուշտ, անթիւ պարագայից մէջ, զրկուեցան աժան գներով օտարի արտադրութիւնքը վայելելէ. բայց ի հարկէ այսպիսի ժամանակաւոր զրկանք մը կ'արժէր արուեստից Ռուսիոյ մէջ ծագումն. սակայն եթէ այդ պատուարն մշտատեւ լինի, անշուշտ ժողովրդոց ստուար բազմութեան շահն մասնաւորներու օգտին զոհուած կը լինի:

Վերջապէս Ամերիկա եւս պէտք կը զգայ Ներուպիոյ ճարտարարուեստից դէմ դռները դարձնելու, մտածելով թերեւս որ, եթէ Ներուպա Ամերիկայի ցորենին պէտք ունենայ, չի կրնար արդելք դնել նորա ներմուծմանն, վասն զի ցորենի զրկանքը կենսական խնդիր է ամէն ժողովրդոց համար, նա մանաւանդ Գաղիա արդէն ըրաւ ինչ որ կարելիութեան սահմանը կը ներէր:

Ամերիկայի հաստատած արդի մաքսային դրութիւնն իմաստութիւն է թէ չէ, յառաջիկայն միայն պիտի կարենայ որոշել. վասն զի կարծիքներն այս մասին շատ բաժնուած են:

Ինչ որ ստոյգ է, այն է որ տգէտ ժողովուրդ մը՝ տղու պէս ըստ ամենայնի պաշտպանութեան կարօտ ու արժանի է. սակայն երկրի մը անյարմար մէկ գործը պաշտպանողական օրինօք ծաղկեցնելու տքնիլն իմաստութիւնն է. վասն զի, ինչպէս ըուեցաւ, ընդհանուրին շահը մասնաւորներու կը զոնուի, եւ բաց անտի, եթէ ամէն կառավարութիւն նոյնն ընէ, ժողովուրդք կը զրկուին ազատ փոխանակութեան առաւելութիւններէն: Այս սկզբան ճշմարտութիւնն աւելի զիւրաւ կ'ըմբռնէ ոք. օրինակն աւելի սահմանափակելով մտածենք պահ մը որ, եթէ մարդս պարտաւորէր իւր ամէն պիտոյքն անձամբ հոգալ, այսինքն՝ իրեն պէտք եղած ցորենըն ալ ինք ցանէր, կօշիկն ալ ինք կարէր, եւն. ի՞նչ կ'ըլլար վիճակնս:

Հակառակ Գաղիոյ, Ռուսիոյ եւ Ամերիկայի ըրածներուն, Գերմանիոյ արդի ուշիմ կայսրն, տեսնելով որ իւր ժողովուրդն ըստ ամենայնի կրնայ առաւելութեամբ մրցիլ զբացի ազգաց հետ, վերջին օրերս նախաձեռնութիւն ստանձնեց՝ մաքսային պատուարներուն առաջին հարուածը տալ: — Մաքսային դաշնադրութեամբք կէս առ կէս գինիրն ի ջեցուց. Պիլմարքի պաշտպանողական զրութիւնը քանդեց, որպէս զի նոյն ազատութիւնը գտնէ ինքն ալ զբացիներէն, եւ Գերմանք կարենան զիւրաւ յաջ եւ յահակ զրկել իրենց թէ՛ հողային բերքին աւելորդ մասն եւ թէ՛ ճարտարարուեստից բերուոր արտադրութիւնը:

Գերմանիոյ մէջ մեծ ուրախութիւն պատճառեց այս նոր առեւտրական յաղթանակն, եւ կը յուսան

մեծ օգուտ քաղել ներկայ դրութենէն . եւ ո՞վ չի գիտեր թէ նախ Անգղիացիք եւ ապա Պէլժք իրենց հարստութիւնն ազատ փոխանակութեան կը պարտին մեծապէս :

Նախաձեռնութիւնք ազգաց միակ յառաջդիմութեան միջոցն եւ նոյն իսկ անհատական հարստութեանց ալ յորդ աղբիւրներէն գերազոյնն են :

Ամերիկացիք նախաձեռնութեանց մէջ ամենէն վեր են . եւ բացարձակապէս իրենց յանդուգն բնաւորութեան կը պարտին այն տարօրինակ յառաջադիմութիւնն եւ այն հսկայ փարթամութիւնն , որուն տիրացած են այսօր :

Արեւելքի մէջ մասնաւորապէս Հայքս քաջ օրինակող եմք . բայց նախաձեռնութենէ յոյժ կ'երկրնչիմք : — Ստոյգ է որ պարագայից բերմամբք ձեռնարկութեանց վարժութիւնը կորսնցուցած եմք , եւ կամ տւելի ճիշդ է ըսել թէ չեմք ստացած զայն , այլ պէտք է միշտ յիշեմք այն առածն որ կ'ըսէ թէ բան մը վտանգի դնել չուզողը բան մը չի կրնար շահիլ :

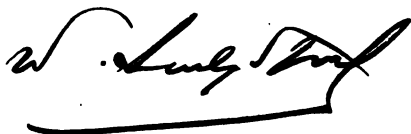
Ընկերական ոգին կատարելապէս կը պակսի մեր մէջէն , որով անկարող կ'ըլլամք քիչ շատ վտանգաւոր երեւցող գործերու հաւաքաբար ձեռնարկելու , թէ եւ գիտնալու է որ ամենէն շահաւոր գործերն վտանգաւոր կարծուածներուն մէջէն կրնան ծագիլ :

Յոռետեսութիւնն պոլսեցի դրամագլխի տիրոջ օրէնք դարձած է : Քիչ անգամ կը պատահի որ , երբ պոլսեցի դրամատիրոջ նոր գործ մ'առաջարկուի , յափշտակուի նա այդ գործին առաւելութեանց վրայ մտածելով . այլ ընդհակառակն միշտ յոռետես կ'ըլլայ , եւ միջոց մը կը գտնէ իսկ իւր խղճին առջեւ

մերժումն արդարացնելու : Հոս դարձեալ կը կրկնեմ թէ այս ընթացքով հետզհետէ պիտի տկարանամք : Պէտք է որ ընկերական գործառնութեանց վարժիմք , եւ փոքրագին բաժիններով բազմաթիւ ընկերութիւններ ստեղծեմք՝ մեր սովորականէն դուրս գործոց ձեռնարկելու համար , որոց գլխաւորագոյնք պէտք է լինին ո՛չ թէ առեւտրական , այլ մշակական գործք , եւ ճարտարարուեստից վերաբերեալ գործառնութիւնք . սոցա հետ կը կապակցին անասուն մնուցանել , կարագի , պանիրի , գինւոյ գործարաններ հաստատել , որք ո՛չ մենաշնորհի եւ ոչ ալ այնչափ մաքսային պաշտպանողականութեանց կը կարօտին . եւ եթէ այսպիսի գործեր կանոնաւորապէս յառաջ տարուին , եթէ մէկ ձեռնարկն կորուստ ընէ , երկրորդն ու երրորդը անտարակոյս պիտի շահին , ըստ առեւտրական տրամաբանութեան :

Ներկայ դրութեան մէջ առաւելութիւն մ'ալ կայ , այն է որ հաստատուելիք ընկերութիւնք բնականաբար քիչ շատ աժան հողի տէր պիտի լինին , եւ մեծ յոյս կայ որ մօտակայ ասպագայի մէջ հողի գինն անհամեմատ կերպիւ բարձրանայ . վասն զի Տաճկաստանի բարեբեր հողին աժանութիւնն որ եւ է տեղ օրինակը չունի :

Վերոգրեալ համոզումներս , որ անշուշտ մեր մեջէն շատերուն եւս է , այլ եւս կարելի չէ այսօր իբր պարզ վարդապետութիւն նկատել :

ԼԵԶՈՒԱՔՆԵԱԿԱՆ

Հայ գրականութեան պատմութիւնն ⁽¹⁾ ուշի ուշով ուսումնասիրուելով կը տեսնուի որ թէ՛ Յարեթական (Հնդ-Եւրոպական) եւ թէ՛ Սեմական բարբառները (dialecte) միապէս, եթէ ոչ հաւասարապէս, ազդած են մեր լեզուին կազմակերպութեանը վրայ. առաջինը՝ Պարսիկ եւ Յոյն մատենագրութեան, իսկ երկրորդն Ասորւոյն միջոցաւ :

Աշխարհագրական դրից, քաղաքական կացութեան եւ այլ տոհմային եւ կրօնական հանգամանաց բերմամբ, թերեւս եւ անդր-պատմական ծագման մը վերբերութեամբ, պարսիկ տարրը միշտ գերակշռութիւն ունեցած կ'երեւի այս յօրինուածութեան մէջ :

Իրաւ է որ հելլենամոլն եւ հելլենաբանն Խորենացին որ, « Ոչ դանդաղի զբոլոր իսկ զՅոյնս մայր կամ դայեակ ասել իմաստից, » յոյն մատենագրութիւնն ալ առընթեր կը դնէ պարսկին, եւ զերկուսին իսկ զուգակշիռ եւ զուգընթաց ցուցնել կը նկրտի. « Քանզի, » կ'ըսէ, մեր նախնեաց անիմաստասէր բարքը պարսաւելով, « գտանին եւ միջոցք լքեալ պատերազմացն, եւ գիր Պարսից եւ Յունաց, որովք այժմ գիւղից եւ գաւառաց եւս եւ իւրաքանչիւր տանց ժողովականութեանց եւ հանուրց հակառակութեանց եւ դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբաւ զրուցաց մատեանք . . . »

(1) Ոչ դասագրքերը :

Բայց եւ այնպէս դժուարին է հաւատալ որ, նախ քան զՔրիստոնէական մեծ շարժումն, ծանօթ եղած լինի յոյն լեզուն մերայնոց, ուր, զսորին հակառակն, կը տեսնենք որ, մինչեւ իսկ յետ քրիստոնէութեան, ասորի լեզուաւ կը կատարուէին եկեղեցական պաշտամունք, եւ ոչ թէ յոյն, ինչպէս կը վկայէ Փարպեցին :

« Քանզի հոգացեալ յարաժամ տրտմէր երանելի այրն Մաշթոց, » կ'ըսէ, « տեսանելով զմեծաջան ծախս մանկանցն . . . աշխարհիս, որք բազում թոշակօք եւ հեռագնաց ճանապարհօք եւ բազմաժամանակեայ դեգերմամբք մաշէին զաւուրս իւրեանց ի դըպրոցս ասորի գիտութեան : Քանզի պաշտօն եկեղեցւոյ եւ կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարեիև ի վանորայս եւ յեկեղեցիս . . . ժողովրդոցս, յորմէ ոչինչ էին կարող լսել եւ օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի, յանլրութենէ լեզուին ասորուց : »

Եւ թէպէտ ինքն Մեսրովպ « Ի տիս մանկութեան իւրոյ ուսեալ էր զըպրութիւն յոյն, » (1) սակայն եւ այնպէս աթութայից փոխատրութեան մեծ գործոյն մէջ դարձեալ Մեծին Սահակայ օժանդակութեանը կը կարօտէր « ստէպ հարցմամբ եւ ուսանելով ի նմանէ զաթութայիցն գաղափար, ըստ անսայթաքութեան յունին : Վասն զի ոչ լինէին բաւական ի վճարել անսխալ ուղղակի՝ առանց առաջնորդելոյ նոցա սրբոյ հայրապետին Սահակայ, որ յոյժ առ-

---

(1) Նոյն՝ սնդ :

լցեալ անցուցանէր վարժիւք զբազում գիտնովք Յունաց » (1) :

Բաց աստի, նոյն իսկ թարգմանութեան հոյակապ եւ տաժանակիր աշխատութեան մէջ մեծագոյն եւ երեւելի մասը դարձեալ Ս. Սահակին կը ձգէ Փարպեցին : « Երանելին Մաշթոց եւ որ ընդ նմա պատուական քահանայք էին, » կ'ըսէ, « ոչ զօրէին համարձակել յայսպիսի սաստիկ եւ կարեւոր գործ, թարգմանել գիրս ի յոյն լեզուոյն ի հայ բարբառ . վասն զի ոչ ինչ էին այնպէս տեղեակ գիտնապէս հրահանգի յունարէն ուսման : »

Արդ, եթէ մի մեծ եւ բովանդակ աշխարհի մէջ մի քանի անձինք եւեթ ունէին յունական հմտութիւն, եւ անոնց մէջ ալ մին միայն « Կատարելապէս հմուտ երգողական տառիցն » (2) եւ հետորական յորդասաց յայտնաբանութեան, » եւն. (Ղ. Փ.) յայտնի է որ ժողովուրդն, այսինքն՝ ազգին լրութիւնն անճաշակ եւ անզէտ էր այն ուսման :

Նա զի, ի թարգմանելն Սահակայ զՍ. Գիրս, ասորի բնագրին վրայ աշխատեցաւ ի սկզբան՝ յոյն օրինակ չգտնուելուն . ինչպէս այս մասին ալ բացորոշ կ'ըսէ Փարպեցին որ, յետ պատմելոյ զդարձ Մետրովպայ յԱղուանից աշխարհէ՝ կը յաւելու . « Գտանէ զՄեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յասորւոյն՝ յոչ լինելոյ յունին : »

Ի դարման այս բացակայութեան յոյն ձեռագրաց ,

(1) Նոյն՝ անդ :

(2) Հելլէն բունաստեղծութեան եւ տաղաչափութեան կ'ակնարկէ անշուշտ, եւ զՀոմերի եւ այլ հելլէն հրաշակերտից խորին հմտութիւնը կ'իմանայ :

Յորենացին Մերուժանայ հրընկեցութիւնը յառաջ կը բերէ . « Քանզի նախ ի Մերուժանայ այրեալ լինէին ընդհանուր աշխարհիս յոյն գիրք : » Այլ մեզ աւելի հաւանական կը թուի նոյն պատմագրին յառաջ բերած միւս պատճառը՝ թէ « Ի բաժանել զ . . . Հայոց՝ չտային Պարսիկ վերակացուքն յոյն ուսանել դպրութիւն ումեք յիւրեանց մասին , այլ միայն ասորի : »

Յորմէ կը հետեւի թէ ոչ միայն ընդհանուր եւ բացարձակ էր յոյն լեզուի անգիտութիւնն առ մերազնեայս , այլ եւ մասնաւոր փոյթ եւ նպատակ կար զայն խափանելու , հեռացնելու կամ բնաւ իսկ մերժելու : Զայս կը հաստատէ նաեւ Մերուժանայ ի հուր դատելն զյոյն գիրս :

Որ ինչ եւ իցէ , պատմութեան ուղղութենէն սա եզրակացութիւններն ինքնին կը բղխին .

1. Թէ ի հուումն , այսինքն՝ նախ քան զմուտն քրիստոնէութեան , երբ գեռ կրօնական խտրութիւնք հին ընկերութիւնը քայքայած՝ անջատած չէին , հին Արիական լեզուն , Հնդիկ եւ Զանդիկ եւ ապա Պարսիկ ձեւոց տակ , իւր իշխանութիւնը կը տարածէր եւ կը պահէր բոլոր ցեղական հատուածոց կամ հատուածեալ ցեղից մէջ : Եւ , թէ՛ իբրեւ արեանառու կամ մերձաւորագոյն քան զայլս , եւ թէ՛ իբրեւ սահմանակալից , բնակալից , մնդակից եւ նոյն եւ նման այլ ամենայն հանգամանօք , բնական էր որ Հայ ժողովուրդն , աւելի քան զայլս կրէր եւ պահէր այն հին Արիական նախնւոյն տիպն եւ կերպարանքն եւ ընդհանուր ազդեցութիւնն իւր լեզուին մէջ :

Վասն որոյ ընաւ ամենեւին զարմանալու տեղի չկայ՝ թէ Պարսից եւ Հայոց մէջ այսչափ հասարակ եզրեր կը գտնուին, որոց թիւը, խուզարկութեամբ, աւելի եւս պիտի բազմանայ անշուշտութիւն, ընդ հակառակն, ո՛չ միայն զարմանալի՝ այլ եւ ցաւալի պիտի լինէր, եթէ արդարեւ զուրկ գտնուէինք լեզուական այս առընչութեան ծանօթութենէն, որ ցեղագրական (ethnographique) պատմութեան այնչափ մեծ լոյս կը ծագէ :

2. Թէ Գրիստոնէութեան հետ կը սկսի նաեւ Աստորի դպրութիւնը մուտ գտնել առ մեզ, այսինքն՝ ի Լուսաւորչէ եւ այսր մինչեւ ի Մեծն Ներսէս, մասնաւոր մինչեւ ի Սահակ :

3. Թէ Ս. Գրոց թարգմանութենէն քիչ յառաջ, եւ մանաւանդ անոր հետ, կը սկսի յոյն դպրութիւնն ալ ծանօթանալ մերայնոց եւ խոր եւ անջընջելի կնիք մը դրոշմել Հայ գրականութեան վրայ :

Այս է, ըստ մեր իմացուածոյ, այս եռամասնեայ տարերաց իւրաքանչիւրին դերը, դիրքն եւ ժամանակը, ցորչափ կը զօրէ եւ կը ներէ ճշդել պատմութիւնը :

Արդ մեք, ի բաց թողլով այժմ ասորի եւ յոյն տարերքն, իբրեւ օտար մեր նիւթոյ, պարսիկ տարրին վրայ պիտի ամփոփենք մեր յառաջիկայ հակիրճ տեսութիւնը :

Սակայն եւ այնպէս, բանասիրական հայեցուածով, պարսիկ լեզուի մշակութեան կարեւորութիւնն ի վեր հանելու համար, անհրաժեշտ թուեցաւ մեզ վերի պատմական բացատրութիւնը :

Բանգի արդարեւ, ինչպէս ի վեր անդր յիշեցինք,

պատմական եւ նախապատմական սերտ առնչութեամբ մը կապուած են հայ եւ պարսիկ լեզուները . եւ եթէ այս ընտանութեան յայտնի նշաններէն մեծ մասը քողարկած եւ անհետացուցած է ժամանակը , կան եւ կը նշմարուին տակաւին ոչ սակաւ հետքեր , որոց առաջնորդութեամբ այդ հեռաւոր անցելոյն վերոսնել անկարելի չէ :

Ասոնք են այն հասարակ բառերն որք մեր եւ Պարսից լեզուին մէջ կը գտնուին , որք ոչ ի մէնջ անոնց անցած եւ անոնցմէ մեզ անցած են , ինչպէս ոմանք կը կը կարծեն տակաւին , այլ մի եւ նոյն հեռաւոր հասարակ բունէ մ'ընծիւղուելով , փոքր ինչ կերպարանափոխութեամբ , թէ՛ նոցա եւ թէ՛ մեր լեզուին մէջ անցած են եւ մեռեալ անցեալի մը կենդանի վկայներն են այսօր :

Վասն որոյ , այս հասարակ եզերաց համեմատութեան մէջ , Պարսից արդի հնչումը մեզ համեմատութեան չափ առնուլ՝ սխալ է . զի , յընթացս դարուց , Պարսիկ ազգն իւր հնչումը զգալապէս մեղմացուցած եւ ի հնոյն , ի թաւ Չանդէ , բաւական հեռացած եւ խոտորած կ'երեւի : Թէ եւ այս մասին ալ կանոնաւոր միօրինակութիւն չտեսանք անոնց մէջ . զի այլապէս կը հնչէ Խորասանցին , այլ՝ Շիրազցին եւ այլ թէհրանցին : Ուստի բանաւոր կը թուի կարծել՝ թէ մեր հնչմունք կը պատասխանեն աւելի հին պարսկականին , Բեհիշեվիին , Տերիին կամ լաւ եւս Չանդին : Նոյն իսկ ուսեալ եւ հմուտ պարսիկք , որոց հետ բազում անգամ առիթ ունեցած ենք խօսելու , կ'ընդունին այս հաւանականութիւնը : Եւ արդի պարսիկ հնչմամբ կ'իմանանք ո՛չ թէ՛ մեր՝

Տաճկաստանցւոց բերնին մէջ ծռած ծեքած պարսկերէնը , այլ նոյն իսկ Պարսից սեփական արտասանութիւնն , որ կարի տարբեր է ի մերայնոյն եւ ոչ երբէք այնքան խրթնացած օտարացած յիսկականէն , որպէս է մերս :

Զի ուր մեք կ'ըսեմք նուրբ՝ լերկ եւ թեթեւ ձայնիւ Ծճ , կիւֆթեկն , նոքա կը հնչեն կօֆթեկն . եւ մեր ԾՅԿ ֆեարկեսահը նոցա բերնին մէջ կը լսուի ֆարկահն , մեր պարզ ծ՛ ա՛նը նոքա կը հնչեն աօ՛ն կամ աո՛ւն , եւն . :

Այս պատճառաւ , լեզուագիտական համեմատութեան մէջ , օրինաց կարգ անցած է մանաւանդ ձայնաւոր տառից բնաւ ուշադրութիւն չընծայել . զի չիք ինչ այնպէս անհաստատ եւ անկայուն որչափ անոնց արտասանութիւնը . Եւ հնութիւնն ալ կարեւորութիւն տուած չ'երեւիր ասոնց . քանզի անա շատ մը հին լեզուներ որոց մէջ ձայնաւոր տառ անգամ չի գտնուիր : Լոկ բաղաձայններն են որ կուտան բառին յօրինուածը՝ եւ իբր կմախքն են անոր :

Ի՞նչ զարմանք ձայնական հնչմանց համար , ուր կը տեսնենք որ նոյն իսկ բաղաձայններն ազգէ յազգ եւ լեզուէ ի լեզու եւ աշխարհէ յաշխարհ , դարուց հոլովմամբ , այնպիսի փոփոխութիւններ կրած են եւ այնպիսի մութ եւ քողարկեալ ձեւերու տակ կը ներկայանան՝ որ բազում դժուարութեամբ եւ չրջահայեցողութեամբ հազիւ հնարաւոր կը լինի իսկն եւ ստոյգը գտնել :

Այս տեսութեամբ մարթ է երեք կարգ որոշել բառից .

Առաջին կարգն յորում համեմատելի բառերն այն-

չափ պարզ , մերկ եւ մեկին են՝ որ ամենեւին դը-
ժուարութիւն չի կրուիր անոնց խնամութիւնը՝ մեր-
ձաւորութիւնն ըմբռնել եւ հաստատել , զոր եւ հա-
սարակ աչքերն ալ կրնան նշմարել եւ որոշել . զոր .
հազար = هزار , հեզար . — խրատ = دڤ , խիրէս . —
խոստովան = خستوان , խիւսթիւլան . եւն . :

Երկրորդ կարգի բառերն են անոնք որք թէ եւ ձե-
ւով հնչմամբ եւ այլ ինչ ինչ հանգամանօք բաւա-
կան հեռացած կ'երեւին իրարմէ , այլ որոց նոյնու-
թիւնը նմանօրինակ դիպաց առաջնորդութեամբ եւ
խելամտութեամբ գարձեալ կը գտնուի եւ կը հաս-
տատուի . զոր . կծանել , որոյ համապատասխանող
բառն է պրս . دڤ , կեզիյեհեկն , յորում բաց ի ձայնա-
կան փոփոխութենէ , զ բաղաձայնն ալ կը տեսնենք
որ ծ ի փոխուած է : Այսպէս է նաեւ զանձ որ
է ڤ , կեկն — եւ գոյն = ڤ , կիւն :

Երրորդ կարգ մ'ալ կայ յորում բառերն ա՛յնքան
հեռացած եւ օտարացած են իրարմէ որ անոնց մէջ ,
ոչ թէ նոյնութեան , այլ նմանութեան նշոյլ մը
գտնելու համար բաւական յամառ կամեցողութիւն եւ
շատ մեղկ յօժարութիւն պէտք է : Այս կարգին մէջ ,
յիրաւի , անստուգութիւնը ծայրէ ի ծայր կը տիրէ :
Ամենայն ինչ խախուտ եւ ամենայն ինչ սահուն է
անդ : Աւազուտ անապատ մը ուր ոտից կոռւան
քնաւ չկայ . կամ ապառաժուտ լպիրծ ափափայք ,
ուստի ամէն վայրկենին վտանգ ի վերայ կայ ան-
դուզն ի վար դարահոսելու : Ուր , վերջապէս , ա-
ռանց պատկերի խօսելով , թուիք եւ կարծիք , հա-
ւանականութիւնք եւ ենթադրութիւնք այնքան
խռնեալ խճողեալ գիրեար կը մղեն՝ որ կարծեցեալ

ստուգութիւնն իսկ երկբայելի կը մնայ, եւ միտք ,
ի կամս հողմոց , իբրեւ յովկիան , տարուբերեալ կը
տատանին :

Դժուար է զգոյշ կայ այս վտանդէն որ լեզուա-
քրննականին մէջ բռնագրօսութիւն կ'ըսուի , եւ որ
եթէ քիչ մ'աւելի ստիպաւ եւ փութով յառաջ մը-
ղուի՝ մինչեւ ի տղայականն կը զառածի : Բազում
լուրջ եւ յանձնարարելի հեղինակք գայթաճ ինկած
են , դժբաղդաբար , այս վտանգին մէջ , յորմէ սա-
կաւուց բաժին է գերծ մնալ :

Մեք , չվատահելով մեր լուսոյն , փոխանակ այս
խաւարամած անդնդոց մէջ առ խարխափ գնալու ,
նախընտրեցինք բնաւ իսկ չյանդգնիլ մատչիլ այս
սահմաններուն , այլ արքունի արահետ պողոտայն
մեզ ճանապարհ եւ առաջնորդ բռնեցինք , յորում
երկիւղ չկայ բնաւ ո՛չ մոլորելու ո՛չ սայթաքելու :

Ուստի մեր որոշած երկրորդ կարգին մէջ կու-
գան կը խմբուին մեր ի քնին առած բոլոր բառերը ,
որոց վրայ ըստ կարի ջանացած եմք որ երկբայու-
թեան նշոյլ չկենայ :

Երրորդ կարգն , այսինքն մոլորաշաւիղ ուղին ,
ընտրած է մեր վաղամեռիկ ողբապետ բարեկամ Հ.
Ս. Տէրվիչեանը , որ թէեւ քանի մը համարձակ քայ-
լեր առած է , այլ ընդհանրապէս դժուար է հետե-
ւիլ նմա . զի բազում ուրեք այնպիսի առապարաց
մէջ կը խրի , ուր ինքն իսկ ելք եւ շաւիղ որոնել կը
թուի :

Յընթաց գործոյս առիթ պիտի ունենամք նշա-
նակել մի քանին այս դժուարութեանց :

Արդ , ահաւասիկ բառից այն դուզնաքեայ պաշա-

րը զոր մերթ ընդ մերթ պատահաբար ժողոված էինք ,
եւ որոց թէպէտ շատ աւելի էր թիւը , այլ մեք ի-
րաւունք չհամարելով այլոց վաստակը մեզ սեփա-
կանել , խնամով ի բաց թողած եմք ամէն այն բա-
ռերը զորս տեսեր եմք թէ , յառաջ քան զմեզ , գտած
նշանակած է բանասէր Յակոբ Տիւզեան՝ քաղելով
Պալատցի բարեյիշատակ Գէորգ դպիր Տ. Յովնան-
նէսեանի պարսկահայ մեծահատոր Բառարանէն :

Նոյնպէս ի բաց ձգած եմք նաեւ զանոնք որք Հ.
Տէրվիշեանի գործոյն մէջ կը գտնուին , եւ որոց մա-
սին համամիտ եմք իրեն :

Ի. Ածուխ = خا اզهخ , զոր մարթ է նաեւ հըն-
չել ազոխ , ազոխ , եւն. ձայնաւորը հաստատուն
օրէնք չունենալով , ինչպէս յիշեցինք :

Գալով զ ի փոխուելուն ի ծ , սա ալ հազուադէպ
չէ , ինչպէս վերը օրինակաւ մը ցուցուցինք . մեր-
ձաւոր բաղաձայնից մէջ շատ անգամ կը տեսնուի
այս , որպիսիք են լծորդ ըսուած տառերը :

Սոյն օրինօք եղած են նաեւ ծունկն եւ ծունր =
صوژ` զուկի , صوژ` զակու , եւ ծեր = زز` զեր :

Արդ՝ خا اզهخ կը նշանակէ , ըստ Գէորգայ դպրի ,
« հօտեցեալ (յօտեալ) այրելի ճիւղք որթոյ . » յորմէ
բանաւոր կը թուի ենթադրել թէ ասէն կարգի այ-
րելի փայտերու ալ տարածուած է իմաստը , մա-
նաւանդ մասնաւորապէս պատրաստուածներուն որք
ածուխ են :

Քանի որ մի մայր զաղափարէն (որթ) կը մեկ-
նուի իբրեւ չուսկէտ , անհաւանական չէ կարծելը
թէ որթոյ մի այլ մասէն՝ բերքէն ալ ձեւացած լինի
ազոխը : Այսպիսի պէսպիսութիւնք ցանցառ չեն :

Հ. Տէրվիշեան ag, ang, անծ, արմատներ կը գտնէ, որոց քով կը շարէ նաեւ հնդիկ անգա՛րա, ագ-նի. լատ. ig-nis, լիթ. anglis, եւն., որոցմէ ուղիղ գծով կ'իջեցնէ մեր ածուխը :

2. Ամուսին = ʿاموآ, ամուսնի, իբր համասուն, համասնունդ, սննդակից, զի այսու անուամբ կը յորջորջեն զիրար կանայք որ ընդ միում առն կը բնակին : Գաղափարին մէջ փոքր ինչ փոփոխութիւն մտնելով, որ անօրինակ չէ, առն եւ կնոջ սեփականուած է առ մեզ այս ձախը :

Հ. Տէրվիշեանը հոս սիւն արմատին վրայ ՇԱ, ՇVAN, χῶρος. χε-νέος, սունեսա, սաւյա, եւն., եւն. կուտակելով՝ երկա՛ր եւ դժուարամարս վարդապետութիւն մը կ'ընէ :

3. Ակաստան } = ʿاکشا, ակիշթէն, ʿاکشا, ա-
յկաստանի կալ }
կիւթէն, որ կը նշանակէ յապահովի լինել :

4. Ապաստան = ʿآشت, ապիշթէն, թաքուցանել՝ ծածկել՝ պահել :

Յիրաւի ապաստան լինել կամ ապաստանել ու նք կը նշանակէ ապաւինել, այսինքն դիմել ումեք որպէս զի հովանաւորէ՝ պահէ՝ թաքուցանէ կամ, յընդարձակ միտս, օգնէ՝ պաշտպանէ :

Տե՛ս նաեւ, նոյն արմատէն, յափշտակել :

5. Ակիշ = ʿاکيش, ակիշ = կարթաձեւ կեռ երկաթ :

6. Ապար } = ʿاس, իսիէր, ʿاس, սիփէր, վա-
Սպար }
հան, մկուճդ, յորմէ սպարապէս, եւն. :

7. Աստառ = ʿآستر, ասթէր, նոյնիմաստ :

8. Ատր = ʿآدر, ասթէր, ʿآدر, ազթէր, ʿآدر, ազիւր, հուր :

Հայերէնի մէջ այս աստ արմատին միայնակ գործածուածը չկայ, այլ բարդութեանց եւ անանցմանց մէջ կ'երևի. ինչպէս, ասրագոյն, ասրահան, ասրաշիկ, ասրորակ, եւս եւ ասրուշան :

Նոյն թուի լինել նաեւ մեր այր (իմ) արժառը, զի ի եւ s առաջ փոխադրութիւնը յաճախագէտ եւ գրեթէ միօրինակ է, ինչպէս այլ առթիւ պիտի տեսնենք : Որով կարի պատշաճապէս կը զուգակցին ասր եւ այր արմատներն, որոց նշանակութիւնը մի եւ նոյն է :

Չարմանք որ Հ. Տէրվիշեան այսպիսի պարզ եւ բանաւոր մեկնութիւնը թողլով դարձեալ անյարիբ ենթադրութեանց կը դիմէ ասպացուցանելու թէ ասրը եկամտա է առ մեզ առանց ո՛ր եւ է առնչութեան ընդ այր ի, եւ թէ սա հայաբուն բառ մ'է, որոյ ծագումը կը փնտռէ չգիտեմ ո՛ր լեզուի idh արմատին մէջ : Այլ որովհետեւ ր տառն ի տազնապի կը դնէ զինք, կը վարէ՝ կը վանէ զայն իբրեւ ոչ-արմատական տարր, այլ լոկ մասնիկ համարելով, « Որու առջեւ կրնար, կ'ըսէ, դիւրաւ տառմականն իյնալ, ինչպէս արդեամբք հանդիպած է երբեմն » : Եւ այս ճշմարտութեան ալ անսուտ վկայ կը կոչէ ե-րեֆ, ե-րես, ե-րաշ, նախաւոր ճեւերը, « որք աներկքայապիս քրե-ֆ, սրե-ս, քրաշ-ս, էին ի սկզբան » :

Բարի յօժարութենէն աւելի բան մը պէտք է ստանց մէջ ո՛ր եւ է առնչութեան, կամ իւր սիրած բառով աղերսի կապ մը նշմարելու համար :

9. Արդ(իւնք) = արս, որ կը նշանակէ ալիւր ցորենոյ՝ զարւոյ, եւն. ուր հայ. արդ արմատը, որ

միայնակ գործածուած չէ ուրեք, արդիւնք ձեւի տակ կը յիշեցնէ մայր գաղափարը, ընդհանրացնելով զայն եւ հողային բոլոր բերոց եւ բարեաց տարածելով:

Ունինք նաեւ արդու, չափ ինչ ցորենոյ՝ ալիւրի, եւն. որ նոյնպէս այս արմատէն եւ իմաստէն սեւրեալ կ'երեւի:

10. Արճիճ = ارز ارز արզիյզ = անագ, սնդիկ:

11. Բաստեան = بس փխսփեր = անկողին:

12. Գէշ = թերեւս ք ֆեժ եւ ց ֆեճ = թիւր:

13. Գրաւել = گرو گرو կիրեվկյսեկն, որ նոյն է նշանակութեամբ:

Հ. Տէրվիշեան այս բառին հնդիկ եւ զանդիկ արմատները լաւ կը գտնէ. բայց ٭٭٭ կիրիփթեկն ին դէմ հանելով կը սխալի. զի այլ է ٭٭٭ ին նշանակութիւնն եւ այլ ٭٭٭ ին:

14. Գրտակ = گرو کیرسک, հացի տեսակ մը:

15. Դահլիճ = داهل داهل skելիյզ:

16. Երանգ = عن رեկկ:

17. Զբօս(նում) = زبوسه սիւփուզ եւ زبوسه սիւփուժ, زبوسه սիւփուզիյսեկնէն որ յամել ուրեք, կասիլ, դանդաղիլ, դեգերիլ, եւն. կը նշանակէ: Յիրաւի զբօսնուլն ալ ուրիշ բան չէ, յընդարձակ միտս:

18. Թանկ = تنك քեկկ = ծանր բեռ եւ հազուագիւտ ինչ:

19. Թոշակ = توشه քուշե = պաշար ճանապարհի, պարէն:

20. Լախտ = لخت շախք:

21. Լկամ — لكك լիկեամ:

22. Խաւար = ځو Խաւիկր , զոր ոմանք արեւելք եւ այլք արեւմուտք կ'իմանան , եւ յայս միտս կ'ըսուի նաեւ ځو Խաւիկնس , ځو Խաւիկنسي : Մտիցն արեւու եւ Խաւարի առնչութիւնն ակնբերեւ է . զի մին ծնունդ կուտայ միւսոյն :

23. Խնդալ = ځند Խեկնسک եւ ځندان Խեկնسان :

24. Կապէն
Կապէնք } = ځپک Կեապիյն , Եիֆեսիի ժամանակ առն կողմանէ կնոջ խոտացուած զին արծաթոյ առ Մահմետականս :

25. Կարազ = ڪر Բերե :

26. Կենդանի = ځند Գիւնسک :

Հ. Տէրփիչեան դարձեալ երկար պտոյտ մը կ'ընէ , մեկնելու այս բառը : Հնդ. ջի , ջիվ , հնդ. ջի , հպ. ջիվ , հպ. ځپس Գիյսթեկն , հոլ. Ժիգի , լատ. vivere (?) էն կը բերէ կը կազմէ կե-ալ , կե-նդանի , կե-նցաղ :

27. Կուժ = ڪوز Կիուզե :

28. Համախոհ = ځمخواه Իեւ-խահ :

29. Համար = ځمار հէմար :

30. Համապատիւ = ځمپا Իեւ-փա կամ ځمپا Իեւ-փայե : Տես եւ պատիւ :

31. Համողել = ځموزيدن ամուղիյսեկն եւ ځمومتان ամուխթեկն , որք կը նշանակեն ուսանիլ եւ ուսուցանել : Եւ համողելն ալ բնականաբար ուսուցանելով կը լինի : Յորմէ

32. Համողիեր = ځموزكار ամուղիկար , հրահանգիչ :

33. Հանապազ , իբր համապազ = ځمپا Իեւ-պազ , բարդեալ ի բառիցդ ځم Իեւ-ե (համայն , ամենայն) եւ ځپ անգամ : Որպէս կան նաեւ ځمپا Իե-

մեջիպ, ամէն գիշեր եւ օրօր հեմհերուզ, ամէն օր :

Հոս դարձեալ կը զատուի մեզմէ Հ. Տէրվիշեան, որ Վեոս, սանսկրիտ , լտ. յոյն , գոթացի եւն. մէջ բերելով՝ sana, senex, հմէրս, sin-ista, sin-teino էն կը ճգնի հանել հայերէն նախ հիւն ը, (որպէս զի հնութեան՝ ծերութեան իմաստը շօշափէ .) յետոյ հանի ն, եւ ապա հանապազը որ ոչ իմաստիւ եւ ոչ ճայնիւ մերձաւորութիւն մ'ունի յիշեալ բառից հետ :

34. Հանգոյն՝ իբր համագոյն = օրօր հեմկիռն :

35. Հանճար هنجار հեկնար, ճանապարհ արտուղի, եւս եւ գնալ ընդ կարճ եւ ընդ կտրուկ ճանապարհ : Որով կը մեկնուի, ընդլայնմամբ իմաստի, հանճարոյ հնարիմացութիւնն որ, արգարեւ, ամենէն կարճ եւ կտրուկ եղանակաւ կը տնօրինէ եւ կը վարէ, մինչ հասարակ միտքերն հետեւակ միջոցներով շատացեալ կը տկարանան :

36. Հաստ — յորմէ հաստատեմ, հաստեմ, եւն. որք իրենց համագօրն ունին իբրոս هاست հեսթ, هاسته հեսթէն, هاستان հեսթան, որք կը նշանակեն ստեղծել, առնել եւս եւ ամրապնդել, նստուցանել, ազուցանել եւն. Հ. Տէրվիշեան հոս դարձեալ հեռաւոր աղբիւրներու կը գիմէ եւ արարչութեան գաղափարէն հեռանալով՝ ամրութեան, պնդութեան պւելի կը յարի :

Սակայն հայերէնի մէջ հաստացելը ինքնին իսկ ստեղծելու՝ յօրինելու գաղափարին մօտ է, եւ յայս միտս գործածուած ալ է :

37. Հարազատ . Հ. Տէրվիշեան կը մեկնէ զայս هازف ֆերզհէնով . Թէեւ հաւանականութենէ հեռի չէ, բայց սովորական կիրառութենէն քիչ մը կը հեռու-

նայ իմաստով : Ձի հարագասը՝ հայերէնի մէջ առելի եղբայր եւ նոյն հօրմէ եղած եղբայրներ կը նշանակէ , մինչդեռ այ՛ր յատկապէս որդի կը նշանակէ :

Վասն որոյ ոչ նուազ բանաւոր կը թուի մեզ պարզել բառն այս ձեւով . իբր հա(յ)ր-ա-գաս , այսինքն հայր-ա-ծին : Քանզի այ՛ գաս , որ ծին՝ ծնունդ կը նշանակէ , առանց այլայլութեան , ուրիշ տեղ ալ գործածուած կայ ի նոյն միտս , այսինքն պայագաս որ պարզեալ ըստ տարազաւ պայ-ա-գաս կամ՝ թաւ հնչմամբ՝ թեկ-ա-գաս , կը ներկայացնէ ամբողջութեամբ այ՛ թեկ-գասե կամ պիյ-գասե բառը որ պայ-ազատ ըսել է :

38. Ճիշդ , ըստ իւր սովորութեան ջրհեղեղէն դարձեալ կը սկսի Հ. Տէրվիշեան եւ , իբրեւ ի Բաբելոն , հնդիկը՝ զանդիկը եւն . ի հանդէս հանելէ յետոյ , կը գտնէ չգիտեմ որ լեզուաւ ki-kin , զոր կը դիմադրէ հայ . ֆինի , յորմէ կը հանէ ֆն-ն-եղ , « իբր ֆին-ֆին-եղ » կ'ըսէ . յետոյ կ'անցնի լատինին , յորմէ կ'առնու quae-s-o , quae-r-o (խնդրել) , եւ հուսկ ապա կը հետեւցնէ մեր ճիշդը եւ ճշմարիտը :

Մեր միւս պատուական բարեկամն , Տ. Յովհ. Հիւնքեարպէյէնտին ալ լտ. justusէն կը բերէ այս բառը , եւ իբրեւ յատուկ անուն Յուստոս ձեւ մ'ալ ունինք Ս. Գրոց մէջ , կ'ըսէ , յապացոյց :

Տ. Հիւնք. Հօր դաւանութիւնը գիտեմք , որ մեր նախնիք լատիներէնի ալ հմտութիւն ունէին , կ'ըսէ , եւ իւր այս կարծիքը , առ ի չգոյէ պատմական հաստատութեան , մի քանի բառից վերլուծութեան վրայ կը հիմնէ , որոց վրայ լատինական ծագում կը նշմարէ :

Տկար ենթադրութիւն :

Գանդի մեր նախնիք , նախ քան զՔրիստոնէութիւն , Հռովմայեցւոց հետ պարզ քաղաքական ծանօթութենէ մ'աւելի ո՛ր եւ է կապ՝ առնչութիւն՝ յարարութիւն ունեցած չեն : Եւ առաջի աչաց բերելով այն ժամանակի երթեւեկութեանց եւ փոխադրութեանց անհնարին դժուարութիւնը , եւ տեղեաց եւ աշխարհաց անհուն հեռաւորութիւնը , եւ բարուց եւ կրօնից ահագին խորութիւնը , անհնար էր որ մեր հիւսիսաբնակ նախնիք Իտալիոյ ջերին կլիմային մերձենալու մղուէին :

Յետ Քրիստոնէութեան , կամ զոյգ ընդ նմին , Լուսաւորչի Հռովմ գնացած ըլլալու զրոյց մը կար որ աւանդաբար կը յիշուէր , եւ դաշանց թուղթ անուն անո՞ճ՝ անուայ եւ անհեթեթ գրութիւն մ'ալ իբր վաւերագիր ի հաստատութիւն կը բերուէր : Բայց լուսահոգի Շահնազարեան բազմարդիւն վարդապետը մեծ դժուարութիւն չկրեց պատմական անհերքելի փաստիւք խախտել՝ ցրել այդ աւանդութիւնը եւ յօշ յօշ պատառել , յօդս ցնդել այդ զառանցական թուղթը : Որով եւ այդ թիւր եւ մուար կարծիքն ալ իսպառ բարձաւ ի միջոյ :

Գիտենք որ թարգմանչաց խմբէն գնացողներ եղան Հռովմ . բայց ի՞նչպէս եւ ի՞նչ առթիւ , լսենք զՊորենացին :

« Նաւել յԵլլադա կամելով , յԻտալիա բռնութեամբ անկաք հողմոց , եւ ողջունեալ ի հանգիստ Սրբոյն Պետրոսի եւ Պաւղոսի , ոչ բազում ի Հռովմայեցւոցն կացեալ քաղաքի , անցանելով ընդ Ելլադա յԱտտիկէ , սակաւ ինչ մնացաք յԱթէնս : Եւ ի կատարման ձմեռայնոյն՝ դէմ եղեալ ի Բիւզանդիոն

ելանել, փափաքելով մերոց հայրենեացն » :

Ուր յայտնի կը տեսնուի թէ ո՛չ թէ դիտմամբ եւ ուսումնական մասնաւոր նպատակաւ մը հանդիպած են Հռովմ, այլ պատահմամբ եւ օդոց աններդրութեան պատճառաւ ակամայ հոն ինկած են, որ եւ ժամանակի կորուստ մ'էր իրենց համար, իրենք որ կը փութային ժամ յառաջ յիւրսն վերադառնալ : Ուստի չյամելով անդ երկար՝ առաջին առթիւ եւ դիւրութեամբ յելլադա անցան :

Տեղի չկայ ուրեմն կարծելու թէ Հռովմէական լեզուի եւ հրահանգաց ո՛ր եւ է պէտք եւ կարօտութիւն մը զգացած լինին մերայինք ի թարգմանել զՍ. Գիրս : Մինչդեռ հաւանական է ենթադրել թէ, թէպէտ եւ Եօթնամանից վրայ ըրին հայ թարգմանութիւնը, Եբրայեցի բնագրին ալ մասամբ ծանօթութիւն ունեցան . գէթ զայս կ'ակնարկէ Խորենացւոյն մի այլ խօսքը որ, մթութեամբն հանդերձ, դարձեալ բաւական հաստատական է :

Քանզի յետ պատմելոյ յԵզեսացւոց քաղաք հասնին, կը յաւելու . « Թեթեւակի ընդ խորս դիւանին նաւեալ՝ անցաք ի սուրբ տեղիսն երկրպագել, եւ մնալ վայրկեան ի Պաղեստինացւոց հրահանգաւ » :

Արդ, ի՞նչ էին այս հրահանգք Պաղեստինացւոց ի Ս. Երկրի, այսինքն՝ Հրէական կեդրոնի մը մէջ : Յոյն լեզուի մշակութեան համար բնական չէր որ ի Պաղեստին յամէին, ուր Աղեքսանդրիա, իբրեւ նոր Աթէնք, մեծապանծ կը խրոխտար եւ համայն աշխարհի լուսաւորութեան վառարանն հանդիսացած էր, ուր եւ մերայինք կատարելագործած էին իրենց ու-

սու մն , չի լեզու պանծալի , ի տոսյգ յօղանալով ճե-
ձարանին վերաբանութեան » :

Յայանի է որ Երբայեցի լեզուին հրահանգաց կ'ակ-
նարկէ աստ պատմիչը : Եւ եթէ լեզուի խոր եւ բու-
վանդակ հմտութիւն ալ չենթադրուի , որոյ համար
չստ ժամանակ ունեցած չեն , գէթ տեղական հան-
գամանաց եւ այլ պիտանի հրահանգաց գլխաւոր
ծանօթութիւնքն անհրաժեշտ էին եւ մեծապէս պի-
տի սատարէին իրենց առաջագրած մեծ գործոյն :

Ինչ որ ալ լինի , զառնալով բուն մեր նիւթոյն ,
կ'ըսեմք թէ Ս. Գրոց թարգմանութեան մէջ եւ հու-
րուսա իսկ դարեր , յետ այնորիկ , լատին լեզուն մեր
լեզուին վրայ բնաւ ո՛ր եւ է ազգեցութիւն ունեցած
չէ եւ չէր ալ կրնար ունենալ :

Վասն որոյ բացէ ի բաց մերժելով այս կարծիքը ,
որով եւ ի Տ. Հիւնք. Հօրմէ առաջարկեալ justus
բառը , մեք ամենայն վստահութեամբ եւ համար-
ձակութեամբ կ'առաջարկեմք պարսիկ ساز միւսք
արմատը՝ ինդրուած միշոյ բառին համազօր :

Յիրաւի միւսքը կը նշանակէ քննել՝ զննել՝ խըն-
դել՝ (եւ հետ զհետէ աստիճանաբար լայնելով իմաս-
տին) ստուգել՝ ի վերայ կալ՝ հասու լինել , որով եւ
օրինակին եւ նախատիպին մէջ կեցած նոյնութիւնն
ի վեր հանել :

Ո՛չ ապաքէն այս է նաեւ հայերէն միշոյ՝ մշոյել
բառին իմաստը :

Եթէ , արդարեւ , ուշագրութեամբ նայուի այս
բառին կիրառութեանը , պիտի տեսնուի որ , ո՛ւր ու-
րեք որ գործածուած է , յայտնի կամ լռելեայն ,
միշտ քննութեան՝ զննութեան՝ հետազօտութեան

գաղափար մ' ընդ իւր կը բերէ եւ կը պատասխանէ գաղ. exacte բառին . մինչդեռ ճշմարիտը բացարձակ առմամբ բանի մը դոյ կամ անդոյ , կամ տեղի աւնեցած կամ չունեցած ըլլալը կը ցուցնէ եւ կը պատասխանէ vrai ին :

Մեր միտքն աւելի որոշ եւ յատակ բացառելու համար ըսենք միանդամայն՝ թէ ճիշդը սխալին կամ փխրին հակառակն է . իսկ ճշմարիտը՝ սուսին :

Մինչդեռ լատ. justusը ասանց ոչ միտն եւ ոչ միւսայն կը պատասխանէ . այլ ուղղութեան՝ արդարութեան գաղափարը կուտայ եւ equitable ի , légitime ի կը պատասխանէ եւ , իբր այս , կը հակառակի սնիրաւորեան :

Գալով Ս. Գրոց մէջ գործածուած Յուստոս յատուկ անուան , սա բնաւ յապացոյց չի կրնար ծառայել առաջիկայ գատին : Առ առաւելն թա՛ կրնայ ապացուցանել թէ ի հնումն Հռովմայեցւոց եւ հռոմէացեցի Հրէից մէջ ալ սովորութիւն էր , որպէս զարդիս , բարուց յայտարար հասարակ անուններն իբրեւ յատուկ եւ սեփական մակդիր կամ պատուանուն գործածել եւ յորջորջել : Եւ Ս. Գրոց ակնարկեալ համարին մէջ ուր կը կարդանք . «Եւ կացուցին երկուս զՅովսէփ՝ որում Բարսաբայն կոչէին , որ անունանեցան Յուստոս , եւ զՄատաթիա» (Գործ. Ա. 23) , Յովսեփայ ուղղութիւնն եւ արդարութիւնը կը հռչակուի , մանաւանդ այն Յուստոս մակդիրով որ առաջի ժողովրդեանն վայելած յարգանաց՝ վստահութեան եւ համարման արտաքին յայտարար նշանն էր : Վասն այնորիկ բուն իւր Յովսէփ անունն ալ գրեթէ խափանելով անոր տեղ անցած էր :

Հայ թարգմանչաց համար դժուար չէր այս բառը հայերէն համազօր բառով մը թարգմանել, զոր օրինակ ուղիղ կամ արդար . ինչպէս բազում ուրեք կը տեսնենք թէ ըրած են, որդի Յեմեմայ ըսելով փոխանակ Բենիամինի, եւն : Այլ մեր գերիմաստ թարգմանիչք աւելի զգուշաւոր երկիւղածութեամբ մը բուն իսկ Յուսոս լատին ձայնը եւ յորջորջումը պահել նախընտրեք են՝ աւելի հաւատարիմ մնալու համար յոյն բնագրին որ նոյնպէս Ἰουστος կ'ըսէ, առանց թարգմանելու . եւ անտի եւ այսր հին եւ նոր բոլոր թարգմանիչք պահած են այս ձայնը :

Ուստի կարծել թէ մեք միայն Յուսոս ձեւ մը ունիմք լատինին համազօր՝ սխալ է :

Համոզում գոյացնելու չափ անշրտեցաւ, կարծեմ, առաջարկեալ բառը :

Իսկ անգրիտ եւ անլատինք, ձեւոյն եւ կազմութեան նայելով, անշրտէն շատ հեռի չեն թէ եւ, ինչպէս Հ. Տէրվիչեան կ'ընդունի, սակայն մեք, աներկբայ վերլուծութեան մը յանգած չըլլալով՝ լաւ կը համարինք անգիտութիւն խոստովանել, քան վարկպարագի ենթադրութեանց մէջ ընկղմել :

Յիշենք արդեօք հոս դարձեալ Տ. Հիւնք. Հօր կարծիքը որ անգրիտին վրայ լատին եւ յունական՝ եւ անլատինքին վրայ ալ լատին եւ պարսկերէնի խառնուրդ մը կը տեսնէ : Առաջնոյն մէջ սկզբնական երկու գիրը միայն լատինական է, կ'ըսէ, իսկ մնացածը յոյն χριτῆς (դատաւոր .) երկրորդին մէջ ալ առաջին սկզբնատառ ան միայն լատին՝ միւս մնացած շնարհին ալ պարսիկ ڤرست եւ ڤرست Զիւնարիյսեկն էն կը համարի, որոց նշանակութեանը մէջ

յունարէն ὀρθόδοξος գաղափարը կը գտնէ :

Այս մասին յիշեալ մեծարոյ բանասէրն երկար վարդապետութիւն մ'ալ կը դնէ . բայց , մեզ համար , հիմն արդէն խախուտ ըլլալուն՝ զանց ըրինք :

Արդ, մեկնելու այս լայն եւ արձակ կերպին մէջ, ուր սեղմիչ նկատողութեամբք նեղուելու՝ կասելու բնաւ տեղի չկայ , մի գիրը լատինէն , երկու տառը յոյնէն , վանկ մը զանդիկէն եւ մասնիկ մ'ալ սանակրիտէն եւն . բերելով վերլուծելու եւ մեկնելու , այլ եւս դժուարութիւն չի մնար :

Այլ թէ ուղիղ եւ բանաւոր է այս մեթոտը . — այն ուրիշ ինդիր է :

Թողով ուրեմն զայս , շարունակենք մեք մեր համեմատական զննութիւնը :

39 . Մարգարիտ = ܡܪܓܪܝܬ ܐܘܚܪܘܫܝܝܬ :

40 . Յափշտակել = ܬܫܝܐ ܐܘܦܝܚܝܝܝܬ : Հ. Ս. Տէր-վիշեան հնդիկ ապ եւ զանդ . աճ արմատները կը ցուցնէ հասանել՝ կապեչ նշանակութեամբ : Ուստի մեր բառը բայացեալ պարսիկ ܬܫܝܐ ܐܘܦܝܚܝܝܝܬին լաւ կը պատասխանէ , թէ՛ ըստ ձեւոյ եւ թէ՛ ըստ նշանակութեան որ , ինչպէս վերն ապաստանի առթիւ տեսանք , թաքուցանել՝ պահել կը նշանակէ եւ , յայս միտս , ճահողապէս կը պատշաճի նաեւ մեր յափշտակելին իմաստին . քանզի ծածկել՝ թաքուցանելու մէջ կապտել՝ կողոպտելու գաղափարն ալ կը պարունակէ : Պարզապէս իմաստի մերձաւորութեան ինդիր մ'է այս որ երկու ձայնից ալ միապէս ծնունդ տուած է :

41 . Յետկար = ܚܕܝ ܠܘܨܝܠܝܘܬ , յիշատակ , յիշեցուցիչ : Արդարեւ յետկար որ պաշտօնական թուղթ

կամ վաւերական դիր ըսել է, կարի յարմարապէս կը պատասխանէ յիշելիք կամ յիշեցուցիչ իմաստին, զի սովորական գործառնութեանց մէջ այսպիսի վաւերական թուղթք (հիւճճէթ) յառաջ կը բերուին որք զամենայն վէճ կը բառնան, յիշեցնելով եւ առաջի բերելով եղելութեան ամէն պարագայներն եւ հանդամանքը :

42. Նախ = تاقه նիւխիւսք, սկիզբն՝ առաջին :

43. Նման = ناه նիւմուև, ٤٥٢ նիւմուևեկ, ٤ նիւմա, որք ٥٥٢ նիւմուսեկն բայէն կը ծագին եւ կը նշանակեն ցուցանել, ցոյց, օրինակ, նման, հանդոյն :

Լսենք հիմա Հ. Տէրվիշեանը .

« Ma, man չափել, ձեռել, համեմատել, հոդ. եւ զնդ. մա՛, յուն. μέτρον չափ, μέτρος նմանող, μέτρος կապիկ, լատ. mē-tior չափել, հայ. ման, որմէ ն նախորդը (?) ն-ման, ասկէ նմանել . դարձեալ մա-սն եւ արի-ս սահմանատառով (?), եւ մար » :

Այս մա արմատէն կը բերէ նաեւ իմանալ, իմացայ, իմաստ, միտք :

Եւս եւ մնալ, մնացորդ, մնացուած, մնանել, մնանուած, մնանեակ, վերջապէս ուր ուրեք որ մա-ի կամ մի-ի հոտ եւ նշմարանք կայ :

44. Նշխար = نشخار նիշխար, نشخار նիշխար եւ ١٥٥٢ նիշխուր = 1. որոճալ, 2. մնացորդ՝ մաս՝ կտոր՝ հատուած, եւն. Այս երկրորդ առմամբ կը գործածուի մեր մէջ :

45. Շահասպրամ = شاه شاهره շահ իսփերև, տեսակ մը ռեհան որ կ'ըսուի նաեւ شاه فرم շահիսփերև եւն. :

45. Շայեկան = شايكانه շայիեան, բազում առաս, եւ առ մեզ շահաւոր՝ օգտակար՝ պտղաբեր՝ արգիւնաւոր, եւ յայս միաս՝ փոքր ինչ տարածութեամբ իմաստի, առատ՝ զեղուն լի։ «Քանզի երկիր՝ որ ըմպիցէ զանձրեւ բազում անգամ եկեալ ի վերայ նորա, եւ ծնանիցի արգիւնս շայեկանս նոցա վասն որոյ գործեցին . . . : Եբր. 2. 7. ուր առատութեան գաղափարն ակնբերեւ է :

47. Շապիկ = شاپكի ազանելիք գիշերոյ կամ որ եւ է ծածկայթ։ Եթէ այս ձեւը ծանօթ լինէր Հ. Տէրվիշեանի, փոխանակ վարանելու՝ պիտի վճռէր տիրապէս, քանի որ այնքան մօտ գնացած էր :

48. Շտապ = شتاب շիքապ :

49. Պայազատ = پيازات պիչզատ կամ پيازات պիչզատե (*).

50. Պարիշտ = پارتكس փերեք։ Մեր մէջ այս արմատը բարդութեանց եւ ածանցմանց մէջ միայն գործածուած է, զոր օրինակ կոա-պարիշտ, ամպարիշտ։ Այս արմատէն սեղմեալ եւ ամփոփեալ ձեւ մ'ալ ունիմք պաշտ, յորմէ պաշտօն, եւն. եւն.։

51. Պատասխանի = پارتكس փասիւիս։ Այս երկու ձեւերն, որ ի սկզբան անդ իրարմէ բաւական հեռի կը թուին, միմեանց հետ բնական կերպիւ կապելու համար դիտելի է որ پارتكس պարսիկ բառը բարդեալ է ի Կ (փա=տօք) որ Կ (փայ) ի կրճատեալն է, եւ ի Ը (սիւիս=խօսք) արմատէն որ پارتكس (սիւիսե) ի կրճատեալն է։ Որով پارتكس իբր پارتكس կը նշանակէ, բոտական իմաստով խօսիին ոտքը։ Եւ որովհետեւ պատասխանը միշտ այն խօսքն է որ իրմէ առաջ

(*) «Արմատը աւելի թուրք լինել կը թուի։

անցած խօսքը կ'ենթադրէ, այն է հարցում մը որուն կը հետեւի, ըստ իմիջ կ'արդարանայ վերի ըմբռնումը, իբրեւ ոտք եւ հետեւորդ գլխաւոր խօսքին :

Իսկ թէ ինչո՞ւ փայտիւսիկն կամ, ձայնաւորաց մերձաւոր հնչմամբ, փայտախիւսիկն կը լինի առ մեզ պատասխան եւ ոչ գոնէ պայտախիւսիկն որ աւելի ողջ կը պահէր հնչումը . դիտել կուտամք որ օ ով նըրբացեալ բառերն առ հասարակ > (տ) ով պահուած են մեր մէջ, զորօրինակ ք փեյֆեր = պատկեր . ք փեյվիկն = պատուանդ , ք փեյվիկսք = պատուաստ : Այս սովորութիւնը այնչափ յաճախագէտ է որ կրնայ մինչեւ իսկ կանոնի տեղ ընդունուի :

Ապացոյց որ ի հնումն պարսից մէջ ալ թաւացեալ s հնչումը կար, ունիմք Վ ւնայե բառն որ թէ այս նուրբ ձեւով եւ թէ յս ւնասե հնչմամբ կայ եւ կը համապատասխանէ մեր ւնասակին :

Սակայն երբեմն ալ, դուն ուրեք, պահուած կը տեսնեմք օ գիրը հայերէնի մէջ, որպէս . ք փեյֆար = պայքար : Երբեմն ալ վերջին օ (հէ) գիրը փոխուած կը տեսնեմք ի s, զոր օրինակ ք նիկեահ = նկատ եւն :

Ուստի սոյն օրինօք եղած է փայտախիւսին առ մեզ պատասխան :

52. Պատիւ = Վ փայտի : Վերի բացատրութիւնը հարկ չի թողուր կրկնելու որ հոս ալ ե եւ s գրոց փոխադրութիւն կայ :

53. Պատշաճել = ք պայտախիւսիկն, պարտ՝ անկ եւ պիտոյ լինել . — դարձեալ նոյն փոխադրութիւն :

54. Պատուհան = باخان պասխան :

55. Պատուհաս = باداشت փաստաշ կամ փաստաշք , բարեխատուցումն կամ հատուցումն բարեաց , իսկ առ մեզ հակառակ իմաստով հատուցումն չարի : Ասոր կը մերձեցնեմք նաեւ պասիժը որ փաստաշին մի այլ ձեւն է , եւ յարմարապէս կը զուգորդի պատուհասին :

56. Պատրաստել = پياست փիյրասթէն , յարգարել՝ հանդերձել՝ կազմել՝ պատրաստել : Այս ալ վերի օրինաց կը հետեւի :

57. Ռոճիկ = روز րուզի , օրական թոշակ :

58. Սկահ , ծագեալ ի Սկիին 𐎎 (սիկի)է , որ յիշատակեալ է յայլոց եւ կը նշանակէ նոյնպէս գաւաթ՝ բաժակ :

Ասկէ կ'երեւի նաեւ սկաւառակ , ուր ըր թաւանալով կը նոյնանայ գրեթէ հի հետ :

59. Սկեսուր = خمر խիււր (աներ) , خور խիււուր (սկեսրայր) եւ خور خمر խիււուրէ (ղոքանչ) : Առ մեզ այս նուրբ զանազանութիւնը կորսուած կամ բնաւ առնուած չէ , եւ լոկ մի առումն եւ եթ պահուած է :

Բառին այս լոին մերկութեան եւ պարզութեան առջեւ , այլ եւս հեռաւոր աշխարհներ երթալով sva-sar, sru-sa, su-na-sa, sva-su-ra, sva-çva, եւն . մինչեւ իսկ յոյնէն χύριος փնտռելու տեղի չկայ , կարծեմ :

60. Սպայ = اسپه սիփահ որ եւ اسپه սիփիհ եւ اسپه իսփահ որք կը նշանակեն զօրք՝ զօրական՝ սպայ : Յորմէ սպասալար = اسپه-ساز սիփիհնալար , եւ սպարապետ կամ սպայապետ = اسپه-ساز սիփիհնալիտ կամ اسپه-ساز սիփիհնալիտ :

61. Սպանդարամետ = سپندارمذ *սիփեկնսարմիւս* եւ ասپندارمذ *իսփեկնսարմիւս*, որ բազում այլ իրաց հետ կը նշանակէ նաեւ դիփ, երկիր, իբր գէք բարեկենդանութեան գործածուած է սա մեզ :

62. Սպառ = Եջ *սիփերի*, կասարած՝ վախճան՝ լրումն : Յորմէ ի սպառ :

63. Սպար եւ ասպար = Ե *սիփեր*, վահան, մկունդ :

64. Ստէպ = شتاب *շիրապ որ նոյն է ընդ շսապի*, որոյ եղանակաւորեալ մի ձեւն է : Զի հաւասարապէս կ'ըսուի շտապաւ եւ ստիպաւ :

65. Ստուար = استوار *իւսրիւ վար* : Հոս Հ. Տէրփիշեանը հասկնալ կարելի չէ. ուստի չպիտի փորձենք ի մէջ բերել :

66. Վանդակ վանդ արմատէն, որ է ۛ *պեկն*, կապ՝ արգելան :

67. Վարժ = ۛ *վերգ*, ի բայէդ ۛ *վերգիյսեկն*, որ կը նշանակէ ուսանել՝ ուսուցանել՝ սովորել, եւն : Ասոր մի այլ ձեւն մարգել, մարգպան, մարգիչ : Ասոր մօտ ձայնէ մը ۛ *վիրտ* (աշակերտ) բառէն կուգայ նաեւ մեր վարդապետը, իբրեւ պետն աշակերտաց, ուսուցիչ նոցա եւ մարգիչ եւ հրահանգիչ :

Հ. Տէրփիշեան ալ որոյ հետ բաւական խօսած էինք սոյն նիւթին վրայ, թէ եւ քիչ մը ճապաղ՝ այլ գոհացուցիչ կերպիւ կը մեկնէ այս բառերը :

Իսկ Տ. Հիւնք. Հայր դարձեալ լատինին կը դիմէ եւ *veritas* (ճշմարտութիւն)էն կը բռնազրօսէ բերել վարդապետը :

Ասոր հերքումն իւր մէջ ըլլալով երկարելու տեղի չկայ :

68. Վարունգ = ڪارونج վարեակ :

69. Վաւեր = ڍڍ պավեր, հաւատ, ի բայէն ڍڍڍڍ պավերիցեկն, հաւատալ : Որով վաւերական, վաւերացնել, եւն. կը նշանակեն հաւատալի, հաւատարիմ եւ հաւատարիմ առնել կամ գործել, հաւատարմացնել, եւն. Այս է նաեւ ստոյգ իմաստն վաւեր եւ այլ բառից առ մեզ :

70. Տաճար = Թերեւս ք քաներ, որ ձմեռնատուն ըսել է : Բառի մը իւր նախնական նշանակութենէն ելլելով տարբեր եւ անմը մօտ բաներու ալ տարածուիլը հազուադէպ չէ : —

Հոս կնքելով մեր այս փոքր հաւաքածոյն եւ որ եւ իցէ աշխատութիւնը, հարկ կը համարինք, այս առթիւ, հրաւէր կարդալ ազգային բանասիրաց որ եթէ ունին այս եւ այլ ծանօթ ցանկերէ դուրս բառեր, կամ եթէ պատահին յետ այտորիկ, թող հաճին ի հրատարակութիւն տալ հետ զհետէ, որպէս զի ըստ կարի ամբողջութիւն մը կազմէ եւ լրանայ գրական այս մասը :

Գ. Թէրտեր

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Թանձր ու խաւարչտին գիշեր մ'է . աղջտեղջին հաստ ամպեր կը ծածկեն երկնից պայծառ երեսը , նման սգոյ անթափանց ֆրեքին որ գեղեցիկ կնոջ մ'անուշակ դէմքը կը քողարկէ : Թաց տղմուտ սալայատակին վրայ փողոցին կանթեղները դժգոյն լոյս մը կը հեղուն . տանիքներէն կաթկթող շուրթ կայլակները մեռելոց զանգակին զանգիւններուն ազդեցութիւնը կ'ընեն վրայ , եւ անզուսպ փափաք մը կը զգաս ապտակելու այն անցորդն որ , անտարբեր սրտիդ ցաւին , անտարբեր այն գիշերուան անհուն տիրութեան , կ'անցնի թեթեւոտն՝ ծիծաղկոտ խոսակցելով իւր ընկերոջ հետ :

Հասած ես այն տարիքին յորում մարդ իւր առաջին ցնորքներէն հմայաթափ կ'ըլլայ , եւ իւր պատանեկութեան երազներն , այն ոսկի երազներն զոր յուսոյ երփներանգ թեւերուն մէջ օրօրած , իւր սրբտին ամենէն փափուկ , ամենէն զգայուն մասովը սնուցած ու աչաց ամենէն քաղցր արցունքովն ուռգած է , այն գեղափայլ յոյսերը բաղդին մէկ անգութ հարուածով կը ցնդին կ'անհետանան , եւ սիրտը կը մնայ թափուր՝ կ'արծես դադրելով բարբախելէ , դադրելով զգալէ : Եւ անսահման տրտմութեան մը մատնուած՝ կը քայես մութ գիշերին մէջ , սահելով թաց սալայատակին վրայ , գրեթէ թմրած՝ անզգայ շուրջը անցած դարձածին , դիտելով մութ երկինքն , ուր ոչ մէկ լուսոյ աստղ չ'երեւիր , ոչ մէկ սիրական

դէմք չի ժպտիր, ոչ մէկ բարեկամ ձեռք քեզ չի կարկառիր : Աչերդ միայն դատարկութիւն կը տեսնեն , եւ հառաչներդ մեռնելով կոկորդիդ մէջ կը խեղդեն զքեզ . եւ կ'անիծես զայն որ առաջին անգամ ճանչցուց քեզ ցաւը , ցաւն անագորոյն որ իւր ոսկրուտ թեւերով զքեզ կը սեղմէ ու սրտիդ վէրքը կ'արիւնէ , կ'անիծես օրն յորում ծնար , եւ մոլար քայլերով կը յառաջանաս մութին մէջ . . . ցանկալով մեռնիլ գերեզմանին խաւարին մէջ առ յաւէտ թաղելու համար վիշտդ . . . :

Այլ յանկարծ . . . գիշերուան ծոցին մէջ նուազող աւաչի մը նման մեղմիկ մրմունջ մը կը վրդովէ շուրջդ տիրող չարագուշակ լուսթիւնը . անոյշ նուազ մը հեշտօրօր տակաւ կուգայ ունիդ գգուել եւ անըզգալաբար զքեզ դէպ յինքը կը քարշէ : Երագի մէջ քալողի մը նման յառաջանալով դէպ յերանաւէտ բնակարանն ուրկից կը լսուի երաժշտութիւնն , ինքզինքդ կը գտնես բարեկամի մը տանն առջեւ , ուր մտերմական երեկոյթ կայ . դողդոջ ծունկերդ ակամայ զքեզ կը տանին սանդուխն ի վեր , եւ կը հասնին շողշողուն սրահն որ կարծես պարիկներու բնակավայրն է . այնքան լոյս , այնքան բոյր , այնքան շնորհ կայ հոն . գեղեցիկ կանայք զարդարուն՝ փայլուն , դիցունուոյ արձաններու նման անխօս , շարուած են թաւշապատ սթոռներու մէջ , եւ արք օնւազգեաց մեռելակիրներու նման լուռ ու տխուր կեցած են յոտին . այլ դու անուշաղիւր այդ ամենուն՝ անձկակարօտ աչօք կը դիտես մի միայն այն դժգոյն աղջիկն որ , գանգուր վարսերը ուսերն ի վար , սեւ հիւանալի աչերն երկնային խանդով հրավառ ,

սպիտակ մատանցը ներքեւ կը դողացնէ վիթխարի դաշնակ մը :

Ի՞նչ անբացատրելի զգացումներ կ'արտայայտէ իւր եղանակը . նախ՝ մաքուր է եւ ջինջ , անհուն տխրութեամբ մը համակուած , նման այն մելամաղձոտ հծծիւնին զոր մարդ մութին մէջ գերեզմանոցէն անցած պահուն նոճիներուն մէջէն կը լսէ , եւ ուր իւր վաղամեռիկ բարեկամաց հոգիներու տըրտունջն ըլլալ կը կարծէ : Յետոյ անդգալաբար մեղմիկ նուազը տեղի կուտայ անարկու եւ հնչուն խազերու . փոթորիկը կը սկսի , մութ անտառներու մէջ հովը կը սուրայ , երկինք որոտընդոտ կը գոռայ , սոսկումը կը տիրէ . մարդկային կրքերու անուելի պայքարն է այն , կարծես սատանան է որ կ'անցնի , դժոխային ժխորով , ամէն տեղ սարսափ սփռելով . . . քրտանց խոշոր կայլակներ կը սկսին հոսիլ ճակտէդ ի վար , եւ սիրտդ կը սեղմուի . . . : Այլ իսկոյն մրրիկը կը խաղաղի , հանդարտ շունչ կ'առնես , բուն հովին տեղ անոյշ գեփիւռը կը թեւածէ , նորածիլ տերեւոց մէջ իւր սիրոյն վրայ ողբացող սոխակի երգին նման մեղմիկ եւ մխիթարիչ հրեշտակի մը բարբառին պէս քնքոյշ նուազներ կուգան հոգիդ գգուել , ու երեւակայութիւնդ կը սաւառնի ներդաշնակութեան անհուն ովկէանին վրայէն մեղմօրօր դէպ յերանաւէտ վայրեր դոր դեռ մահկանացուաց ոտքը չէ պղծած , եւ հոն կը ստեղծէ քեզ աշխարհ մը լուսածածան , ուր ոչ ատելութիւն կայ , ոչ քէն . այլ համայն լոյս եւ յոյս , ուր երկինքը պայծառ է յաւէտ , ուր օդը ջինջ է , եւ ուր մշտալար ոսկի քնարներու արձագանգը կ'երթայ միանալ ար-

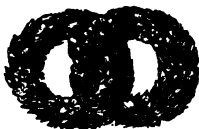
ծախի վտակին հեզիկ մրմունջին, եւ կը թուիս ապրիլ հոն՝ չըջապատեալ անոյշ ու հրեշտակային արարածներէ, որոց աչաց մէջ երկնային բարութեան մը ցոլացմունքը կը շողայ, որք համայն գորով են, համայն խանդաղատանք, որոց տեսքն իսկ բաւ է ամէն թախիծ ճակտէդ վանելու... եւ արցունք կ'ողողեն այտերդ :

Եղանակը նուազած է դաշնամուրին փղոսկրեայ մատերուն վրայ, որք կարծես տակաւին կը թրթրոսն սեւահեր աղջկան փափկիկ ձեռաց ներքեւ. եւ դու քու սքանչացմանդ մէջ կարծելով տակաւին լսել այն մարգարտաշար խաղերու արձագանգը՝ սիրտդ զեղուն դուրս կը սլանաս սրահէն, ուր հասարակ շնորհաւորութիւնք կը տեղան արուեստագէտ օրիորդին գլխուն :

Անձրեւի կաթիլներն ոչ եւս տխրահնչուն կը կաթկթին տանիքներն ի վար, ոչ եւս խաւարին է սալայատակը տղմուտ, ուր լուսնոյ շողերն արծաթափայլ կը ներկեն ջրալից ակօսները. աղջամղջին հաստ ամպերը փարատած են, եւ մաքուր անբիծ երկինք մ'աստեղազարդ կը հակի գլխուդ վերեւ. հոգւոյդ վիշտն եւս փարատած է. յուսոյ նշոյլներ սկսած են տակաւ լուսաւորել միտքդ. ցնորք խօլ թիթեռնիկներու նման կը թեւածին շուրջդ, ու աչերդ իւրաքանչիւր աստղի մէջ կը կարծեն տեսնել բարեկամ դէմք մը՝ որ քաջալերական անոյշ ժպիտ մը կ'ուղղէ քեզ, եւ կենաց միջին ուղւոյն մէջ կ'առաջնորդէ քայլերդ տակաւին անհաստատ : Փափաք մը կը զգաս ձեռքը սեղմելու այն անտարբեր անցորդին որ՝ հոգւոյդ վիճակին անտեղեակ՝ թեթեւօտն կ'անցնի

քովէդ խօսակցելով . սփոփանաց հառաչը կուրծքդ
կ'ուռեցնէ , եւ կ'օրհնես այն աղջիկն որ ցաւդ ամո-
քեց ու կարծրացեալ սրտէդ նորածիլ վիշտդ վանեց ,
եւ ժպտագին կ'ընթանաս սահելով սալայատակին
վրայէն , գո՛հ ապրելուդ , տրամադիր օրհնելու օրն
յորում ծնար :

Նախկին Լեւոն Բաբայան

Կ Ն Ո Ջ Ս Ի Ր Տ Ը

Անիրաւարար ըսուած է թէ կնոջ սիրտը փափուկ է: Այո՛, դիւրազգած է կնոջ սիրտը, շուտով կը կարեկցի, դիւրաւ կը վշտանայ. այլ կարծուածին չափ փափուկ չէ: Կեանքի ամէն պարագայներու մէջ, երբ սիրտը դեր մ'ունի կատարելիք, հոն է կինը: Երբ թշուառութիւն մը կայ սփոփելու, հոն կ'երեւնայ, եւ շատ անգամ հրաշքներ կը գործէ իր քաղցր եւ սփոփիչ խրատներով: Եթէ վշտակիր մը կայ մխիթարուելու, հոն ալ կը տեսնես զինքը, ուր կ'ամռքէ ցաւերը իր կենարար սպեղանիով. սրտին բոլոր սփոփիչ գանձերը կը թափէ, եւ կը յաջողի մեղմացնել վշտացեալ սիրտը: Կինն իր կրած ցաւերուն ալ կը դիմադրէ. սրտի ամէն պայքարներու մէջ յաղթող կը հանդիսանայ միշտ. եւ եթէ երբմն կքի, երբք չի կոտրիր. առակի եղեգին պէս: Երբ թշուառութեան մէջ գտնուի, սրտապինդ եւ անվհատ կը մարտնչի անողոք ճակատագրին դէմ. ինչ որ այր մարդը պիտի վհատեցնէր ու կասեցնէր, կինն անհկուն կը մնայ անոր մէջ: Եթէ վիշտ մը ունի, այդ վիշտն որքան ալ բուռն ըլլայ, զիտէ դիմադրել անոր. չ'ընկճիր բնաւ վշտի բեռին տակ: Ո՛ւր որ այր մարդը յուսահատ կ'ողբայ, կինն յուսալից կը ժպտի:

Ինչէ՞ն է այս ոյժը կնոջ սրտին մէջ. ինք որ մարմնով տկար արարած մ'է, ի՞նչպէս կ'ըլլայ սիրանս այնքան զօրաւոր:—

Զի հաւատք ունի: Եւ այս հաւատքն է որ, Սանդուխտէն մինչեւ Կատարինէ, ա՛յնքան վսեմ արարքներ գործել տուած է հայ կիներուն իսկ: Ուստի մաղթենք՝ որ հայ կինը միշտ հաւատքով մնայ:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ ՄԵՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Մեր վարժարաններու մէջ հասարակ ընթերցումի շատ կարեւորութիւն չի տրուիր ընդհանրապէս. եւ այդ պատճառաւ՝ հոգ չի տարուիր որ տղայ մը իր ընթերցանութեան առաջին տարիներուն մէջ կարենայ, անսխալ կարդալէն զատ, պէտք եղածին պէս կարդալ, այսինքն զինքը մտիկ ընողին հասկնալի ընէ իր ընթերցումը:

Վարժարաններու մէջ՝ առ հասարակ՝ կը բաւականան աշակերտին անսխալ ընթերցում սորվեցնելով. ա՛լ նկատողութեան չեն առներ թէ անոր կարգացածը հասկնալի կ'ըլլա՞յ թէ ոչ. կիտաղրութեան ուշադրութիւն կ'ընէ՞, շեշտերը պատշաճօրէն կը գործածէ՞. մինչեւ անգամ, եթէ կարդացած ատենը եղանակ մը դնէ, անոր ալ անփոյթ կը գտնուին շատ անգամ ուսուցիչները: Ասկէ առաջ եկած է որ մեր վարժարաններէն՝ այսինքն Կ. Պոլսոյ հայ վարժարաններէն ելլող շատ մը աշակերտներ, մանչ կամ աղջիկ, յոռի ընթերցում մը ունին: Անոնց ո՛չ հնչումը ուղիղ է եւ ո՛չ կէտերուն եւ շեշտերուն ուշադրութիւն կ'ընեն. իսկ ձայնի ելեւէջ բնաւ չկայ

Պաշտօնական կերպ մը , արուեստակեալ ձայն մը կ'առնեն աշակերտները , երբ գիրքը ձեռք առնեն կարդալու համար : Եւ այս ամէնը՝ գիտէ՞ք ինչու . վասն զի առաջին տարիներուն մէջ տղան սխալ ըմբռնած է ընթերցումի կանոնները . չէ գտնուեր մէկը որ իրեն ճանչցնէ իր սխալները : Մէկ խօսքով կարեւորութիւն չէ տրուեր վարժարանի փոքրագոյն կարգին :

Եւրոպական ազգերու մէջ մասնաւոր գիրքեր կան որոնք կը սորվեցնեն՝ թէ ինչպէս կարդալ պէտք է : Մեր մէջ կը պակսին այդ տեսակ գիրքեր . — եւ դեռ շատ տեսակներ՝ նոյնքան կարեւոր . — ուրեմն մի միայն ուսուցիչներուն պարտքն է սորվեցնել տրդուն՝ իր առաջին քայլերն ուղիղ առնել :

Կը յիշեմ որ , ասկէ քառորդ դար առաջ , հայ աղջիկներու վարժարանի մը մէջ , որու խնամակալութիւնը թաղին տիկիներէն կը բաղկանար , այբուբենի դասը բարձրագոյն կարգի աշակերտներուն հայկաբան դասատուին յանձնուեցաւ : Արդեօք ամէն դպրոցի խնամակալութիւն իգական սեռէ՞ն պէտք է բաղկացած ըլլայ , որպէս զի հոգ տարուի ապագայ սերունդին դաստիարակութեան տարրական ընթացքին :

Գալով արտասանութեան դասին , ինչ որ կ'աւանդուի մեր վարժարաններու մէջ , ուրիշ բան չէ , այլ լոկ բերանացի սորված շատ մը բառեր , որոնք աշակերտներուն գլխին մէջ գետեղուած են : Եւ այս ալ իր արուեստակեալ կերպն ունենալէ զուրկ չէ : Աշակերտը երբ ոտքի կ'ելլէ գոց սորված ոտանաւոր մը արտասանելու համար , մտիկ ընողը՝ քեր-

Ս Փ Ո Փ Ա Ն Ք Գ Ի Տ Ո Ի Յ Ե Ա Ն

Երանի՛ գիտունին :

Պատանի է դեռ , այլ վաղ իսկ անուշադիր իւր շուրջըտըրը պատող ունայն հրճուանաց հրաւէրներուն , ուրիշներէ աւելի հրճուանք կը զգայ , երբ կուգան հետզհետէ պարզիլ իւր առաջ համայն արարչութիւնը վարող անխախտելի օրէնքներն :

Նման անխորձ ճանապարհորդին որու ամեն քայլ մի նորութիւն է , որու ամեն հայեացք տենչանք կը բերէ մօտենալ տեսնուած առարկային եւ չըզոհանար երբէք մինչեւ չ'ընտելանայ անոր հետ , ուսանողն գոհունակութեան մի շունչ կ'առնու ամեն անգամ որ կը զգայ իւր միտքը պարարտիլ :

Կ'ուսանի անդադար , եւ անդադար իւր ուսանելու ախորժն անյազելի կը լինի : Ժամանակին արտադրած եւ համբարած հմտութեանց պաշարն է որ կը վայելէ :

Ժառանգն է նա ժառանգութեանց պատուականագունին՝ զոր սերունդներն դարէ ի դար , ուղեղէ ուղեղ կ'աւանդեն իրարու :

Աչքի առաջն ունի այն հոյակապ անձանց օրինակն , որք ուժգին եւ յանկարծական մի մղում տուած են մարդոց վիճակը դէպ ի բարելաւութիւն : տանելու համար . զի դա՛ է ճշգրիտ գիտութեան արդիւնքն եւ ճշմարիտ գիտունին նպատակը :

Եւ կ'իմանայ որ իւր անձն օր քան զօր կը բար-

ճրանայ սովորական մարդոց մակերեւոյթէն վեր , եւ սիրտն արդէն յուսով եւ ցնծութեամբ լեցուն է :

Երանի՛ գիտունին :

Չափահաս է այժմ եւ մշտական գործաւոր մի շէնքի՛ որու հիմերն իսկ հազիւ թէ նախագծուած են :

Չը տեսներ թէ ի՛նչ տքնութիւնք եւ յուսախաբութիւնք կ'սպասեն իւր ճամբուն վրայ , եւ կը քայլէ միշտ :

Կը բերկրի հողին ամեն անգամ որ խելամուտ կը լինի տարերաց պէսպէս յատկութիւններուն եւ կը լուծէ աստիճանաբար տիեզերային հանելուկներն , որք միմեանց կցորդ՝ անընդհատ մի շղթայ կը կազմեն : Գիտէ թէ բնութեան մէջ ծածկեալ ոյժեր կան , զորս մարդ չ'է կարողացած տեսնել տակաւին , եւ թէ հանճարն յերեւան պիտի բերէ մի օր :

Չըկայ իրեն համար գիտութեան մէջ մի մանրամասնութիւն որ արհամարհելի լինի : Չըկայ պարզ մի օրէնք նիւթերու սեպհական՝ որ աւելի բազմա-յօղ օրէնքներու լուծման չ'առաջնորդէ : Եւ այսպէս ծանօթէն դէպ ի անծանօթը յառաջանալով՝ կը յանգի կենաց օրէնքներուն լուծման :

Եւ գիտութեան ամեն յաղթանակը կը գործածէ մարդկային կեանքն աւելի հեշտ եւ երկարատեւ ընելու :

Երանի՛ գիտունին :

Նա տարածութիւններն կը սեղմէ , մարդկութիւնն ի մի խուրձ կ'ամփոփէ , շահերն կը հաւասարէ , հա մապարտ ընելով ամենքը :

Նա կ'ընէ հողն աւելի արգաւանդ եւ նորա արտադրութիւններն ամենուն մատչելի :

Նա՛ կ'որոնէ եւ կը գտնէ մեր մէջը ապաստանուած , մեր շուրջը պատած անդր քան զթիւ թըշնամեաց լէզէոնները , որք ամենափոքր եւ անտեսանելի՛ առաւել քան զայլս նեխիչ եւ քանդող են : Եւ կը սպառազինի անոնց դէմ եւ կը յաջողի խլել միլիոնաւոր կեանքեր տարածամ քայքայումէ :

Եւ կը թուէ գիւտերու հետզհետէ յառաջ բերած բարիքներն , թշուառ եւ կարեկցութեան արժանի արարածներուս նկատմամբ : Եւ ի՞նչ անխառն սիտփանք իրեն , երբ կ'որոշէ իւր բաժինն այդ բարեգործ վաստակոց մէջ :

Երանի՛ գիտունին :

Կենաց առօրեայ եւ միօրինակ տաղտկութիւններն չ'են կարող երբէք վնասութիւն բերել իւր հոգւոյն : Երեսն հազիւ թէ կը ժպտի , երբ կը սփռեն իւր առաջ այն հասարակ ցոյցերն որք սնապարծներն եւ եթ կը փառաւորեն : Հատուցում չը մուրար :

Իւր վարձքն ընդհանուրին յարգանքն է եւ երբեմն իսկ ապագային երախտագիտութիւնը :

Եւ վերջի ժամուն , երբ մեծ ճամբորդութեան ազգը կը տրուի իրեն , ի՛նչ վիշտ միայն կը զգայ որ չըպիտի տեսնէ իւր յաւէտ երազած մարդկային երջանկութիւնը : Բայց ինքն իւր պարտքը հատուցած կը մեկնի : Եւ գո՛հ է յոյժ իւր կեանքէն :

Երանի՛ գիտունին :

ԱՄ. Վրէ՛շտի Բաշճի ւա

ԱՌ ՆԱԻԱԶՆ ԵՐԶԱՆԻԿ

Հանգիր այդպէս , իմ քա՛ջ նաւաղ , քաղցրաքուն .
Ննջէ յանդորր ընդ հովանեաւ նաւակիրդ .
Քանի՛ հեշտ է կապոյտ յերկնից անթաքուն
Ընկողմանիլ ծովուն ալեաց մօտ վրճիտ :
Դու զօրն ի բուն կը պատառես անխընայ
Կոհակս անթիւ , կուրծ տաս հողմոց վրտանգին .
Կտրես անգունդս , ընդ որ սրաթեւ նաւդ գընայ ,
Դիւցա՛ղըն ջուրց , յոչինչ գրելով կեանքդ անգին :
Դու սրտահեշտ առնուս քրտանց քոց ի պսակ
Զկնէր պէսպէս . ծով մեծ պարզէ քեզ երկիր ,
Երկինք՝ պայծառ աստեղց հոյլեր , ջինջ լուսնակ .
Փոյթ չէ թէ մերթ գոչեն տարերք քեզ՝ Երկի՛ր ,
Կռուիս , պարզես նաւուդ թեւեր կարապի ,
Երգեն չրթունքդ ընդդէմ ամպոց որ գոռան .
Դու ծիծաղիս , մինչ նաւդ հողմէն տառապի ,
Անփոյթ թէ ծով կուլ տայ շատեր քեզ նրման :
Այլ երբ դադրի մրրիկ հողմոց գլխապօր ,
Ու երկնի երեսք վառ շողերով յարդարին ,
Դու մոռանաս անյեալ ամէն պատահար
Եւ գոհութեան յըզես մրմունջս Արդարին :
Իսկ թէ հանգարտ է ծով եւ օդ խաղաղիկ ,
Արեւ անամպ քեզ աւետէ երկին գուարթ ,
Ոգի՛դ ալեաց , յայնժամ լինիս երանիկ՝
Քաղցնս առատ արշաղուտոյ քրքում , վարդ :
Նաւակդ ո՛րչափ սիրեմ փոքրիկ եւ ի գոյն

Սպիտակ , թեթեւ եւ ապահով ի նաւել .
Զի յարաժամ ցանկայ սերտիւ սիրտ հիքոյն
Եննել ի ծով , խոյս տալ յաղմկաց առաւել :
Բի՛ւր երանի քեզ , ո՛ նաւազ դեռատի ,
Երբ կը թռչիս ընդ կողօ ալեաց ջուրց հսկայ .
Դու ի ծովու գտնես ըզվարձ աղքատի ,
Թանչու՛նչ տարերց . առնուս պարգեւ մշտակայ :
Ի տղայ տիոց սիրել ըզնաւ միշտ ուսար ,
Քեզ ցանկալի եղեւ ծովու կեանքն ազատ .
Զիք լաւագոյն ինչ ասպարէզ , մի՛ յուսար
Գտնել այլ բախտ , ալեաց զաւակդ հարազատ՝
Առ ի՞նչ , աղէ , սիրել տրխուր զայս ցամաք .
Զի՞նչ փոյթ թէ մերթ ծովն ամբոխեալ խոժոռի ,
Երբ ցանկ պատեն աղէտք զերկիր մեր համակ ,
Ուր բարք մարդոյ են միշտ անարգ եւ յոռի :
Հանգիբր այժմիկ , արի՛ նաւազ , յանոյ՜ քուն .
Ննջէ խաղաղ աստ առնթեր նաւակիր .
Քանի՛ քաղցր է ի ջինջ երկնից անթաքուն
Ընկողմանիլ ծովուն ալեաց մօտ վրճիտ :
Եւ երազէ՛ անհունութիւն , փոթորիկ ,
Թաղթանակ մեծ՝ զոր կը տանիս դէմ տարերց ,
Երկին անբաւ , ջուր անյատակ , նաւդ փոքրիկ՝
Երբ զերդ կարապ ճախրէ սուրայ ծովահերձ :

ԱՌ ՇՈՓԵՆԱԻՆ

Վայրիկ մ'ալ կաց, ա՛հ, յոգենաւ, մի՛ հեռանար
ափունքէս,
Թոյլ տուր տեսնել ինձ սիրելւոյս դէմքըն վայրիկ
մ'առաւել.
Օ՛ն, կասեցուր քո սուր ընթաց, սակաւ մի վերջ
փութա գնալ,
Մի՛ շտապեր լինել անհետ յեզերց զըւարթ Մարմարայ.
Կա՛ց սակաւիկ, զի բանք են իմ ընդ պաշտելի մը-
տերմիս.
Կաց, ո՛ անգութ, այդպէս փութով մի՛ խուսափիր
դու յինէն:
Յըռուկովըդ սեւագոյն ճեղքես կապոյտ ծովն ընդ-
արձակ,
Յանձնեալ շոգւոյն իրանդ հսկայ սուրաս արագ, եւ
մենաւոր
Թողուս զիս աստ ի ծովեզեր՝ բիբերս ի լճակ ար-
տասուաց,
Այլ եւս անգոր տեսնել սպիտակ ըզթաշկինակ սի-
րելոյս,
Զոր շարժէ կարօտակէզ կանգնած յեզեր սեւ կողիցդ
Օ՛ն, դարձիր յետս անդրէն, մի՛ լըքաներ զիս միայնակ,
Տե՛ս, մեկուսի սիրտ իմ բեկեալ քեզ աղերսէ պա-
ղատագին.
Օղակոտոր թեթեւաթռիչ կը սուրայի դէպ ի քեզ,
Թէ՛ մի վայրկեան... ո՛չ, մի՛ ըոպէ՛, արծուին փոխ
տայր ինձ իւր թեւեր.

Իցի՛ւ թէ խուժ ես լինէի , եւ փշրէի՛ր յիս , անգուժ .
է՞ր հեռանաս այդպէս երագ՝ զիս ի պատրանս թող-
լով աստ .

Տուր ինձ տեսնել գէթ հուսկ նուազ մտերմիս
դէմքն անձկալի . . . :

Գէ՛թ դու , թռչնիկ , թըռիւր արագ , տար կաթոգին
ողջոյններս .

Երգէ խանդիւ , պատմէ սրտիս թախիժ ու սուգ եւ
ջերմ արտօսր .

Ա՛հ , տար այս թուղթ , իմ անձկակէզ հոգւոյս պատ-
կերն այս թերթիկ .

Թող ա՛յս պատմէ իմ պաշտելւոյն բոցածաւալ սէրս
ըսպառիչ :

Այլ հեռացա՛ր . . . չըզգաս երբեք . — փայտերն ու-
նի՞ն սիրտ հոգի . —

Լինիս անհետ , զերդ սեւ մի բիծ արատես ծովն
ըսպիտակ . . .

Ա՛հ , սիրելիս հանէ ցամաք , եւ շա՛նթ պայթի քո
վերայ :

Գ. Վ. Աթիսիս

ԱԶՆ ՈՒ ԶԱԽԸ

Առաջարկ մը.

Իմաստուն բնութիւնը շնորհած է մեզ երկու համանման եւ համագործ աչքեր՝ մի եւ նոյն նպատակի համար, որ է տեսութիւն. եւ երկու համանման եւ համագործ ականջներ՝ մի եւ նոյն նպատակի համար, այն իսկ է լսողութիւն: Այս երկեակ գործարաններ ի մուտս բնակութեան բանին, ներուի ինձ նրմանեցնել երկու զուգայարմար բանալիներու, որոնց մին եթէ մնասուի կամ փճանայ, պահեստէ զուրկ չենք մնար. հիանալի նախատեսութիւն Արարչին:

Արդարեւ այս գործարաններու միջոցաւ ամբարին ի միտս մեր, ըստ մեծի մասին, գաղափարք, առանց որ զգալի ըլլայ մէկ աչքի կամ մէկ ականջի բացարձակ առաւելութիւն միւսին վերայ պաշտօնի, քանի որ առողջ վիճակի մէջ են, եւ ինքնաբերաբար համընթաց: Սակայն առ ի՞նչ պիտ' օգտէին գաղափարք, եթէ նոյն կանխատես բնութիւն շնորհած չըլլար մեզ միանգամայն յար եւ նման երկու բազուկներ եւ ձեռքեր, կատարելապէս յարմար յաշխատութիւն իբրեւ սպասարկուք բանին: Բայց այս վերջի քոյր անդամք չեն առջիններուն պէս համագործ, հետեւաբար՝ ոչ համապատիւ: Եւ ուստի այս անպատեհ խտիր, եթէ ոչ մեր կամաց ինքնահաճ մանաւանդ քան օրինաւոր միջամտութենէ ի գործս ձեռաց, որով մին՝ զոր աւելի բանեցուցեր ենք,

այն իսկ է աւելի կրթեր ենք, կոչուեր է աջ. եւ միւսը՝ զոր հրահանգելու մի եւ նոյն ինամբը չենք տարած, անուաներ է ձախ: Ի վաղուց անտի աջ ու ձախ, անուանց տարբերութիւնը չէ հոգ. բայց խրտիրը՝ ոչ այդպէս, քանի որ երկրորդն իր բնական իրաւունքէն զրկուելով՝ եղեր է առաջնոյն, առ առաւելն, օժանդակ կամ վարպետի քով արուեստ ուսնելու յաւետ անընդունակ ստորին մի սպասաւոր, ոչ թէ ընկեր: Եւ աստի որպիսի՝ անպատեհութիւնք: Նախ ամբողջ ձախակողմը նուազ թափ է ստացեր իբրեւ նուազ աշխատող, որով ուժերու զուգակշիռք ճիշդ չեն պահուած: Հոս ինդիրն առնու, ձեռնահասի համար, մի ընազննական կերպարան. մինչ ինձ համար գիտականէն աւելի բարոյականն է ուշագրաւ, այնու զի մարդիկ նոյն իսկ բարեշնորհ բնութեան վերագրելով իրենց անհոգութեան տխուր հետեւանքը՝ ձախին սեպհականեր են ամեն ձախորդութիւն, ամեն ինչ որ յոռի է կամ անհաճոյ. մինչ աջին ընծայեր են ամեն յաջողուած, ամեն ինչ որ բարի է կամ հաճելի. բացատրութեանց եղանակ՝ զոր սովորոյթը միայն կարող է արդարացնել:

Կարելի է սակայն ըսել. «Աջ ու ձախի ինդիրը հանրական է, հետեւապէս ընդունելի.» Այս առարկութիւն չի թուիր լիովին համոզական, քանի որ կային (եւ կան տակաւին) հանրական համարուած գանդափարներ՝ զորս տպիտութիւն կամ մի բիրտ ունակութիւն ընդունելի էր ըրած. բայց ապա գիտութիւնը մերժեց զանոնք ի բաց, կամ կրթութիւնն ամոքեց:

Արդ, միթէ իսկապէս անհնա՞ր է մարդոյ երկու

ձեռքերն ալ հաւասարապէս վարել ի գործ , մին՝ միւսին ընելով օժանդակ , ի պէտս , անխտրաբար . — անշուշտ ոչ : « Լաւ աստիճանաւորեալ մարզանք յաղթեն շատ դժուարութեանց . » իրաւացի առած մի է այս , առ որ ի դէպ է յաւելուլ թէ մատաղ հասակի մէջ այդ մարզանաց յաջողութիւնն ապահովագոյն է եւ դիւրագոյն : Սակայն յիշեմ ես ուսանող պատանի մը որուն ալ ձեռքը կարի վնասուած անգործածելի էր . բայց ուսաւ գրել եւ գծագրել իսկ՝ ձախովը . աներկբայելի փորձ հաստատ կամաց ազդեցութեան , որով անհնարին կարծուածներն իսկ կրնան ըլլալ հնարաւոր : Այժմ որ կոյրերն ալ ուսանին ընթեռնուլ , առողջ աչօք մարդիկ չպիտի՞ կարենան իրենց ձախ ձեռքն աջին պէս տակաւ կրթել ի գործ , մանաւանդ զի երկաջողակի (անպիսեֆադր) անօրինակ չեն , թէպէտ կարի սակաւութիւ : Բայց դու այժմէն իսկ տես սանորատի օրիորդը որ ձախ ձեռքովը չէ կարող թե՛ն ասեղին անցընել , մինչ դաշնակի ստեղնաշարին վրայ երկու ձեռքերն ալ սուրան հաւասարապէս . եւ միւս պարոնը՝ որ չէ կարող ձախով մկրատ գործածել , զոյգ դաստակներու տասը մատերով սրնգի վրայ նուագէ ազաօրէն . մինչ անդին ջութակահար մը աղեղակալ աջէն աւելի ձախովը գործէ լարերու վրայ իբրեւ քաջ արուեստական :

Այս երեւոյթք այլ եւս տեղի չեն թողուր տարակուսի՝ թէ այն ամեն արտադրութեանց մէջ յորս երկու ձեռքերու համաշխատութիւնն անհրաժեշտ է , մարդիկ արդէն իսկ են « յերկոցունց ձեռաց աջողակ , » ինչպէս ըսուած է առ մեզ . մինչ այլուր առ հասա-

րակ աջն ունի բացարձակապէս առաջին դերը , եւ եթէ երբեք սա վիրաւորի կամ տկարանայ , աշխատութեան առջին պիտի մնանք բոլորովին ապիկար : Խորհինք վայրկեան մ'աս կէտին վրայ , եւ կարծուածէն աւելի կարեւոր պիտի նկատենք դարմանը , զոր դիւրագոյնս գտնելու համար հարկ է հետեւեալ միակ բնական միջոցին դիմել :

Աջն ու ձախի խնդիրը , իբրեւ մարմնոյ մարզանք , դաստիարակութեան կրնայ պատկանիլ . ուստի յուշածեմ ընթերցողին թէ մանկավարժի գործէն առաջ որ ուսուցիչինն է , կայ մանկաբուծի գործը որ ծընողացն է , յատկապէս մօր : Արդ մենէ աւելի կիրթ , մենէ աւելի ժիր մի սերունդ ունենալու համար հարկ է համոզուինք թէ Որրանն է առաջին դպրոց , ուր բնական դաստուին (սիրուն մօր) խնամօք պէտք է , ըստ կարելւոյն , ստանան մանկունք տարրական ուղիղ սկզբունք :

Արդ , եթէ Տիկին Մայրերը հաճին ընդունիլ իմ առաջարկս եւ յատկապէս հոգ տանին իրենց մանկիկներուն փոքրիկ ձեռքերը միօրինակ մարզել , պիտ' ունենան շատ ճարպիկ եւ աշխատութեան յարմարագոյն զաւակներ . եւ այս պիտ' ըլլայ իրենց համար , անտարակոյս , հաճելի փոխարինութիւն եւ ինձ համար առիթ գոհունակութեան , որ այսու ծառայութիւն մ'ըրած պիտի համարիմ ինքզինքս մեր մատաղատի սերունդին :

ՈՒՂԵՐՁՔ

Առ Քուճն.

Մօր կաթի խառն որրանի մեղր , կենաց առջի քաղ-
ցրութիւն .
Խոնջ անդամոց դու կազդուրիչ , ի կեանս մահու
վարժութիւն .
Ճոխ թէ աղքատ ի մոռացօնս՝ քեզմով միմեանց
հաւասար .
Թէ խղճի խայթ զքեզ չը խռովէ , դու մեր վերջին
մըխիթար : —

Առ Հայ օրիորդն.

Վարդի զարդն է պարզ տերեւ .
Պարզութիւնը դու սիրէ ,
Եթէ վարդ մ'ես արդարեւ : —

Առ Պննասէրն .

Աղուոր դէմքի կոկիկ մի զարդ՝ է պարզ խնդիր ճա-
շակի ,
Ձոր չունեցողն անընտրաբար քսակ պարպէ նորոյթի .
Համեստ դէմք մ'ալ բընականով կը յաջողի հրապուրել .
Մաղրելի է տան մէջ հաւիկ՝ զուրմն հնդկահաւ երեւել :

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր Ք

Մեծամիսն .

Ճոխ թէ գիտուն , կամ արի ,
Կամ թէ գեղով շրպարի ,
Կարծեօքն միշտ վեր քան զոր է ,
Բարձրէն մեզ փոքր կը տեսնէ .

Հարկ է զգածուիլ . —
Կարծեմ ոչ .

Օր մը , դէպքի հարուածով՝
Տիկն ուռուցիկ մնայ անհով ,
Եւ մեծամիտն՝ ամօթով :—

Փառամոլն .

Իրմէ ստորնոց միայն զարմանք՝ փառամոլն է ծաղրելի,
Ոչ թէ միայն քանի կ'ապրի՝ այլ եւ յետ որ մեռանի .
Երբ զինքն այլ եւս ոչ ոք յիշէ , նա թողու յա-
չրս մարդկան ,
Անշուք հոգւոյն յետին վկայ , մի մեծաշուք գերեզման :

Շողոփորթն .

Բազմապատիկ կենդանի , գիտէ սողալ եւ սուզիլ ,
Ըստ իւր հաշուոյ պահանջման՝ ոստնուլ , թաքչիլ կամ
փախչիլ .
Տեսքովն անկեղծ , մերթ ապուշ , բայց իրօք միշտ
երկդիմի ,
Շահու համար բարեկամ , շահու համար թշնամի :—

Բանասերկուն .

Բարի բան մը գրուցելու՝ խօսքը պակաս , լեզուն
մունջ ,
Բամբասելու առիթ գըտնայ՝ արագ անուոյ է մրմունջ .
Բերան բանայն՝ իրեն համար է որոմ մը սերմանել ,
Մօտաւորը անխիղճ խամրել , հեռաւորը տոչորել :
Ամեն չարիք մէկ տեղ գալով՝ նուազ քան զայն ի
կըշտի ,
Ճշմարտութեան այնչափ մօտ ես , որչափ անկէ ես հեռի :

Զ. Մաշալ

Ժ Պ Ի Տ Ը

Ամբան հեղձուցիչ ու տօթակէզ օրերու անտանելիութենէն ու միաձեւ կեանքի մը ձանձրոյթէն պահ մը խոյս տալու համար, Վոսփոր կ'եջնեմք ու կանգ կ'առնունք Պէօյիւքտէրէի Քաղինօին առջեւ :

Խուռն բազմութիւն մը պաշարած է Քաղինօն : Հոս, հոն շարժում կայ, կեանք կայ . կը խօսին, կը կանչուրուտեն, կը ճլուրջան, կը շաղակրատեն, կը խնդան, կը զբօսնուն : Գեղեցիկ նուագերգութիւն մը կ'որորէ զմեզ :

Եւ ես, որ Օրթաքէօյի ամայութենէն վերջ յանկարծ ժխորի մը մէջ կը գտնեմ ինքզինքս, կէս վայրենիի մը ձեւն առած կը դիտեմ :

Կը դիտեմ ծովը, այն անսահման խորութիւնն որ իւր մէջ խորհուրդ մ'ունի, վսեմ ու անթափանց, իւր յարածուփ տարածութեան մէջ :

Երկինք վճիռ է . հոն, հեռուն, Ուշա-Տէտէի բարձունքը, մշտականաչ մարմանդներուն վրայ, արեւը իւր վերջալուսոյ բեկբեկ ցումունքը կը ցայտեցնէ :

Եւ միշտ ուշադիր կը դիտեմ շուրջս :

Մեզ դրացի են երկու ալեմօրուս ծերունիներ, որք Տօմինօի մը խաղն ամբողջացնել կը նկատին : Ակնդէտ կը հետեւիմ իրենց շարժմանց, ու խորշումած դէմքերնուն ամենափոքր մէկ ծամածուծութիւնը աչքէս չի վրիպիր :

Յանկարծ ծերագունին դէմքին վրայ ժպիտ մը կը ցոլայ, ժպիտ մ'անհուն գոհունակութեան՝ որ անցեալի մը մրրկայլից կեանքէն ու ապագայի մը մտահոգութիւններէն զերծ անփոյթ մարդու մը ժպիտն է. խաղը շահած է ու կը ժպտի :

Դիմացս դեռատի կին մը կայ, ճոխութեամբ եւ սեթեւեթով հագուած . գեղանի է ու խարտիչաներ, եւ խորահայեաց կապուտակ աչացը մէջ անմեղութեան դրոշմ մը կայ գոգցես : Ոտիցը տակ, աւազին վրայ, կը թաւալի ժանեակներու մէջ փաթթուած փափկասուն մանկիկ մը . մանկիկը կը ժպտի, ու մայրն ալ նոյն անմեղունակ ժպիտը կը փոխանակէ :

Մանկիկը կը հեռանայ ստնտուին հետ . նոյն անվերջանալի ժպիտը մօրը դէմքին վրայ նկարուած է : Կանացի նրբամտութեամբս կը գուշակեմ ամէն ինչ : Տիկինն ինձ դրացի եղող պարոնին կը ժպտի : Նենգաւոր ու կեղծաւոր ժպիտ, որ զանմեղ մանկիկը կը խաբէ :

Կը նողկամ, կը սարսուամ ու երկաթեայ վանդակէն դուրս կը սեւեռեմ ակնարկս : Հոն թշուառութիւնն՝ պերճանքին, վիշտը՝ խնդին, արցունքը՝ ծիծաղին այնքան մօտ են :

Մինչ հոս ամէն ոք հանգիստ ու անդորր կը զբօսնու, անդին վանդակին ետին խռովայոյզ ոգիներ ցելսի ու վշտի մէջ կը թապըլտըկին :

Նիհար ու դալկատիպ տղեկ մը կը մօտենայ երկաթեայ վանդակին . կ'արտասուէ, կը պաղատի, հացի մը գինը կը խնդրէ : Եւ հոն, ներսը, հարուստը որ լիարժուոն մսխել գիտէ իւր անձնական հաճոյից համար, չ'ուզեր տալ իւր լուամայն աղքատին . տղան

յուսահատ կը տարածուի գետնին վրայ :

Եւ ահա կնոջ մը սեւ ու ջղուտ ձեռքը ներս կ'երկննայ, ու հարուստի մը ակրատին մնացորդն եզող հացն ու պանիրը մարմարէ պաղ սեղանին վրայէն կ'անհետացնէ : Կիսանուաղ մանկան մօտե- նալն ու զանոնք վտիտ ձեռացը մէջ սահեցընելն ակնթարթի մը գործը կ'ըլլայ : Տղան գոհ է . մայրը կը ժպտի, մայրենի գորովալիր ժպիտ՝ որ ոսկիով չի գնուիր :

Այս մաշած գրգռեակներու մէջ փաթթուած ման- կիկը քիչ մ'առաջ տեսնուած ժանեկազարդ ման- կիկէն երջանկագոյն է, զի մայր մ'ունի որ իրեն մրայն կը ժպտի . . . :

Սոյն պահուն կ'անցնի անկից գեղջուկ տղեկ մը, ոտքը տրիխներու մէջ սեղմած, քրտնաթոր ճակա- տը սրբելով, լեռնաբոյս մորով լեցուն կողով մը թեւին տակ, անցորդին կը կարկառէ զայն անհոգ ու զուարթադէմ . կ'ընդունի իւր վարձքը, հեզնելով կը նայի հարուստին ու մրանդամայն մատղաշ մուրաց- կին ու կը հեռանայ ժպտելով : Աշխատութիւնն է այն որ ծուլութեան կը ժպտի գոհութեամբ :

Ս Փ Ո Փ Ա Ն Ք Կ Ր Օ Ն Ի

Երկրիս վրայ շատ խեղճութիւններ տեսայ : Ականատես եղայ մեծ եւ անդարմանելի աղէտների եւ զրկումների : Հէք մարդկային ցեղը ահռելի հարուածոց ներքեւ կը տառապի : Բնական պատահարք մի կողմէն եւ բարոյական թշուառութիւնք միւս կողմէն կը չարչարեն ու կը տառապեցնեն մարդկութիւնը : Տառապի՛լ . ա՛յս է արդեօք միայն դժբաղդ մահկանացուաց բաժինը . — չեմք կարծեր : Զի Աստուծոյ բարութեան դէմ է այս :

Վերջին ժամանակներս աշխարհի երից մասանց , Եւրոպոյ , Ասիոյ եւ Ամերիկայի մէջ ոզոզումների, սովու , նաւաբեկութեանց , սոսկալի համաճարակների երեսէն մարդկութեան կրած տառապանքն շատ սրտաճմլիկ եւ աղէխարչ են : Բիւրաւոր կեանքեր հնձուեցան , ընտանիքներ կործանեցան , հազարաւոր աչերէ դառն արտասուք հոսեցան , հեծեծանաց անհուն աղաղակներ առ Աստուած բարձրացան . բայց Ամենակալին արդարութիւնը տակաւին անողքելի կը մնայ :

Զի համաճարակը—քոլերան—կարծես թէ դեռ յագեցած չէ եւ կ'սպառնայ պարբերաբար շարունակել իւր կոտորած եւ անճիտելի մարդկային ցեղը : Թե՛րեւս մարդիկ ասոր ալ դարձանը գտնեն , բայց Աստուծոյ ձեռքը գործիք կամ միջոց կը պակսի՝ յիթէ , պատուհասելու համար ամբարիշտ աշխարհը :

Գիտեմ, Աստուածային արդարութիւն եւ պատու-
հաս բառերը շատերու ծաղրը պիտի շարժեն : Ի՞նչ
փոյթ . Միթէ նոցա անհաւատութիւնը պէ՞տք է ար-
գելու զիս հաւատալէ : Միթէ Առաքեալը նուա՞զ
համարձակութեամբ քարոզեց զխաչիւեայն Քրիստոս,
երբ հրեայք կը գայթակղէին եւ հեթանոսք յիմա-
րութիւն կը սէպէին զայն : Թող ուրեմն անհաւատք
բնութեամբ կամ դիպուածին վերագրեն զոր ինչ
մեք պատուհաս կ'անուանեմք . թող նոքա աներկիւղ
ըլլան , եթէ կրնան . մեք կը սոսկամք՝ Աւետարանի
սա հետեւեալ ազդարար եւ , մի եւ նոյն ժամանակ ,
փրկաւէտ պատգամը յիշելով . «Կը կարծէ՞ք որ այն
Գալիլեացիք բոլոր Գալիլեացիներէն աւելի մեղաւոր
էին . կը կարծէ՞ք որ այն տասնեւութ անձինքը
Երուսաղեմի բոլոր բնակիչներէն աւելի յանցապարտ
էին , որ այնպիսի անցքեր կրեցին . ո՛չ . — կ'ըսեմ ձեզ .
եթէ դուք ալ չապաշխարէք , ամէնքդ նոյնպէս
պիտի կորսուիք : » Պատգամ աստուածային , որ կ'ա-
հաբեկէ զմեզ . բայց ընդ նմին կը մխիթարէ առա-
ւելապէս : Զի նախ մատնանիչ կ'ընէ անոր գթու-
թիւնը , որ պատրաստ է ներել մեզ եւ հեռացնել
մենէ մահացու հարուածը , երբ կ'ապաշխարենք :
Կրօնը , ամէն ատեն , ամէն հաւատացեալ սրտերու
մէջ կը հեղու սոյն հոգեպարար եւ մխիթարիչ յոյսն
ու լոյսը՝ նոցա ո եւ իցէ գոթազդութեան ու զրկմանց
մէջ :

Թէպէտ , տարաբաղդապէս , յոյժ բազմաթիւ են
այնպիսիք , որոնք իրենց անհաւատութեամբ , մեղ-
սասիրութեամբ եւ անզղջութեամբ ո՛չ միայն կը
պատուհասուին , այլ եւ յաճախ նոյն պատճառներով

անմխիթար եւ անյոյս կ'ապրին եւ վերջ ի վեջրոյ կը կորնչին . սակայն ճշմարիտ եւ երկիրզած հաւատացեալները , եթէ երբէք իրենց կամ այլոց մեղօք եւ ձեռօք փորձութեանց եւ դժբաղդութեանց հանդիպին , կը փութան սիրով ընդունիլ կրօնի տուած սփոփանքը , եւ ապագային համար փրկութեան քաղցր ակնկալութեամբ մեծապէս կը քաջալերուին :

Կրօնի այս փրկարար մխիթարութիւնը կենաց ամէն պարագաների եւ սովորական սրտաբեկութեանց ատեն ալ , տխուր եւ կսկծազին դէպքերի մէջ ալ կարեւոր եւ անհրաժեշտ է :

Տեսէք սա խղճալի մայրը : Կորուսած է իր սրտի հատորը—մէկ հատիկ զաւակը—ծաղիկ հասակին մէջ , զոր դառնապէս կ'ողբայ : Ո՞վ կը համարձակի այս յուսահատ եւ որդեկորոյս մօր մխիթարական խօսքեր ըսել , եթէ ո՛չ կրօնի պայտօնեայն , որ երկինքը ցոյց տալով նմա՝ լաւագոյն կեանքի մը վրայ կը խօսի , եւ կը յաջողի անոր կարեւէր խոցեալ սրտին վրայ սպեղանի դնել , թէ եւ դժուարաւ :

Ահա մի ծաղկատի պատանի , շատ կանուխէն որը մնացած : Պէտք ունի պաշտպանութեան եւ խրնամոց չթարչամելու համար : Եկեղեցւոյ հովանւոյն ներքոյ կ'ապաստանուի :

Տեսէ՛ք սա թշուառ մարդը , որ կորսնցուց իւր քաղցրիկ եւ պարկեշտ ամուսինը . կը թողու իրեն հինգ հատ փոքրիկ զաւակներ , որոց ամենէն պղզտիկն , աւա՛ղ , չճանչցաւ իսկ զիւր ծնողն : Հէք մարդուն կեանքը խորտակուած է այլ եւս . բայց կրօնը նմա ոյժ կուտայ , չիթողուր որ յուսահատի : Կը յիշեցնէ թէ պարտի ապրիլ մանկանց համար ,

զորս աստուածային Փրկիչը սիրեց :

Վերջապէս տեսէք մանաւանդ սա գեղջուկ կիներ ,
աղքատ եւ ողորմելի : Աւազակները զարկին մեռու-
ցին էրիկը : Այժմ այրի է եւ որբերը սնուցանելու
բացարցակապէս անկարող : Բայց կրօնի պաշտօնեայն
հոն է միշտ, կը քարոզէ եւ կը մխիթարէ զնա : Ասկէ
աւելին ալ կ'ընէ : Դրացի գեղացւոց գութն ու կա-
րեկցութիւնը կը հրաւիրէ եղկելի որբերուն վրայ :
Կուտայ նոցա հաց, կը զգեցունէ նոցա մերկութիւնը :
Այսպէս, երկրիս վրայ, երկնային նախախնամու-
թեան պաշտօն կը կատարէ : Այս է իր ուխտն ու
կուշումը . « Աւեսարանէ աղբասաց առաքեաց զիս ,
բժշկեղ զքեկեալս արտիս : » « Որ ունիցի ականջս
լսելոյ , լուիցէ » :

մայ, վրտ . յատրուպան

ՆՈՐ ՍԵՐՆԴԵԱՆ ԱԵԽԱՐՀԱԲԱՐԸ

Գրաբարի եւ աշխարհաբարի խնդիրը դարձեալ հրապարակ նետուեցաւ . երկու դասուն պատկանող ախոյեաններու փաստերը հետաքրքրութեամբ կարդացի . հիները՝ աններող ոգւով՝ չիք փրկութիւն , կ'ըանն , գրաբարէն դուրս . նորերը՝ առանց ակնածութեան՝ հիներուն ոճին չեն հաւնիր : Անոնք կ'ուզեն ռամիկ լեզուն ազնուացնել եւ հետզհետէ բարձրացնել մինչեւ գրաբարին . ասոնք կ'ուզեն գրաբարէն զտել աշխարհաբարը եւ կոկելով՝ ժողովրդեան խօսած լեզուին մօտեցընել զայն :

Ո՛վ պիտի դատէ այս անվերջանալի վէճը , կամ ո՛վ հաշտարար պիտի ըլլայ , եւ ո՞ր դասուն պահանջածն է որ պիտի արժանանայ կազմել մեր գրական անարատ լեզուն , որոշ սահմաններով գծուած : Խնդիրը իր սուր վիճակին մէջ է . համաձայնութիւն մը գոյացնելու հաւանականութիւն չկայ . որովհետեւ հիները յամառ եւ նորերը յաւակնոտ են , եւ ով գիտէ ապագային մէջ ո՞ր սերունդը պիտի լուծէ զայն : Մինչեւ այն ատեն գրականութիւնը տարտամ պիտի դեպերի եւ տառապի , եւ ամեն ոք պիտի գրէ ու շարադրէ իր քմացը համեմատ խառնաչփոթ ոճով :

Յաւով կը տեսնեմ սակայն որ հիներէն ոմանք , փոխանակ լրջօրէն վիճելու , արհամարհանօք եւ նախատանօք կը պատասխանեն . արդեօք մրցելու յու-

սահատած՝ իրենց դատը կորսնցնելուն համոզումն ունին արդէն. մինչդեռ նորերը, թէպէտ երիտասարդ, բայց աւելի զգոյշ եւ պաղ արեամբ կը ծաղրեն ու կը ձաղկեն զիրենք :

Ո՞վ կ'ուրանայ թէ գրաբարը, նախնեաց գրքերուն մէջ, ճոխ ու վսեմ լեզու մ'է. ես այ զայն գնահատողներէն եմ. բայց եթէ ճգնինք մշակել զայն, գիտենք թէ չպիտի կրնանք երբեք բարձրանալ այն կատարն ուր կը թառին մեր նախնիք. այլ շատ հեռու պիտի մնանք եւ միշտ յոռի նմանող եւ կեղծ պիտի ըլլանք : Սակայն կը սիրեմ աշխարհաբարը աւելի գուրգուրանօք, թերեւս անոր համար որ մեր մանկութեան ծիծաղներուն լեզուն է. նախկին բառը, առաջին իղձը այդով արտասանած եւ արտայայտած ենք, եւ ընական է որ զայն աւելի ճկուն կը գտնենք մեր միտքը ու զգացմունքը բացատրելու՝ նուրբ կամ ազդու եւ բազմազան ձեւերով :

Կ'ըսուի թէ գրաբարը չունի այն յատկութիւնները զորս կը պահանջեն արդի կեանքը ու գրականութիւնը, եւ թէ մեզի պէտք է յստակ, սահուն, դիւրաթեք, այսինքն գործնական աշխարհաբար մը. եւ հիներէն շատերը ասոր համոզուած են : Բայց ի՞նչ ըրին քառորդ դարէ աւելի միջոցի մէջ այս նպատակին համնելու համար. ի՞նչ կանոններով օժտեցին զայն, ի՞նչ ուղղութիւն տուին գործին. — գրեթէ ոչինչ. եւ սակայն գրական պատեհ առիթներ ունէին այս ամենը իրագործելու եւ աշխարհաբարը ծաղկեցընելու համար. հազիւ մասնակի ջանքեր, վարանոտ փորձեր եղան. մեծագոյն մասը գրաբարին սրբազան յարգանք տածելով, անով յափշտա-

կեպ միշտ , շատ երկչոտ էր , եւ չէր համարձա-
կեր եւ ոչ իսկ բառ մը կազմել որ նախնեաց բովէն
անցած չէ . աւանդը անեղծ պահել ուղիւով անշար-
ժութեան դատապարտուած մնաց :

Իսկ նորերը , երիտասարդները , պէտք է խոստո-
վանիլ թէ աւելի գործօն դեր մը կը կատարեն , ա-
ւելի կարուկ եւ խիզախ , աւելի հաստատամիտ , լաւ
կամ յոռի՝ որոշ նպատակի մը կը դիմեն . անխոնջ
կը գրեն , կ'արտադրեն շարունակ ինքնաստեղծ ու
գւռով , եւ մէկ քանի տարուան մէջ յեղաշրջում մը
ըրին . ու հիմա ըմբոստացած սանձարձակ առաջ կը
քայլեն , ու արդէն այնքան հեռացած են որ հիները
կարող չեն այլ եւս անոնց վազքը կասեցնելու , ի-
րենց ձայնը լսելի ընելու . ու հիներուն ամենապարզ
ու սահուն ոճն անգամ՝ մութ , թանձր եւ անգաշ-
նակ կը թուի նորերուն , եւ հաւատալու ենք թէ
իրենց այս կարծիքը չափազանցութիւն չէ , այլ ան-
կեղծ է :

Կը համակրիմ նոր սերնդեան ձգտումներուն , ա-
խորժով կը կարգամ երիտասարդաց զեղուն եւ վար-
վառն գրութիւնները , եւ իրենց յանդուգն ու նորու-
հնար բառերը ու դարձուածները կը ժպտեցնեն զիս :
Կը գովիմ իրենց եռանդը եւ դիտաւորութիւնը . բայց
պէտք չէ կարծեն եւ պարծին թէ արդէն նպատակին
հասած են յօրինելով նուրբ , գողտր , աշխոյժ աշխար-
հաբար մը , գրական կեանքին յարմար . նպատակէն
աւելի առաջ գացած են . չափազանցութիւնը , չարա-
շար զեղծումը՝ բարւոքումն չէ . եւ նորակազմ յաջող
ու ընտիր բառերու հետ , յաճախ այնպիսի պարբերու-
թեանց կը հանգստիմ որք օտարամէտ եւ ծպտեալ

հայերէնի շնորհը չունին եւ խորթ կը հնչեն ականջիս . թերեւս վարժուած չիմ տակաւին :

Եթէ հիներն կը ճգնին գրաբարի ձեւեր գործածել՝ վսեմութեան փայլ մը տալու համար իրենց գրուածոց , միթէ նորերն ալ փա՞ռք կը համարին գրաբարէն բոլորովին հեռանալն՝ ժողովրդական ըլլալու համար :

Այնքան կը պարզն իրենց աշխարհաբարը որ գգեհիկ կը դառնայ . նախդիրներն անխնայ կը հալածեն . ի մը կցելով միայն գրեթէ ամեն գոյականի եւ ածականի՝ տեռական կը կազմեն , ներդաշնակութեան կանանց հակառակ , ինչպէս զօսիի , կենդանիի . եւ չպիտի գարմանամ , եթէ գրեն մաշի , սերի , փոխանակ մօր , սիրոյ . երբեմն ալ արմատ բառի մը քով անտեղի ել կամ իշ մ'աւելցնելով՝ բայ մը կը ձուլեն բարբարոսաբար . բայց կը դիտեմ նաեւ որ ի հարկին անոնք ալ դասալիք կ'ըլլան եւ գրաբարին կը փարին , երբ մանաւանդ նեղը մնան ոտանաւոր գրութեանց եւ թարգմանութեանց առթիւ . ասկէ կը հետեւի թէ յորդ եւ ստուար գրութենէ մ'աւելի դժուար է երկու տող համով ոտանաւոր շարելը . եւ թէ բաւական չէ լեզուի հմտութիւնը , բանաստեղծական եռանդը . այլ ներդաշնակութիւն պէտք է ամեն գրութեանց մէջ , մանաւանդ մեր լեզուին համար որ կոկորդային եւ իտւժղուժ բառեր ալ ունի :

Իմ եզրակացութիւնս սա է՝ թէ գրաբարէն խրատչելով հեռանալու չէ , օտար լեզուաց սիրահարելով տիպար առնելու չէ զայնս , եւ ոչ ժողովրդական բարբառին միայն հետեւելու է . մեր ժողովուրդը մտաւոր զարգացումէ զուրկ , լեզուն ալ թէ եւ նկարուն

եւ կորովի , այլ սահմանափակ է եւ չի կրնար գոհացնել գրականութեան բազմաճիւղ արուեստը . պէտք է քաղիլ այդ ամենէն պատշաճ չափով ինչ որ գեղեցիկ , շահեկան եւ ներդաշնակ է , եւ պէտք է որ Հայկական լեզուի դրոշմը փայլի միշտ այդ ամենուն վրայ :

Առ այժմ բաց է ասպարէզը ուր կը նետուին երիտասարդները . կը գրեն աշխուժիւ , կը բարդեն ու կը ջարդեն բառերը , կը փոխեն ու կ'ոտնակոխեն կանոնները , կը խզեն գորգեան հանգոյցը , չուզելով կաշկանդուիլ եւ գերի մնալ լեզուին , եւ կուտան անոր ձեւ , կաղապար իրենց երեւակայութեան կամ պահանջմանց յարմար : Հիները լքացած , ապշութեամբ կը դիտեն այս տենդոտ շարժումը , այս շփոթութիւնը , յորմէ պիտի ծագի թերեւս նորը , վայելուչը եւ պիտանին :

Երանի՛ թէ յաջողին մեր աշխարհիկ լեզուն չնաշխարհիկ ընել :

Ա Ր Թ Ն Ց Ի Ր

Առաւօտ է պայծառ ու զով ,
Ծովը կ'երգէ վրսեմ շեշտով .
Լեռն է հազեր ոսկի շապիկ ,
Հարսնիք կ'ընեն երկինք երկիր .
Դեռ քընանա՞ս մըշիկ մըշիկ .
Այգն է ծագեր , ա՛լ արթնցիր :

Արշալոյսն իր վարդէ փրփուր
Ցանէ վերայ ճակտիդ մաքուր ,
Ու զեփեւոքն շունչն անդրանիկ
Շոյ՛ է մագերըդ ցանուցիր .
Դեռ քընանա՞ս մըշիկ մըշիկ .
Ժամն է սիրոյ , ա՛լ արթնցիր :

Արթուն նստիմ գլխուդ վերեւ .
Ի՞նչպէս շունչդ է հեղ ու թեթեւ ,
Ելեւէջն է ո՛րչափ յուշիկ
Ճերմակ կուրծքիդ չքնադածիր .
Այդ քունիկըդ մըշիկ մըշիկ
Զիս վրդովէ , ա՛լ արթնցիր :

Ո՛հ , կը վախնամ թէ մի գուցէ
Հոգիդ հրեշտակ մը թռցընէ ,
Ու դիտելով քունդ անուշիկ՝
Քովիկդ հսկեմ ես անձանձիր .
Այդպէս անհող մըշիկ մըշիկ
Մի՛ քընանար , ա՛լ արթնցիր :

Աչքերըդ պահ մը բանաս կէս ,
Ժպտիս ինձի , դարձեալ փակես .
Ո՛հ , այդ նայուածքը բաց խրփիկ
Շրփոթէ զիս հետաքրքիր .
Շատ քընացար մըշիկ մըշիկ .
Հոգիդ սիրես , ա՛լ արթնցիր :

Բա՛ց աչքերըդ լուսածաւալ
Ուր կը սիրեմ բաղդըս կարդալ ,
Ուր պահուըտի սէ՛ր քնքուշիկ .
Երազներով հեշտապատիր
Հերիք այդպէս մըշիկ մըշիկ
Ծոյլ քընանաս , ա՛լ արթնցիր :

Այդ ըրածըդ ինձի նազ է .
Անուշ անուշ դու երազէ ,
Մինչ ես գողնամ ջերմ համբուրիկ
Շրթունքներէդ վարդակարմիր .
Ա՛լ փոյթըս չէ , մըշիկ մըշիկ
Սուտ քընացիր կամ արթնցիր :

ԱՌ ԱՆՀԱՒԱՏՆ

Երբ մանուկ էիր, ամեն առաւօտ,
Մայրդդ բարեպաշտ, ամեն երեկոյ,
Կրկնել տար քեզ մէկ սրտառուչ աղօթ,
Եւ վախն Աստուծոյ դրոշմէր ի սիրտ քոյ :

Երիտասարդ դու ցընորիւք գինով
Ի զուր պարծենաս թէ չունիս հաւատ :
Եւ այր կատարեալ՝ գիտութեանց յենլով՝
Ի զուր կ'ուրանաս զԱրարչութեան մատ :

Յուսոյ թերթերն, ո՛հ, փետես մէկ առ մէկ .
Ափսո՛ս, մինչեւ իսկ հոգին կը ջնջես,
Բայց մօրդ աղօթքը սրտէդ ոչ երբեք :

Եւ մահն ահաւոր սեւ թեւեր բացած
Երբ կանգնի քո դէմ, դու անմիջապէս
Խաչ հանես երեսդ եւ գոչես Աստուծո՛՛ծ :

Ա. Լեւոնյան

ՔՈՒԵՐԱ

Ծագումն իոյերայի. — Քոյերան յԵՐՈՒԿԱ. — Քոյերայի մի-
րոպն. — Քոխի աշխատութիւններն. — Պատուաս իոյերայի
դէմ. — Փոխանցումն իոյերայի՝ հողի օդի եւ ջրոյ միջոցաւ.
— Մաքրանուններու դրութիւնն. — Հականեխանս դրութիւնը
գիտութեան արդի պայմաններովն. — Զուրը մաքրելու եղանակ-
ներն. — Առողջապահիկ կանոններ անհասի մը համար:

Դարուս մէջ, Եւրոպայի վրայ արշաւող առաջին
համաճարակը քոյերան եղած է: 1817ին, առաջին
անգամ քոյերան Գանգեսի եզրերէն Հնդկական թե-
րակղզւոյն մէջ կ'անցնէր, Պիրմանի կայսրութեան
մէջ կը մտնէր. անտի Սէյլան, Մօռիս, Պուալօն,
Սուամթոա, Ճավա, Պոռնէօ կղզիներն այցելելէն
յետոյ կ'անցնէր յԱրաբիա եւ ի Պարսկաստան. 1823ին
բովանդակ Եւրոպայի մէջ իւր ահաւոր կոտորած-
ներն ի գործ կը դնէր:

Այդ թուականէն առաջ, Հնդկական թերակղզւոյն
մէջ տեղական համաճարակներ միայն գոյութիւն
ունեցած են. չենք գիտեր ինչ պատճառներով այդ
թուականին համաճարակը սաստկացած՝ Ասիայէն
յաջողած է յԵւրոպա մտնել. այնուհետեւ Եւրոպա-
կան երկիրները միշտ համաճարակին ենթակայ եղան՝
անոր տարբեր ձեւոց եւ ազդեցութեանց ներքեւ:
1823ին, Աժտէրխանի մէջ ծագեցաւ. անտի Քիէվ
եւ Վարսօվիա այցելեց, Պալթիկէն անցաւ, Լոնտոն

եւ Էտրմպուրկ մտաւ . ամէնէն վերջ Իռլանտայէն
Ֆրանսա եկաւ : 1823, Մարտ 15ին, Քալէի մէջ
ծագեցաւ . տասն եւ մէկ օր վերջ, Փարիզու մէջ .
մայրաքաղաքին մէջ մէկ ամսուան զոհերուն թիւն էր
18,405 : Սպանիա, Բորթուգալ եւ Իտալիա նոյն
համաճարակին բազմաթիւ զոհեր տուին . միայն
Ջուիցերիա եւ Յունաստան վտանգէն ազատ մնա-
ցին : Տասը տարիներ շարունակ Եւրոպայի առող-
ջապահական վիճակը բարւոքեալ մնաց : Վտանդը
բոլորովին հեռացած կը նկատուէր, երբ 1846 ի հա-
մաճարակն ամէն յոյս ի գերեւ հանեց . այդ համա-
ճարակն 1842 էն ի վեր կ'աւերէր Պիրմանի երկիրն,
Հնդկաստան եւ Պարսկաստան . 1847 ին, երրորդ
անգամ լինելով Աժտէրիանի մէջ մտաւ . 1848 ին
կայծակի արագութեամբ բովանդակ Եւրոպայի մէջ
տարածուեցաւ . Փարիզ, Մարսիլիա, Թուլօն, Պոլիս
բազմաթիւ զոհեր տուին : 1853 ին նոր համաճարակ
մ'եւս ծագեցաւ . պէտք չէ ենթադրել թէ այս ան-
գամ Ասիայէն կամ Ամերիկայէն կուգար . Բողոնիոյ
եւ Սիլէզիոյ մէջ կը ծագէր . նախորդ համաճարակ-
ներու միջրոպներն էին որք իրենց երկար ժամա-
նակեայ թմրութենէն ելնելով կը շարունակէին ի-
րենց աւերումներն աւելի ահաւոր, աւելի քսումների
Չորրորդ համաճարակը 1865 ին ծագեցաւ . ծովային
ճանապարհաւ մտաւ յԵւրոպա . հնդիկ նաւեր Հիճազ
բերին . Արաբիայէն անցաւ յԵգիպտոս . անտի այցե-
լեց կարգաւ Պէյրութ, Պոլիս, Մարսիլիա, Ալճեր,
Նիւ-Յօրք : 1883 ին, Եգիպտոս 50,000 զոհ տուաւ
համաճարակին : Նոյն այդ համաճարակ 1884 ին
Թուլօնի, Մարսիլիայի մէջ մեծ կոտորածներ ըրաւ .

Անգղիա , Իտալիա , Սպանիա , Ազճերիա , Ադրիա-
կանի եզրերը վտանգին ենթարկուեցան : 1890 ին ,
Սպանիոյ մէջ երեւցաւ . զոհերու թիւը 4000 եղաւ :

Համաճարակն իւր այս տարբեր ձեւոց ներքեւ ,
տարբեր թուականներու մէջ , միշտ Հնդկաստա-
նէն ծագում առած է : Հնդկական երկրին մէջ է
հետեւաբար քոլերայի բոյնն . համաճարակը միշտ
Հնդկաստանէն Եւրոպա եկած է ցամաքային կամ
ծովային ճանապարհօք : Շատ սնգամներ նոյն իսկ
Եւրոպական ինչ ինչ մասանց մէջ ծագում առած է
նախորդ համաճարակի միջրոպներէն որք հողին մէջ
թաքուն կը մնան , կը զարգանան այդ միջավայրին
մէջ , եւ օր մը օղին կամ ջրոյն միջոցաւ կը յաջողին
իրենց գազանի բոյնէն դուրս ելնել եւ մտնել մեր
գործարանային կենաց մէջ՝ վերսկսելու համար իրենց
աւերիչ պաշտօնն :

Հոգն ամենէն մեծ ընդունարանն է ուր համաճա-
րակին միջրոպները կ'ապրին ընդ երկար . տարիներ
կ'անցնին եւ օր մը , անձրեւի եւ գետերու ջրոց
միջոցաւ , երկրիս մակերեսին վրայ կ'երեւին : Այսպէս
չատ անգամ Եւրոպիոյ հողին վրայ համաճարակը
ծագում առած է . բայց ինչպէս դիտել կուտայ Միւ-
նիխի հռչակաւոր առողջաբաններէն մին , Պ. Բէթէն-
քօֆէր , միջրոպին զարդացումն եւ բազմանալը
միջավայրէն կախում ունի . որովհետեւ ինչ ինչ
վայրերու մէջ միջրոպը կարող եղած է ապրելու ,
զարգանալու , եւ նոյն միջրոպը տարբեր վայրի մը
մէջ չէ կրցած աճիլ , մեռած է , ջնջուած է . հաւա-
նականաբար երկրաբանական եւ առողջապահիկ պայ-
մաններ միայն այս տարբերութիւնը յառաջ բերած

են . եւ մինչեւ մինչեւ ցարդ չենք կրցած գիտնալ՝ թէ ինչ ազդեցութեանց ներքեւ է միքրոսփերու աշխարհն երկրագնդիս զանազան մասանց վրայ :

Քոլերան տարափոխիկ հիւանդութիւն մ'է . իւր յատուկ միքրոսփն ունի . 1883ին , Հնդկաստանի եւ Եգիպտոսի մէջ , Ռոպէր Քոխ գերմանացին գտաւ այդ միքրոսփն . ստորակէտի մը ձեւն ունի . հետեւ աբար նոյն անուան (bacille virgule) եւս ստացած է : Այս մասին Քոխի աշխատութիւններն նշանաւոր եղած են . առարկութիւն մը միայն եղած է . քոլերայի միքրոսփներն այլազան են , իբրեւ թէ Կակոթայի , Սայկոնի , Փարիզու մէջ ծագող համաճարակներն տարբեր միքրոսփներ ունեցած ըլլան . այս ենթադրութիւնը ճշմարիտ լինելէ շատ հեռի է . ուր որ ալ լինի քոլերան , ինչ միջավայրի մէջ ծագած , միեւնոյն միքրոսփը պիտի գտնուի հիւանդութենէն վարակեալ անձի մը վրայ , այսինքն Քոխի գտած եւ նկարագրած միքրոսփն :

Քոխ գեղեցիկ փորձերով կրցած է հաստատել թէ թթուները կ'սպաննեն համաճարակին միքրոսփն . մեր գործածած ջրոյն մէջ մի քանի կաթիլ կիտրոնական թթու (acide citrique) դնելով մարսողական խողովակէն միքրոսփներս ընդունելու վտանգէն ազատ կը մնանք : Տր. Բրիսթմաս Բասթէօնեան հաստատութեան մէջ հետաքրքրական փորձեր կատարելով՝ յանձնարարած է վարակեալներու թթու ջուր գործածել , իբրեւ լաւագոյն միջոց միքրոսփն սպաննելու :

Բայց ամենէն գեղեցիկն քոլերայի դէմ պատուաստի աշխատութիւններն են : 1885ին , Պ. Ֆէռան ,

սպանիացի բժիշկն , բազմաթիւ հիւանդներ պատուաստեց իւր հնարած պատրաստութեամբն որոյ եղանակն ինք գիտէր : 1888ին , Պ. Կամալէա պատուաստի փորձեր ըրաւ հնդիկ խոզերու վրայ՝ միջրոպի մասնաւոր բաղադրութեամբ մը զոր մինչեւ 1200 տաքցուցած էր : Եւ այժմ Բասթէօռեան հաստատութեան մէջ , Պ. Հաֆքին ամենէն գեղեցիկ փորձերը կը կատարէ . քոլերայի ժահրը կը մշակէ 29⁰ ջերմութեամբ սնուցիչ արգանակի մը մէջ . այդ ժահրով կը պատուաստէ ճագարներ , հնդիկ խոզեր , աղաւնիներ . այդ անասունները իրենց պատուաստէն վերջ՝ քոլերայէ չեն վարակուած : Պ. Հաֆքին եւ իւր երկու ընկերներն , Վիրպուչէֆ եւ Թամամչէֆ , իրենց անձին վրայ փորձած են այդ պատուաստը . շատ թեթեւ նեղութիւն մը զգացած են . եօթներորդ օրը քոլերայի միջրոպներով լի միջավայրի մը մէջ մտած են . համաճարակն թեթեւ ներգործութիւն մ'ըրած է անոնց վրայ : Ռուսիացի բժիշկը կը շարունակէ իւր փորձերը պատուաստի գիւտը կատարելագործելու համար :

Քոլերային ուղղակի փոխանցումը երկար ժամանակէ ի վեր ընդունուած է . վարակեայի մը հանդերձներն եւ կղկղանքները միակ միջոց են հիւանդութիւնը տարածելու . ընտանեկան յարկերու եւ հիւանդանոցներու մէջ այս կերպով համաճարակը կը տարածուի : 1865ին , Պ. Բրուստ զիտած է հիւանդութեան փոխանցումն անկողինէ յանկողին , Փարիզու Շառիթէի հիւանդանոցին մէջ : Քոլերայէ վարակեալ մը Ս. Շառլի սրահը կը մտնէ . թիւ 5 մահիճը կը արուի նմա . յաջորդ օրը թիւ 6 . երրորդ

օրը թիւ 7. եւ այսպէս շարունակաբար մինչեւ թիւ 16 մահիճներուն մէջ եղող հիւանդները քոլերայէ կը վարակուին, թէպէտ երկրորդ օրը համաճարակը բերող հիւանդը անկէ հեռացուած եւ քոլերայէ բռնուողներու յատուկ սրահին մէջ տարուած էր :

Հիւանդութեան ջրոյ միջոցաւ փոխանցումը հաստատուած է : Վարակեալ վայրերէ եկող նաւեր, քաղաքին կոյուղիները, անձրեւի ջուրերը գլխաւոր միջոցը կը կազմեն ջուրը ապականելու : Ջրոյ մէջ քոլերայի միքրոպը շատ լաւ կ'ապրի . Պերլինի առողջապահական համաժողովը փորձեր կատարելով՝ եօթն ամիս կրցած է պահել : Քոյս իւր միքրոպը գտած է ի կակաթա, ընդունարանի մը մէջէն որոյ ջուրը խումբ մը հնդիկներ գործածելով՝ քոլերայէ վարակուեցան : Հետեւաբար մեծահամբաւ Քոյս կը պաշտպանէ ջրոյ միջոցաւ փոխանցման դրութիւնը (Trinkewasser theorie), որ ընդհանրապէս ընդունուած է Ֆրանսայի եւ Անգղիոյ մէջ : Ըստ այս դրութեան, կարելի չէ՝ որ միջնուորտին մէջ գտնուող բիւրաւոր փոշիները փոխանցեն հիւանդութիւնը . առաջին եւ միակ փոխանցիչը ջուրն է : Անգղիոյ մէջ թաղեր գետի մը կամ աղբիւրի մը ջուրը գործածելով՝ վարակուած են համաճարակէն, մինչդեռ նոյն քաղաքին մէջ ուրիշ թաղեր տարբեր աղբիւրներու ջրով սնած ըլլախուն պատճառաւ՝ վտանգէն ազատ մնացած են : Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ մէջ հաստատուած է թէ՛ քոլերայի ամենէն զօրաւոր միքրոպները կրնան ամբողջ տարի մը ըմպելի ջուրերուն մէջ ապրիլ 15⁰ եւ 20⁰ բարեխառնութեան ներքեւ :

Պէտք է ընդունիլ նաեւ հիւանդութեան օդի եւ

հողի միջոցաւ փոխանցումն . հողը շատ նպաստաւոր միջավայր մ'է միքրոօպներու զարգացման . երկիրը մեծ ընդունարան մ'է ուր ամէն հիւանդութեանց միքրոօպներն կրնան ծնունդ առնուլ , ապրիլ եւ աճիլ : Բասթէօն ինքն անխախտի սերմերը գրտած է այնպիսի փոսի մը մէջ՝ ուր տառն եւ երկու տարիներ առաջ նոյն հիւանդութեան ենթակայ առնատուն մը թաղուած էր : Կրանչէր եւ Տէչան ժամտատունդի միքրոօպ գտած են երկրի մը մէջ ուր հինգ ամիսներ ապրած է : Յրէօնքէլ եւ Կիաքոս իրենց դեղեցիկ փորձերովն քոլերայի ստորակէտ-միքրոօպը տեսած են երկրիս մակերեսը կազմող խաւերուն մէջ : Չարմանայի չէ՞ տեսնել քոլերայի միքրոօպ որ մարդկային աղեաց մէջ այնքան լաւ կը սնանի՝ կը յաջողի նաև արագ զարգացում մը կրել հողին մէջ, ուր իրեն համար կը պակսին լաւ սննդեան մը տարրական նիւթերն :

Քոլերայի միքրոօպը հողէն երբ դուրս կ'ելնէ , աւելի առոյգ եւ զօրաւոր է քան մարդկային աղիքներէն դուրս ելնող միքրոօպն . այս վերջինը բազդատմամբ գրեթէ անշնաս է . հետեւաբար կղկղանքներն աւելի դիւրաւ հականկուման կ'ենթարկուին : Մինչդեռ նոյն միքրոօպը , զարգանալու եւ իւր կատարելութեան հասնելու համար , հողի մէջ ապրելու պէտքն ունի . յայնժամ աւելի արագ իւր սղղեցութիւնն ի գործ կը դնէ մեր կենսական գործարանաց վրայ . ոտամոքսային հիւթին թթուն կարող չ'ըլլար սպաննել զայն : Այս է առաւել կամ նուազ խոնաւ հողին միջոցաւ փոխանցման դրութիւնն (Grundwasser Theorie) : Պ. Տիւքլօ , Սոռպոնի ամենէն

հմուտ դասախօսներէն մին, կը բացատրէ բնութեան այն հանճարեղ եղանակներէն մին որով երկրի ներքին խաւերէն միջբրտայները կը յաջողին մակերեսին վրայ ելնել. ամէն միջբրտայ որ կը գտնուի երկրի խորութեանց մէջ՝ գործարանային մարմինները կը տարբազադրէ իւր ամենապարզ տարերաց, որոց մէջ պիտի գտնուի անհրաժեշտ ածխական թթու: Բոլոր խաւերը այս կազով պիտի յագենան. եւ այն միջբրտայներն որք կ'ուզեն օդին մէջ ապրիլ՝ թթուածին կաղին պէտք ունին. չպիտի գտնեն զայս իրենց միջավայրին մէջ եւ անտի պիտի ջանան դուրս ելնել, մակերեսին վրայ գալ: Յայնժամ շատ դիւրութեամբ մեր գործարանաց մէջ պիտի մտնեն սննդական խողովակին միջոցաւ, եթէ ոչ կիտուն բանջարեղէններ առնունք. եւ կամ օգը փոշոյ երեւոյթին ներքեւ դանձնք պիտի մտցնէ ի մեզ չնչառական ճանապարհաւ: Թոքախտի եւ այլ հիւանդութեանց այս կերպ փոխանցումը դիտուած է:

Այսպէս քուրեան կրնայ ճարակիլ հողի եւ ջրոյ միջոցաւ: Այս երկու ենթադրութեանց ո՞րն աւելի ճիշդ եւ ընդունելի կը նկատուի: Երկուքն ալ կարելոր փոխանցիչներ են: Արդարեւ, հիւանդութեան միջբրտայը մեր ըմպելի ջուրերուն միջոցաւ կը փոխանցուի մեր ներքին գործարանաց. բաց աստի, շատ անգամներ ո՞չ ապաքէն մեր քթէն եւ բերնէն այդ միջբրտայները կը յաջողին ներս մտնել: Փորձերը չեն հաստատած թէ ըմպելի ջուրերուն մէջ քոլերայի միջբրտայն այն ասուն աւելի զօրաւոր եւ առոյգ է, երբ արդէն ժամանակ մը հողին մէջ բնակած է եւ անձրեւի ջուրերուն միջոցաւ երկրէն դուրս յաջո-

դած է ելնել : Հականեխական եղանակներն , ջերմութիւնը լաւագոյն միջոցներն են համաճարակին սաստկութիւնը մեղմացնելու , արգիլելու վերջապէս անոր արագ աճումն : Երբեմն այնպէս կ'ենթադրուէր թէ քոլերան միշտ Հնդկաստանէն կուգայ . աղետին սերմը կը ջնջուի Եւրոպայի մէջ . անոր յարատեւ աճման միակ նպաստաւոր միջավայրն Գանգեսի ժանտահոտ ճահիճներն են : Միքրոպներու վրայ այժմ նորանոր աշխատութիւններ կը կատարուին . նոքա կը ցուցնեն թէ միքրոպը կարող է հողին մէջ մնալ թաքուն , հոն ապրիլ , զարգանալ , եւ օր մը անտի ելնելով՝ տարածուիլ մեր գործարանային կեանքին մէջ համաճարակի երեւոյթին ներքեւ : Կը կարծուէր թէ մարդկային մարմինն էր միակ բոյնը տարափոխիկ հիւանդութեանց սերմերուն . եւ այդ սերմերը օդին միջոցաւ միայն մարդկանց մէջ կը փոխանցուէին : Այսօր ստուգուած է թէ հողը միքրոպներու ամենէն մեծ հայթայթիչն է . նա է որ իւր ծոցին մէջ սնուցած միքրոպները մերթ օդին եւ մերթ ջրոյն կը հաղորդէ :

Քաղաքները տարափոխիկ հիւանդութիւններէ , մասնաւորաբար քոլերայէ ազատ պահելու համար , մաքրատուններ կը հաստատուին . այս դրութիւնը շատ հին է . երկար տարիներէ ի վեր կը գործադրուի : Ծամաքային մաքրատուններն , որոց առողջապահական շղթայ անունն եւս կը տրուի , ակնկալեալ արդիւնքը չեն երբեք ունեցած : 1873ի Վիէննայի համազգային Վեհաժողովին մէջ Փրանսա ցամաքային մաքրատուններու դրութիւնն ընդունեց . 1885ի Հոռովմայ Վեհաժողովին մէջ մերժեց . որովհետեւ փորձերն ա-

պացուցին թէ ցամաքի վրայ հաստատուած առողջապահական շղթայներն այնքան կանոնաւորութեամբ չեն գործադրուիր : Եւրոպական երկրաց մէջ միայն Թուրքիա ամենէն զեղեցիկ օրինակը տուած է իբրև լաւագոյնս գործադրող այդ գրութիւնն : Ծովային մաքրատուններն անհամեմատ առաւելութիւններ ունին . տարակոյս չկայ որ այս վերջինը կանոնաւոր կերպիւ պէտք է որ գործադրուի . նաւերն իրենց ճանապարհորդներով խիստ եւ լուրջ քննութիւն մը պարտին կրել . հազորդակցութեան միջոցները գոյութիւն պէտք չէ որ ունենան պայմանաժամի մը համար : Պարագայներ կան երբեմն յորս ծովային մաքրատունը կը կորսնցնէ իւր կարեւորութիւնը . 1884 ին , Սպանիա հիւսիսէն դէպ ի հարաւ , արեւելքէն դէպ յարեւմուտս , համաճարակէն վարակուած էր . Ֆրանսայի եզրերէն եկող նաւերուն դէ՛ գզուշական միջոցներ ի գործ դնելն կը նմանէր ծխողի մ'արգիլել՝ որ իւր լուցկին հրգեհի մը մէջ նետելու համարձակութիւնը չունենայ :

Երկրի մը սահմանադիտոյն վրայ եւ կամ քաղաքի մը մօտ մաքրատուն մը երբ հաստատուի , կրնա՞նք համոզուիլ թէ ամէն վտանգ հեռացած է մենէ : Վարակեալ վայրերէ եկող ճանապարհորդաց համար երկար շաբաթներ մաքրատան մէջ մնալն օգտակար չէ միայն . ամէն բան պէտք է որ մաքուր ըլլայ . ճամբորդին ձորձերը , զգեստները , բոլոր ծրարները հականխական դիզերու աղղեցութեան ներքեւ եթէ մնան , այն ատեն մաքրատունն իւր դերը կատարած է . նաւերը , չոգեկառքերն ամենախիստ քննութեան մը պարտին ենթարկուիլ . կառավարութեան կող-

մանէ կարգուած բժշկաց խումբ մը լուրջ քննութիւն մը պիտի կատարէ այն ամէն բանի վրայ որ վարակեալ կամ կասկածելի վայրէ մը կուգայ : Եւ այժմ այս աշխատութիւնները շատ դիւրաւ կը գործադրուին . գիտութեան արդի փորձերը կարի դիւրացուցած են հականեխական եղանակները , եւ ամէն օր կ'ընծայեն մեզ հականեխական զեղերու մեծ մըթերք մը :

Այն օրուրնէ ի վեր յորում Բասթէօռի աշխատութիւններն ամենէն մեծ յեղաշրջումը յառաջ բերին գիտութեանց մէջ , միջրոպներու խնդիրն մասամբ լուծուած կը նկատուի . տարրագիտական բաղմաթիւ բաղադրութիւններ դիւրամատչելի գնով մը կրնանք մեր տրամադրութեան ներքեւ ունենալ՝ միջրոպներու դէմ պաշտպանելու համար մեր անձը . այդ օրուրնէ ի վեր է որ մարմնոյ եւ բնակարանաց հականեխումն տարրագիտաց ձեռքին մէջ նոր գիտութիւն մ'եղած է : Հիմա հականեխումը գիտնապէս ի գործ կը դրուի . երկու գլխաւոր հականեխականներ ունինք . սնդիկի աղն (sublimé corrosif) եւ փենական թթու (acide phénique) . այս երկու նիւթերուն գինը քիչ մը բարձր է . ջրոյ մէջ դիւրաւ կը լուծուին . առաջինն որչափ աւելի խառնուած ըլլայ թթուի մը հետ , այնքան մեծ կը լինի իւր ազդեցութիւնը քղերայի միջրոպին վրայ . ասի միջոցներուն քով պէտք է գնել նաեւ ջերմութիւնը . ո՛չ թէ չոր ջերմութիւնն որոյ փորձերը չեն ունեցած բնաւ ակնկալեալ արդիւնքն , այլ խոնաւ ջերմութիւնը՝ որոյ կիրառման համար հոշակաւոր է Քոխի փուռը . այս գործին թիթեղէ գլանաձեւ ընդունարան մ'է ,

թաղով ծածկուած, որպէս զի պաղութիւնը ներս չըմտցնէ : Վերի բերանին վրայ կափարիչ մը կը զըտնուի թաղով ծածկուած . ասոր վրայ ծակ մը կայ որմէ շոգին դուրս կ'ելնէ . գլանին մէկ քառորդ մասը ջրով կը լիցուի . ջրոյ մակերեսէն մի քանի հարիւրերորդամէթր վեր հաստատուած է վանդակ մը որոյ վրայ կը գրուին կասկածելի նիւթերը : Վառարանին ջուրը կազով կը տաքցուի . շոգւոյն բարեխառնութիւնը 100⁰ է . երբեք չի փոխուիր : Փորձերը յաջողութիւն գտած են : Քառորդ ժամուան մը մէջ 100⁰ի բարեխառնութիւնը կրցած է փոխանցուիլ նիւթերուն եւ սպաննել համաճարակին միջրոպնուրը :

Գիտութեան արդի պայմանաց համեմատ , հականերխական ամենէն գեղեցիկ կայարանները կը զըտնուին Միացեալ Նահանգաց եւ Քանադայի մէջ : Ամենէն գեղեցիկն , ամենէն մեծը Միսիսիբիի բերանին մէջ կը գտնուի . ընդարձակ սենեակ մ'է 18 մէթր երկայնութեամբ , 3 . 15 մէթր լայնութեամբ եւ 2 . 15 մէթր բարձրութեամբ . հոն կը գտնուին ամենէն մեծ ընդունարաններն , որոց մէջ պատրաստուած կը մնայ հականերխականը . այդ ընդունարաններէն երեք խոշոր խողովակներ կը մեկնին եւ նաւուն մէջ կը մտնեն ամէն կողմէ՝ մինչեւ 13,000 լիտր բաղադրութիւն տալով նմա երկու ժամուան միջոցի մէջ : Շատ մեծ խնամօք պէտք է հականերխել նաւերու , շոգեկառաց ատաղձներն . միջրոպնիւր բոյնը այդ ատաղձներու նրբագոյն անջրպետներուն մէջ իսկ կը դնէ . Պ . Պապէս , Պուքրէչի մէջ , քոլերայի ստորակէտ միջրոպը գտած է զօրանոցի մը ատաղձներուն մէջէն . եւ որովհետն շատ անգամ-

ներ փոշիններն իրենց նեա ընդ քարչ կ'ածեն միջրոպ-
ներու լէգէտններ, հետեւաբար անհրաժեշտ նկատուած
է առարկայներն, օրինակի նամար կահիրը, հայելի-
ները, այս ամէնը մաքրել հացի փշուրներով. այդ
փշուրները ամէն փոշի իւր միջրոպին հետ կը ջնջեն.
իւր դերը կատարելէն յետոյ, հացի նոյն կտորը
պէտք է որ այրուի: Այս պայմանաց ներքեւ՝ մա-
քրատան մէջ երկար օրեր սպասելն իւր կարեւորու-
թիւնը կը կորսնցնէ: Աւելորդ չի լինիր, եթէ ըսենք
թէ այս ամէն միջոցները միշտ ապարդիւն պիտի
մնան, եթէ առողջապահական պաշտօնեայք խստիւ
չկատարին իրենց պաշտօնը. 1865ի համաճարակէն
ի վեր Պոլիս միշտ ազատ մնացած է վտանգէն. քա-
նի անպամներ քոլերան Թուրքիոյ շուրջ գեգերած է
վեհափառ Կայսեր վերին հսկողութեան եւ առող-
ջապահական պաշտօնէից աշխուրջ գործունէութեան
չնորիւ է՝ որ Թուրքիոյ հողին վրայ չէ համարձա-
կած մտնել համաճարակն:

Եւ որովհետեւ քոլերայի ամենէն գլխաւոր փո-
խանցիչներէն մին ջուրն է, կ'արժէ գիտնալ թէ
ի՞նչ կերպով պէտք է մաքրել ազտեղի ջուրերը հա-
մաճարակի միջոցին: Երևք միջոցներով. զոմամբ,
եռացմամբ, ջրոյն մէջ օտար նիւթերու յաւելմամբ,
որք անլեւաս ըլլալով մարդուն՝ միայն միջրոպը
կը սպաննեն:

Աւաղաքարէ, ամուխէ պատրաստուած զտիչները
բանի մը չեն ծառայեր, որովհետեւ միջրոպը չեն
բռներ. եւ եթէ երբեք չմաքրուին այդ տեսակ
զտիչները, նոքա եւս իրենց կարգին միջրոպներու
բոյներ կը ներկայացնեն. յայնժամ զտեալ ջուրը շատ

աւելի վտանգաւոր պիտի լինի քան ոչ զտեալն :
Լոնտոնի , Համպուրկի , Պերլինի , Ֆրանքֆորթի ,
Վարսովիոյ մէջ , գետերու ջուրը կը զտեն աւազի
միջոցաւ . բայց շատ անկատար եղանակ մ'է այս ,
որքան ալ նուրբ եղած լինի աւազն : Այս տեսակ
զտիչներ եթէ անգամ մը գործել սկսին , աստիճա-
նաբար աւազին վրայ միջրոպները խաւ մը պիտի
կազմեն . եւ օր մը արուեստական զտիչը գործարա-
նային զտիչ մը պիտի լինի . ջուրը չպիտի կրնայ
անցնիլ միջրոպներու այդ թանձր խաւէն : Ամենէն
աւելի օգտակարն յախճապակիէ զտիչն է . եթէ եր-
բեմն մաքրուի , անհամեմատ ծառայութիւն կը մա-
տուցանէ համաճարակի ժամանակ : Այն եռացեալ
ջուրն որով պիտի մաքրուի գործին , եթէ թթուե-
րու հետ խառնուի , եւս աւելի ազդեցիկ կը լինի
միջրոպին դէմ :

Եռացումն ամենէն կատարեալ եղանակն է ջուրը
անվնաս ընելու : Երեք թերի կողմեր միայն ունի .
սուղ է . ջրէն կը բառնայ այն կազերն որք ըմպելին
հաճելի կ'ընեն . պզտոր երեւոյթ մը կուտայ հեղու-
կին , եւ սակայն եթէ մտածուի թէ ահաւոր համա-
ճարակի մը միջրոպներէն ազատ կը պահենք այդու
մեր ամենօրեայ ըմպելին , այդ երեք թերութիւն-
ներն յայտեամ կը կորսնցնեն իրենց կարեւորութիւնը :
Ջուրն եռացմանէն անմիջապէս վերջ պէտք է խմել ,
եթէ ոչ՝ գործարանաւոր էակներն կրկին կ'երեւին
հեղուկին մէջ եւ քիչ ժամանակի մէջ արագ աճու-
մը կ'ունենան :

Ջուրը տարրագիտական եղանակներով մաքրելու
առաջին փորձն արեւելից մէջ եղած է . պաղլեղը կրնայ

մաքրել ըմպելին . նաև համաճարակի միջոցին ջրոյ մէջ կիտրոնական թթու (acide citrique) կը դնեն . այսու հեղուկը կը մաքրուի իւր գործարանաւոր էակներէն եւ միանույամայն կը ներկայացնէ շատ հաճելի եւ ախորժահամ ըմպելի մը : Այս եղանակը կրնանք ի գործ դնել այն ամէն ջուրերուն համար որք կը գործածուին մեր տան մէջ . կերակուրի ջուրը , արդուզարդի ջուրը , լուսցքի ջուրը , ամէնն առողջապահիկ պայմանաց ներքեւ պիտի գտնենք , եթէ ջուրն այս միջոցներով մաքրելու հետամուտ ըլլանք , մանաւանդ քոլերայի ժամանակ՝ յորում ջուրերը մեծ մասամբ իրենց մէջ հիւրընկալած են ահարկու միքրոպն :

Անհատ մը ի՞նչ զգուշական միջոցներու պիտի դիմէ համաճարակին ժամանակ : Վատառողջ բնակարանի մը մէջ չպիտի բնակինք . սղբուրի ջուր միայն պիտի խմենք . քոլերայէ բռնուողներու վերաբերեալ բոլոր նիւթերը պիտի հականկխենք . չըպիտի ուտենք կարագ , այն միակ սնունդն որոյ մէջ միքրոպը քառասուն օր շարունակ կ'ապրի . խակ պտուղներ , հում բանջարեղէններ ուտելէ պիտի զգուշանանք . սաստիկ յոգնութենէ , ցրտէ պիտի զգուշանանք . մեր սննդառութեան մէջ օրինակելի կանոնաւորութիւն մը պիտի դնենք , գիտնալով որ դժուարամարսութիւնք կրնան աղեաց մէջ միքրոպները բազմացնել . հեռու պիտի մնանք քոլերայէ բռնուողէն , առանց դպչելու կասկածելի առարկայից . անառախան կամ եռացած ջրով պիտի խոզանակենք մեր ակռայները . որովհետեւ բերանը լաւագոյն բնդունարան մ'է այն միքրոպներուն զորս ար-

տաքին փոշւոյն հետ ներս առնելու միշտ ենթակայ կը գտնուինք. ժանտահոտ, նեխեալ ջուրց եւ գետակաց եղբերը չպիտի թափառինք . մաքուր , ժուժկալ եւ աներկիւղ պէտք է գտնուինք աղետին դէմ :

Այս առողջապահիկ օրինաց եթէ հնազանդ գրտնուինք , յոյս մեծ պէտք է ունենանք թէ չպիտի վարակուինք հիւանդութենէն : Ինչպէս անհատի մը, նոյնը կրնանք ըսել կառավարութեանց համար . առողջապահական լաւագոյն շղթայներն , պաշտօնէից ամենախիստ քննութիւններն , մեր Օգոստոսփառ Վեհապետին հայրական աչալուրջ հսկողութիւնը կը պարգեւեն մեր երկրին ժողովրդեան անզորը կեանք մը , երկիրն ազատ պահելով համաճարակի վտանգէն :

Մ. Գ. Մարտի

ԼԵՁՈՒԻ ԶԵՂԻՆԱԿՆ ՈՒ ԳՐԱԳԷՏՆ

Լեզուաց առաջին հեղինակն է Բաբելոնի աշտարակն : Անդ խառնակեցաւ մարդոց լեզուն , կ'ըսէ Ս. Գիրքն , եւ այն խառնակութիւն՝ հետզհետէ տարածուելով եւ ամէն կողմ ճիւղեր արձակելով՝ հարիւրաւոր թերեւս իսկ հազարաւոր լեզուներու եւ բիւրաւոր բարբառներու ծնունդ տուաւ :

Ըստ կարծեաց մեր նոր գրագէտներէ ոմանց , Վեզուի հեղինակը ժողովուրդն է միայն , որ կենաց « ամենօրեայ սալին վրայ կը դարձնէ զայն իւր կամաց , պիտոյից , զգացմանց եւ հաճոյից համեմատ » Բայց թէ ի՞նչ սկզբամբ , ի՞նչ օրէնքով կամ ի՞նչ կանոնով ժողովուրդը կը դարձնէ լեզուն . հաւաքաբար , ժողովով , խորհրդակցութեամբ թէ ամէն ոք առանձնաբար ըստ իւր բնազգման , ըստ իւր պիտոյից , ըստ իւր հաճոյից , — այս կէտերը չեն բացատրուած :

Արդ , բազմադարեայ փորձերով հաստատեալ իրողութիւնն այս է՝ թէ ժողովուրդ մ'ինքնին , մանաւանդ մտաւորական մշակութիւնէ զուրկ եւ անուաջնորդ ժողովուրդ մը , ո՛չ թէ լեզու , այլ պարզապէս աշտարակ կը չինէ . վասն զի ամէն ոք հեղինակ է յայնժամ . ամէն անհատ , ամէն ընտանիք կրնայ իրեն համար լեզու մը դարձնել՝ ըստ իւր հաճոյից՝ իւր կենաց ամենօրեայ սալին վրայ : Ո՞վ կրնայ արգելուլ :

Աւասիկ աշտարակաշինութիւն՝ բովանդակ իմաստով բառին, եւ անվրէպ արդիւնք՝ Բարեկրօնական խառնակութիւն: Այս է պատճառն որ դպրութիւն չունեցող կամ անուամբ եւ եթ ունեցող տգէտ ժողովրդոց լեզուն, ո՛չ միայն աղաւաղման, այլ եւ յարածամ փոփոխման ենթակայ է, եւ կը տարբերի միշտ գաւառէ գաւառ, քաղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ եւ մինչեւ իսկ թաղէ թաղ:

Այոպէս եղած էր մեր մէջ ալ մեր դպրութեան անկեալ միջոցին: Պոլսոյ ուսմկօրէնը թաղէ թաղ կը տարբերէր ասկէ 40-50 տարի առաջ: Երբ անձանօթ պոլսեցոյ մը խօսակցութիւնը լսէինք, իսկոյն կը գուշակէինք ո՛ր թաղի բնակիչ լինելը. Սամաթիացի՞, Գուճգաբուցի՞, Պալատցի՞, Խաղիւղցի՞, Օրթագեղցի՞, Իւսկիւտարցի՞: Այսչափ մեծ էր աշտարակին ազդեցութիւնը:

Կը փոխուի սակայն խնդիրն՝ երբ ժողովուրդ մը դպրութիւն, գրականութիւն եւ զբաղէտներ կ'ունենայ: Յայնժամ վերջ կը գտնէ լեզուին անկայուն ու յարահոփոխ վիճակը: Ժողովուրդը կը դադրի իւր կենաց ամենօրեայ սալին վրայ լեզու դարբնելէ, այսինքն աշտարակ շինելէ, զի գործը կ'անցնի գրագիտաց ձևք, որք կը մշակեն զայն, կը կանոնաւորեն, կը գեղազարդեն, կը ճոխացնեն, եւ նորա քերականութիւնն ու բառգիրքն ալ յօրինելով՝ մնայուն վիճակի մը մէջ կը դնեն: Յայնժամ ժողովուրդն ալ բնականաբար գրագիտաց առաջնորդութեան կամ՝ որ նոյն է՝ գրական լեզուին ստացած ուղղութեան հետեւելով, լեզուն ոչ եւս ուսմկին քմահաճոյից խաղալիկ կը լինի, ինչպէս որ մեր մէջ ալ փորձով

տեսնուեցաւ : Ժողովուրդն ⁽¹⁾, ի բաց թողլով հին
ուամկական խառնափնդոր լեզուն, գրական աշխարհաբարին հետեւեցաւ, եւ այսօր Պոլսոյ Հայոց տիրող
լեզուն եղած է այդ մշակեալ եւ փոքր ի շատէ կանոնաւորեալ աշխարհաբարն :

Արդարեւ ժողովրդեան բերնին մէջ լեզուն կրնայ դարձեալ արտասանական արտուղութիւններ կամ խոտորումներ ստանալ. բայց այն արտուղմունք կամ խոտորմունք չեն կրնար ազդել գրականին. գրագէտք չեն հետեւիր երբէք այն արտուղմանց, թէ եւ ժողովրդէն մեծ մաս մ'իսկ ընդունած լինի, այլ անստերիւր ուղղութեամբ կը շարունակեն իրենց կանոնաւոր ընթացքն : Օրինակի համար, Ծրանսացիք, ինչպէս գիտեն շատեր, ai երկբարբառը փոխանակ աի արտասանելու՝ ե կ'արտասանեն. oi երկբարբառն օա կամ ուա կ'արտասանեն. im, in, em, en տառերը փոխանակ իւմ, ին, եւմ, են արտասանելու՝ կն, աւն կ'արտասանեն ուրիշ բաղաձայններէ առաջ⁽²⁾. բայց գրիչք միշտ գրականին կը հետեւին եւ ոչ արտասանականին, այսինքն անփո-

---

(1) Խօսքերնիս ժողովրդին ուսեալ կամ կրթեալ մասին վրայ է, որ այսօր պատկառելի թիւ մը կը կազմէ :

(2) Մեր մէջ ալ այ երկբարբառը սովորաբար ե կ'արտասանեն ֆորը-Ասիոյ վերնագաւառաց ազգայինք, ինչպէս նաեւ բովանդակ Ռուստայր եւ Պարսկահայք : Այսպէս այլ՝ ել, այս՝ քս, այդ՝ եդ, այն՝ կն, գայլ՝ գեյ, եղբայր՝ սղրեւր. հայր՝ հեւր, մայր՝ մեւր, ձայն՝ ձկն կամ ծկն, սայլ՝ սեյ, փայտ՝ փեւ եւ այլք : Բանի մը բառերու սկիզբն ալ ե կ'արտասանեն. այգի՝ եգի, այրել՝ երեյ, այրիկ՝ երիկ :

փոխ կը պահեն գրականն : Այնպէս է նաեւ ուրիշ ամէն լեզուաց մէջ , գրականն արտատանականէն չի՛ պատակիր : Միայն մեր լեզուն բացառիկ հակապատկեր մը կ'ընծայէ այս մասին : Գրագէտք կամ գրիչք , թէ եւ ոչ ամենեքին , ներեն մեզ ըսել , ստրկաբար կը հպատակին ռամկական խեղաթիւրմանց եւ աղաւաղմանց , զորս տգիտութիւնը կամ՝ որ նոյն է՝ աշտարակաշինութիւնն արտադրած է :

Այդ պատուական գրչաց միակ փաստը կամ մանաւանդ պատրուակն այս է . քանի որ ժողովուրդն այնպէս կ'արտասանէ , իրենք ալ պարտին հպատակիլ եւ այնպէս գրել , այսինքն՝ ուղիղը մէկ կողմ թողուլ եւ սխալին հետեւիլ , թէ եւ ուղիղն ալ նոյնչափ հասկնալի լինի ժողովրդեան : Այսպէս այդ գրիչք , փոխանակ իրենք ժողովրդեան առաջնորդելու , կ'ըսպասեն որ լեզուադարձին կամ աշտարակաշէն ժողովուրդն իրենց առաջնորդէ . հետեւաբար ուրիշ բան չեն ըներ իրենք , բայց եթէ , զարձեալ ներեն մեզ ըսել , աշտարակաշինութեան ստորին գործաւորներու (հող , քար , շաղոխ կրողներու) պաշտօն կը կատարեն , առանց բնաւ մասն ունենալու լեզուին մշակման եւ կանոնաւորման գործին մէջ , որ՝ ըստ մեր խոնարհ կարծեաց՝ ճշմարիտ գրագէտի մ'առաջին պարտականութիւնն է :

Յ. Ա. Խոյն-Տեալ

Մ Կ Ր Տ Ի Ջ Ա Ճ Է Մ Ե Ա Ն

Օրթագիւղ 1838 ին համեստ բանաստեղծ մը ծնած է , ամրան տօթակէզ օրերուն , գունազեղ ծաղկանց ինկարոյր ամսուն :

Մեր Սուրբ Թարգմանչաց վարժարանը նախակրթարան եղած է բոլոր Միջագիւղացոց , ինչպէս նա եւ բանաստեղծիդ :

Մերացած վարժարան մըն էր անի մեր օրով , եւ ընդարձակ սրահ մ'ունէր վերի յարկը , որ Ուսումնարան կը կոչուէր այն ատեն :

Շարք մը պատկերներ երեւելի արանց , ու շարք մը նկարներ հոգեցունց դիպաց , իսկ ճօճանակաւոր ժամացոյց մըն ալ եւրոպական դրութեամբ՝ երկու ահազին գրադարաններու մէջ տեղը զետեղուած՝ հոյատեսիլ վեհութիւն մը կուտային Ուսումնարանին :

Մենք ալ 71ի սկիզբը դեռ «Մաղկոց» ին մէջ՝ անձկանօք կը սպասէինք ընդհանուր քննութեան , Ուսումնարան ելնելու համար :

Մանկական աչաց շատ մեծ կը թուի այդ Ուսումնարանը , կամ ճիշդը խօսելով՝ «Ուսումնարանականխը» , որք կերակուրի ժամանակ յիտորտանօք կ'անցնէին մեր մէջէն՝ Մաղկոցէն , յաղթական նայուածք մը ձգելով մեր վրայ :

Մաղկոցի մանկունք ամօթահար կ'երեւէին . գէթ իմ վրաս այդ տպաւորութիւնը գործած էր . չգիտեմ միայն թէ յետոյ ես ալ առած էի այն յաղ-

Թական ձեւերը , ամբարտաւան շարժումները :

Դեռաարին Աճէմեան , 48 ի միջոցներն , հոն կը յա-
ճախէր . Թարգմանչաց վարժարանի Մաղկոցի ծա-
ղիկն էր նա , գեռափթիթ , գեղամիծանդ :

Իր տասնեւչորս տարեկան եղած ժամանակ կը զըր-
կուի ի Վինետիկ , Ռափայէլեան վարժարանը , դաս-
ընկեր ունենալով գեղահիւս քերթողն Թովմաս Թէր-
զեան , Սրապիոն Թղլեան , Գէորգ Ապտուլլահ եւ
այլք :

Դպրոցական վեցամեայ շրջանն աւարտելէ յետոյ ,
Պոլիս կը վերադառնայ , ուսուցիչ ունեցած լինելով
զԱլիշան , այս՝ հայկաբանութեան , գրագիտութեան
ու պատմութեան բազմաբեղուն նահապետը :

Երիտասարդ Աճէմեան իւղաներկ պատկերահանու-
թեան մէջ քաջավարժ , մրցանակներով պէճուած ,
միտով բանիւ գեղարուեստի պատուական աշակերտ
մը դարձած , կուգայ առ մեզ կուրծք տալու գործ-
նական կենսաց , եւ իր ապերասան դառնութեանց :

Նա հեռագրատան պաշտօնէութեան մէջ կը մտնէ ,
ուր քիչ յետոյ իր բարձր կարողութիւններն ի հան-
գէս բերելով՝ կը դնահատուի մեծաւորներէ , ու կը
ղրկուի կ Վալոնա , Շքոտրա , եւ անտի փոխադրուե-
լով ի Վառնա՝ հոն բնակութիւն կը հաստատէ մի
քանի տարիներ :

Աճէմեան իր պարապոյ ժամերուն չի գաղարիր եր-
բք գրաւորական զբաղումներէ . գեղանկարչական
հաճոյից տալով դանձն՝ կը չինէ պատկերներ , ար-
ուեստով , զգալով մո՞ով , միշտ դիտող բնութեան , ու
հետևեող բնականին գեղեցիկութեան :

1866ին Պոլիս դարձած կ'ամուսնանայ իբր քսան-

ութ տարեկան : Անտի ի վեր անսգիւտ արժանեօք եւ աշխատասիրութեամբ կը յարատեւէ մինչեւ ցայսօր նոյն վարչութեան մէջ՝ վարելով Բերայի կայարանի Տեսչութեան պաշտօնը 1872 էն մինչեւ 75, ապա փոխադրուելով երկրաչափական սենեակը, որոյ Տընօրէնն է այժմ :

Ազգային շրջանակի մէջ Մկրտիչ Աճէմեան խիստ փոքր դեր վարած է, իբրեւ հոգաբարձու եւ իբրեւ Թաղային խորհրդոյ եւ Ընդհ. Ժողովոյ անդամ :

Ի սկզբանէ անտի աւելի կ'ախորժի առանձնացեալ կեանքէն ու կը պարապի, ինչպէս ըսինք ի վեր անդր, ուսումնական, արուեստական աշխատութեամբ, եւ երբեմն ալ պատկերհանութեամբ :

Հին դպրոցին կը վերաբերի նա, այն դպրոցին որ աւագ գործեր արտադրեց, որ Հայ ազգին աւագ գըրականութեան լայն, լայն հորիզոններ բացաւ, ու անցաւ . . . :

Աճէմեանի ոճը սահուն է, գրիչն ալ ճապուկ :

Նա ստէպ չ'երեւիր հրապարակին վրայ (եւ առ մեզ ո՞չք կ'երեւին) . բայց երբ կ'երեւի, գոհարազարդ մատենիկ մը ունի իր թեւոց տակ . « Ժպիտ » մըն է այն՝ որ յերեսս ի վեր կը ցոլանայ, « Արտասուք » մըն է այն՝ որ յաչկուեսս ի վար կը կաթկըթէ . . . :

Երբ կ'երեւի Աճէմեան, « Լոյս » մըն է այն՝ որ կը փայլի ու կը պլպլայ եւ կամ, « Ստուեր » մը որ կուգայ խաւարին աշխարհէն, ու կ'երթայ դէպ ի խաւարակո՛ւռ աշխարհը :

Աճէմեանն ընթերցողը այնպէս կը զգայ՝ թէ զՊէչիկթաշիեան կը կարդայ . երկոքին Մկրտիչք կար-

ծես նոյն յուզումն ու նոյն յղացումն ունին, նոյն կորովն ու նոյն գորովը : Սակայն ո՛չ այն փափուկ երանգը կը տեսնես, որով Պէշիկթաշեան « Զեփիւռ » ն ու « Գարուն » ը նուագեց, ոչ ալ այն խորագրաց միտքը, ներոյժ ու թափանցկոտ ոգին, որով « Օրհնասական » ն ու « Մերձ ի մահ » ն ուղերեց :

Չես գտներ դարձեալ այն երկնասլաց երեւակայու թիւնը, այն հանճարալիր խանդը, ոչ ալ բոցաթռիչ խոյանքը, որով ճարտարեց Պէշիկթաշեան իր « Թատրերն » ու հրաշագործեց քերթուածներն :

Մին՝ բանաստեղծ լինելու համար ծնած, միւսը՝ բանահիւսութեան սիրող մ'է եղած . մին՝ Պարնասեան ազու դաշնակը կը յօրինէ, միւսն՝ անոր հեշտընկալ եղանակները կ'ածէ . սա ստեղծող մըն է, նա յարդարող մը :

Սակայն չմոռնամք յաւելուլ թէ մեծն Մկրտիչ, իր կոչման, իր արուեստին յարած է, մինչ կըրտսերն՝ իր բաղմաղբաղ պաշտօնէն ժամեր ու վայրկեաններ շորթելով քնարը գրկած է :

Հետեւաբար սա արուեստագէտն է, նա՝ արուեստասէրը . մին՝ փառք կը սեպես, միւսը պարծանք . զայս կը պաշտես, զայն կը սիրես :

Եւ յերաւի չի սիրուիր այն բանաստեղծն որ հետեւեալ հոգեխանդ մրմունջներով իր սրտին սուգը կը յայտնէ բանաստեղծ Թէրզեանին, որոյ մեղմօրօր քրնարին թրթռուն ձայնն արձագանդ կուտայ մինչեւ մեր մթազգած հոգւոյն խոր յատակը .

« Զեփիւռք զողզողունք Պոսիոր՝ ափերէն,
Բարեկամ, անոյչ երգերդ ինձ բերեն .

Ներդաշնակ ձայնէդ առնեմ զիմ կարօս ,

Ծագէ սեւ սրբո՞րն մէջ քո առաւօտ .
Վէրքերուս վերայ աստղունք կը շարես ,
Մասներուդ ծայրէն փարդ չուշան . պէս պէս
Բարդ ու բարդ տեղան , չրթունքէդ ալ գուժ ,
Բայց կայծակն ունիս պահած աչքիդ մութ .
Ծաղկունք վեր կանգնին ծըծել քոյին շունչ
Հրեշտակք ալ ուզեն սորվիլ քո մրմունջ :

Ես ալ երգեցի երբեմն եռանդուն ,
Զիս ալ գրգուեցին յոյս , ծաղկունք , գարուն .
Բայց , աւանդ , հիմա սեւ ամպ , սեւ գիշեր
Ծածկեց զառաւօտն իմ , ծածկեց զաստղեր .
Բնութիւն ինձ համար փոխել է շիրիմ ,
Պաշտած փառքերուս վերայ արդ չրջիմ . . . :

Երգք հրճուանք անցնին , լոկ մընան վշտեր ,
Արեւ ինդրելով՝ շօշափեմ ըստուեր ,
Մէր նշմարելով՝ սիրտ իմ առնու թունգ ,
Զեռքս կարկառեմ բայց գտնամ անդունդ .
Օտար հողու մէջ սիրտըս կտրած սառ՝
Երթամ լեռնէ լեռ , անտառէ անտառ .
Կախուած վընիրուն եզերքէն անվախ՝
Խորերը կ'ուզեմ ընկղմիլ ուրախ :
Մթին մէջ միայն վազի սիրտ հիգիս ,
Միայն սուգի մէջ քեզ ինդայ հոգիս . . . »

Այս գեղեցիկ որքան մուլամաղձիկ շեշտերն , բա-
նաստեղծի հոգեկան ներշնչումներն , ա՛յնքան խոր
կ'ազգին ի մարդն՝ որ ի լուր այս թխպոս ու գառ-
նադղորդ խորհրդածութեանց , սեւ գծից ու սեւա-
թոյր մտածութեանց , յորս քերթողին միտքը կը
թափառի , հսկայ անպունդներու վրայ կը շրջի . —

ըսէ՛, Եղիա, Նիրվանայի՛ն կը փարի . — Ի լուր այս հեծութեանց, կ'ըսեմ, մարգա բանաստեղծին հետ կը վերանայ, անծայրածիր սահմաններ կը սաւառնի եւ այդ անեղութեան ու գծութեան վրայ պահ մը քամահրանաց բաժակը կը պարպէ . պահիկ մըն ալ յետոյ, այս ցաւոց հովտին տարաբաղդիկ զոհերուն վրայ դառնութեանց արտօսը կը թափէ :

Է՛հ, մարդն իր վրայ ի՛նչպէս չարտասուէ . . . :

Տխուր չէ՞ այս . եւ սակայն միջիւր ո՞ւր պիտի ապաստանի, մահուան նպատակն ո՞ւր պիտի հասնի . ճակատագի՛ր, ճակատագի՛ր, ո՞ւր պիտի տանիս մարդկային այս նախիր :

«Մրգք, հրճուանք անցնին, լոկ մընան վշտեր .

Արեւ խնդրելով՝ շօշափե՛մ ըստուեր . . . :»

Վահ, պիտի ջնջուի՞ մեր սրտին սէրը, պիտի կոտորտի՞ յոյսերնուս սլաքը . եւ սակայն կարող չենք կապտել մեր զգացումը, հեշտին անընդ վայելումը . այսու հանդերձ պիտի երթանք սուգիլ ի խորս մահահանգոյն նիրհմանց, ի ծոց բացարձակ անէութեանց, ուր կենաց հորիզոնը կը սպառի եւ դատարկութեան ահաւորութիւնը կը սկսի :

Աճէ՛մեան կը սիրէ գաղափարաց աշխարհը, կը սիրէ հոգւոյ խորախորհուրդ թատրը, անդ ի հանդէս բերելու աղեգորով ողբերգութեանց գաղտնիքը, կենաց հակապատկերներու դժխեմ նկարագիրը :

Այո՛, կեանքը իր անյատակ վիհերն ունի . կեանքը դարձեալ իր գոյութի՛ւնն, իր ոչնչութի՛ւնն ալ ունի . երկու եզրեր, երկո՛ւքն ալ անհունութիւններ . . . :

Մեր Աճէ՛մեան միոյն վրայ կը դնէ իր զմայլման ու հիացման կնիքը, միւսին վրայ կ'ողբգրէ դիւրանուազ

չեչտերով տիեզե՛րական ունայնութեան տխուր մահերգը . . . :

Աճէմեան , սակայն , միշտ յոռետես մատենագիր մը չի սեպուիր . Աճէմեան լաւատես գրիչ մ'ալ չի համարուիր . « Ժպտին » ծայուց մէջ « Արտասուքը » պահած չէ՞ մի . « Լուսոյ » ետեւ՝ Թանճը « Ստուերը » շօշափած չէ՞ մի . . . :

Այն ինչ հանդիսատես կը լինիս իր Ժպտներուն , որոց փթթումը կը զգաս դիմացդ վրայ , եւ ա՛հ խաւարի վարագոյրը կ'իջնայ իսկոյն՝ արտասուաց կաթիլներով ողողուն : Այն ինչ լուսոյ ցլումանց ու ճառագայթից սրբանուէր նշուլից ներքեւ հոգիդ կը խայտայ , եւ ա՛հ ստուեր մը , դանդաղկոտ եւ ահարկու , յեղակարծուստ կը կանգնի առջեւդ , դժոխածին խուճապներով զինեալ , ուրուականաց սառնութեամբ առլցեալ . կուգան սոքա կենացդ առաւօտն ամպոտելու եւ գոյութեանդ միջօրէն նսեմացընելու . . . : Վա՛հ , չէ՞ դա մահուան այն յամր ու պաղ զօղանջն , որ զանգակին խուլ թրթռանքին թեւերով թափ կուտայ ականջիդ , մինչ կեանք մը , ա՛հ , պատանով մը կը լուծուի՛ , կը քայքայուի՛ :

Քերթողը գերեզմաններու առջեւ ի՛նչ չէ : Հո՛ն ուր այնքան երազներ կան մթերուած , կեանքեր զրաւուած , յոյսեր ցիրուցան եղած . հո՛ն , յաւիտեանականին ծոցը , հողին խորոցը մէջ , ուր գանկաց եւ ուղեղաց հսկայ խորհուրդներ զեռնոց կեր եղած եւ կամ թերեւս ստորերկրեայ հրաբուխներ յարուցած են . ի՛նչ է անդ քերթողն :

Այլ երեքեան ուրուականք ըստ գաղիացի հեղի նակին կանգուն կեցած են քերթողիս առջեւ . Ա-

Ճէմեան կը նայի Ֆառուստին , Տօնժուանին , որոց մին կը ներկայացնէ դիտութեան ընդունայնութիւնը , մըւար կը մարմնացնէ սիրոյ ընդունայնութիւնը . ասոնցմէ չծնա՞ւ « Ժպիտն ու Արտասուքը » , « Լոյսն ու ստուերքը » :

Այսպէս անա իր սրտի ուլկէանու մէջ պեծածան կ'իջնէ , նաւարեկող միտքը՝ անդնոց անուելի ընդերքը ու անոր անարկու ոչնչութիւնը կը չափէ : Անհունի դատարկութեան խորխորասն է այն , ուր ա՛նքսան մարդիկ ընկղմած են , ա՛նքսան ուղեղներ սպառած :

Մկրտիչ Աճէմեան լաւապոյնս կը յաջողի իր այս կարգի տողերուն մէջ , ամբոփելու սրտին կսկիծն ու մորմօքն , որք իր հոգւոյն մէջ կը կաթկթեն այն սեւաւ մազձն ու թոյն է , եւ այն դառն հեգնութիւնն որ կարծես զլազըն կ'արհամարձէ կամ զմահն կը ծաղրէ :

Աճէմեան , բանաստեղծական երկերէ դատ , թարգմանած է թատերգութիւններ , Լամբնէի հատուածներ , Լաֆոնթենի ու Պէրանժէի քերթուածներ :

Ստուգիւ չի սիրե՞ր մարդ այն բանահիւան որ անգուգական բարեկամին անդարձ մեկնումին առթիւ , չնաշխարհիկ նուագով , սրտապին ալ մրմունջով կը հարցնէ . « Ո՞ւր կ'երթան մեր հոգիք » :

Օտեանի մը դագաղին առջիւ , այս հարցումը միայն կրնար ըլլալ , Անոր՝ որ ոչ միայն մտաց այլ եւ հոգւոյ մեծ մարդն էր : Ա՛հ , ո՞ւր կ'երթան մեր հոգիք . արդեօք հո՞ն ուր կերթան մեր իղձերը , մեր մտաց տխրութիւնները , ուր որ կը դիմէ գետակն , խոխոջուն առուակն :

Ա՛հ , ո՞ւր կ'երթան մեր հոգիք . — արդեօք հո՞ն

ուր մեր հաւատքը կը վերանայ ու խունկը կը բարձրանայ :

Ո՛ւր կ'երթան մեր հոգիք , Ազնիւ Աճէ՛մեան . —
ուր որ վերջ ու վախճան չկայ , ուր դառնութիւն ու
տառապանք չկայ . չկայ վիշտ , յուսախտրո՛ւթիւն ալ
չկայ , եւ ուր թերեւս բազում երանութիւն , երջան-
կութիւն կայ , Յաւիտենական մը , Աստո՛ւած մը կայ :

Ո՛ւր կ'երթան մեր հոգիք . — Յանհունութիւն ու
յանմահութիւն կե՛րթա՞ն . յոչնչութիւն ալ չե՞ն
երթար արդեօք : Ո՛վ գիտէ իրօք . . . :

Բայց թողում որ դու խօսիս , թողում որ դու
լսելի՛ լինիս .

« Ո՛ւր երթան հոգիք , միթէ հո՛ն ուր շունչ
Հոգմոց թափառիկ երթայ անտրտունջ .
Կա՛մ հո՛ն ուր անդարձ թաւալին ալիք ,
Միթէ հո՛ն երթան եւ մարդոց հոգիք . . . :
Դու ոչ խորշէիր ննջել մահու քուն ,
Զի ոչ վախնայիր զարթնուլ յետ մահուն .
Պատմէ՛ թէ գո՛հ ես , թէ լցա՞ն փափազ ,
Եւ կարօտ սրտիդ անեզր եւ անյագ :
Պատմէ՛ թէ մեր կեանք՝ մի տգեղ երազ՝
Հանդերձեալ կենաց է յառաջավազ ,
Եւ թէ հոն մնան մեզ հեշտ անպզտոր
Երազներ անվերջ՝ միշտ չքնաղ եւ նոր . . . :
Մեր հորիզոնէն այսպէս մեկնեցար ,
Եւ երկբայութեան զիս պատեց խաւար .
Թէ քո հետ տանիս դու մահուան գաղտնիք ,
Ո՛վ ինձ մեկնէ թէ ո՛ւր երթան հոգիք . . . :

Ո՞ւր երթան հոգիք . . . իբրեւ ծաղկանց բոյր
Միթէ կը ցրուի՞ն . . . իբրեւ մեղմ համրոյր,
Իբրեւ երգ թռուցիկ կը մարի՞ն միթէ .
Հապա ո՞ւր երթան հոգիք . . . —

. Ո՞վ գիտէ » :

Այս վերջի տունը մանաւանդ ամենադեղեցիկ է .
նո՛ւրբ, զգայնիկ բանաստեղծութիւնը իր շքեղու-
թեամբն ու փափկութեամբը, իր ուժգնութեամբն
ու վսեմութեամբը կ'երեւի՛, կը փայլի՛ :

Սակայն վերջաբանը մեծին Լամարթինեայ յետա-
գայ պարբերութիւնը կը յիշեցնէ ինձ, ուր քերթողն
իրաւամբ կ'ըսէ. «L'esprit humain veut donner un
visage aux idées, un nom, un cœur, une âme,
uue individualité aux choses.»

Մարդս այսպէս է . մտաց յագուրդ տալու, զան-
տեսանելի՞ն, զանիմանալի՞ն ըմբռնելու եւ լուծելու
համար ի՞նչեր կը հարցասիրէ, ի՞նչ բաներ կ'ոչնչացնէ:

Արդ, քո մտերիմդ ալ, Աճէմեան, պատասխան
չի տար հարցմանդ . Օտեան ալ ցրտասարսուռ չիրմին
պէս կը մնայ լո՛ւռ, յաւիտեան լո՛ւռ . իսկ քո հարց-
մանդ արձագանքն ալ ի գո՛ւր պիտի կրկնեն համայն
դարերն ու խօլ մարդերն՝ թէ ո՞ւր կ'երթան մեր
հոգիներն :

Այո՛, յաւիտեան չպիտի պատասխանեն այն հոգե-
լո՛յս ոգիք, եւ ցոյց չպիտի տան սեղն . . . յոր կ'եր-
թան մեր հոգիք:

Ա՛հ, թանձր է, չա՛տ թանձր, մտերմիդ հողեղէն
անկողինը, ուստի սնթափանց պիտի մնայ ձայնդ .
Բարէ՛, խոր է անոր քունը, յաւիտենակա՛ն է անոր

նինջը, ալ չունի առաւօտ զարթնելոյ, ալ չունի տիւ գործելոյ: Մշտնջենական գիշեր մըն է այն հողակերտ բնակարանը, ուր կը մտնէ մարդ, թերեւս իրպառ չեմբելու համար . . . :

Ե՛րբ արդեօք, Ազնի՛ւ Աճէմեան, լոյսը պիտի թափանցէ ու ձայնը պիտի զօրէ հասնիլ այդ դամբաններուն, այդ գերեզմաններուն մէջ:

Կա՞յ արդեօք այդ մեծ լոյսն, այդ հզօր ձայնն, որ օր մը փողփողի ու որոտայ այդ անդրաշխարհեան անյարբիր ու անօդ միջնորդութիւն մէջ, ինչպէս կը շողշողայ ու կ'որոտայ սօտ, փայլեցնելով իր կենսատու ճառագայթներն ու հասցնելով փրկարար արձագանգը մինչեւ ի դրունս աստեղածեմ երկնից, օթեւան հողւոցն անմահից . . . :

Գրաստորդմանը

Մ Ի Ք Ա Ն Ի Խ Օ Ս Ք
ԱՆՏԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՄԱՆ(1) ՎՐԱՑ

Բժշկական գիտութեան թէեւ ամենէն մթին , այլ կարի շահաւէտ իննդիրներէն մին է հիւանդութեանց պատճառներու քննութիւնը . վասն զի անոնց ծանօթութեամբ կարելի է ոչ միայն , անհատական եւ հանրային առողջապահութիւն մը հաստատելով , այդ ախտերու ծագումն արգելուլ , այլ նաեւ յաճախ բժշկել իսկ զանոնք :

Թէպէտ երկայն դարեր բժիշկք եւ գիտունք հետամուտ եղած են գտնելու այդ պատճառներն , այլ այն ատենուան սահմանափակ ծանօթութիւնք եւ անբաւական միջոցք չթողատրելով հասնիլ ճշմարտութեան , ինչպէս որ բժշկութեան ամէն ճիւղերու մէջ յոյժ սակաւաթիւ իրական ճշմարտութիւններ միայն կրցած էին երեւան զալ , բժշկութեան այս մասին մէջ եւս յաճախ անորոշ , վերացական եւ մինչեւ իսկ ենթադրական եւ սխալ ծանօթութիւններ իբր կատարեալ ճշմարտութիւններ ընդունուած էին :

---

(1) Héritité. — Թէպէտ ժառանգականութիւն բառը սովորութար կը զործածուի այս իմաստով , բայց մենք նախառեւ իմաստը մարեցիկ ժառանգումն բառը , առաջինն աւելի համապատասխան նկատելով hérititarité բառին , այսինքն համանշանակ ժառանգելիութեան :

Այս վիճակ երկայն դարեր տեւելէ յետոյ , ներկայ դարուս , մանաւանդ նորա վերջին քառորդին վերապահուած էր բժշկութեան այս մասին վրայ եւս ճշգրիտ ծանօթութիւններ ստանալ :

Վերջին տարիներս , մանաւանդ , բժշկական գիտութիւնն ի բաց թողած է , արդարեւ , ամեն ինչ որ դրերէ ի վեր , սերունդէ սերունդ , հազորդուած էր իբր աւանդութիւն , եւ սկսած է վերստին փնտռել , քննել , փորձել , ստուգել ինչ խնդիր որ ինչայ իւր խուզարկութեանց տակ , եւ ընդունիլ այն ծանօթութիւնները միայն որք այդ բովէն անցնելով երեւան կուզան իբր ճշգրիտ եւ անվիճելի :

Այս եղանակը , սակայն , շատ դժուարութեանց դուռ կը բանայ , այնպէս որ ամենապարզ երեւոյթ մը , որ դարերէ ի վեր իբր որոշ ճշմարտութիւն ընդունուած էր , այսօր շատ բժշկայ եւ գիտնոց մէջ մեծ վիճաբանութեանց եւ դժուարին փորձարկութեանց ենթարկուած է , եւ տակաւին չէ կրցած իւր վերջնական բաղատրութիւնն ստանալ :

Պարզ օրինակ մը կը բաւէ զայս ապացուցանելու : Պաղը , ցրտառութիւնը , որ հազարաւոր տարիներէ ի վեր իբր ամենազօրաւոր եւ ամենահասարակ պատճառ մը նկատուած էր , այժմ մեծապէս իւր կարեւորութիւնը կորուսած է , այնպէս որ շատ բժիշկք յոյժ երկրորդական ազդեցութիւն մը կը վերադրեն նմա , եւ կան բժիշկներ իսկ որք բոլորովին կը մերժեն նմա որ եւ է ազդեցիկ դեր՝ իբր որոշ պատճառ հիւանդութեանց :

Մեր նպատակէն դուրս լինելով խօսիլ աստ ատային ընդհանուր պատճառաբանութեան վրայ ,

կ'ուզեմք մի քանի ծանօթութիւններ տայ այն զըլ-
խաւոր երեւոյթին վրայ, որ հիւանդութեանց ծագ-
ման մասին այնչափ մեծ ազդեցութիւն ունի, եւ
որոյ վերայ բժշկական գիտութիւնը վերջին տարւոց
մէջ ընդարձակ խուզարկութիւններ եւ մեծ յեղա-
շրջումներ կատարած է, որոցմէ, եթէ ոչ այժմէն,
գոնէ մօտաւոր ապագայի մը մէջ, մարդկութիւնը
մեծամեծս պիտի օգտի: Այդ երեւոյթն է ժառանգ-
գումը:

Ինչպէս որ դեղաբանական, անդամազննական,
բնախօսական, հոգեբանական այնչափ յատկութիւնք
սերունդէ սերունդ կ'անցնին, նոյնպէս եւ հիւան-
դութիւններէ ունեւ ծնողներէ կ'անցնին զաւակաց:
Եւ ինչպէս որ վերոյիշեալ յատկութիւնք երբեմն
ծննդեան ժամանակէն կ'որոշուին եւ երբեմն ետքէն,
կենաց այս կամ այն շրջանին, այս կամ այն պա-
րագային մէջ, նոյնպէս ալ ժառանգեալ հիւան-
դութիւնք իրենց յատուկ ժամանակներուն եւ պայ-
մաններուն կ'սպասեն երեւան գալու համար:

Ժառանգելի հիւանդութիւնք երկու մեծ կարգե-
րու կրնան բաժնուիլ. անոնք որք սերունդէ սերունդ
կ'անցնին ուղղակի, այսինքն միւլտիպլ հիւանդու-
թեան ձեւով, եւ անոնք որք ուրոյն հիւանդու-
թիւն մը չեն համարուիր եւ յաջորդ սերունդին
կ'անցնին կազմային վիճակի մը ձեւով, որ՝ իրօւամբ՝
պարտէր աւելի անդամազննութեան վերաբերիլ քան
ախտաբանութեան:

Այս վերջին կարգին կը վերաբերին, օրինակի
համար, մորթին, մազերուն, աչքերուն գոյնը, գի-
րութիւնն ու նիհարութիւնը, երկայնահասակ կամ

կարճահասակ լինելը, մորթին եւ լորձամաշկերուն(1) նրբութիւնն կամ պնդութիւնը, ակոսյներուն բարեկազմ կամ յոռեկազմ լինելը, եւն: Ուրիշներ ալ կան, որք բնածին չեն, այլ յետոյ երեւան կուգան: Այսպէս են մազերու սպիտակացումը, ճաղատութիւնը, սրտոստութիւնը, կարճատեսութիւնն աւ հեռատեսութիւնը, եւն: Որչափ որ ալ սոյն հանգամանք պարտին հիւանդութիւն չնկատուիլ, այլ լոկ կազմային վիճակ, սակայն մեծապէս կը ներգործեն մարդու առողջութեան վրայ իբր տրամադրիչ պատճառ, եւ այս կամ այն հիւանդութիւնն ընդունելու տրամադրութիւն մը, մասնաւոր դիւրութիւն մը կուտան մեզ:

Այս խնդիրը բաւական շահեկան լինելով, կ'արժէ որ մի քանի ծանօթութիւններ տամք անոր մասին, ցուցնելով ի ստորեւ մի քանի օրինակներ այն զանազան երեւութից որք անկէ կը բղխին:

Ընդհանուր շնչերակային դրութեան յատուկ հիւանդութիւն մը կայ արեւոյն(1) կոչուած, որոյ պատճառաւ շնչերակաց ներքին թաղանթը, փոխանակ լերկ եւ ողորկ լինելու, տեսակ մը կազմալուծութեան կ'ենթարկուի, զոր կարելի է նմանցընել երկաթի փանգին: Այս հիւանդութիւնը, որ միջինէն վեր, ծերութեան սկզբնաւորութեան մէջ կ'սկսի յաճախ, իրարմէ ըստ երեւութին բոլորովին տարբեր հիւանդութիւններ յառաջ կը բերէ՝ ըստ այն շնչերակին որ անկէ վարակեալ է: Այսպէս, օրինա-

(1) Muqueuse.

(2) Athéromasie.

կի համար, եթէ սիրան, որոյ անդամազննական կազմութիւնը շնչերակաց ընդհանուր կազմութեան նման է, վարակեալ լինի այդ ախտէն⁽¹⁾, սրտի հիւանդութեանց բազմազան տեսակներն յառաջ կուգան, որք իրարմէ կը տարբերին սրտին այն մասին, ծակին կամ կափարիչին համեմատ որ անկէ վարակեալ է։ Այսպէս է նաեւ իջուածք⁽²⁾ կոչուած հիւանդութիւնն եւս, որ յառաջ կուգայ ուղեղին այս կամ այն շնչերակին խցումէն կամ պայթումէն, եւ որ ուղեղին այս կամ այն մասին համեմատ տարբեր ձեւեր եւ տարբեր սաստկութիւններ կ'ունենայ. զգայագրկութիւն⁽³⁾, անդամալուծութիւն⁽⁴⁾, ջլաձգութիւն⁽⁵⁾, կիսահարութիւն⁽⁶⁾, խելայեղութիւն⁽⁷⁾ եւլն։ Նոյնպէս է նաեւ ծերակաս կամ չոր փճախտ⁽⁸⁾ կոչուած հիւանդութիւնն, որ յաճախ ոտներուն մասներէն սկսելով դէպ ի վեր յառաջ կը քալէ, եւ որ յառաջ կուգայ սրունքին շնչերակաց խցումէն։ Ծնչերակայ այս թերութենէն կը ծագի նաեւ շնչերակաց անզայտացումն⁽⁹⁾, որ յառաջ կու-

---

(1) Իսկ այն սրտի հիւանդութիւնը, որք ուրիշ պատճառներէ մանաւանդ յորցուէ յառաջ կուգան եւ սովորաբար երիտասարդ կամ չտիրահաս անձանց յատուկ եւն, ժառանգելի չեն։

(2) Apoplexie.

(3) Perte de connaissance.

(4) Paralysie.

(5) Convulsion.

(6) Hémiplégie.

(7) Démence.

(8) Gangrène sénile կամ sèche.

(9) Anévrisme.

գայ նոյն ախտէն վարակեալ շնչերակին առաձգութեան պակասութենէն : Կը հետեւի ուրեմն որ, եթէ ծնողաց միոյն սիրտը կամ այս կամ այն շնչերակը կանուխէն վարակեալ ըլլայ այդ ախտէն, իւր զաւակն ալ, այն տարիքներուն մէջ, կամ աւելի շուտ՝ եթէ երկու ծնողք եւս ունենան զայն, պիտի կրնայ հաւասարապէս ունենալ նոյն հիւանդութիւնը կամ նորա մի տարբեր ձեւը տարբեր գործարանի մը մէջ : Եթէ, զոր օրինակ, հայրը կամ մայրն իջուածք ունեցաւ, զաւակը տրամադիր է ունենալ նաեւ, բաց իջուածքէ, սրտի այս կամ այն հիւանդութիւն, փտախտ, շնչերակի անզայտացում, եւլն. եւ փոխադարձաբար :

Յօդախտ⁽¹⁾ կոչուած հիւանդութիւնն ալ մարմնոյն կազմուածքին մէկ թերութիւնն է, որու պատճառաւ, մէզին միջոցաւ մարմնէն դուրս արտաքսուելիք բնամեղ⁽²⁾ կոչուած նիւթին տեղ, որ ջրոյ մէջ լուծելի է, մեծ քանակութեամբ կը կազմուի մի այլ նիւթ եւս միզային թթու⁽³⁾ կոչուած, որ նուազ թթուածին կը պարունակէ քան բնամէզն, եւ որ անլուծելի լինելով՝ չի կրնար ամբողջովին մարմնէն դուրս արտաքսուել մէզին միջոցաւ, եւ այս կամ այն գործարանին, մանաւանդ երիկամանց եւ յօդուա-

---

(1) Arthritis. — Պէտք չէ շփոթել սոյն բառը rhumatisme բառին հետ, որ բոլորովին տարբեր նշանակութիւն ունի : Չունենալով և չգտնելով յարմարագոյն բառեր, Arthritisը յօդախտ սոսկ ուսանեցիք, յօդացաւը պ'սիւնով՝ ըստ ընկալեալ սովորութեան՝ rhumatisme բառին :

(2) Urée.

(3) Acide urique.

ծոց (ձեռքի եւ ոտքի մասներուն , մանաւանդ ոտքի բթամատին) վրայ քարացեալ ձեւով կը խտսնայ : Ահա այս կերպով է որ երիկամանց քար ունեցող մարդու մը զաւակը կրնայ նաեւ ունենալ կաթուած⁽¹⁾ եւ փոխադարձաբար :

Ջղախտ⁽²⁾ կոչուած շատ հիւանդութիւնք եւս այսպէս են : Օրինակի համար , լուսնոտի⁽³⁾ մը զաւակը կրնայ ըլլալ նաեւ խելագար , խուլ-համր , ջղազար⁽⁴⁾ անդա-Ֆալոյծ , եւլն , եւ փոխադարձաբար : Նոյնպէս կը թուին ըլլալ նաեւ յոգացաւը⁽⁵⁾ , մորթի քանի մը հիւանդութիւնք , աւշային⁽⁶⁾ եւ արենային⁽⁷⁾ խառնուածք , եւլն . եւլն :

Չկարծուի սակայն թէ այսպիսի պարագայից մէջ զաւակն անպատճառ ունենալու է իւր ծնողաց հի-

---

(1) Goutte. — Թէպէտ մոդովրդեան մէջ իջուածք եւ կարուած բուռերն իբր հոմանիշ կը գործածուին , բայց առաջինն այնչափ լու կը համապատասխանէ apoplexie բառին . և երկրորդը՝ goutteին , որ հարկ է զսնոնք նուիրագործել՝ շիոմուծեան տեղի չտալու համար :

(2) Névrose.

(3) Épileptique, épilepsie.

(4) Hystérique (hystérie) — ջղախտութիւն բառն՝ ըստ մեզ՝ լուսազոյն համապատասխանող կը թուի այս տիտին բան արգանդախտութիւն բառն , որ hystérie բառին վրայ յուր թուած անճոռնի և սխալ բառ մ'է : Հապա քնչպէս անուանելու էինք այն hystérieն , որ՝ ըստ արդի գիտութեան՝ տեղի կ'ունենայ նաեւ այր մարդուն վրայ :

(5) Rhumatisme.

(6) Lymphatique.

(7) Pléthorique.

ւանդութեան այս կամ այն ձեւը : Եթէ այսպէս ըլլար, կարիւրի չպիտի լինէր առողջ անձեր գտնել : Բժշկութիւնը կրցած չէ տակաւին որոշ բացատրութիւն մը տալ, թէ ինչպէս զաւակ մը լիապէս եւ սաստկագոյնս իսկ կը ժառանգէ իւր ծնողաց միոյն ունեցած հիւանդութիւնն, մինչպէս ուրիշ մը զերծ կը մնայ այնպիսի հիւանդութենէ մը, ուսկից վարակեալ էին՝ իւր յղացման ժամանակ՝ ծնողներէն մին կամ երկուքն իսկ : Ատոնք բացատրութիւններ են լոկ, եւ այնպիսի պազտնիքներ՝ որք տակաւին չատ հետու են լուծուելէ . զի բնութեան ամենէն խորին, անթափանցելի խորհրդոյ կը վերաբերին եւ չեն կարող ենթարկուիլ մեր խուզարկութեանց անթիւ՝ այլ զեռ անբաւական միջոցներուն :

Այս նկատմամբ է ա՛նա որ համարիւն ամուսնութիւնք վնասակար են ընդհանրապէս, նոյն իսկ եթէ երկու տմոյք զերծ լինին որ եւ է խիստէ : Վասն զի, եթէ իրենց մի մօտաւոր նախաձայրը կամ նախամայրն ունէր մի հիւանդութիւն, որ՝ նպատաստոր պայմաններ չգտնելով՝ երեւան եկած չէր իրենց որդւոց վրայ, այլ թաքուն վիճակի մէջ անցած էր նոցա որդւոց, այժմ, նպատաստոր պայմանաց մէջ գրտնուելով, որպէս է երկու միեւնոյն տրամապրութիւնն ունեցող անձանց միացումն, մեծ հաւանականութիւն կը ցուցնէ երեսն գալու իւր բոլոր սաստկութեամբ : Այսպէս է որ կը մեկնուի երբեմն առ երեւոյթս առողջ թուող ծնողաց զաւակաց այսպիսի համացել հիւանդութիւններէ վարակեալ լինելն : Ամէն ոք իւր ծանօթներուն մէջ կը յիշէ սոյն երեւոյթին բազմաթիւ տխուր օրինակներ :

Գանձ այժմ այն հիւանդութեանց որք , փոխանակ պարզ տրամադրութեան մը ձեւով երեւան գալու , ինչպէս են նախապէս յիշուած հիւանդութիւնք , ուղղակի կ'անցնին ծնողներէն իրենց զաւակին :

Հոս է ահա որ երեւան կուգայ տրամադրութենէն տարբեր տարր մ'եւս , որ , արդի գիտութեան սքանչելի գիւտերէն մին է , եւ որոյ շնորհիւ կարելի եղաւ մեկնել ախտաբանական այնչափ խնդիրներ որք երկայն ատեն անլոյծ մնացած էին :

Այս տարրն է միգրորը⁽¹⁾ : Ուղղակի ժառանգման եւ փոխանցման ճշգրիտ բացատրութիւնն այն ատեն տրուեցաւ արգարիւ , երբ՝ մանրադիտին օժանդակութեամբ՝ կարելի եղաւ երեւան հանել այն անհունապէս փոքրիկ էակներն , որոց ուսումն այսօր բժշկութեան ամենօգտակար մի ճիւղը կը կազմէ , եւ հետզհետէ կատարելագործուելով հակայական յառաջդիմութիւններ կ'ընէ , եւ կը խոստանայ ապագային մէջ բազմաթիւ գաղտնիքներ երեւան հանել եւ լոյս սփռել գիտութեան ամենէն խաւարին խորշերուն մէջ , որք՝ առանց նորա օգնութեան՝ յաւէտ անծանօթ պիտի մնային :

Միգրորաբանութեան կատարած այս մեծ գիւտին շնորհիւ կարելի է արդ ըսել՝ թէ սոյնպիսի հիւանդութիւնք ծնողներէն իրենց որդեց կ'անցնին միգրորներու միջոցաւ , որք , հօրն համար յղացման վայրկեանէն , իսկ մօր համար ամբողջ յղութեան միջոցին , կը հաղորդուին մանկան , եւ նորա մէջ

---

(1) Microbe.

ժամանակ մը լուռ եւ անմնաս մնալէ յետոյ⁽¹⁾, յանկարծ կը զարգանան, կը բազմապատկին եւ իրենց յատուկ նշաններով երեւան կուգան: Հետեւաբար կարելի է ըսել թէ այն հիւանդութիւնք, որոց միգրորները կը թափանցեն ամբողջ կազմուածքին մէջ, կրնան ժառանգելի լինիլ: Իսկ նոքա որոց միգրորները տեղական են միայն, այսինքն չեն թափանցեր ամբողջ կազմուածքին մէջ, չեն անցնիր ժառանգմամբ:

Միգրորներու միջոցաւ այսպէս ընդհանուր կազմուածքին մէջ թափանցող հիւանդութիւններէ ումանք, վաղանցիկ կերպով ներգործելով մեր մարմնոյն վրայ եւ ժամանակ մը յետոյ անհետանալով, ուրիշ հետք չեն թողուր հոն, այլ միայն այն հանգամանքը⁽¹⁾, որով այլ եւս զերծ կը համարուինք նոյն ախտէն: Ասոնք են նեխական⁽²⁾ սրընթաց⁽³⁾ կոչուած հիւանդութիւնք, որոց գլխաւորներն են, ծաղիկը, կարմրախտը, հարսանիթը, ժանտատենդը, ժանտախտը, եւլն: Որչափ որ ալ դատողութիւնն ենթադրել կուտայ որ, եթէ յղացման միջոցին ծընողաց մին այսպիսի հիւանդութենէ մը վարակեալ ըլլայ, զաւակն ալ պարտի նոյն հիւանդութիւնն ունենալ, բայց այս հիւանդութիւնք տեւական չըլինելով եւ բուժուելէ յետոյ որ եւէ հետք չթող

(1) Ինչպէս որ հունտը կրնայ երկայն ատեն, տարիներ իսկ անգործ մնալ, եւ յետոյ՝ նպաստաւոր պարագայից օգնութեամբ՝ ուճիլ եւ զարգանալ:

(2) Այս հանգամանքն immunité կը կոչուի, զոր կարող ենք Թարգմանել ախտազերծութիւն:

(2) Infectieux.

(3) Aigu.

լով, անկարելի կ'ըլլայ հաստատել թէ սաղմն եւս արգանդին մէջ ունեցած էր այն հիւանդութիւնն, որ յետոյ՝ մինչեւ ծննդեան պահուն՝ անհետացած լինի: Գիտութեան մէջ մի քանի օրինակներ կան, սակայն, այս տեսութիւնն ապացուցանող: Յղութեան վերջին ամսոց մէջ ծաղիկէ վարակեալ կիներ տեսնուած են, որոց զաւակունք ծննդեան կամ վիժման պահուն կը կրէին ծաղիկի որոշ նշաններ: Արդ կարելի է ենթադրել թէ այսպիսի տղայք իրենց կենաց մէջ այլ եւս չպիտի ունենան մի եւ նոյն ախտն, զի իրենց սաղմնական վիճակին մէջ՝ իրենց մօրը միջոցաւ՝ այդ ախտին համար ախտազերծութիւն ունեցած են: Կարելի է ուրեմն հետեւցնել ասկից՝ թէ բոլոր վերոյիշեալ սրբնթաց հիւանդութիւնք եւս, եթէ պատահին մօրն՝ յղութեան միջոցին, ախտազերծութիւն յառաջ բերելու են մանկան վրայ, որ վարակուելու չէ այլ եւս նոյն ախտէն, Բայց գիտութիւնը տակաւին իւր փորձարկութեանց եւ հակափորձերու բովէն անցուցած չլինելով սոյն խնդիրը, պէտք է զայն տակաւին վերապահութեամբ ընդունիլ:

Գալով այն ախտերուն որոց միզրոքները չեն անհետանար շուտով եւ երկայն ատեն՝ անգործ կամ գործունէութեամբ՝ կը մնան մեր մարմնոյն մէջ, եւ որք նեխակասն յամրընթաց⁽¹⁾ հիւանդութիւնք կը կոչուին, սոցա գլխաւորն է ծխւրախսն⁽²⁾ իւր բազմաթիւ ձեւերով:

(1) Chronique.

(2) Tuberculose.

Շատոնց դիտուած է որ ծիւրախտը ժառանգելի հիւանդութիւն մ'է : Բայց ամէն ծիւրախտաւորի համար մօտէն կամ հեռուէն ժառանգման աղբիւր մ'որոնել եւ նմա վերագրել նոյն դէպքին պատճառն , առանց բազմակողմանի հետազօտութեամբք հաստատած լինելու թէ ծիւրախտը չէ կարող այլ եղանակաւ եւս յառաջ գալ , շատ անտեղի եւ վնասակար դրութիւն մ'է , որ երկար ատեն տիրած է բժշկաց մէջ : Մինչդեռ նախնի բժիշկք կ'ընդունէին՝ թէ ամէն ծիւրախտաւորի ծնողաց կամ նախածնողաց մէջ անպատճառ ծիւրախտաւոր մ'եղած լինելու է , (եւ յայտնի է թէ ասկից աւելի դիւրին բան չկայ՝ ի նկատ առնելով այդ հիւանդութենէն վարակելոց անգղին թիւն ,) այժմեան լուրջ բժշկաց ամենամեծ մասն , ընդունելով հանգերձ թէ երբեմն ծիւրախտը ժառանգման օրինօք կ'անցնի ուղղակի ծնողներէն զաւակաց , մի ուրիշ աղբիւր եւս կ'ընդունին ծիւրախտի , այն է փոխանցումն⁽¹⁾ , որ ժառանգումէն աւելի յաճախ տեղի կ'ունենայ :

Բայց այս տեսութիւնը չլինելով այնչափ պարզ եւ դիւրամեկին՝ որչափ լինել կը թուի , արժան է որ մի քանի բացատրութեամբք լուսաբանեմք զայն :

Ամէն ոք դիտած է անշուշտ թէ ծիւրախտաւոր մ'ունեցած է զաւակներ , որք՝ կատարելապէս առողջ՝ չափահասութեան հասած , առողջ զաւակաց տէր եղած եւ մինչեւ իսկ ծերացած են : Միւս կողմանէ , կան առողջ ծնողքներ ալ , որոց որդիք

---

(1) Contagion.

հետզհետէ զո՛հ գացած են ծիւրախտի , մինչդեռ ծնողք կը հասնին ծերութեան կամ մեռած են բոլորովին տարբեր հիւանդութենէ :

Առաջին պարագայն կը բացատրուէր ատենօք սա ենթադրութեամբ որ, եթէ վարակեալ ամուսնոյն ընկերն կը գերակշռէ զաւակին կազմուածքին վրայ , սա զերծ կը մնայ անկից . ապա թէ ոչ ինքն ալ կը վարակի : Երկրորդ պարագային համար կ'ընդունէին թէ հիւանդութիւնը պատեհ առիթ չգտնելով՝ ծածուկ պահուած կը մնար ծնողաց միոյն մէջ , բայց նոցա զաւակաց մէջ որ եւ է պատճառով ծիւրախտն երեւան ելնելով՝ նոքա կը վարակին : Եւ ի հաստատութիւն սոյն տեսութեան , ի մէջ կը բերէին սա պարագայն եւս՝ թէ երբեմն իրենց զաւակներէն յետոյ ծնողք եւս կը ծիւրախտաւորուին :

Փոխանակ զանազան առարկութեամբ մի առ մի հերքելու սոյն ենթադրութիւններն , ինչ որ շահեկանութենէ զուրկ է բոլորովին ընթերցող հասարակ ժողովրդեան համար , նախամեծար կը համարիմք պարզել աստ այն տեսութիւնն որ այժմու լուրջ պիտնոց մեծագոյն մասէն ընդունուած է , եւ որ լաւագոյնս կը բացատրէ վերոգրեալ պարագայներն եւ ուրիշներ ևս , որք կարի դժուարին անհեթեթ և եղանակաւ պիտի մեկնուէին ըստ առաջին տեսութեան :

Ծիւրախտին սկզբնական եւ միակ պատճառն է մանրադիրտային ամենափոքր էակ մը , զոր յաջորդաբար ենթադրած , կասկածած եւ նշմարած էին բազում գիտունք , այլ զոր՝ զառաջինն՝ Գօթս , նշանաւոր միգրորբարանը , զատեց , ճանչցաւ եւ ուսումնասիրեց :

Այս գիւտով ոչ միայն գիտցուեցաւ հնտախտին ուրոյն, որոչ սերմէ մը յառաջ եկած մասնաւոր հիւանդութիւն մը լինելն, այլ նաեւ թէ ուրիշ միջանի հիւանդութիւնք եւս, որք բոլորովին տարբեր կը թուին, ուրիշ բան չեն եթէ ոչ ծիւրախտներ: Այսպէս են խոյլը (1), (որ այժմ կը նկատուի իբր ծիւրախտային գեղձատապ (2), յօդատապ (3), ոսկրատապ (4), եւլն.), ուղեղի մաշկերուն յամրընթաց բորբոքումը, որ է ծիւրախտային մզնատապը (5), ծիւրախտային աղետապն (6) ու աղեմաշկատապը (7), լուբուսը (8), որու վրայ երկու տարի յառաջ այնչափ խօսուեցաւ Գօխի հակածիւրախտային հոշակաւոր ներարկմանց առթիւ, եւլն: Այլ, որչափ որ ալ այս բոլոր հիւանդութիւնք մի եւ նոյն սերմէն յառաջ կուգան, բայց եւ այնպէս այնչափ իրարմէ կը տարբերին ըստ տեւողութեան, ըստ սաստկութեան եւ ըստ այլ հանգամանաց, որ նոցա իրարմէ ունեցած տարբերութիւնները մեկնել կարենալու համար, հարկ է գէթ ընդունիլ զօրաւոր ազդեցութիւնն երկրորդական պարագայներու, որոց վրայ կարելի չէ խօսիլ այսչափ սեղմ յօդուածի մը մէջ:

---

(1) Scrofules, scrofulose.

(2) Adénite.

(3) Arthrite.

(4) Carie.

(5) Méningite.

(6) Entérite.

(7) Péritonite.

(8) Lupus. (թերեւս՝ ուրուկ):

Արդ, եթէ յղութիւն տեղի ունենայ առաջին պարագային մէջ, որ ատեն միգրորնները տակաւին թափանցած չեն ընդհանուր կազմուածքին մէջ, զաւակն առողջ է ընդհանրապէս. իսկ երկրորդ պարագային մէջ՝ վարակեալ Բայց երբ վարակեալ կ'ըսենք, ի՞նչ կը հասկընանք: Եթէ զաւակը 15-20-30-40 տարեկան եղած ատեն ծիւրախտէ վարակուի, պիտի ենթադրենք թէ նա ունէր արդէն ծիւրախտի միգրորններն, որք, այնչափ ատեն անգործ մնալէ յետոյ, յանկարծ բազմացան եւ սկսան գործել: Այս ենթադրութիւնը, զոր դեռ բժշկաց ոմանք կ'ընդունին, տեղի կուտայ հետզհետէ սա միւս ենթադրութեան, որ լաւ եւս կը պատշաճի բազմաթիւ դէպքերու եւ աւելի ընդունելի է դատողութեան:

Եթէ միգրորնները թափանցած են սաղմին մէջ հօրը կամ մօրը միջոցաւ, զաւակը կամ կը վիժէ եւ կամ կենաց առաջին տարիներուն մէջ կը վարակուի ծիւրախտէ: Բայց ինչպէս քիչ մ'առաջ ըսինք, երբ ծիւրախտ կ'ըսենք, չըմբռնենք միայն թոքային ծիւրախտը, որ հաղուարդէպ է տղայոց մէջ, այլ անոր ենթակայ եզոզ ուրիշ գործարաններու ծիւրախտն եւս, որ յաճախարդէպ է մանկանց վրայ: Այսպէս են մանաւանդ խոյլը, աղիքի ծիւրախտը եւ մզնային ծիւրախտը: Եթէ մանուկն այդ չըջանէն անցաւ անվտանգ, եւ եթէ բարեկազմ է եւ առողջ, հարկ է այլ եւս ընդունիլ թէ ծիւրախտ ժառանգած չէ իր ծնողքէն: Իսկ եթէ այդ տղան ապագային մէջ ծիւրախտաւորի, պէտք է ընդունիլ թէ ուրիշ եղանակաւ հաղորդուած է իրեն այդ Խտը. այն է փոխանցումը:

Արդարեւ փորձուած եւ բժշկաց գրեթէ ընդհանրութենէն ընդունուած է այժմ՝ թէ ծիւրախտը փոխանցիկ եւս է իւր միգրորններուն միջոցաւ, ուրոնք այլ եւ այլ կերպով կուգան հաստատուիլ մարմնոյն այս կամ այն մասին մէջ եւ ժամանակ մը յետոյ կը ներգործեն ընդհանուր կազմուածքին վրայ : Այս գործարաններուն գլխաւորը բայց ոչ միակն է թոքը, որուն մէջ գտնուող ցնցուղներուն մակերեւոյթը, որոյ ամբողջութիւնը քառակուսի մեզրի մը չափ տարածութիւն ունի, ընդարձակ եւ յարմար վայր մ'է միգրորններուն զետեղուելու եւ բազմանալու : Ուրեմն եթէ ընդունինք որ ծիւրախտին միգրորնները տարափոխիկ են, պէտք է զարմանալ չէ թէ անոր համար որ այսչափ շատ է ծիւրախտաւորաց թիւն, այլ անոր համար որ բոլոր մարդիկ, մանաւանդ մեծ քաղաքաց մէջ, ամէն ոք չի վարակուիր հիւանդութենէ մը, ուսկից բռնուողք, երկայն ատեններ կէս-հիւանդ եւ կէս-առողջ, կը թափառին եւ կը տարածեն ամենուրեք իրենց ախտին թունաւոր սերմերը (մազաս, պաշղամ) : Ասոր պատճառը սա է թէ շնչառական եւ մարսողական դործարանք պաշտպան թաղանթ մ'ունին իրենց վրայ, որ մեծ պատուար մ'է միգրորններու աճման դէմ եւ կը վարէ ներսէն այն պաշտօնը զոր զրսէն կը վարէ մորթը՝ արտաքին յարձակմանց դէմ : Այլ եթէ այդ թաղանթը, պատուարը, որ եւ է պատճառաւ մնասուելով, չկարենայ իւր արդելիչ պաշտօնն ի գործ դնել, այն ատեն միգրորններն, որք կը գտնուին ամենուրեք, այլ մանաւանդ ներշնչեալ օդին մէջ՝ ամենաուուրը անտեսանելի փոշիի ձեւով, հաստատուելով

այդ վնասեալ կէտերուն վրայ, կ'աճին, կը զարգանան, կը բազմանան եւ յառաջ կը բերեն ծիւրախտը :

Բայց թէ ինչո՞ւ համար ամէն անձինք հաւասար դիւրութեամբ չեն վարակուիր ծիւրախտէ, այս երեւոյթն եւս կը մեկնուի այն ժառանգման օրինօք որոյ վրայ խօսեցանք նախապէս :

Ամէն մարդոց կազմուածք մի եւ նոյն պնդութիւնն ու դիմացկունութիւնը չունենալով, կան անձեր որոց վերնակեղեւը ⁽¹⁾ մանաւանդ՝ շատ նուրբ է եւ ամենաթեթեւ կերպով վնասուելով տեղի կուտայ միգրորքներուն : Արդ, վերնակեղեւին այս յատկութիւնը՝ նման այլ կազմածային յատկութեանց՝ ժառանգական է . եւ եթէ մի եւ նոյն ծնողաց զաւակունք ծնողներէն ժառանգած են սոյն յատկութիւնը, մեծապէս տրամադիր են ծիւրախտը դրսէն ընդունելու, ուսկից կրնան զերծ մնացած լինիլ իրենց ծնողներն : Ուստի, այսպիսի պարագայից մէջ, ընդունելու է որ չէ թէ ծիւրախտը ծնողաց վրայ երեւնալէ յառաջ իրենց զաւակաց վրայ երեւցած է, այլ թէ զաւակներն իրենց ծնողներէն ժառանգած են միայն ընդունակութիւն մը, տրամադրութիւն մը այդ ախտէն վարակուելու : Սոյն պարզ տրամադրութիւնը կը բաւէ ընդունելու ետքէն ծիւրախտին միգրորքներն, որք դրսէն կը հաղորդուին : Եւ ի՞նչ կայ աւելի դիւրին քան փոխանցումը մի եւ նոյն սերնդէ անձերու մէջ, որք միասին կ'ապրին, եւ որոցմէ մին վարակեալ է ծիւրախտէ : Ամէնք-

---

(1) Épithelium.

նին ալ մի եւ նոյն կազմուածքն ու արամադրութիւնն ունենայով՝ կ'ապրին միեւնոյն մթնոլորտին, միջավայրին մէջ, եւ միզորոններն ամէն դիւրութիւն ունին բազմութեամբ թափանցելու նոցա թոքերուն, աղեաց եւ մինչեւ իսկ արտաքին վէրքերուն մէջ :

Այս տեսութեան ապացոյց կրնան նկատուիլ ի մէջ այլոց՝ հետեւեալ երեւոյթք, որք կարի յաճախողէպ են, եւ որք խիստ բռնազբօսիկ եղանակաւ պիտի կրնային մեկնուիլ լոկ ուղղակի ժառանգման տեսութեամբ :

Երբ երկու առողջ ծնողաց զաւակունք հետզհետէ զո՛հ երթան ծիւրախտի, դիտուած է որ յաճախ նոցա վարակման մէջ երկայն ժամանակ չ'անցնիր, այլ մի քանի ամիսէն մէկ երկու տարի միայն : Եթէ մնացեալք այդ միջոցներուն մէջ չվարակուեցան, այլ եւս չեն վարակուիր ընդհանրապէս :

Վարակեալին եղբայրը կամ քոյրը, որ նորա բնակակից չէ, չի վարակուիր սովորաբար :

Ծնողներէն մին կամ երկուքն, որք բաւական տարիքոտ լինելով կրնային զերծ նկատուիլ ծիւրախտէ, իրենց զաւակէն քիչ յետոյ կը վարակուին : Նոյնպէս, եթէ մարդ մը ծիւրախտաւոր ըլլայ, շատ տարիներ յառաջ իւր ունեցած զաւակները պէտք չէ վարակեալ նկատել, որք ծնած էին իրենց ծնողաց առողջ եղած ժամանակ :

Միեւնոյն սերնդէ չեղող այլ միասին ապրող անձանց մէջ եւս կը տեսնուի նաեւ որ ծիւրախտաւորի մը կը յաջորդէ ուրիշ մը եւ յաջորդաբար : Այսպէս կ'ըլլան երբեմն երկու ամուսինք՝ իրարմէ վարակուելով, կամ սպասուհիէ մը յետոյ՝ ընտանիքէն մին

եւ փոխադարձաբար, կամ տան մը մէջ իրարմէ ետք բնակող անձինք, եւլն: Այս կարգի երեւոյթք կը տեսնուին նաեւ մարդոց եւ այն կենդանեաց միջեւ իսկ, որք իրենց հետ սերտ յարաբերութեան մէջ են:

Ուղղապէս ժառանգեալ ծիւրախտը, որ կը պատահի առաջին եւ երկրորդ մանկութեան մէջ, յոյժ քիչ անգամ երեւան կուգայ թոքերուն մէջ, այլ գրեթէ միշտ ներքին գործարանաց մէջ, յորտ չէ կարող միգրորը դրսէն թափանցել. այսպէս են ուղեղին թաղանթները, աղեմաշկը, ոսկորները, յօդուածները, եւլն: Եթէ ընդունինք թէ չափահաս անձանց վրայ ալ ետքէն կրնայ երեւան գալ ժառանգեալ ծիւրախտ մը, որ երկայն ատեն թաքուն մնացած լինէր մարմնոյն մէջ, ինչո՞ւ նամար չափահասներու վրայ չի տեսնուիր որ ծիւրախտն յանկարծ ուղեղին մաշկերուն կամ ուրիշ ներքին գործարանի մը վրայ երեւան գայ, առանց նախապէս ուրիշ գործարաններ վարակած լինելու, որք արտաքին աշխարհին հետ սերտ յարաբերութիւն ունին եւ հետեւաբար ենթակայ են փոխանցման, որպէս են թոքը, աղիքները, միզային գործարանները, եւլն:

Գալով այն խնդրոյն թէ ինչպէս ծիւրախտաւորի մը մէկ կամ մի քանի զաւակներն երբեմն զերծ կը մնան այդ ախտէն, զայդ կարելի է բացատրել ընդունելով թէ այդ տղան, թէպէտ ծիւրախտաւորէ սերած, այլ իւր սաղմնական վիճակին մէջ չէ պարունակած այդ ախտին միգրորներն. վասն զի սոքա չէին գտնուած այն սերմի մասին մէջ, որ նորա յը-

դացումն արտադրած է : Այս պատճառաւ է նսեւոր աւելի մեծ թուով առողջ տղաքներ կրնան ծնիլ ծիւրախտաւոր հայրերէ քան ծիւրախտաւոր մայրերէ . վասն զի հօրը դերն անցողական , վայրկեանական է լոկ . մինչդեռ մայրն , ամբողջ յղութեան տեւողութեան միջոցին արեամբը մնուցանելով զաւակը , աւելի մեծ հաւանականութիւն կը ցուցնէ իւր զաւակը վարակելու :

Կը հասկցուի ուրեմն թէ գիտութեան մէջ կատարուած սոյն յիշաչրջումը լոկ վարդապետական տեսութիւն մը չէ , այլ թէ գործնական ամենամեծ օգտակարութիւն ունի . վասն զի կարելի է փոխանցումէ զերծ պահել այն անձերն որք ընդունակութիւն ունին այդ ախտին , մինչդեռ՝ լոկ ժառանգման տեսութեամբ՝ հարկ պիտի լինէր խել մը դեղեր եւ առողջապահական պատուէրներ տնօրինել , որոց մաս չպիտի կազմէր , սակայն , փոխանցումէ զգուշանալը : Մեր նպատակէն եւ սահմանէն դուրս է յայտնել աստ այդ ամենօգտակար պատուէրներն , զորս ընթերցողը կրնայ գտնել այլուր :

Բաց ասկից , ո՞րչափ անձինք , որք քիչ շատ իրենց առողջական վիճակին հոգածու են եւ տեղեակ ժառանգման անողոք օրինաց , պիտի յուսահատէին գիտնալով թէ օր մ'իրենք եւս , իրենց ծրնողաց կամ եղբարց պէս , պիտի ծիւրախտաւորէին , եւ այս պատճառաւ եթէ ծիւրախտաւոր ալ չլինէին , պիտի կրնային ենթարկուիլ մի քանի ջղային հիւանդութեանց , ինչպէս են մելամաղձութիւն(1) , տխրա-

---

(1) Hypochondrie.

մոլութիւն⁽¹⁾, մինչեւ իսկ յիմարութիւն, եւլն :

Գաղգիական ախտն եւս կրնայ մինչեւ աստիճան մը նմանցուիլ ծիւրախտին հետ, սա տարբերութեամբ միայն որ նորա միգրորներն այնչափ դիւրաւ չեն փոխանցուիր այլոց : Գալով ժառանգման խնդրոյն, սա եւս բազում օրէնքներ եւ բացառութիւններ ունի, որք միեւնոյն տեսութեամբ կրնան մեկնուիլ, բայց որոց մանրամասնութեանց վրայ խօսիլ շատ հեռուները պիտի տանէր զմեզ :

Մորթի մի քանի հիւանդութեանց մասին եւս, արդի նշանաւոր մորթաբաններէն բազումք կ'ընդունին՝ թէ ժառանգելի թուող մորթի հիւանդութիւնք մեծ մասամբ փոխանցմամբ կ'անցնին, որում ենթակայ են ընտանեաց զանազան անդամք՝ իրենց առօրեայ բնակակցութեան պատճառաւ :

Վերջապէս, վերջերս կատարուելու վրայ եղող մի քանի փորձեր, ինչպէս նաեւ անկողմնակալ եւ լուրջ դիտողութիւնք եւ խորհրդածութիւնք կ'սկսին բըժըշկաց կասկած տալ թէ կարկինոսն⁽²⁾ եւս գուցէ փոխանցիկ հիւանդութիւն մ'է :

(1) Lypémanie.

(2) Cancer.

Ա. Յ. Զախարովս

ՄԱՂԿԵՓՆՁԻՆ ՄԷՁ ՕՁԸ

Ինչ որ է խորշակը ծառատնկին, նոյնն է քաղաքա-
կրթութիւնը մարդկութեան. նա կը գօսացնէ ար-
մատին մէջ կենսատու հիւթը, սա կը ցամքեցնէ
արիւնը մարդուն երակաց մէջ. քաղաքակրթու-
թիւնն սպաննիչ տարրն է մարդկութեան: Այլանդակ
պիտի երեւի անշուշտ ի սկզբան այս կարծիքը, եւ
սակայն պէտք չէ յախուռն կերպիւ դատապարտել
զայն. ո՞չ ապաքէն խնդիր մը ուսումնասիրուած
ատեն պարտաւոր եմք, լաւագոյն կողմերը ցոյց տա-
լէ յետոյ, յոռի եւ վնասակար կէտերն ալ թուել:
Գեղեցիկ վնջի մը մէջ օձը կը թաքչի. ծաղկին
բոյրը կ'արբեցնէ զմեզ, ինչ որ արգելք մը չի կրնար
ըլլալ թունաւոր սողունը նշմարելու:

Մեր ազգային սահմանափակ շրջանակին մէջ միայն
տեսութիւն մ'ընելով գննեմք թէ ինչ օգուտ ունե-
ցաւ Պոլսեցի հայ աղջիկը քաղաքակրթուելով:

Պոլսեցի հայուհին վարժարան գնաց, ուսաւ, շըր-
ջանաւարտ ելաւ. եւ ի՞նչ քաղեց. — յուսախարութիւն
եւ պատրանք. նոր բարձր մթնոլորտի մը մէջ մտաւ,
եւ շահեցաւ ինչ որ կը շահի գեղեցիկ տեսարան մը
դիտելու համար սեպածեւ ժայռէն վեր մազլցողը,
այսինքն գլխու պտոյտ մ'անտանելի, բարձրութի
vertiger: Ուսաւ ֆրանսերէն, ինչ որ չար չարժառ
մ'եղաւ իրեն վերժանելու ֆրանսական այն գարշ-
վէպերն որք հեշտութեամբ թոյն կը կաթեցնեն:

մենէն ամբիժ հոգիներու մէջ : մնաւ վիպական գաղափարներով . իտէականի մ'ետեւէ վազեց , ցուրտ իրականութեան բաղխեցաւ . եթէ տաղանդ մ'ունէր , չըմբռնեցին զինքն , էութիւնը քայքայեցին , ապագայն խորտակեցին . եթէ իտէալ ամուսին մ'երազեց , չուկայի մարդուն հանդիպեցաւ , որոյ հետ յաւիտենական պայքար մը մղեց ու եղաւ զժբախդ : Իսկ եթէ այնքան հզօր էր իւր բարոյականը որ պարտաճանաչ մ'եղաւ , սոսկ աւելի տառապեցաւ , քանզի յար զոհողութիւն ըրաւ : Այլ պիտի առարկուի թէ այդ զոհողութեանց մէջ իւր անձնասիրութեան գոհացումն ու խղճի հանդարտութիւնը գտաւ . ո՞չ ապաքէն այդ զոհողութեանց մէջ գերագոյն տառապանաց բաժակն ալ քամեց լիուլի :

Պոլսեցի հայուհին տգէտ , երջանիկ , առողջ , գեղեցիկ , զուարթ ու կայտառ էր . զարգացեալ մտօք եղաւ իսդիոյի մը , յուսախաբ մը :

Մրցանակաբաշխութեան հանդիսի մ'առթիւ իրաւամբ չբողոքեց գրագէտն՝ խրատելով աւել մը տալ հայուհւոյն ձեռք քան գրիչ ու մատեան :

Մի՛ , մի պղծէք նաեւ կոյս մտքերն գաւառացւոյն . ձեր քնքոյչ ձեռքերով հարուստին լումայն կորզեցէք ո՞չ թէ լոյս սփռելու համար ի գաւառս , լոյս մը որոյ ետին սեւ խաւարը կը թաքչի , այլ խոյիցանիին պարտքերէն ազատելու համար գաւառացի կնոջ ամուսինն , որ իւր կարգին կը դեգերի ի Պոլիս ցելիին մէջ անկնելով ի վերջոյ :

Գաւառացի աղջիկը մաքրութեան գաղափարը չունի , կ'ըսէք . թող հոգին մաքուր ըլլայ . ի՞նչ փոյթ , 7 է ոջիլներ կը պտտին գլխուն վրայ , գանկին ներքեւ

փոթորիկներ թող չունենայ . Բնչ փոյթ , կթէ ձեւ ջհասկնայ . երանի՛ անոնց որք կոյր են մտօք :

Եւ սակայն մարդկութեան ճակատագիրն է յառաջ երթայ . ո՞ւր .— անգնդին խորն հուսկ . բայց պէտք է , բնութեան օրէնքն է այն . պէտք է , այո՛ , պէտք է .

Il faut que l'herbe tombe au tranchant des
faucilles,

Il faut que dans le bal les folâtres quadrilles
Foulent des roses sous leurs pas.

Ս Ե Ի Ա Մ Պ Ե ր

Սեւ ամպեր երկինքն են պատեր . թխպայորդ ամպեր պաշարեր են , երկնից կապոյտն են ծածկեր . մթին են , կուգան , կը դիզուին , կը կուտակին գունդագունդ , անհետացնելով իրենց ետին լուսին եւ բոյլ աստեղաց փալփլուն : Գիշերուան ահարկու լուսութեան մէջ բուերը միայն կուլան սրտամկիկ վայերով . հեռուն գետնադէզ դիականց վերայ խոյացած գիշակեր անգեղք իրենց խաւարչտին սնունդը կը լափլփեն . սեւաթոյր ջղջիկներ զերդ մահահոտ եւ մահաբեր ոգիներ կը սաւառնին օդին մէջ , լսելի ընելով իրենց դիւային թեւոց ճողփիւնը . լուսոյ թեթեւշոյլը չկայ . ո՛հ , սեւ ամենուրեք :

Բարէ՛ , երկնից կապուտին չափ հանդարտ էր սիրու վճիտ . աստեղց բոյլն իմ անհամար յոյսերս էի

մէկ մէկ աշխարհ լուսաւոր , զորս ապագային
անհունութեան մէջ կ'երագէի հրճուանօք : Սեւ սեւ
ամպեր , դառնակակիծ հողեկան վշտաց ամպերու
լէզէն մը պատեցին էութիւնս , եւ պատրանաց
բուխճակներ կուլան սրտիս աւերակաց մէջ . ան-
զրդներ են այն բիւրաւոր իղձերս մարած ոչք , կը
կրծեն լեարդս անխնայ . եւ ջղջիկները մթութեան
մէջ այն ահռելի տարտամութիւններն են , այն եր-
կիւղն վաղուան անղնղին , որք սոսկումն եւ արհաւիր
կը կաթեցնեն հողոյս մէջ կայլակ առ կայլակ :

Ո՛հ , սեւ սեւ ամպեր երկինքն են պատեր , սրտիս
երկինքն , որ ա՛յնքան վճիտ էր ու կապոյտ :

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ֆ Ի Մ Ի Ի Վ Ր Ա Յ

Հայ գրագիտուհեաց փոքրաթիւ դասուն մէջ ու-
նեցանք հատ մ'ալ որոյ անուան շուրջ չկար աղ-
մուկ , եւ որ միայն իւր մտերմաց շրջանակին մէջ
իբրեւ ասուպ փայլեցաւ եւ հուպ շիջաւ : Հէ՛ք
Մաքրուհի Չալեանն է դա , հրապարակին վրայ Ֆի-
մի ծածկանուամբ ծանօթ , որոյ կեանքն , թէ եւ փո-
թորկայոյզ եւ կարճատեւ , այլ խիստ գործօն եղաւ :

Այդ կինն , այլանդակ խառնուրդ բուռն զգայնու-
թեանց , հակամէտ ծայրայեղութեանց , կանուխէն
կենաց դառնագոյն ցաւոց ու պատրանաց պատա-
հեցաւ . փորձեց սփոփ գտնել գրականութեան մէջ ,

եւ իւր արիւնած սրտին բեկորներն էին զորս երբեմն ի տես կը դնէր հասարակութեան Վինոյ մ'օրագիրը» վերտառութեամբ : Ֆիմիի մէջ կարողութիւն մը կար , տաղանդ մը զոր վաղ սպաննեց այն դժնդակ ջղային ախտն :

Նորա սիրելագոյն բարեկամուհիներէն մին ըլլալու գերազանց հաճոյքն ունենալովս՝ սրտին զեղումներն ալ փոփոխակի թղթակցութեան մը մէջ կ'ընդունէի յար , եւ ախորժանօք կ'ընթեռնուի ոճն որ սահուն էր , եւ գրիչը՝ սիրուն իւր տարօրինակութեան մէջ :

Տաղանդաւոր բարեկամուհիս իւր զգացմամբ սրբտին տենդայոյց բարախումներն կը տքնէր գիտութեան լուրջ եւ դրական ասպարիզին ցրտութեան մէջ մարել . գայդ կը բացատրէ յետագայ գրութեամբ , յորում ապագային մէջ գիտուն կին մ'ըլլալու երազը կը նկարագրէ առ իս ուղղած մէկ նամակին մէջ :

Մ Ե Ր Ա Պ Ա Գ Ա Ն

(Հասուած մը Ֆիմիի օրագրէն)

85 նոյ. 23 Օրթաքէօյ .

« Ամէն օր իղձ մը կը վերածնի յիս , եւ տենչ մը կը մարի ընդ հուպ սրտիս մէջ . . . եւ ծրագրի մը աշխատակից բարեկամուհիս ալ կը մտածէ թերեւս՝ թէ օր մը պիտի մրցիմ իրեն հետ գիտութեան եւ ուսման կրկէսին մէջ . բարէ՛ . . . »

« Սակայն վայրապար կը հառաչեմ վերացական մարդու մը պէս . լաւ եւս է ներկայէն օգտիլ միշտ

ապաղայ վշտին դէմ դնելու համար եւ եթ :

«Ընդմիջեցի օրագիրս. եղբայրս ներս մտաւ սենեկէն, ուր գլխիկոր կը գրէի, գրքերով ծանրաբեռնուած գրասեղանիս հանդէպ. — ասեղի խնդիր մը առաջարկեց ինձ եղբայրս . . . քանի մ'ասեղներ անցուցի շտապաւ իւր վերարկուին վրայէն եւ ընդ հուպ վերադարձայ գրասեղանիս քով : Այս պահուս ընթրեաց զանգակը կը հնչեցնեն :

«Ներկայն ինձ վերապահել իմ սկզբունքս եղած է . բայց ներկային ժամ-անցը սահմանափակ է : անցեալ իղձերդ իրագործուած են . պահ մը յետոյ ընելիք որոշումներդ այնքան իրականացիլ չեն թուիր միշտ . առ այս մութին մէջ կամուրջ մը կը ձգեմ ներկայէս ապագայիս կապուած . թող որ յամրաքայլ ընթանամ այդ կամուրջին վրայէն :

«Այժմու վիճակիս վրայ նախ դրամական ոյժս կը ծանրաբեռնեմ . դժբաղդօրէն այդ ոյժը, լաւ եւս է ըսեմ բեռը, շատ թեթեւ է : Մտիկ ըրէ :

«Նրկու անշարժ կուլուածներ ունիմ եւ եթ այսօր, յորոց գոյացած հասոյթը հազիւ կը համապատասխանէ տարեկան ծախուցս . եւ եթէ քիչ մը խնայողութիւն ընեմ, այն ատեն միայն կրնամ գնել քանի մը փոքր հատորներէ կազմուած գրուան եւ մէկ երկու լրագրաց բաժանորդագրուիլ : Եթէ քսան երկու տարեկան հասակս յանկարծ ապստամբի ինձ դէմ, եւ մտաբերեմ լաւ հագուելի առաջիկայ տարուոյն մէջ, այն ատեն տարի մը փոխ առնուած գրոց ընթերցումը պիտի համարեմ մտացս մէջ . . . Երեւակայելու է պահ մը՝ թէ ի՞նչ շահ կայ փոխ առնուած գրոց ընթերցումէն, երբ չես կարող պիչերն անկողին

մը կազմել քեզ անոնցմով, ընկղմել անոնց մէջ ու զքեզ մոռնալ . . . :

« Սենեակ մը կը կահաւորեմ, ճիշդ այն սենեկին նման զոր մոլփինը երբեմն ուրուազրած է աչացս հանդէպ, միայն այդ սենեկին անկեանը մի խորչն ալ անսամոց դիակներու յօշոտմանց եւ տարրալուծական փորձերու յատկացնելով. որովհետեւ մորֆինամով կնոջ երազը երկնից կապոյտին մէջ թաթխուած էր, ես այդ կապոյտը երկրի խաւերուն հետ պիտի խառնեմ. որովհետեւ աստեղագիտին համար գետին չկայ. ամէն տեղ զենիթ է ի հարկին :

« Ամբողջ գիշերն հակեցի. հագիւ ժամէ մ'ի վեր թիկնաթոռիս մէջէն յափշտակած էր զիս Մորիէոս, նիրհելու անզգալի տենչ մը զարթոյց զիս յանկարծ. զլուխս մագերուս տակ թաղուած էր. թմբիր մը կը ծանրանար վրաս. դիշերայրջիկի մը պէս զէպ այն աղմուկը վազեցի առ խարխափ. ակնթարթի մը մէջ դիտակիս կը բաղխէի. արձանացայ անդ՝ ուչս ամփոփելու համար քիչ ետքը. ձեռքս գործիք մ'առած էի անզգալապէս ու կը դարձնէի. ուշադրութեամբ զննուցի զայն. մեծ ժամացոյց մ'էր որ կը ճունչէր. չէ, չէ, այն շփնդը կը լսեմ որ պահ մ'առաջ թիկնաթոռէս ոստնուլ տուաւ ինձ . . . խենդի պէս սենեկիս շուրջը դիտել սկսայ. անկողինը քակուած չէր տակաւին. հետեւաբար այն գիշերը պառկած չէի երբէք. բայց ժամը առաւօտեան օր կը նշանակէ այս գործին, եւ այն շփնդն որ զիս զարթոյց՝ դիտարանիս մօտ կը կոչէր զիս. — 50 մանրերկրորդ կորուսած էի հոլովուն աստեղ (Արուսեկի) նուիրելու ժամէս : Ո՛հ, այս մազերն տանջանք են ինձ. զայնս

գլխուս վրայ ամփոփելու համար ծամակալ մը կ'առնեմ եւ դէմքս ու մասնաւորապէս աչքս կ'ազատեմ այդ վերարկուէն . կը խոստովանիմ քիչ մ'անիծելով այն անձը որ երբեմն մագերուս գերին եղած էր , եւ թէ ստիպուած էի իւր յիշատակը յարգելու համար չկտրել զանոնք երբէք :

«Կապարեայ մ'ունիմ ի ձեռին , եւ թերթ մ'ալ թուղթ , Արուսեկի վրայ եղած հաշիւներ ամփոփելու համար այդ թերթի վրայ . կը բանամ դիտակս եւ նորա սկաւառակն առաւօտեան աստեղ կը դարձնեմ . . . ա՛հ , երկինք ամպոս են եղեր , եւ անհնար է փորձ մ'իսկ ընել ամպոց մէջէն նորա հետքն իսկ նշմարելու . — մէն մի իղձ վիհ մ'ունի ընկզմելու համար :

«Տրամելու եւ յուսահատելու տկարութիւնն աքսորած եմ սրտէս հինգ տարիներէ ի վեր . առ այս անտարբեր կը վերադառնամ կրակօրսնիս մօտ , խարոյկը կ'արծարծեմ , կաղնւոյ մը կոճղ կ'առնուս ձեռքս եւ կը խոկամ :

«Աղոցով մը լայնքին կը կտրեմ այդ կոճղը . կաղնւոյն այդ արմատին շրջանաձեւ գծերը կ'ապացուցանեն թէ 25-30 տարեկան ծառի մը կոճղն է դա , տարակոյս չկայ նախորդ կաղնւոյ մ'արմատէն սերած , նախորդն իր նախորդէն , եւ միշտ յաջորդաբար . . . դայեակս յանկարծ բաղխեց դրան . քիչ մը ուամիկ է նա , հետեւաբար պէտք չէ մեր կոճղին հետ ունեցած ընկերութեան ականատես ըլլայ . շտապաւ կըրակը կը նետեմ զայն որ ակնթարթի մը մէջ կը ճարճատի . . . ա՛ , դայեակս սուսօվառ մը դրաւ սեղանիս վրայ եւ թէք փոքրիկ ափսէն . տղու մը պէս որ իւր խաղալիկներուն վրայ կ'զմայլի , կը հիանամ

ես ալ սաւօվառիս վրայ . այդ հինգ տարու բարեկամս ալ ամենէն թանկագին սաւօվառին չեմ փոխեր: Տիմի, — դայեակիս անունն է, — այլ եւս վարժ է իմ սովորութեանց . իւր պաշտօնը լրանալուն դուրս կ'ելլէ . խեղճ Տիմիս, թերեւս քիչ մը կը սիրեմ զինքն . — ի՛նչ, սի՛րել . . . ա՛, խենդի պէս ես ալ յափշտակած կարծեցի զիս մազերուս, կաղնուոյն, սաւօվառիս եւ Տիմիին հետ . չէ՛, չէ՛, կ'անարգեմ զհամայն . պէտք է :

« Հինգ տարի է որ առաւօտը սուրճ առնլու սովորութիւնը մոռցած եմ . սուրճը երազողին սահմանեալ է, թէյը զիտնոյն . սակայն թէյի ամենօրեաց քործածութիւնն այլ եւս չի ներգործեր մտաց վրայ . դա պարզապէս նախաճաշ մ'է ինձ այսօր :

« Երեք զաւաթ թէյ առի խորհրդածելով եւ շատ մը պա սիւնսք կերայ կարծեմ . քանզի պնակին մէջ բուրգի մը նման բարձրացած պսիսիւնարներէն հազիւ կարգ մը մնացած է . մարսողութեան դժուարութիւն մը կ'զգամ ստամոքսիս մէջ . ի՛նչ մտազբաղութիւն Աստուած իմ: Աստուծոյ իսկ նեցուկը չունիմ մտազբաղ վայրկեաններուս մէջ սթափելու համար . միայն » . . . . .

(ընդհատեսլ)

Տ. Յր
Իմ քր. Զայտ

Անոնք որ մօտէն ճանչցան համակրելի Ֆիմին, մեծ հաճոյքով ընթերցան անշուշտ նորա բազմերեւոյթ սրտին այս մէկ խօլ տենչն, եւ ես կը հաւատամ թէ տարաբաղդ բարեկամուհւոյս անուշակ հոգին պիտի խայտայ՝ զգալով իւր երազներն ու վշտերը բաժնուած ընթերցող հասարակութեան հետ :

Քարոզիչ Բուրճեան

Հ Ո Ւ Թ Ո Ւ Բ Լ Ո Մ Ի Լ Ո Ս (1)

Բ Լ Ո Յ Ն Կ Ա Տ Ա Ր Ը

Կ'ողջունեմ խորհրդակոծ սրտիւ խաւարն . . . հե-
րետիկոս աչերս կը վկայեն գոյութիւնը , անհաւատ
սիրտս ջերմնոանդութեամբ կ'զգայ գոյութիւնը ,
սկեպտիկ միտքս այլ եւս համոզուած է . գոյութիւն
մ'է խաւարն , կ'աղաղակէ բարձրագոյ . գոյութիւն
մ'է մռայլն ալջամղջային , գիշերն սեւադէմ :

Սաւարն գերիշխան , վանելով իւր առջեւ պար-
տասած արեւն , որ վերջին բեկբեկումներն արձա-
կելով Գատրգիւղի ապակեաց վրայ , կ'երթայ մխր-
ճի խորերը , տալով ազատ ասպարէզ անեղակոռ
աղջամղջին , տիրելու ծով ու ցամաքի , լեռ ու
ծործորի , բառնալու մեր աչերէ տեսնելու աւաղելի
կարողութիւնն աններդաշնակ ու աննպատակ հողա-
կոյտի մը վրայ թաւալող արկած ու պատահար ,
վիշտ ու աղէտ :

Հոյս է խաւարն , արեգական ոսկեշող ճառա-
գայթճն՝ խաբուսիկ , . . չացած են բիւբերն լուսաբորբ
տարափէն , հպատակ բնական օրինաց , տեսնել ու-
ղիղ ինչ որ խոտոր է , թիւրն՝ ճշմարիտ , չարն՝ բա-
րի , վիշտն՝ հաճոյք , աղէտն՝ բաղդ , երջանկութիւն :

Յաղթ իրանն սփռած է խոնաւ ու նամէտ անյատա
ովկիանու վրայ , որոյ խուլ մռնչիւնը կոհակներո

---

(1) Հայրի կղզին :

սեւ մթուփեան մէջէն կ'անցնի եւ կուգայ սոսկմամբ մեր լսելեաց : Խաւարն , իւր անծիր ծոցոյն մէջ , կը թողու սուրալ եւ շառաչել մռնչող հողմին , բաղ- խելով ցրտաքիրտն ճակատիս , որպէս փոփրերախ ա- լիքներ փշրին լերկ ու կոշկոճեալ ժայռից դէմ :

Պատասպարեալ հինաւուրց բոլորչի աղօրիքի որմին տակ , աչերս դէպի ծովն ալէխոով , դիտեմ յոգնա- տխուր հոգևով աղօտ լոյսն պլպլացող , հեռուն , ձրկ- նորսին նաւակին մէջ , ընկոյզի կեղեւ մը , փայտի կտորիկ մը ալեաց գիրկը խաղալիկ , վտանգեալ վայրկենէ վայրկեան , ըմբոստ թիերու հարուածոց տակ , զոր վարէ կոշտացած կորովի ձեռքն , ի խըն- դիր պատառ մը հացին :

Մո'վամոյն , . . . ո՛հ , նաւավար , մի' այդպէս . հէք մանկիկներն հայրիկ կ'աղաղակեն , նօթի են , հացի կարօտ . հասի'ր , տո'ւր պատառն . կուշտըկէս լի , սակաւիկ մի կազդուրած , սրբեն ճակտիդ կայլակն . մեղմէ՛ խոնջանքդ մանկամարդ սիրուն աղջիկդ , որ վշտաբարբախ սրտով նստած առկայծեալ կանթե- դին մօտ կարէ անշուք ղգեստ մը , . . . հարմու- թեան օժիտն , եւ ի մօրէ որբ , իբր մայր , տակա-ւին կարօտ մօր , մօր գուրգուրանօք օժտեալ , ա- ղապատանօք քովիկն առած փոքր եղբայրիկներն , հայրիկին վրայ խօսի , նկանակ մը թեւին տակ , այդ օրուան հացիկը :

Յո՛յսը . . . ո'վ անուշիկ սարսուռ , հրաբոց սառոյց , մխիթարութիւն դառնակակիծ : Յո՛յսը , . . . անմեկ- նելի պատրանք . մեծատունն ու ալքասն , ծերն ու դեռատին , իմաստունն եւ երանելին , փարած ան- գոյ իրանիդ , լուսովդ կուրացած աչերն , մոլեալ ու

մոլորեալ, թափառաշրջիկ կենաց փշալից ու տա-
տասկաշտտ բաւղին մէջ, շաւղին վրայ, կ'ըսպասէ
ու կ'ըսպասէ . . . :

Ժամանակն, իրականութեամբ լի, կը համնի, կը
փշրէ յոյսը, ջարդակոտոր ըրած ակնախափող պա-
տրանքդ, թաւալում սին հաճոյից գագաթէն վշտաց
ու տառապանաց անդունդը: Յիմարացած, մեծա-
տան թեւերն վեր ի վայր շրջած, մեծամիտին
թեւերն ջախջախած, երիզակապ աչօքն տակաւին,
կենացը թշուառութեան մէջ, այդ մռայլամած, ցե-
ցակեր մատննին մէջ, առ խարխափ, շօշափէ, շոյէ
հին հաճոյքներն . . . ո՛հ, վէրքեր թարախալից,
չարաւոտ, . . . խոցեր ահռելի:

Ինչո՞ւ խնդանք հնդիկին վրայ, որ իւր սպիտակ
ատամները մեզ ցոյց կուտայ խօշական ծիծաղի մը
մէջ, հաշիշի գինովութեան ներքեւ զուարթութեամբ
թմրած մտօք: Յոյսը չէ՞ ոչ-հնդիկին հաշիշն, երա-
նելի բերիլութեամբ մոռցած ներկայն, շլացեալ ա-
չօք, խոլոր հայեացքով, անստոյգ ապագայի մը
կեղծադէմ երեսին նուիրած ժպիտ ու ժմիտ, ան-
գիտակից կուրծքի ետին ցաւերու գոյութեան, ան-
տեղեակ սիրտը պատռելով խոչակէն դուրս ժայթ-
քող հառաչանաց պատճառին, . . . մատնեալ անզգայ
թմրութեան, ռխերիմ թշնամի այս օրուան, վա-
ղուան երկրպագուն, անցելոյն ողբացողն, յուսոյ
կալանաւորն, խոհականութեան դասալիքն, երանելի
լաւատեսութեան անմիտ ցանցին ողորմելի որսը:

Հնդիկին քրքիջը, ներհուն հայեացք մ'է նիրվա-
նայի զուռը, յաւերժավայել անզորութեան անյա-
տակ ովկիանն: Ահռելի ծաղրն՝ իւր խորին հաւատքն

է հողակոյտի մէկ խորչն , հողակոյտի վրայ :

Փախի՛ր , փախի՛ր վշտէն . հոն է երջանկու-
թիւնն . երջանկութիւնը վշտին բացակայութիւնն
է , երջանկութիւնը սրբոսի մէջ , անդորր կուրծքի
ետին , սրտին մէջ ազատ բասրելի գձուձ կրքերէ ,
սիրտ մը զերծ դժոխային թոհ ու բոհէ , հեռի սո-
ղուն ու երկրաքարչ ըղձերէ . սնուպակ սիրտ մը
երջանկութիւն է , սիրազգած սիրան երջանիկ է :

Դարձո՛ւր աչերդ խրճիթին վրայ . տե՛ս երանու-
թիւնն մանկուոյն . կը կրծէ սիրտը նօթութիւնը ,
երջանիկ է եւ զուարթ : Միտքը խաղաղ , հոգին
անբիծ , հեռի խառնաղանձ ժխորէն , մօտը քուրի-
կին , ձկնորսին հէք զուստրն , աղօտ ճրագին տակ ,
ձեռքը աշխատութեան վրայ , սիրտը փռքրիկներուն
վրայ , խօսեցելոյն հետ , կը սպասէ փիլիսոփայի մը
տրտմութեամբ , ականջը զուռը , հայրիկին ողջամբ
դարձին :

Դարձո՛ւր , ո՛հ , դարձո՛ւր աչերդ քարուկիր չքեղ
սունը , հարուստ ու գեղեցիկ օրիորդին վրայ , մութ
խաւարին մէջ , առանձինն իւր սենեակը , ձեռքը
խոիւ խոիւ մազերուն մէջ , աչերը մուկգին , սիրան
ի տրոփ , ջղերն պրկուած , ահռելի խղճի խայթին
ներքեւ ընկճած , շնչահատ , մեռելատիպ դժգունու-
թեամբ . վագրային ճանկերով կ'ուզէ փորել , բանալ
հողը , մտնել մէջը , թաղուիլ , աներեւակայելի խօ-
րերն իջնել , հեռի դիտող թափանցող աչերէ . մտքին
մէջ բնաջինջ հայր ու մայր , ընտանիք , կորուսած
սէր եւ ամէն ինչ , կատաղօրէն բաղձայ անհետանալ
անյայտանալ ինք իւր հոգովն , խղճին խայթը :

Ո՛հ , ահռելի եւ փարելի գիշեր , խորհրդոց դիտա-

կին անզոյգ միջոց, մեծ ու փոքր աշխարհաց վրայ
ճառագայթող արեւ, թանձր ու խոնաւ քողոյգ մէջ
կը տեւնեմ, այո, ճշմարտութիւնը . . . քամահրելով
չար եղելութիւնը, իլացած սոճեաց սոյլէն, ահաբե-
կած աղեաց գոչիւնէն, աներեւութացած այլ եւս
մակոյկն ու իր պլպլուն լուսիկն, տաք ճակատով,
պաղ քրտինքով, փախչիմ, խոյս տամ առանձնու-
թենէս, հոգետանջ սրտէս, աղէխարշ խորհուրդնե-
րէս, չուտ անձնէս . խելառ քայլերով կ'իջնեմ գայթ
ի գայթ, արհամարհելով խոչ եւ խութ, կ'իջնեմ
բլրոյն գագաթէն, սոսկմանցս կատարէն, պակուցիչ
գայթակղութենէս . . . կը շչեն ետեւէս, կը ճչեն ա-
ջէս, կը սուլեն ձախէս, ձայն մը, հունչ մը . . .
ոչ ոք. քունը տիրած է ընդհանուր, խաղաղութիւն ա-
մենուրեք, լոյսերն չիլած, լռութիւն կղզեակին մէջ :
Ստուերներ յարածօճ, ուրուականներ, կը յառաջա-
նան անձայն, անխօս. ձայնս կոկորդիս մէջ կը խեղ-
զուի . չորս հինգ հոգի գլխիկոր կուգան կ'անցնին
քովէս, հաւասար քայլերով, հորիզոնաձեւ բեռ մը
ուսոց վրայ : Ձկնորսին լոյսը իւր խրճիթին մէջ կը
պլպլայ այժմ մարելու մօտ . ձայն մը չկայ . հոն կը
մտնէ փոքրիկ խումբը, բեռն ուսերուն վրայ . ահ-
ռելի ճիչ մը ներսէն . . . : Թշուառ արարած :

Սարսափած կը փախչիմ :

Գ Ի Շ Ե Ր Բ Ա Ր Ի .

Փակուեցէք այլ եւս , այրող ճակտիս տակ
Խոնջած հէք աչեր , վրկայք անգիտակ
Չարեաց անըսկիզբ լ'անսկերջ աշխարհի ,
Եւ արդ ըսէք . Գիշեր բարի :

Ո՛հ , չէ բարի , ո՛չ . մոայլ խաւարն համբուն
Մերկանայ սրտի վշտերը թաքուն ,
Ահռելի երազ մ'իսկոյն քեզ փարի
Այն ինչ կ'ըսես . Գիշեր բարի :

Գիշերն է բարի , հեռուն , անդ հեռուն ,
Ուր չի ծագիր լոյս բնաւ , ծոցը մահուն ,
Ուր ոչընչութիւնն եւեթ բարբառի . . . .
Յայնժամ ըսէք . Գիշեր բարի :

Կ Ո Յ Ր Ն

Մընայ ու մեծցայ, օր քան զօր մեծնամ,
Զըգիտեմ թէ ո՞ւր եկի, ո՞ւր գընամ .
Զըգիտեմ, այո, թէ ի՞նչ կայ իմ շուրջ,
Որոց կը լըսեմ աղմուկ խառնաշունչ .
Կ'իմանամ ձայնիկ ալեաց լըճակին,
Որ կ'երթայ խաղալ հետ իւր եզերքին .
Անդ ձրկունք մանունք ըզնոյն գործեն խաղ,
Զրկունք խատուտիկ յօրինեն նոր տաղ :

Կ'իմանամ, սրտիս կարծես թէ ի մէջ
Նորանոր ըղձանք կուտան ելուէջ .
Անդ խօսին գիլ գիլ վըսակաց լեզուք,
Մեղեդիս մնչեն ծառողըն շըշուկք .
Զայն կուտայ անտառ, պատասխան տայ հով,
Ի բան կը փութայ ծաղիկն անվրդով .
Այլ թէ այնտքիկ ո՞յք են եւ կամ գի՞նչ,
Զըգիտեմ թէ ի՞նչ իւրեն թէ ոչինչ :

Ամպոց որոտմունք լըսեմ գոռ ի գոռ,
Շանթից՝ կայծականց շառաչս անաւոր .
Զիւնից՝ անձրեւաց հոտումըն վէտ վէտ,
Պղտոր հեղեղաց յորձանք հետ ի հետ
Կուգան կ'ողողեն, ու կ'անցնին կ'երթան .
Թըւի թէ կային, թըւի թէ չըկան .
Մարդ, երկինք, երկիր, բոլորն ինձ անտես,
Տեսնելու փափաք չըզընաց սրտէս .
Այսպէս խաւարին գերեալ կամ անյոյս՝
Որպէս ի շիրմի, ուր չի համնիր լոյս .
Խարխափեմ ի քայլ, վարսնիմ յերեք,
Աշխարհ օր ունի, իսկ իմս է գիչեր :

Բարէ՛, իմ ծընած օրէս մինչ այսօր
Զեկն արշալուսոյն չըտեսի բոսոր .
Զըտեսի լերանց գըլուխ ոսկեզօծ ,
Որ ի շող կարմիր ծըփան հոծ ի հոծ .
Երբ հարցի , ըսին — Ունի վարդագեղ
Դէմք , ում կան ի սպաս թռչնեկաց գեղգեղ . —
Բայց ես ո՛չ մի օր , ոչ ժամ , ոչ վայրկեան
Զըտեսի նորա երես պատուական :

Այգուն ծիծաղկոտ չըտեսի պատկեր ,
Ոյր համար կ'ըսեն ջինջ ներկէ գեթեր .
Մի վրսեմ մատեան կը բանայ կենաց ,
Յորում կ'ընթեռնուս զանսահմանն Աստուած .
Կ'ընթեռնուս հրճուանք ու սէր անտրխեղծ ,
Զոր անդ յաւիտեանք կը պահեն անեղծ :

Դեռ չեմ ճանաչեր գոյն արեգական ,
Ոչ մարդ ու ծաղիկ , ոչ օրեր գարնան ,
Ոչ գերկնից կապոյտ դաշտն անծայրածիր ,
Ուր չողան անհուն փառքեր լուսալիր .
Փառքեր՝ զոր Աստուած շարեց մի առ մի
Ի վայել մարդոյ ի կամար եր'ն :
Անծանօթ են ինձ այնք առ հասարակ ,
Զայնցանէ երբէք դեռ չեղէ գիտակ .
Թէ ի՞նչ ձեւ ու գոյն , շրքե՞ղ կամ տրփեղ ,
Զայն ըղձանայի տեսանել շատ հեղ .
Ըսին — Այնոքիկ Տեառն են պատկեր . —
Այլ որպիսի՛ ինչ , լաւ չէի գիտեր :

Կ'ըսէին թէ հով եւ ծով , հող ու բոյս
Զանուն Արարչին կարգան յամէն կոյս .
Թէ առ այն ծնկով կան միշտ երկիւղած
Մարդ , լուսին , աստեղք , ու՛ արեւ լուսապանծ .
Մուսա՛յք Անեղին , քընա՛րք ներդաշնակ ,

Որ ելնեն լընուն զհոգւոցն աշխարհք .
Լընուն առ ոտիւք Հաստչին համայնից
Ձաղօթ եւ ըզխունկ ի բուրվառ սրտից .
Լքէի, համայնք կը պատմէին զայն .
Այլ զի չըտեսի, չունիմ ասել բան :

Գեղեցկին անուն լըսեցի թէպէտ ,
Որ ըսին — Վարէ ըզմարդն ի յողէտ — .
Ըսին թէ — Առ այն շատ ինչք ու շատ կեանք
Ի ձեռաց մահու չունեցան փրկանք — .
Ըսին — Շատ քաղաք, շատ ու շատ շէնքեր
Գեղեցկին ի զո՛հ փոխեցան յաւեր — :
Այլ սիրաբա չըզգաց բընաւ իղձ մ'առ այն ,
Սրտիս ժամք եկան , անվրդով անցան .
Ինչպէս որ ծովու ջուրքըն հանդարտիկ
Մանրագիլ խօսին երգօք գեղեցիկ ,
Անդորր ու խաղաղ նրմանօրինակ
Կ'երգէի տենչիւ հողեծայն նըւազ .
Իրա՛ւ , չըտեսի , այլ լըւայ միայն ,
Սակայն տիեզերքն յիս դըտի համայն .
Յիս անպարագիր մեծութիւն էին
Տեսի , եւ մի խանդ զեղաւ յիմ հոգին :

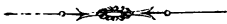
Թողի զաշխարհի նիւթըն, ձեւն ու գոյն , -
Որք էին զաչօքս թուխ ամպոց հանգոյն .
Եւ ես ըզգացման սուր թեւով յերկինք
Վերացայ , անդ ուր կենացն հայրենիք .
Անդ առի ապա երգիլ այն օրէն
Ի յաւիտենից յաւիտեանս՝ Որ էն :

Արմաւ . Տ. Վ. Թեւիթիան

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

	Էջ
Յ. ԳՈՐԳԷՆ	ԱԶԴ 7
Ա. Մ. Գարագաշեան	Թարգմանութիւն Հինգերորդ դարու 11
Դ. Յ. Խաչկեան	Միջին դարու աշխարհ 22
Զապէլ Կ. Տօնեշեան	Քաղաքակրթութիւնը գուառուացի աղջկանց համար 27
Ե. Տեմիրճիպաշեան	{ Պատմութիւն . . . . . 33 { Միա՛կ 36
Գ. Վարդանեան	Պատմականութեան յիշատակներ 38
Գար. Եպ. Սրուանձ- եանց	Ս. Հռիփսիմեանց տօն ի Ս. Էջ- միածին 44
Տօֆ. Գ. Սեւեան	Կարեւորութիւն լեզուի 48
Պատրիարք Կ. Պոչոյ Խորեն Արքեպիս.	{ Համբերէ շարախօսութեան . . . . . 78 { Ո՞չ Կ'ըլլան անկրօն 81
Նուրիկ Սիմոնեան	Գո՛ւրբ կանանց մէջ 86
Ռեքեոս Պերպրեան	{ Հին Յունասանի դերը . . . . . 91 { Խաղաղութիւն 96
Մկրտիչ Կ. Շահնազար	Կինը անկախ 104
Եզ. Վր. Գալփաճեան	Կուսութիւն 113
Յովհ. Քհ. Մկրեան	Լեզու եւ Կրօն 117
Ա. Գ. Փանոսեան	Բողոճանք 120
Սարիճիկ Մալեգեան	Հայ աղջիկը 122
Յովհ. Վ. Միսաճեան	Ուղեւորութիւն Անճոնայէ ի Բիւ- զանդիոն 128
Մելիսեդեկ Արեւպ.	{ Ճճմարտութիւն . . . . . 133 { Շովու վրայ 136
Վհ. Վր. Տ. Միմասեան	Յայտնութիւն 139
Վահան Գ. Մալեգեան	{ Փոքր մեծին բով . . . . . 145 { Ա՛յս է . . . . . 146 { Անճէլիւր 147
Մարի Գ. Պէլլերեան	Գարոցական կեանքէ 154

<i>Մարիամ Սուկրճեան</i>	Բամբասանք	-
<i>Ենովթ Թեյեան</i>	Աննունապէս փոքրերը	1
<i>Մկրտիչ ձանդանեան</i>	Տնտեսագիտական	1
<i>Տօփ. Յ. Թիրեաֆեան</i>	Լեզուաբանական	18
<i>Եւփիսէ Աւետիսեան</i>	Երաժշտութիւն	21
<i>Եւփիսէ Օսեան</i>	{ Կնոջ սիրքը	21
	{ Ընթերցումը մեր վարժարանաց մէջ	21
<i>Տօփ. Տ. Փեղեան</i>	Սփոփանք գիտութեան	21
<i>Զարուհի Ա. Սեֆերեան</i>	{ Առ. նաւազն երջանիկ	22
	{ Առ. շոգեհան	22
	{ Աջ ու ձախք	22
<i>Յակոբ Ոսկան</i>	{ Ուղերձք	23
	{ Նկարագիրք	23
<i>Խորիկ Զրեկեան</i>	Ժպիտք	23
<i>Մաղ. Վ. Տերունեան</i>	Սփոփանք կրօնի	23
<i>Մկրտիչ Անճեան</i>	{ Նոր սերնդեան աշխարհաբարք	24
	{ Արթնցի՛ր	24
	{ Առ. անհաւատն	24
<i>Միհրան Մօզեան</i>	Քոլերա	24
<i>Կ. Ս. Իւրիճեան</i>	Լեզուի հեղինակն ու գրագէտն	26
<i>Գասպար Նեւցե</i>	Մ. Անէմեան	26
<i>Ս. Յակոբեան</i>	Մի քանի խօսք ախարային ժողովուրդի ման վրայ	279
<i>Մաքրունի Զրեկեան</i>	{ Մաղկեփնջին մէջ օձը	300
	{ Սեւ ամպեր	302
	{ Երկու խօսք Ֆիլիի վրայ	303
<i>Ա. Համբարձաբարս</i>	Հուրուրովորս բլրոյն կասարք	310
<i>Ս. Զեյեկեան</i>	Կոյրն	316

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

Էջ.	Տող.	Սխալ	Ուղիղ
12.	9	արդարեւ չեն խոսելիլըս	արդարեւ չեն խոսելի ըս
22.	17	Տերինսխանոս	Տերենսխանոս
41.	15	երեւայական	երեւակայական
45.	3	բուրեցան	բուրեցաւ
64.	9	Պճուհի	Պչուհի
96.	17	արդի	արսի
140.	2	գիտեր	գիտէր
159.	23	աղջիկը	աղջիկ
244.	10	գորգեան	գորդեան
267.	10	շալոխ	շալախ
281.	10	դեղաբանական	ցեղաբանական
285.	22	չղախուքիւն	չղագարուքիւն
285.	23	համապատխանող	համապատասխանել
285.	24	Պուած	ծեւուած
291.	22	անհեՊեՊ եւ	եւ անհեՊեՊ
299.	3	ծիւրախսին հեռ	ծիւրախսին

